

खैरावाङ्ग भगवती मन्दिर, सल्यान

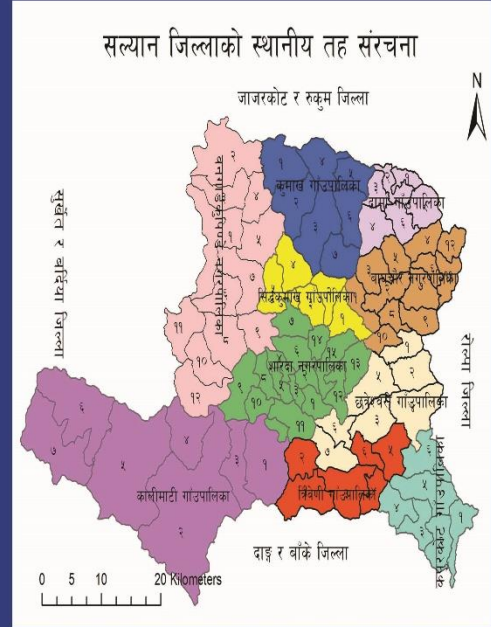

कुपिण्डेदेह, सल्यान

"तथ्याङ्क योजनाका लागि, योजना विकासका लागि, विकास जनताका लागि"
"Statistics For Planning, Planning for Development and Development for People"

सल्यान जिल्लाको गाउँपालिका/नगरपालिका प्रोफाइल, २०७५

(Rural Municipalities & Municipalities Profile of Salyan, 2075)

प्रकाशक:

नेपाल सरकार

राष्ट्रिय योजना आयोग

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

तथ्याङ्क कार्यालय, दाङ

फोन/फ्याक्स: ०८२-५६००१८

असार, २०७५

सल्यान जिल्लाको गाँउपालिका / नगरपालिका प्रोफाइल, २०७५

प्रकाशक:
नेपाल सरकार
राष्ट्रिय योजना आयोग
केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

तथ्याङ्क कार्यालय, दाङ्ग

फोन नः ०८२५ ५६००१८

इमेलः bsodang24@gmail.com

आवरणः

मुख पृष्ठमाः सल्यान जिल्लाको स्थानीय तह अनुसारको नक्सा
अन्तिम पृष्ठमाः सल्यान जिल्लामा अवस्थित प्रसिद्ध खैरावाङ्ग भगवती मन्दिर तथा
कुपिण्डेदह

प्रकाशक : तथ्याङ्क कार्यालय, दाङ्ग
: फोन तथा फ्याक्स ०८२ ५६००१८
: ईमेल bsodang24@gmail.com
प्रकाशन बर्ष : वि.स. २०७५, असार
प्रकाशन थान : ३५० थान पुस्तक
सर्वाधिकार : तथ्याङ्क कार्यालय, दाङ्ग
तथ्याङ्क संकलन, संयोजन
तथा कम्प्युटर टाइपिङ्ग : तुलसीराम पोखेल
मुद्रक : प्रिन्ट डिजाइन एण्ड छापाखाना , नेपालगंज, फोन ०८१- ५२८०२२

* यस पुस्तकमा अन्य श्रोतबाट साभार गरिएका तथ्याङ्कहरू केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग तथा तथ्याङ्क कार्यालय, दाङ्ग बाट अनुमोदन भएको मानिने छैन ।

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय
केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

फोन नं. : ९७७-१-४२४५९४६
९७७-१-४२४५९४७
९७७-१-४२४५९४८
९७७-१-४२२९४०६
फ्याक्स : ९७७-१-४२२७७२०

प.सं.: २०७४/७५

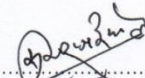
रामशाह पथ
थापाथली, काठमाण्डौ

च.नं.:

मन्तव्य

स्थानीय नीति निर्माता, योजनाकार, अनुसन्धानकर्ता, अध्येता र सञ्चारकर्मीहरूका लागि खण्डीकृत तथ्याङ्कको माग दिनानुदिन बढ्दै गईरहेको अनुभव हामीले गरेका छौं । खण्डीकृत तथ्याङ्कको यस्तो मागलाई राष्ट्रिय जनगणना, कृषिगणना र नमुना सर्वेक्षणमा आधारित विभिन्न सर्वेक्षणहरूले मात्र परिपूर्ति गर्न नसक्ने सन्दर्भमा गणना तथा सर्वेक्षणहरूबाट प्राप्त स्थानीय तहका तथ्याङ्क र स्थानीयस्तरका विभिन्न निकायहरूमा व्यवस्थापन गरिएका अभिलेखहरूमा छरिएर रहेका उपयोगी आँकडाहरूलाई तथ्याङ्क कार्यालयहरूले विगतका वर्षहरूमा पनि जिल्ला तहका वस्तुगत विवरणहरू तयार गरेका र तिनको अधिकतम माग तथा प्रयोग भएको अनुभव हामीले गरेका छौं । यसै सन्दर्भमा, देशको परिवर्तित स्थानीय तह अनुसारको तथ्याङ्क एकत्रित गरी आम प्रयोगकर्ताहरूको उपयोगको लागि उपलब्ध गराउने प्रयासस्वरूप केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग अन्तर्गतका तथ्याङ्क कार्यालयहरूले चालू आर्थिक वर्षमा गाउँपालिका/नगरपालिका प्रोफाइल तयार गरेका हुन् । यसको तयारीबाट स्थानीय तहको तथ्याङ्क भण्डार समृद्ध हुनुका साथै प्रयोगकर्ताहरूको माग निकै हदसम्म सम्बोधन भई योजनाविद्, अनुसन्धानकर्ता, विद्यार्थी, तथा सरोकारवाला हरूको निम्ति निकै सहयोगी हुने विश्वास मैले लिएको छु ।

स्थानीय तहहरूका वडास्तरसम्मका तथ्याङ्कहरू संग्रहित यस्तो महत्वपूर्ण गाउँपालिका/नगरपालिका प्रोफाइल तयार गरी प्रकाशनमा ल्याउन लागेकोमा म यस कार्यको प्रशंसा गर्दछु र यसको तयारीमा संलग्न सम्पूर्ण कर्मचारी वर्गमा धन्यवाद दिन चाहन्छु । आगामी वर्षमा तथ्याङ्क कार्यालयहरूले यस प्रकाशनको अद्यावधिक नवीन संस्करणलाई पनि प्राथमिकता दिनेछन् भन्ने विश्वास मैले लिएको छु ।

सुमनराज अर्याल
(महानिर्देशक)

तथ्याङ्क कार्यालय, दाङ्गको दुइ शब्द

देशमा उपलब्ध आर्थिक श्रोत र साधनलाई सिमित व्यक्तिहरूमा केन्द्रीत हुन नदिई सामाजिक न्यायका आधारमा आर्थिक उपलब्धीहरूको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाई लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्न, Evidence based policy formulation गर्न, Right Based Development Approach लाई सार्थकता प्रदान गर्न, समतामुलक विकास योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकनमा तथ्याङ्कको ठुलो भूमिका रहेको हुन्छ । सिमित श्रोतसाधनको परिचालन गरी दिगो विकासको अवधारणा अनुसार जनताका जल्दाबल्दा आवश्यकताहरूको परिपुर्ती गर्न ठिक समयमा उपयुक्त योजनाहरूको सञ्चालन गर्नु अति आवश्यक हुन्छ । खासगरी स्थानीय विकास योजना तर्जुमा तथा कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि गाँउपालिका तथा नगरपालिका तहको तथ्याङ्कहरूको आवश्यकता पर्ने हुदा यस जिल्लामा रहेका नयाँ स्थानीय तहको तथ्याङ्कको अभावलाई केहि हदसम्म पुरागर्न यस सल्यान जिल्लाको गाँउपालिका / नगरपालिका प्रोफाइल, २०७५ ले मद्दत गर्नेछ भन्ने अपेक्षा गरको छ ।

सल्यान जिल्लाको गाँउपालिका /नगरपालिका प्रोफाइल, २०७५ मा समावेश गरिएका तथ्याङ्कहरू केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका विभिन्न प्रकाशनहरूमा छरिएर रहेका तथ्याङ्कहरू, स्थानीय स्तरमा उत्पादन भएका द्वितीय श्रोतका तथ्याङ्कहरू तथा प्रशासनिक अभिलेखहरू सङ्कलन गरी एकत्रित गरी एउटै प्रकाशन मार्फत तयार गरिएको छ । स्थानीय तहको नयाँ संरचना अनुसारको तथ्याङ्क आपुर्तीको अभाव खड्किरहेको तथा विभिन्न श्रोतहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूमा द्विविधा देखीरहेको अवस्थामा यो प्रकाशन स्थानीय जनसमुदाय, अनुसन्धानकर्ता, शिक्षक, विद्यार्थी, सरकारी कार्यालय तथा गैरसरकारी कार्यायहरूको सेवा तथा सुविधामा थोरै भएपनि सहयोग पुर्याउने भएकोले यस पुस्तक प्रकाशनको जमर्को गरिएको हो ।

सल्यान जिल्लाको गाँउपालिका /नगरपालिका प्रोफाइल, २०७५ मा जिल्लाको परिचय, जनसङ्ख्या, शिक्षा, स्वास्थ्य, आर्थिक तथा रोगजारीको स्थिति, कृषि, सिंचाई, बन तथा भूसंरक्षण, यातायत, सञ्चार, विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जा, उद्योग तथा खनिज, सेवा क्षेत्र, महिला तथा बालबालिका, न्याय, कानुन, सुशासन र विभिन्न विकास सूचकहरूको साथै नया बनेका स्थानीय तहहरूको उपलब्ध भएसम्मको तथ्याक समावेश गर्ने प्रयास गरिएको छ । विभिन्न तथ्याङ्कहरूको श्रोत, सन्दर्भ अवधी र परिभाषाहरूको समेत उल्लेख गरिएकोले तथ्याङ्क प्रयोगकर्ताहरूलाई हुनसक्ने द्विविधाको अन्त्य भई तथ्याङ्क विश्लेषणमा सहज हुने अपेक्षा गरेको छ। सल्यान जिल्लाको गाँउपालिका /नगरपालिका प्रोफाइल, २०७५ तयारीको लागि मार्गदर्शन प्रदान गर्ने केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग समन्वय तथा स्तर निर्धारण शाखा प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा, यस पुस्तकालाई प्रकाशन गर्न यस अवस्थासम्म ल्याईपुऱ्याउन अभिप्रेरित गर्नुहुने र बहुमूल्य निर्देशन दिनुहुने केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका महानिर्देशक ज्यू, उप-महानिर्देशक ज्यू, निर्देशक तथा अधिकृत ज्यूहरू प्रति आभारी छु । तथ्याङ्क सङ्कलन कार्यमा सहयोग गर्नुहुने यस तथ्याङ्क कार्यालय दांगका सम्पुर्ण कर्मचारीहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै स्थानीय तहका तथ्याङ्कहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने विभिन्न कार्यालयका कार्यालय प्रमुख ज्यूहरू, प्राध्यापक तथा पत्रकारहरू प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । साथै यस पुस्तकको प्रकाशन एवं छपाइ कार्य गरिदिनुहुने प्रिज्म डिजाइन एन्ड छापाखाना, नेपालगंज का प्रोपाइटरलाई समेत धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस प्रकाशनमा रहेका त्रुटि तथा कमजोरीहरू औल्याईदिई अमूल्य सुझावको अपेक्षा गर्दै आगामी प्रकाशनमा अझबढि परिमार्जित गर्दै लग्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु। धन्यवाद ।

असार, २०७५
पोख्रेल
घोराही, दाङ्ग
अधिकृत

तुलसीराम

तथ्याङ्क

तथ्याङ्क कार्यालय,

दाङ्ग

बिषय सूची:

विवरण

पेज न.

खण्ड १

जिल्ला परिचय

१.	सल्यान जिल्लाको संक्षिप्त परिचय	१
२.	सल्यान जिल्लाको नामाकरण	२
३.	सल्यान जिल्लाको ऐतिहासिक सन्दर्भ/ पृष्ठभूमी	२-४
४.	भौगोलिक अवस्थिती	४-५
५.	राजनैतिक विभाजन	५-६
६.	भूउपयोग	७
७.	प्रमुख सम्पदाहरू	७-८
८.	सल्यान जिल्लाका प्रमुख आकर्षणहरू	८-२७
९.	हावापानी	२७-२८
१०.	धार्मिक साँस्कृतिक सन्दर्भ	२८-२९
११.	सामाजिक स्वरूप	२९
१२.	आर्थिक आधार	२९-३०
१३.	भौतिक पूर्वाधार	३०-३१
१४.	गैरसरकारी संस्था	३१
१५.	अवसर र संभावनाहरू	३१

खण्ड २

जनसंख्या

१.	आधारभूत जनसाङ्ख्यिक विवरण	३२-३३
२.	विभिन्न जनगणना वर्षहरूमा सल्यान जिल्लाको जनसङ्ख्या	३३

३.	उमेर समूह अनुसार जनसङ्ख्या विवरण	३३-३५
४.	धर्म अनुसार जनसङ्ख्या विवरण	३५
५.	जातजाती (Caste/Ethnic Group) अनुसार जनसङ्ख्या विवरण	३५-३६
६.	भाषा भाषी (Language) अनुसार जनसङ्ख्या विवरण	३६-३७
७.	अपाङ्गता (Disability)	३७-३८
८.	वैवाहिक स्थिती (Marital Status)	३८
९.	पहिलो विवाह गर्दाको उमेर (Age at First Marriage)	३८-३९
१०.	परिवारको सदस्य संख्याको आधारमा घरपरिवार विवरण	३९
११.	बसाई-सराईको स्थिती	३९-४०
१२.	जनसङ्ख्या प्रक्षेपण	४०

खण्ड ३

सामाजिक तथ्यांक

१.	व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी विवरण	४१
२.	शैक्षिक तथ्याङ्क	४१-५१
३.	स्वास्थ्य तथ्याङ्क	५२-५९
४.	खानेपानी तथा सरसफाई	५९
५.	भवन तथा आवास	६०-६१
६.	मानव विकास सूचकाङ्क तथा गरिबी	६१-६३

खण्ड ४

आर्थिक तथ्यांक

१.	आर्थिक निर्भरता सम्बन्धी सूचकहरू	६४
२.	आर्थिक सक्रियता तथा रोजगारी	६४-६५
३.	अक्सर आर्थिक सक्रिय जनसङ्ख्याको रोजगारीगर्दाको स्थिती	६६
४.	रोजगारीको क्षेत्र	६६-६७
५.	पेशा सम्बन्धी विवरण	६७
६.	आर्थिक निष्कृतताका कारणहरू	६७-६८
७.	सल्यान जिल्लामा साना तथा घरेलु उद्योग सम्बन्धी विवरण	६८
८.	बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरू	६८
९.	सहकारी	६९

खण्ड ५

भौतिक पूर्वाधार

१.	सडक	७०-७१
२.	सल्यान जिल्लाका पुलहरूको विवरण	७१
३.	विद्युतिकरण	७२
४.	संचार क्षेत्र	७३-७५
५.	उर्जाको प्रयोग	७५
६.	खानेपानी तथा सरसफाइ	७५

खण्ड ६

प्राकृतिक श्रोत तथा वातावरण

१.	वनजङ्गल	७६
२.	जडीबुटी तथा वनस्पती	७७
३.	खनिज तथा खानी	७७-७८
४.	नदीनाला, गुफा, झरनाहरू	७८-८०
५.	पहाड र लेक	८१
६.	जलाधार क्षेत्रहरू	८१

खण्ड ७

कृषि तथा पशुपंक्षी सम्बन्धि विवरणहरू:

१.	कृषि सम्बन्धी आधारभूत सूचकहरू	८२-८६
२.	माछापालन, माहुरीपालन तथा च्याउ खेतीको अवस्था	८७
३.	घाँस उत्पादन	८७
४.	जिल्लाको पशुपंक्षी तथ्याङ्क	८७-८९
५.	जिल्लामा पशुजन्य उत्पादन	८९-९०

६.	सल्यान जिल्लाको कृषि तथा पशु सेवा सम्बन्धी अन्य जानकारीहरू	९०-९१
७.	जिल्लाका प्रमुख कृषि बजार क्षेत्रहरू	९१-९२
८.	राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ बाट प्राप्त सल्यान जिल्लाका प्रमुख नतिजाहरू	९२-९७

खण्ड ८

सार्वजनिक प्रशासन

१.	सरकारी तथा अर्ध सरकारी कार्यालयहरूको विवरण	९८-९९
२.	गैरसरकारी निकाय तथा संस्थानहरू	९९-१०१

खण्ड ९

न्याय तथा कानून

१.	जिल्ला प्रहरी कार्यालय सल्यानमा दर्ता भएका अपराध सम्बन्धी विवरण	१०२
२.	जिल्ला अदालत सल्यानका लगत तथा फर्छ्यौट मुद्दाहरू	१०३-१०४
३.	जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय सल्यानको मुद्दाको वस्तुगत विवरण	१०४

खण्ड १०

महिला तथा बालबालिका

१.	घरजग्गाको स्वामित्व तथा परिवारमूलीमा महिलाको अवस्था	१०५
२.	महिलाहरूको वैवाहिक स्थिती तथा पहिलो विवाह गर्दाको उमेर	१०६
३.	विवाहित महिला र जन्माएका बालबच्चा सम्बन्धी विवरण	१०६-१०७
४.	बालबालिकाहरूको बसोवासको स्थिती	१०८
५.	सल्यान जिल्लाको महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी अन्य केही सूचकहरू	१०८

खण्ड ११

राजनीतिक दल तथा प्रतिनिधिहरूको नामावली

१.	सल्यान जिल्लामा क्रियाशिल राजनैतिक दलहरूको विवरण	१०९
----	--	-----

२. प्रतिनिधी सभा तथा संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको नामावली १०९-११०
३. प्रतिनिधी सभा तथा प्रदेश सभा निर्वाचन २०७४ मा प्रदेशसभा निर्वाचन क्षेत्र अनुसार मतदातासंख्या तथा मतदानकेन्द्रको विवरण १११
४. प्रतिनिधी सभा तथा प्रदेश सभा निर्वाचन २०७४ मा गाँउपालिका नगरपालिका अनुसार मतदातासंख्या तथा रणमतदानकेन्द्र सम्बन्धी विवरण १११
५. स्थानीय निर्वाचन २०७४ बाट गाँउपालिका/ नगरपालिकामा रहने/ रहेका पदाधिकारी संख्या ११२
६. स्थानीय निर्वाचन २०७४मा गाँउपालिका /नगरपालिकामा विजयी प्रमुख /उपप्रमुख वडाअध्यक्ष,ज्यूहरूको नामावली प्राप्त मतसंख्या तथा राजनीतिक दलको नाम ११३-११९

खण्ड १२

सरकारी खर्च तथा राजश्व सङ्कलन

१. सल्यान जिल्ला स्थित सरकारी कार्यालयहरूको खर्च सम्बन्धी विवरण १२०
२. सल्यान जिल्ला स्थित सरकारी कार्यालयहरूले सङ्कलन गरेको राजश्व सम्बन्धी विवरण १२०-१२१

खण्ड १३ विविध

१. नागरिकता तथा राहदानी १२२
२. प्राकृतिक प्रकोप, क्षती र राहत वितरण १२२
३. सडक दुर्घटना १२२
४. सामाजिक सुरक्षा १२३
५. मालपोत १२३

खण्ड १४

सल्यान जिल्लाका स्थानीयतह बारेमा विवरणः

१. नगरपालिकाको नाम -शारदा नगरपालिका १२४-१२७
२. नगरपालिकाको नाम - बाँघचौर नगरपालिका १२७-१३१
३. गाँउपालिकाको नाम - छत्रेश्वरी गाउपालिका १३१-१३३
४. गाँउपालिकाको नाम - दार्मा गाँउपालिका १३३-१३५
५. गाँउपालिकाको नाम- कालीमाटी गाँउपालिका १३५-१३८
६. गाँउपालिकाको नाम - कपुरकोट गाँउपालिका १३८-१४२
७. गाँउपालिकाको नाम - सिद्धकुमाख गाँउपालिका १४२-१४४
८. गाँउपालिकाको नाम- कुमाख गाँउपालिका १४५-१४७

९.	नगरपालिकाको नाम -वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	१४७-१५१
१०.	गाँउपालिकाको नाम - त्रिवेणी गाँउपालिका	१५१-१५४

खण्ड १५

१.स्थानीय तह(गाँउपालिका तथा नगरपालीका) अनुसार तथ्याङ्क तालिकाहरु (अनुसूचीहरु)लगायत राष्ट्रिय जनगणना,कृषिगणना, अवधारणा तथा परिचय र तथ्याक एन तथा नियमहरु

अनुसूची १	स्थानीय तह अनुसारको परिवार संख्या औसत घरपरिवार आकार र लैंगिक अनुपात विवरणः	१५५
अनुसूची २	स्थानीयतहको वडागत घरपरिवार तथा जनसङ्ख्या विवरण	१५६-१५८
अनुसूची ३	स्थानीय तह अनुसार साक्षरता सम्बन्धी तालिका	१५८ -१५९
अनुसूची ४	स्थानीयतह अनुसार ५ देखि २५ बर्षको जनसङ्ख्या मध्ये विद्यालय जाने तथा नजाने संख्या	१६०
अनुसूची ५	साक्षार ५ बर्षभन्दा माथिको स्थानीयतह अनुसारको जनसंख्याले उत्तीर्ण गरेको शैक्षिकतह सम्बन्धी विवरण	१६१-१६३
अनुसूची ६	स्थानीय तह अनुसार विद्यार्थी विवरण	१६३-१६४
अनुसूची ७	स्थानीय तह अनुसार दलित विद्यार्थी विवरण	१६४-१६५
अनुसूची ८	उमेर समुह ५÷५ बर्ष अनुसार जनसंख्याको विवरण	१६६-१६८
अनुसूची ९	स्थानीयतहमा मातृभाषा अनुसार जनसङ्ख्या	१६८-१६९
अनुसूची १०	स्थानीय तह अनुसार जातजातीगत विवरणः	१६९-१७१
अनुसूची ११	स्थानीय तह अनुसार फरक सामर्थ्य भएको जनसंख्या (अपाङ्गताविवरण)	१७१-१७३
अनुसूची १२	परिवारले प्रयोग गरेका सुविधा सम्बन्धी विवरण	१७३
अनुसूची १३	परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्व	१७४
अनुसूची १४	घरको जगको बनावट	१७४-१७५
अनुसूची १५	घरको बाहिरी गारोको बनावट	१७५-१७६
अनुसूची १६	घरको छानोको बनावट	१७६-१७७
अनुसूची १७	घरपरिवारले बत्तीबाल्नको लागि प्रयोग गर्ने ईन्धन अनुसारको घरपरिवार संख्या	१७७
अनुसूची १८	घरपरिवारले प्रयोग गर्ने खाना पकाउन प्रयोग गर्ने ईन्धनको प्रकार अनुसारको घरपरिवार संख्या	१७७-१७८

अनुसूची १९	घरपरिवारले प्रयोग गर्ने पिउनेपानी को श्रोत अनुसारको घरपरिवार संख्या	१७८-१७९
अनुसूची २०	गाँउपालिका नगरपालिका अनुसार प्रक्षेपित जनसंख्या २०७४	१७९
अनुसूची २१	गाँउपालिका/ नगरपालिका अनुसार अनुपस्थित जनसंख्या	१७९-१८०
अनुसूची २२	गाँउपालिका/ नगरपालिका अनुसार गरिबीको दर	१८०
अनुसूची २३	स्थानीय निकायगत सामुदायिक अध्यनकेन्द्र र बालविकास केन्द्रहरू	१८०-१८१
अनुसूची २४	स्थानीय तह अनुसार विद्यालय संख्या	१८१
अनुसूची २५	शिक्षक दरबन्दी विवरण प्राथमिकतह	१८२
अनुसूची २६	शिक्षक दरबन्दी विवरण निम्नमावितह	१८२
अनुसूची २७	शिक्षक दरबन्दी विवरण मावि तह	१८३
अनुसूची २८	शिक्षक दरबन्दी विवरण उमावि तह	१८३
अनुसूची २९	राष्ट्रिय जनगणना २०६८ परिचय	१८३-१८६
अनुसूची ३०	कृषी गणना २०६८ परिचय	१८६-१८८
अनुसूची ३१	अवधारणा तथा परिभाषा	१८८-१९२
अनुसूची ३२	तथ्याङ्क ऐन २०१५	१९२-१९६

खण्ड १ जिल्ला परिचय

१. सल्यान जिल्लाको सक्षिप्त परिचय

सल्यान जिल्ला नेपालको छ नम्बर प्रदेश अन्तर्गत राप्ती अञ्चलभित्र महाभारत श्रृंखलाको मध्य भागमा अवस्थित एक जिल्ला हो । यो जिल्ला प्राकृतिक सम्पदा, ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थलहरू र सँस्कृतीले धनी जिल्ला मानिन्छ । नेपालको राजधानी काठमाण्डौँ देखी करिब ४९६ कि.मी. (मोटर बाटो) को दुरीमा यस जिल्लाको जिल्ला सदरमुकाम खलङ्गा रहेको छ । नेपालको राजनीतिक भुगोलमा राप्ती अञ्चल अन्तर्गत अलग-अलग ऐतिहासिक र सांस्कृतिक विविधता बोकेका दाङ, सल्यान, रूकुम पुर्वि, रूकुम पश्चिम, रोल्पा र प्यूठान गरी हाल ६ जिल्लाहरू रहेका छन् । सल्यान जिल्ला नेपालको इतिहासमा विभिन्न घटनाक्रमहरूले महत्वपूर्ण प्रभाव पारेको पाइन्छ । यो जिल्ला सुन्दर मनमोहक पहाडी श्रृंखलाहरूले भरिएको छ । सल्यान जिल्लालाई एकातिर महाभारत तथा कोरवाड लेकमालाहरूले शोभायमान पारेका छन् भने अर्को तर्फ शारदा तथा अन्य खोलाहरूद्वारा सिंचित उर्वर फाँटहरूले यसको समृद्ध गौरवगाथालाई जोगाईराखेका छन् । यो जिल्ला प्राकृतिक सुन्दरता, मधेश नजिक रहेको, खेतीयोग्य जमिन प्रशस्त भएको, असंख्य ऐतिहासिक महत्व राख्ने हिन्दु धर्मालम्बीहरूको साझा केन्द्र तथा विभिन्न ताल तलैयाले सुशोभित छ ।

करीव साढे दुईलाख जनसङ्ख्या (वि.स. २०६८ को जनगणना अनुसार २,४२,४४४ जनसंख्या) भएको यस जिल्लाको क्षेत्रफल १४६२ वर्ग कि.मी. रहेको छ । यो जिल्ला २८° ३१' उत्तरी अक्षांश देखी २८° ५३' उत्तरी अक्षांश र ८२° ०' पुर्वी देशान्तर देखी ८२° ४६' पुर्वी देशान्तर सम्म फैलिएको छ । जिल्लालाई भौगोलिक स्वरूप अनुसार नदीले बनाएको भू-भाग, सिवालिक क्षेत्र र मध्य पहाडी भू-भाग गरी तीन भागमा विभाजन गरिएको छ । यस जिल्लामा स्थानीय तह पुनर्संरचना हुनु अघि अथार्थ मिति २०७३।११।२६ गते सम्ममा कुल ३५ वटा गाँऊ विकास समिती र २ वटा नगरपालिका (बागचौर र शारदा) गरी जम्मा ३७ वटा स्थानीय निकायहरू अविस्थित थिए । गाँउपालिका, नगरपालिका, बिशेष, स्वायत्त, संरक्षित क्षेत्र निर्धारण आयोगबाट स्थानीय तह पुनर्संरचना गरी नेपाल सरकारलाइ मिति २०७३।११।२३मा प्रतिवेदन हस्तान्तरण र नेपाल सरकारबाट मिति २०७३।११।२७ गते राजपत्रमा प्रकिशत सूचना अनुसार यस जिल्लाको पुनर्संरचना भइ हाल १० वटा स्थानीय तहहरू रहेका छन्, जस्मा ३ वटा नगरपालिका र ७ वटा गाँउपालिका रहेका छन् ।

राजनितिक हिसाबले यस जिल्लालाई एउटा संघिय निर्वाचन क्षेत्र, दुइ वटा प्रदेश निर्वाचन क्षेत्र, १० स्थानीय तहमा विभाजन गरिएको छ । स्थानिय तहको रूपमा यहाँ तिनवटा नगरपालिका (शारदा, बाघचौर, वनगाडकुपिण्डे न.पा.) र सात गाँउपालिका (छत्रेश्वरी, कुमाख, सिध्दकुमाख, कालीमाटी, कपुरकोट, त्रिवेणी र दार्मा गाँउपालिका हरू) रहेका छन् । नेपाल सरकारको मित २०७४।०९।२४ मा प्रकाशित राजपत्रमा उल्लिखित सूचना बमोजिम साविकका कुमाखमालिका गाँउपालिकाको नाम परिवर्तन गरी कुमाख गाँउपालिका र ढोरचौर गाँउपालिकाको नाम परिवर्तन गरी सिध्दकुमाख गाँउपालिका कायम गरिएको छ ।

राणाकालिन समयमा सल्यान जिल्ला अन्तर्गत हालको रूकुम (पुर्वि तथा पश्चिमी सहित), रोल्पा र दाङ जिल्लाहरूको अधिकतम भू-भाग यसै जिल्लामा पर्दथ्यो र यसको क्षेत्रफल पनि ठुलो थियो । त्यस बखत यस जिल्ला पश्चिम नेपालको महत्वपूर्ण पश्चिमी गौडाको रूपमा परिचीत र चौथो दर्जाको वडाहाकिमको दरबन्दी थियो ।

२. सल्यान जिल्लाको नामाकरण

सल्यान जिल्लाको नामाकरणका सन्बन्धमा कुनै खास प्रमाणिक प्रसँग त अहिलेसम्म भेटिएको छैन तापनि सल्यानकोटको नामबाट सल्यान रहन गएको अनुमान 'मेची महाकाली' पुस्तकमा गरिएको छ । यस जिल्लाको नाम सल्यान रहनुमा विभिन्न किंवदन्ती,भनाइ प्रचलनहरू यस प्रकार रहेका छन ।

१. मान्मा खाँडचक्रका राजा मलयवमका साहिला छोरा सुमेरुवम (सुतान) ले अंश स्वरूप प्राप्त गरेको वनगाड क्षेत्रको परिवर्तित नाम साम्कोटबाट कालान्तरमा सल्याना हुदै सल्यान भएको भनाई सर्व प्रचलित छ ।
२. परापूर्व कालदेखी शंखमुल (छाँयाक्षेत्र), सालीवाड र चर्तुमाला सिद्धकुँवा हुदै बगेकी पवित्र शारदा नदीबाट सिञ्चित भूमी भएकाले यिनै ठाँउहरू मध्येको सालीवाडबाट अपभ्रंश भई सल्यान नामांकित भएको पनि हुनसक्ने केही जानकारहरूको भनाई रहेको छ ।
३. अर्को एक प्रसँगमा तत्कालिन राजाले यहाँ राज्य गर्दा सल्ले भन्ने व्यक्तिलाई आफ्नो सहयोगीका रूपमा राखेका र उसैको नामबाट सल्ले अपभ्रंश हुदै सल्यान नामाकरण भएको हो भन्ने प्रसँग पनि प्रचलित रहेको छ ।
४. अर्को थरीहरू सल्लै सल्लाका सुन्दर पहाड र थुम्काहरूले अत्याधिक मात्रामा ढाकिएकाले सल्लाबाट सल्यान हुन गएको हो भन्ने पनि गर्दछन् । झट्ट हेर्दा सल्यानका कोणधारी वनले भरिएको अधिकाँस भु-भागको भौगोलिक स्वरूपसँग पनि सल्यान नामाकरणको यो प्रसँग पनि उत्तिकै विश्वसनीय छ ।
५. त्यसैगरी अर्को तर्क अनुसार फलावाडको पुरानो दरवारक्षेत्रको वटुभैरवस्थान प्राङ्गणमा रहेको प्राचिन तोप (हाल टुक्रा-टुक्रा भई अवशेषका रूपमा रहेको) मा वि.सं. २५९ मा लिपिवद्ध अक्षरहरू र शब्दमा 'स ल या न म' भन्ने गरिएको र ती अक्षरहरूको संयोजन र अपभ्रंशबाट सल्यान हुन पुगेको हो भन्ने रहेको छ । यस तर्कले सल्यान जिल्लाको प्राचिनता अझै प्रष्टरूपमा झल्काउन मद्दत पुर्याउदछ ।

यसरी सल्यान जिल्लाको नामाकरणसँग अनेकथरी कथा र किंवदन्ती जोडिएतापनि यस जिल्लाको सल्यान नाम र प्रकृतिले दिएको सुन्दर वातावरणले यसलाई अनुपम गराएको छ ।

३. सल्यान जिल्लाको ऐतिहासिक सन्दर्भ / पृष्ठभूमि

कहिले एकिकृत रूपमा त कहिले विभाजित अवस्था मै किन नहोस् सल्यान जिल्लाको अस्तित्व नेपालको इतिहासमा एक अविष्मरणीय अध्यायका रूपमा रहेको छ । नेपालको इतिहासमा वाईसे राज्य भित्र पर्ने यो जिल्ला विभाजित अवस्थामा सल्यानका अतिरिक्त फलावाड, साङ्कोट, झिम्पे, कोर्वाड, छाप, गजुल, राम्रीकाँडा, दार्माकोट, गुर्भाकोट, छिल्ली आदि स-साना थुमहरूमा अलग-अलग राज्य कायम भएको देखिन्छ भने एकिकृत र सुदृढ सल्यानको तात्कालिन सिमाना पूर्वमा माडिखोला, दाङको ग्वारखोला, उत्तरमा भेरीनदी तल पिपलसारे छिन्चु, हर्यालेख, जलजला, थलथला,पश्चिममा वर्दियाको वनघुसी तथा बबड नदी देखी पूर्व नेपालगञ्जसम्म र दक्षिणमा देउखुरी सम्म फैलिएको पाईन्छ ।

वैदिककाल र पौराणिककाल देखी नै संस्कृत ग्रन्थ र महासंकल्पहरूमा पवित्र शारदाको वर्णन भटिन्छ । खस राज्यहरूको स्थापना हुनुभन्दा धेरै अघि द्वापर युगमा सत्यवादी युधिष्ठिर पञ्जावको लुधियानाबाट जैन धर्मालम्बी कृपणधारी श्री शशिधर जाटका साथ सल्यान आई ढारको बीच टाकुरामा राजदरवार बनाई राज्य गर्न थालेको प्रसँग साविक मार्के गा.वि.स निवासी

नारायणप्रसाद आचार्यद्वारा लिखित "सल्यानको इतिहास" नामक पुस्तकमा वर्णित छ । त्यसवेला एकदमै सानो राज्य भएको र जम्मा ५०० जनसङ्ख्या भएको उक्त पुस्तकमा उल्लेख छ । पछि वसोवास बढ्दै गई चारखुवा, १२ गाँउ, माल्टा, आठवीस, साङ्कोट, लक्ष्मीपुर आदि वस्तिहरू वसेका थिए । शशिधर जाट पछि उनका पाँचौ पुस्ताका राजा हर्वेली जाटको राज्यकालमा जिल्ला सदरमुकाम खलङ्गामा वस्ती बसाईएको थियो । उनका वंशले करिव ६०० वर्ष सल्यानमा शासन चलाएका थिए ।

पछि भारतको प्रतिष्ठानपुरवाट (तिब्बतको खारा प्रान्तमा केही पुस्ता वसी त्याँहाबाट छुट्टिएको भनिएको)खस जातीको एक हाँगाका तुलाराम खवासले सल्यानमा हमला गरी आफ्नो कब्जा जमाए । उनले विक्रम सम्बतको शुरूवातसँगै ढारको वीच टाकुरास्थित जाटहरूको दरवारमा नवसी ढारको पुर्वी टाकुरामा दरवार बनाए र त्यहीवाट राज्य सञ्चालन गर्न थाले । तुलाराम खवास देखी पल्टु खवाससम्मका १४ पुस्तामा खस राजाहरूले करिव ६३० वर्ष सम्म सल्यानमा राज्य सञ्चालन गरेका थिए । यिनीहरू मध्ये रञ्जित खवासका समयमा सल्यानको सीमाना निकै विस्तृत हुन पुगेको थियो । जसको सिमा पुर्वमा भिङ्गीखोला, पश्चिममा लखनउ पवन राज्य सीमासम्म, दक्षिणमा दाङको समथर भू-भाग, गुहारखोला देखी उत्तर पश्चिमसम्म र उत्तरमा भेरी नदिसम्म थियो । त्यससमयमा सल्यानका मानिसहरू भारतको बलरामपुरमा किनमेल गर्न जाने गर्दथे । त्यसवेला राजालाई अन्न उठाउने र जनताले पालो गरी राजदरवार वा कोटघर कुर्नुपर्ने व्यवस्था कायम गरिएको थियो । त्यो समयमा सल्यानमा खस जातीको वाह्यता निकै बढेको देखेर इतिहासविद् ह्यामिल्टनले यस राज्यलाई "खसान्त" राज्य भनी सम्बोधन गरेका थिए ।

वि.स. ६३० तिर डोटीवाट आएका सेनवंशी राजा श्री हर्षवर्धनले मध्यरातमा हमला गरी पल्टु खवासलाई मारी सल्यान माथी कब्जा जमाए । हर्षवर्धनका सन्तानहरूले सल्यानमा ४२५ वर्ष सम्म शासन गरेका थिए । त्यससमयमा सेनहरूको राजधानी कालागाँउमा थियो । सिंजापती सम्राट श्री मलयवर्मनका छोरा श्री सुलतानवमले सेनवंशी अन्तिम राजा तर्कजङ्ग सेनवाट सल्यान कब्जामा लिए । उनले वि.स. १०५५ वैशाक पुर्णिमादेखी कालागाँउबाटै शासन चलाउन थाले । उनका छोरा मायुवुका समयमा काशी नरेशको सल्लाह वमोजिम राज्यको मुख्य काम गर्ने व्यक्तिलाई "काजी" पदवी दिएको थियो भने नाती सुमेरुवमका समयमा वडागाँउ, जिमाली, मर्म चिनाली, स्विकोट आदि गाँउका वस्तीहरू वसेका थिए । सुमेरुवमका जेठा छोरा काला सुलतानले दिल्ली सम्राटलाई प्रसन्न तुल्लाई हालको बाँके र बर्दियाको मङ्गलागढी (मगरागढी) वनघुसी क्षेत्र प्राप्त गरेका थिए । तिनै काला सुलतानले सल्यानका राज्य रजौटा-थपलाहरूलाई एकिकृत गरी विशाल राज्य बनाएका थिए । साथै कालागाँउबाट खङ्गा गैरागाँउमा राजधानी सारेका थिए । उनैको समयमा पश्चिम तर्फको छिल्ली, ज्यामिरे, शेरारुवा, मुसेलोरी, अँधेरी, कुपिण्डेदह, पराजुला, खानीगाँउ, थापचौर, ग्रामचौर, मगरात वस्ती, दरुमखोला, कालाखोला, किमिरेचौर, आदि वस्तीहरू बसेका थिए । यिनका जेठा छोरा कनक शाहले प्रयागबाट सर्वप्रथम वादी जातीलाई सल्यान ल्याएका थिए । उनिहरूका वंशज संग्राम शाह (द्वितिय) का जेठा सन्तान कृष्ण शाह (वि.स. १७८४) निकै प्रभावशाली राजा मानिन्थे । उनी गर्खाली राजा पृथ्वीनारायण शाहका समकालिन थिए । उनै कृष्ण शाह, जाजरकोटे राजा हरी शाह र पृथ्वीनारायण शाहको भेट वनारसको मणिकर्णिका घाटमा भएको थियो । त्यस पछि पृथ्वीनारायण शाहले सिद्ध भगवन्तनाथलाई आफ्नो दुतको रूपमा सल्यान पठाइ सल्यानी राजासँग दौत्य सम्बन्धमात्र कायम गरेनन्, वि.स. १८२३ मा आफ्नी छोरी विलासकुमारीलाई राजकुमार रणभीम शाह (कृष्ण शाहका छोरा) सँग विवाहसमेत गरिदिए । त्यही नाता र दौत्य सम्बन्धका कारण बृहत नेपालको निर्माणमा सल्यानले ठुलो योगदान पुर्‍याएको थियो ।

इतिहासविद् ह्यामिल्टनको भनाई अनुसार विलासकुमारीले आफ्ना पिता पृथ्वीनारायण शाहसँग सल्यानमा खान पुग्दैन भनी गुनासो गरेकी थिईन् । आफ्नी छोरीको गुनासोलाई ध्यानमा राखी उनले दाङ राज्य जितेर छोरी (सल्यान) लाई दिने आश्वासन दिएका थिए । एक ताम्रपत्रका अनुसार पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नी छोरीलाई कोर्वाङ, छिल्ली, थापनी, फलावाङ, दाङ-देउखुरी आदि स्थान दाईजोको रूपमा कुशविर्ता दिएका थिए । उनको आकस्मिक निधनका कारण छोरा बहादुर शाहले बाबुको अधुरो इच्छा पुरा गरिदिए । सल्यानको अस्तित्वलाई कायम राख्ने पृथ्वीनारायण शाहको नीतिलाई वेवास्था गरी भिमसेन थापाले पाल्पा

विजय पछि वि.स. १८८३ ज्येष्ठ १४ मा सल्यान कब्जा गरे । रानी विलासकुमारी र उनको परिवारलाई काठमाण्डौमा नजरबन्दमा राखे । भिमसेन थापालाई सल्यानी राजपरिवारको अंग्रेजहरूसँग गहिरो सम्बन्ध छ भन्ने आशंका थियो तर आशंका निवारण भएपछि वि.स. १८८४ मा एक पत्रद्वारा विलासकुमारीकी नाती तेजवहादुर शाहलाई सबै किसिमको झारा, बेठ माग गरेर सल्यान राज्यको सिमाना खुलाई राजा पदवी दिईयो । उनलाई वि.स. १८९४ मा फलावाड थुम र पश्चिम दाड समेतको रू. ४,०००(चार हजार) वार्षिक उठती हुने जमिन प्रदान गरियो । उनले दङ्गाली राजाद्वारा निर्मित फलावाडको दरवार भत्काई अर्को दरवार बनाएका थिए जसलाई अहिले पुरानो दरवार भनिन्छ । वि.स. १९०५ मा उनको मृत्यु पछि जेठा छोरा नरेन्द्रवहादुर शाह सल्यानका राजा भए । वीरशम्शेरले आफ्नी छोरीको विवाह सल्यानका राजा शम्शेरवहादुर शाहसँग गरिदिएका थिए । यसरी राणा परिवारसँग वैवाहिक सम्बन्ध जोडिनाले राणाकालमा पनि यस राज्यलाई केन्द्रबाट विशेष संरक्षण प्राप्त भईरहयो । वि.स. २०१७ सालको राज्य रजौटा ऐन अनुसार सल्यानका राजाहरूलाई तिनका सन्तान दरसन्तानसम्म राजाको उपाधी प्रयोग गर्न पाउने तथा वार्षिक २४ हजार रूपैया पाउने गरी राज्य उन्मुलन गरियो । उक्त उपाधी र रकम पाउने प्रचलन पछि सम्म कायम रहिरहेकोमा मुलुकमा राजतन्त्रको अन्त्यसँगै गणतन्त्रको शुरुवातसंगै यो प्थाको पनि अन्त्य भईसकेको छ ।

(श्रोत: सल्यान जिल्ला पार्श्वचित्र, जि.स.स. सल्यान, २०७०)

४. भौगोलिक अवस्थिती

सल्यान पहिले १७ वटा थुमहरूमा विभाजित थियो । रोल्पा, रूकुम, जाजरकोटको पुरै भु-भाग तथा दाड र सुर्खेतका केही भाग यस अन्तर्गत थिए । यो नेपालको महत्त्वपूर्ण पश्चिमी गौडाको रूपमा रहेको थियो । वि.स. १८६९ भाद्र ३ गते मंगलबारका दिन नेपाल एकिकरण अभियान भित्र समाहित भएको यो जिल्ला वि.स. २०१९ सालको जिल्ला विभाजन पछि रोल्पा, रूकुम र जाजरकोट छुट्टै जिल्ला हुन गए भने दाड र सुर्खेतका केही भागहरू ती जिल्लामै गाभिए । सल्यानको वर्तमान भौगोलिक स्वरूप चौकोण आकारको देखिन्छ । यस जिल्लाको सिमाना पूर्वमा रोल्पा, पश्चिममा सुर्खेत र बर्दिया, उत्तरमा रूकुम पुर्वी र जाजरकोट तथा दक्षिणमा दाड र बाँके जिल्लासँग जोडिएको छ । महाभारत पर्वत श्रेणीका ३२६ मिटरदेखी २,८२७ मिटरसम्म अग्ला होंचा पहाड पर्वतहरू, खोंचवेसी र टम्म टम्म परेका अनेकौं थुम्काहरूले भरिपुर्ण यस जिल्लाको भू-बनौट रमणिय र सुन्दर देखिन्छ । जिल्लाको मध्यउत्तरमा रहेको खर्सुवालेक सवैभन्दा अग्लो पहाड हो । त्यसैगरी कुमाख, बाँजाकोट, थर्पुलेख, बीरवल, थापालेख आदि अन्य अनेक जनश्रुती र किंवदन्तीले भरिएका ठुला पहाडहरू यस जिल्लामा रहेका छन् । यहाँका उच्च भू-भागहरू कोणधारी वनले ढाकिएका छन् । तल्लो भेग, पाखा र टारवेसीहरूमा गाँउवस्ती र खेतीयोग्य जमिन रहेको छ ।

तालिका नं. १.१ सल्यान जिल्लाको भौगोलिक अवस्थिती

क्र.स.	विवरण	
१	अक्षांश	२८° ३१' देखी २८° ५३' उत्तरसम्म
२	देशान्तर	८२° ०' देखी ८२° ४६' पूर्वसम्म
३	सिमाना	पूर्व: रोल्पा पश्चिम: सुर्खेत र बर्दिया उत्तर: जाजरकोट र रूकुम दक्षिण: दाड र बाँके
४	क्षेत्रफल	१,४६२ वर्ग किलोमीटर
५	अधिकतम लम्बाई	६२ किलोमीटर (पुर्व -पश्चिम लम्बाइ)

६	अधिकतम चौडाई	३९ किलोमीटर (उत्तर- दक्षिण चौडाई)
७	जिल्ला सदरमुकाम	खलङ्गा, शारदा नगरपालिका
९	भौगोलिक विभाजन	१. नदीले बनाएको भू-भाग २. सिवालिक क्षेत्र ३. उच्च पहाडी भु-भाग
१२	सबैभन्दा अग्लो भाग	खर्सुवा लेख (समुद्री सतहदेखी २,८२७ मिटर उचाईमा)
१३	सबैभन्दा होचो भाग	बर्बई नदी किनार सल्यानथरी, काप्रेचौर, कालीमाटी गाँउपालिका(३२६ मि. उचाई)
१४	जिल्लाको औषत उचाई	समुद्री सतहदेखी १,५०० मिटर उचाईमा
१५	सदरमुकामको उचाई	समुद्री सतहदेखी १,५३६ मिटर उचाईमा

सल्यान जिल्लाको भौगोलिक स्वरूप अनुसार तीन भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

१. नदिले बनाएको भू-भाग र बेशी शारदा, बर्बई र भेरी नदीले बनाएका फाँटहरूका साथसाथै केही ठूला खोलाहरूले बनाएका भू-भागहरू नै यस अन्तर्गत पर्दछन् । त्यस्तै पहाडको फेदीमा रहेका भू-भाग (वेशी) हरू पनि यस अन्तर्गत पर्दछन् । प्रायः शारदा नदीले बनाएका भू-भागहरू श्रीनगर, लान्ती, लुहाम, रामपुर आदि क्षेत्र यस भू-भागका महत्वपूर्ण क्षेत्र हुन् यहाँ अत्यधिक मात्रामा खाद्यान्न वालीको उत्पादन हुने गर्दछ । सिंचाई र भौगोलिक धरातलका कारण यहाँ प्रायः धानवाली र गहुँवाली तथा तरकारीवाली को उत्पादन गरिन्छ । यो भू-भाग जिल्लाको अन्न भण्डारको रूपमा रहेको छ ।

२. शिवालिक क्षेत्र यस जिल्लाको अधिकांश भू-भाग शिवालिक क्षेत्रमा पर्दछ । यहाँको भू-भाग पत्रे चट्टान एवं माटो ढुङ्गा को समिश्रणबाट भरिएको छ । यस भू-भागमा वनजङ्गलको मात्रा अत्यधिक छ । प्रायः मानव वस्ती यस क्षेत्रमा पाईन्छ । समुन्द्री सतहबाट १,००० देखि १,५०० मिटर सम्मका मोडदार पहाडहरू यस क्षेत्र यस अन्तर्गत पर्दछन् ।

३. उच्च पहाडी भु-भाग समुन्द्री सतहबाट १,५०० मि. देखि २,८२७ मिटर सम्म उचाई रहेको यो भू-भाग कडा चट्टान कठिन धरातलीय स्वरूप भएका कारण मानव वस्ती यहाँ कम रहेको छ । उच्च पहाडी श्रृंखलाहरू र झाडी वुट्यानले यस क्षेत्रलाई ढाकेको छ ।

५. राजनैतिक विभाजन

सल्यान जिल्लाको राजनैतिक विभाजनलाई तलको तालिकामा देखाईएको छ ।

तालिका नं. १.२ सल्यान जिल्लाको राजनैतिक विभाजन

क्र.स.	विवरण	मान	कैफियत
--------	-------	-----	--------

१	(क)निर्वाचन क्षेत्र (सघिय प्रतिनिधी सभाको लागि)	१ वटा
	(ख)प्रदेश सभाको लागि	२ वटा
२	गाउँपालिका संख्या	७ वटा
३	नगरपालिका संख्या	३ वटा
४	कुल वडाहरूको संख्या	८३वटा
५	प्रदेश सभा निर्वाचन क्षेत्र नं. १ अन्तर्गतका गा.पा न.पा.हरूको नामावली: कुमाख गाँउपालिका,सिध्दकुमाख गाँउपालिका, दार्मा गाँउपालिका, शारदा नगरपालिकाको वडा न ६,७ ,१४ र १५, वनगाडकुपिण्डे न.पा का वडा न १ देखि ७ सम्म र बाघचौर नगरपालिका पुँरै	
६	प्रदेश सभा निर्वाचन क्षेत्र नं. २ अन्तर्गतका गा.पा न.पा.हरूको नामावली: छत्रेश्वरी गाँउपालिका, कालीमाटीगाँउपालिका, कपुरकोटगाँउपालिका,त्रिवेणी गाँउपालिका, शारदा नगरपालिका को वडा न १,२,३,४,५,६,९,१०,११,१२,१३, वनगाडकुपिण्डे नगरपालिकाको वडा न ८ देखि १२ सम्म	

तालिका नं. १.३ जिल्ला सदरमुकाम देखी छिमेकी जिल्ला सदरमुकाम सम्मको दुरी

क्र.स.	छिमेकी जिल्ला	दुरी (कोषमा)
१	दाङ (तुल्सीपुर)	२०
२	रूकुम (मुसीकोट)	२४
३	जाजरकोट खलंगा	२२
४	सुर्खेत सदरमुकाम विरेन्द्रनगर	२७
५	रोल्पा लिवांग	३०
६	वाँके नेपालगंज	५०
७	बर्दिया गुलरिया	६०

नोट: १ कोष बराबर ३.२ किलोमिटर हुन्छ ।

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति , सल्यान ।

६. भू-उपयोग

सल्यान जिल्लाको अधिकांस भू-भाग (६५.६९ प्रतिशत) जङ्गल क्षेत्रले ढाकेको छ । करिव दुई तिहाई भू-भाग वन क्षेत्र रहेको यस जिल्लामा खेती योग्य जमिन (२३.३४ प्रतिशत मात्र) तथा नदी किनार र सामान्य ढालयुक्त भू-भागहरू छन् । यस बाहेक आवादी क्षेत्र, पर्ति चरण नदी नाला बाँझो आदि क्षेत्र रहेको छन् ।

तालिका नं.१ .४ सल्यान जिल्लाको भूउपयोग-

क्र.स.	विवरण	क्षेत्रफल(वर्ग किलोमिटरमा)	प्रतिशत	कैफियत
१	कुल क्षेत्रफल	१,४६२		
२	वन जङ्गल	९६०.३	६५.६९	
३	खेती गरिएको जमिन	२८६.५	१९.६०	
४	वाँझो पर्ति चरण	१८६.४	१२.७५	
५	नदीनाला	१५.५	१.०६	
६	आवादी क्षेत्र	७.३	०.५	
७	अन्य	६	०.४१	

७. प्रमुख सम्पदाहरू

सल्यान जिल्लाका उच्च भू-भागहरू कोणधारी वनले ढाकिएका छन् । तल्लो भेग, पाखा र टारवेसीहरूमा गाँउवस्ती र खेतीयोग्य जमिन रहेको छ । सल्यानको उत्तर पश्चिममा वग्ने भेरी नदी, जिल्लाको मध्यभागबाट वग्ने शारदा नदी तथा मर्म खोला, वनगाड खोला, आरुङ्खोला, सिवाड खोला, घाँसेखोला, आदि नदीनाला तथा खोलाहरू यहाँ वग्दछन् । कुपिण्डे दह यस जिल्लाको महत्वपूर्ण र मनमोहक ताल हो ।सल्यान जिल्लामा रहेका प्रमुख सम्पदाहरूको छोटो विवरण यस प्रकार रहेको छ ।

- क. वन** सल्यान जिल्लाको मुख्य सम्पदाको रूपमा वनलाई लिन सकिन्छ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफलको ६५.६९ प्रतिशत (९६०.३ हेक्टर) भू-भाग वन जङ्गलले ओगटेको छ । यस जिल्लाको वनस्पती स्रोतमा मुख्यतया सल्लो, साल, खयरफ सिमल, गुराँस, उत्तिस, ओखर, चाँप, अङ्गुरी रँज, वाँझ, कटुस, खर्शु आदि हुन भने

मूख्य- मूख्य जडिबुटी स्रोतमा तेजपात (नेपालीमा दालचीनी), टिमुर, रिट्ठा, सुगन्धकोकिला/मालागिरी, अमला, सतावरी/कुरीलो, पिपला, ओखर र झ्याउ आदि हुन् ।

- ख. कृषि** सल्यान जिल्लाको कुल भू-भागको २३.३४ प्रतिशत (३४१.२३ वर्ग किलोमिटर, ३४१२३ हेक्टर) भू-भाग खेतीयोग्य मानिन्छ । त्यस मध्येको ३.१९ प्रतिशत (१०८९ हेक्टर) भू-भाग मात्र सिंचित रहेको छ । यहाँको मूख्य खाद्य वालीमा धान, मकै, गहुँ, कोदो, जौ आलु हुन् । यस जिल्लाको नगदे वालीमा अदुवा, वेसार, खुर्सानी, का साथै वेमोसमी तरकारी मूख्य छन् । यहाँको मूख्य फलफूलमा सुन्तला, कागती, हलुवावेद, नास्पती, काफल, मौसम, आँप, अम्बा, लिची, ओखर आदि छन् ।
- ग. खनिज** यस जिल्लामा कोईला, खानी ढुङ्गा स्लेट, र चुनढुङ्गा मूख्य खनिज सम्पदाको रूपमा पाईन्छ । तर खनिज सम्पदा उपभोगका लागि विस्तृत सर्वेक्षण र सम्भाव्यता अध्ययन हुन वाँकी छ ।
- घ. जल-सम्पदा** सल्यान जिल्लालाई जल सम्पदाको मध्यम जिल्लाको रूपमा लिन सकिन्छ । यहाँ १६ भन्दा वढि नदी तथा खोलानाला वर्ष भरी नै पानी वगने रूपमा भटिन्छन, जसमध्ये शारदा नदी प्रमूख हो । *(सल्यान जिल्लामा रहेका खोलानालाहरू तथा झरनाहरूको विस्तृत विवरण खण्ड ६ मा उल्लेख गरिएको छ ।)*
- ङ. वनस्पती तथा जिवजन्तु** सल्यान जिल्लामा मुख्यतः तीन प्रकारको वनस्पती पाईन्छ । यस अन्तर्गत पतझड, कोणधारी र झाडी वुट्यान पर्दछन् । पतझड वनस्पतीमा साल, सिसौ, खयर, सिमल, ओखर, काफल, टुनी आदि पर्दछन् । त्यस्तै कोणधारी अन्तर्गत सल्ला जातको जङ्गल र झाडी र वुट्यानहरूमा गुरा“स, चुत्रो, ऐसेलु, आदि पर्दछन् । यहाँ रहेको वनजङ्गलमा वाघ, भालु, खरायो, चितुवा, रतुवा, वादर, स्याल, चितल, दुम्सी, लोखर्के, ब्वासो, मृग, बँदेल, दुर्लभ जन्तु पानी ओत आदि जन्तुहरू पाईन्छन् भने काग, तित्रा, कालिज, जुरेली, फिस्टे, ढुकुर, गिदद, सिम्टाल्नो, गौथली, भँगेरा, धनेस, वकुल्ला, चिल, लाटोकोसेरो, कोइली, कोकले, च्याखुरा, लुईचे, मलेवा, मयूर आदि पाईन्छ । जङ्गलको विनास र अतिक्रमणले गर्दा जङ्गली जिवजन्तुहरूको आरक्षण अभाव हुनगई जिवजन्तुहरू लोप हुने स्थिती यहाँ रहेको छ । यहाँ घरपालुवा जन्तुहरूमा गाई, भैसी, वाखा, घोडा, खच्चर, वंगुर, सुंगुर र पंक्षीहरूमा कुखुरा, हाँस, परेवा, सुगा आदि पाईन्छन् ।

८. सल्यान जिल्लाका प्रमूख आकर्षणहरू

मध्य पहाडी क्षेत्रमा रहेको यस जिल्लामा पर्यटकीय एवं धार्मिक स्थलहरू प्रशस्त छन् । यहाँका ऐतिहासिक एवं धार्मिक स्थलहरू, पुराना राजाका दरवारहरू, ताल पोखरीहरू, विभिन्न गुफाहरू, रमणीय पहाडी श्रृंखलाहरू, सुन्दर वस्तीहरू तथा अनौठो संस्कृति बोकेका लोपोन्मुख जनजातिहरू नै पर्यटकीय महत्वको रूपमा चिरपरिचित छन् । सल्यान जिल्लाको आन्तरिक विकासका लागि पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विकास र क्षेत्र पहिचान एवं प्रचारको ठूलो आवश्यकता रहेको छ । पर्यटन विकासका लागि ठोस एवं प्रभावकारी योजना सञ्चालन गरे यहाँको पर्यटन विकासलाई व्यापक बनाउन सकिने स्थिति छ ।

सल्यान एक ऐतिहासिक महत्व बोकेको जिल्ला हो । यस जिल्लाको प्रमुख नदी शारदा हो भने अन्य नदीहरूमा लुहाम खोला, मासखोला, मर्म खोला, संग्रही खोला, वनगाड खोला, कोर्वाङ्ग खोला, दार्मा खोला, मोखला खोला, चाक्ती खोला, घट्टे खोला, भुण खोला, गुप्ता खोला, कल्लेरी खोला आदि पर्दछन् । त्यसै गरी प्रमुख तालमा कुभिण्डे दह र कछुवा दह हुन् भने फलावाड दरबार, खैराबाङ्ग भगवती मन्दिर, छाँयाक्षेत्र सतिदेवी मन्दिर, मोखला बाजेको गुफा, कुमाख लेक, जथाक लेक आदी महत्वपूर्ण ऐतिहासिक, धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्र हुन् । सल्यान जिल्लाका प्रमुख व्यापारिक केन्द्र श्रीनगर वजार हो भने अन्य प्रमुख वजार केन्द्रहरू कपुरकोट, लुहाम, लान्ती, खलङ्गा, सल्लीबजार, थारमारे, खरिबोट आदी हुन् । साथै सल्यान जिल्ला लोपोन्मुख र भिन्न पहिचान बोकेका राउटे जातिको समेत प्रिय स्थलका रूपमा रहदै आएको छ । यस खण्डमा सल्यान जिल्लाका केही विशिष्ट पहिचान र आकर्षणहरूको निम्नानुसार संक्षेपमा चर्चा गरिएको छ ।

<p>क. खलङ्गा</p>	<p>वि.सं. २०१९ सालमा नेपाल १४ अञ्चल र ७५ जिल्लामा विभाजन हुनुअघि रोल्पा, रुकुम, जाजरकोट, दाङ र सुर्खेतका केही भाग समेतको प्रशासनिक गाँडाका रूपमा सल्यानको खलङ्गा थियो । पश्चिममा पाल्पा पछि खलङ्गा गाँडाको विशेष महत्व रहीआएको कुरा इतिहासमा वर्णित छ । यो स्थान लगभग १,५३६ मिटर उचाईको पहाडी क्षेत्रमा रहेको छ । दाङको तुलसीपुर देखि ६५ कि.मि.उत्तर तर्फ रहेको खलङ्गा बजारमा परम्परागत रूपमा नेवार र वादी समुदायको वाहुल्यता रहेपनि अधिकांस वादी समुदाय हाल खलङ्गावाट स्थानान्तरण भईसकेका छन् । हाल यस स्थानमा विभिन्न जातजातिहरू आ-आफ्नो धर्म, संस्कृति र सनातन मान्यताका साथ वसोवास गरी आएका छन् ।</p> <p>द्वापर यसगमा द्युधिष्ठिर भारतको लुधियानावाट सल्यान आई राज्य सञ्चालन गरेका र शशिधर जाटका पाँचौ पुस्ताका हर्वेली जाटको राज्यकालमा यस खलङ्गा र आसपासका वस्ती वस्न शुरु गरेको पाईन्छ । जाटहरू पछिका खस राजाहरूले हालको सेजवाल टाकुरास्थित ढारवाट खलङ्गामा राजदरवार सारेका थिए । सेन वंशको राज्यकालमा उनीहरूको राजधानी केही समय कालागाउँमा सारीए तापनि शाहहरूको आगमनसँगै पुनः खलङ्गामा स्थानान्तरण गरियो । इतिहासको पछिल्लो कालखण्डमा सल्यान र आसपासका क्षेत्रको गाँडा(सदरमुकाम) पनि खलङ्गा नै थियो । उक्त समयमा हालको जिल्ला प्रशासन कार्यालय परिसर भित्रको पूर्वतर्फ रहेको तत्कालीन चारतले भव्य दरवार गाँडाकालीन बडाहाकिमको मुख्य प्रशासनिक केन्द्र थियो । उक्त भवन भत्किएपछि सोही स्थानमा रहेका र पछि वनेका अन्य ससाना भवनहरू राप्ती अञ्चल नामाकरण हुनुअघिको अञ्चलाधिकाकालीन प्रशासनिक केन्द्र हुनुका साथै त्यस पछिका प्रमुख जिल्ला अधिकारीहरूको प्रशासनिक केन्द्रको रूपमा रहीआएको छ । खलङ्गा गाँडामा वसी प्रशासनिक नेतृत्व प्रदान गरेका तत्कालीन वडाहाकिमहरू क्रमशः कृष्णविक्रम राणा (वि.सं.१९९७), रत्नविक्रम राणा (वि.सं.२००७), रामस्वरूप त्रिपाठी (वि.सं.२०१३-२०१४), जुद्धवहादुर विष्ट(वि.सं.२०१५-२०१६), फनिन्द्रप्रसाद आचार्य (वि.सं.२०१७-२०२०) र सत्यनारायण झा (वि.सं.२०२१-२०२३) थिए ।</p>
-------------------------	--

खलङ्गा सल्यानी राजनीति र प्रशासनिक केन्द्रको रूपमा रहिआएको छ । जिल्लाको सदरमुकाम यही रहेकाले सबै जिल्लास्तरिय कार्यालयहरू, बैंक, कलेज र उच्च मा.वि., विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूका अतिरिक्त एफ.एम. रेडियो स्टेशनहरू खलङ्गामै छन् । रुकुमको सदरमुकाम जोड्ने राप्ती लोकमार्ग शारदा नगरपालिका कै शारदा किनार स्थित प्रसिद्ध व्यापारिक केन्द्रको रूपमा विकसित श्रीनगर बजार भएर किनारै किनार उत्तरतर्फ लाग्दछ ।

खलङ्गामा पुराना राज्य रजौटाकालीन र गाँडाकालीन दरवारहरूको खासै अवशेष बाँकी छैन । सल्यानी राजाहरूका तत्कालीन दरवारका केही ऐतिहासिक एवं कलात्मक झ्याल, ढोका र दलानमा प्रयोग भएमा मोठ तथा थामहरू हालै जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको जिर्ण भवन भत्काउने क्रममा भेटिएका छन् । ती मध्ये दुईवटा कलात्मक झ्यालहरू नवनिर्मित सभागृहमा जडान गर्ने कार्य जिल्ला समन्वय समितिको कार्यालय, सल्यानबाट गरिएको छ भने कलात्मक ढोका र केही मोठ एवं थामहरू पुरातात्विक संरक्षणको पर्खाइमा छन् । इतिहासका अनेकौं कालखण्डका घटनाहरूको साक्षी र केन्द्रका रूपमा रहेको खलङ्गामा त्यसवेला वनेका विभिन्न मठ मन्दिर र पाटीपौवाहरू भने अहिले पनि संरक्षण र सम्वर्द्धनको पर्खाइमा छन् । कृष्ण जन्माष्टमीका दिन ठूलो मेला लाग्ने गरेको कृष्ण मन्दिर यहाँको प्रशिद्ध मन्दिर हो । गणेश, खड्गदेवी, भद्रकाली, शिव मन्दिर तथा अनेकौं सतल र पाटीहरू यहाँका ऐतिहासिक चिनारी हुन् । खलङ्गाका खुकुरी र फलामवाट निर्मित हातहतियारहरू निकै प्रसिद्ध मानिन्छन् । सदरमुकामसँग जोडिएका मार्के, हिवल्या, सिमखर्क व्यारेक, सेजवालटाकुरा, कुपिण्डेदह र खैरावाड जस्ता ऐतिहासिक र पर्यटकीय स्थलहरूमा जाने मुख्य धारका रूपमा समेत खलङ्गा रहेको छ ।

जिल्लाहरूको राजनैतिक विभाजन पूर्व यो बजार यस क्षेत्रकै प्रमुख व्यापारिक केन्द्र थियो । यहाँ नेपालगञ्जवाट सोझै व्यापारिक सामान आयात तथा भारतवाट निर्यात हुन्थ्यो । नेपालगञ्जवाट सुर्खेतको पूर्वीभाग, जुम्ला, कालीकोट, तित्रीकोट, डोल्पा, जाजरकोट, रुकुम, रोल्पा र वाग्लुङको ढोरपाटन क्षेत्रमा पुग्ने व्यापारिक मालसामान, लताकपडा, नून, चिनी र मट्टितलको आयात घोडा, खच्चर र भरियाको माध्यमद्वारा शारदा नदीको किनारै किनार हुने गर्दथ्यो । यही वाटो हुँदै बहुमुल्य जडिवुटी, राडीपाखी, कम्मल, ऊन र कस्तुरीको व्यापार हुन्थ्यो । कर्णाली र भेरी नदीको भू-भाग तथा अहिले राप्ती अञ्चलमा पर्ने क्षेत्रको अपिल (अदालत) र अञ्चलाधीश कार्यालय सहित राप्ती अञ्चल नामाकरण हुनु अघिको स्वर्गधारी अञ्चल सदरमुकाम पनि यही खलङ्गामा थियो । ऐतिहासिक महत्व बोकेको यस खलङ्गा सदरमुकामलाई व्यापारिक केन्द्रका रूपमा पुनः स्थापित गर्ने हो भने झण्डै एक तिहाई छोटो दुरीको खलङ्गा-कालीमाटी-नेपालगञ्ज सडक निर्माण भई सञ्चालन हुनु आवश्यक छ ।

खलङ्गाको इतिहाससँग यहाँको खानेपानी समस्याको इतिहास पनि अभिन्नरूपले गाँसिएको छ । खानेपानीको समस्यावाट मुक्ति पाउन सल्यानी जनताले पटक-पटक तत्कालीन राजाहरू समक्ष

	<p>विन्तिपत्र हालेका थिए । प्रथम पटक वि.सं. १९६४ सालमा श्री ५ पृथ्वीवीर विक्रम शाहदेवका नाममा विन्तिपत्र हालिएको थियो । वि.सं. २००१ सालमा श्री ३ जुद्धशम्शेरले भारतमा पाईप महंगो भएकाले खलङ्गामा पाइप किन्न नसकिएको व्यहोरा राजा समक्ष जाहेर गरेका थिए । वि.सं. २००७ सालमा सूर्यप्रकाश गिरीले पुनः राजा त्रिभुवन समक्ष विन्तिपत्र हाले । तत्कालीन सल्यान हाईस्कूलका संस्थापक हेडमास्टर सूर्यप्रकाश गिरीको विन्तिपत्रमा खानेपानीको समस्याका अतिरिक्त “ईन्कलाप जिन्दावाद” र “ कि त हामीलाई पानी देऊ, कि त वस्ती उठाईदेऊ” भन्ने दुईवटा नारा लगाउन पाउने समेतको माग गरिएको थियो । त्यसवेला कर्णेल चन्द्रवहादुर गुरुङको अगुवाईमा ३ वटा धारा भएको टंकी खलङ्गाको मुख्य बजार क्षेत्रको ठुलधारामा वनाईयो । त्यस पछि क्रमशः काजीधारा (डाँडागाउँ), धोवीधारा(स्यानीपनेरी), गाईनधारा(वयलडाँडा), गैरीधारा(गैरागाउँ) र पुरेतधारा (बडाखोला) मा ढुंगेधाराहरूको निर्माण भएको थियो ।</p> <p>तिनताक लामो खडेरी भएका बेला एक घरको पालो ३/३ दिनमा आउँथ्यो भने सम्बन्धित व्यक्तिको उपस्थितीमा १ गागी पानी पाउने, पाहुना भएमा “पाहुनाको पत्ता र पक्का भएमा” साँझमा भए १ पाथी खाद्यान्न वरावर २ पाथी पानी पाउने, स्थानीय भए पालो कुरेर पालोमा मात्र पानी पाउने, बाहिरको भए पालो कुर्नु नपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । बाहिरका भन्नाले कैदी, पुलिस, सेना, कर्मचारी, झगडिया र व्यापारीलाई बुझाउँथ्यो । यस वाहेक अरु पाहुना, क्रियापुत्री, जन्ती, ब्रह्मचारी, साधु, महात्मा , जोगी र सन्यासीहरूलाई सवैले आफै धारामा गई खान वा आफ्नो भाँडामा आफै ल्याउन पाउने व्यवस्था कायम गरिएको थियो ।</p> <p>वि.सं. २०१६ सालमा राजा महेन्द्रबाट ‘खानेपानीको व्यवस्था गरिदिनु’ भन्ने हुकुमी प्रमाडी भई निकास भएको जि.आई. पाइप लिन सल्यान गाँडाका वहिदार ईश्वरवहादुर हमाल नेपालगंज गएको र जनताले ती पाइपहरू आफै वोकेर ल्याई वि.सं. २०२९ सालमा खलङ्गा खानेपानी योजना सम्पन्न गरेको कुरा खलङ्गावासीहरू बताउँछन् ।</p>
<p>ख. कपुरकोट</p>	<p>वि.सं. २०२८ सालपछि राप्ती लोकमार्गको स्थापनासँगै कपुरकोट सल्यान जिल्लाको प्रवेशध्धारको रूपमा रहेको छ । हाल कपुरकोट गा.पा. मा पर्ने यो स्थान सदरमुकाम खलंगा देखि ४२ कि.मि. दक्षिण र दाडको तुलसीपुरदेखि १९ कि.मि. उत्तरको पहाडी भञ्ज्याङमा अवस्थित छ ।</p> <p>वि.सं. १९५० तिर स्वर्गधारीका महाप्रभुले कपुरकोट, फलावाड हुँदै सुर्खेततिर जाने क्रममा यहाँका वासिन्दाहरूलाई कपुरका वोटहरू लगाउन प्रोत्साहित गर्नुभएपछि क्रमशः कपुरका बोटहरू बढ्दै गएको र दाडको औलो छल्न चिसो पहाडी ‘कोट’ तर्फ मानिसहरू आई वस्ने क्रममा यस सुरम्य स्थानको नाम कपुरकोट रहन गएको हो भनिन्छ । यो स्थान समुद्री सतहवाट करिव १५०० मिटर उचाईमा रहेको छ ।</p>

	<p>डोका डाला वुनेर दाङ, कोइलावास, नेपालगञ्ज र भारतीय वजारहरूसम्म वेचविखन गर्ने र परम्परागत खेती किसानी र पशुपालन पेशामा रहेका कपुरकोट र आसपासका गाउँलेहरूमा वि.सं. २०३९ सालमा राप्ती एकिकृत ग्रामिण विकास परियोजना लागू भए लगत्तै नयाँ कृषि प्रणालीको लहर आयो । उक्त परियोजनाद्वारा कपुरकोटमा सेवा केन्द्रहरूको स्थापना गरियो । ती केन्द्रहरू मार्फत विभिन्न समुहहरूको गठन तथा आवश्यकता अनुसारको तालिम प्रदान गरी वेमौसमी तरकारी, फलफूल तथा जडिवुटी उत्पादनलाई विस्तार गरियो । खासगरि वेमौसमी र वर्णशंकर जातका टमाटर, वन्दागोभी, काउली, भेडेखुर्सानी, ध्यूसिमी, वोडी लगायतका तरकारीको वीउ भारत तथा तरकारी वीउ उत्पादन केन्द्र मुसीकोट, रुकुमवाट ल्याई निःशुल्क वितरण गरियो । वि.सं. २०४८ सालवाट हप्ताको २ पल्ट हाटवजार लाग्ने व्यवस्था शुरु भयो । सुन्तला, स्याउ, कागती, मौसम आदि फलफुल तथा अदुवा, टिमुर, वेसार लगायतका जडिवुटीहरूको उत्पादनमा जोड दिइयो । फलस्वरुप कपुरकोट क्षेत्रवाट वार्षिक औषत १२/१३ करोडको तरकारी, फलफुल र जडिवुटीहरू नेपालका सबै प्रमुख शहरहरू र भारतका सिमावर्ती शहरहरूसम्म निकासी हुन थालेको छ ।</p> <p>सल्यान र रोल्पाका धेरै छिमेकी गा.पा.हरू र दाङका पहाडी गाउँहरूको केन्द्रको रूपमा विकसित हुँदै गइरहेको कपुरकोट राप्ती लोकमार्गका अतिरिक्त रोल्पा र सल्यानका पूर्वी गाउँहरूतर्फ जाने औद्योगिक सडक तथा पश्चिमतर्फ जाने कृषि सडकको मुख्य धधारको रूपमा समेत विकसित हुँदैछ । यहाँवाट स्वर्गधारी तपोभूमी नजिकै पर्दछ । यस स्थानमा अदुवा अनुसन्धान केन्द्रका साथै जिल्ला वनस्पति कार्यालय, ईलाका प्रहरी कार्यालय, कलेज, उच्च मा.वि., वार्डिङ स्कूल, विभिन्न ईलाका स्तरिय सेवा केन्द्रहरू र गाउँ पालिकाको कार्यालय रहेको छ । वजार विस्तार हुँदै गएको छ । दाङको तुलसीपुरवाट केही कि.मि. दुरीमा रहेको पहाडी वस्ती र दृश्यावलोकनका दृष्टिवाट कपुरकोट हिलस्टेशनको रूपमा विकसित हुनसक्ने सम्भावना वोकेर वसेको छ ।</p>
<p>ग. खैरावाङ भवनेश्वरी मन्दिर</p>	<p>सल्यानको खलंगावाट पूर्व-दक्षिण दिशामा शारदा खोलादेखि १६०० फिट अग्लो खैरावाङ टाकुरामा भवनेश्वरी भगवतीको प्रशिद्ध मन्दिर छ । यस मन्दिरलाई पाटेश्वरी भगवती मन्दिर पनि भनिन्छ । महाभारतमा भुवनपति भगवान् श्री कृष्णकी बहिनी योगमायालाई कंशले पत्थरमा पड्काएर मार्ने वेला हातवाट फुत्किई भुवन अर्थात् भुन(प्वाल) हुँदै विन्ध्याञ्चल पर्वतमा पुगेको उल्लेख छ । पाटको अर्थ ढाक्नु हुने हुनाले खैरावाङमा भेटिएको भुन र पाटेवाघमाथि चढेको अवस्थामा देखिएकी देवीलाई पनि भवनेश्वरी पाटेश्वरी भगवती भनिएको जनश्रुति पाइन्छ । यस मन्दिरको पूर्वतर्फ श्री भैरवेश्वर महादेवको मन्दिर समेत रहेको छ ।</p> <p>१४ औं शताब्दीतिर यो ठाँउमा बुढाथोकीहरूको वस्ती थियो । एक किंवदन्तीका अनुसार त्यस समयमा एउटी युवती कहिले वाघमा चढेर देखिने, कहिले वसेको वा उठेको वा हिंडिरहेको देखिने त कहिले उतिखेरै अदृश्य हुने गरेकोले के रहेछ भनी खोजतलास गर्दै जाँदा जङ्गलको टाकुरामा एउटा भुन (प्वाल) भेटियो जुन प्वालको गहिराई ठम्याउन सकिएन । सोही टाकुराको पश्चिमतिर हेर्दा</p>

एउटा तरवार पनि भेटियो । खोजतलासमा संलग्न एक बुढाथोकीलाई त्यसैरात सपनामा ती युवतीले भनिन्- “म पाटेश्वरी कालिका हूँ, मेरो पूजा गर्नु धेरै कालसम्म मैले दुःख पाएँ ।” त्यसपछि प्वालसँगै रहेको बाँझको फेदमा पूजा गर्न थालियो । पछि वि.सं. १४७७ मा फाल्गुदत्त उपाध्यायवाट मन्दिर निर्माण गरी विधिवत् पूजारम्भ गरियो । वडादशैका वेला मध्यरातमा एककासी पञ्चेवाजा वजेको आवाज आउन थालेपछि जनश्रमवाट ढुङ्गाको छाना भएको पक्की मन्दिर बनाइयो । अर्को एक जनश्रुतिका अनुसार १५ औं शताब्दी तिर बुढाथोकी परिवारकी एक महिला पानी लिन विहान सवैरै पँधरोमा पुग्दा नजिकै ठूलो डरलाग्दो पाटेवाघ बसिरहेको र एउटी युवतीले नुहाई वरी पूजापाठ गर्न लागेको देखिन् । ती युवतीले पूजा सकेर नजिकै आई भनिन्-“यो समय तिम्रो होइन, यति वेला यो पँधरोमा कहिल्यै नआउनु” । एउटा पञ्चपात्र हातमा दिँदै ती युवतीले थपिन् -“यसलाई घरमा राख्नु, तिमीलाई राम्रै हुनेछ ।” त्यसपछि ती युवती बाघमाथि चढेर खैरावाड तर्फ लागिन् । यता ती पञ्चपात्र पाउने महिलाले घरपरिवार र गाँउटोलमा यो प्रसंगवारे जानकारी दिएपछि यस मन्दिरको महिमा बढ्न थाल्यो । आफ्ना मनोकामना पुरा गर्न सल्यान र आसपासका जिल्लाहरूवाट समेत ठूलो संख्यामा भक्तजनहरू आउन थाले । त्यसवेलाका राजारजौटाहरू, शाहकालीन राजाहरू, राणाहरू र तत्कालीन वडाहाकिमहरू समेतवाट निरन्तर दर्शन, पूजाआजा र संरक्षणका लागि पूजारी र गुठीको व्यवस्था हुँदै आयो । यो मन्दिर मध्यपश्चिम क्षेत्रकै प्राचीन र पूजनीय शक्तिपीठका रूपमा रहेको छ ।

यस मन्दिरको गाह्रो सिङ्गमर्मरको छ । मन्दिरको भित्तामा आकर्षक मूर्तीहरू तथा घण्टाहरू रहेका छन् । मन्दिरभित्रको बीच भागमा तामाको वेदी रहेको छ । भनिन्छ, माथि उल्लेखित भुन(प्वाल) यही वेदीले ढाकिएको छ । कालुदत्तवाट नित्य पूजा गर्ने क्रम शुरु भएपछि उनका १७ औं पुस्तासम्म अधिकारी थरका ब्राह्मणले र वि.सं. १८१४ श्रावण ४ गतेदेखि तत्कालीन श्री ५ वाट प्राप्त अधिकारपत्र वमोजिम निरन्तर पौडेल थरका ब्राह्मणले पूजा गरिरहेका छन् । वि.सं. २०४० सालमा प्रथम पटक र पुनः २०४५ सालमा दोश्रो पटक स्व. राजा वीरेन्द्रवाट भएको भगवतीको पूजाअर्चना र पटके सहयोग तथा जि.वि.स. सल्यानको अनुदानवाट मन्दिरको जिर्णोद्धारका साथै सत्तलको निर्माण तथा मन्दिर हाताभित्र तारवार, वृक्षारोपण र हालै मन्दिर वरिपरि चक्रपथ समेत बनाईएको छ ।

मुलुकमा गणतन्त्र स्थापनापछि यस मन्दिरको संरक्षणका लागि एक विकास समिति गठन गरिएको छ । वडादर्शन र चैतेदर्शनमा वर्षेनी दशौं हजार श्रद्धालु भक्तजनहरूको घुइँचो लाग्ने गरेको छ । यहाँ प्रत्येक बर्ष हजारौंको संख्यामा राँगा, भेडा, वोका र कुखुराको वली चढाईन्छ । प्रत्येक शनिवार र मंगलवारका दिन श्रद्धालु भक्तजनहरू पूजाआजा गर्न आउने गर्दछन् ।

यस मन्दिरको नाममा रोल्पा जिल्लामा ६०० रोपनीभन्दा वढी जग्गा रहेको छ । छाँयाक्षेत्रको गरिज्यूला खेत र खैरावाड मन्दिर आसपासमा २९ रोपनी जति पाखो जग्गा भगवतीको गुठीको

	<p>रूपमा रहेको छ । मन्दिरमा चढाइएका गरगहनाहरूको संरक्षणका लागि वि.सं. २०३८ सालमा स्थानीय प्रशासनको पहलमा एक सेफमा ती गरगहनाहरू वन्द गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा सुरक्षित राखिएको छ । सो सेफको चावी प्रमुख जिल्ला अधिकारी, मालपोत अधिकृत र प्रहरी प्रमुखको संयुक्त उपस्थितिमा आवश्यकता अनुसार खोली रुजु गर्ने गरी मालपोत कार्यालय सल्यानलाई जिम्मा लगाईएको कुरा प्राप्त अभिलेखमा उल्लेख छ ।</p>
<p>घ. भद्रकाली मन्दिर (खलङ्गा, बडाखोला)</p>	<p>खैरावाड मन्दिर पछिको दोश्रो प्राचीन मन्दिरको रूपमा भद्रकाली मन्दिरलाई लिईन्छ । तत्कालीन समयमा यस मन्दिरको विशेष महत्व थियो । शारदा न.पा. को खलंगा ,बडाखोला स्थित यस मन्दिरमा रहेको भद्रकालीको स्वर्णमुर्ति वि.सं. २०३४ साल चैत्र ११ गते चोरी भए पछि यो मन्दिर रेखदेख एवं संरक्षणको अभावमा अस्तित्वविहिन खण्डहरूको रूपमा परिणत भैसकेको थियो । हाले करिव ३५ वर्ष पछाडी स्थानीय समाजसेवी श्री राजेन्द्रवहादुर शाह तथा श्री हरिशरण आचार्यको पहलमा मन्दिरको पुरानै शैलीमा जिर्णोद्धार तथा पूर्णनिर्माण पछि विशेष धार्मिक समारोह गरि नयाँ मुर्ति पुर्नस्थापित गरिएको छ ।</p>
<p>ङ. फलावाड दरवार</p>	<p>सल्यानी राजाको अन्तिम अवशेष फलावाड दरवारक्षेत्रको आफ्नै ऐतिहासिक महत्व रहेको छ । चारैतिर पहाडले घेरिएको यो सुन्दर गाउँ राप्ती लोकमार्ग सल्यान खण्डको लुहाम नजिकदेखि पश्चिम पट्टिको डाँडामा अवस्थित छ । सल्यान र रुकुमलाई दाड उपत्यकासँग जोड्ने पुरानो पैदल मार्ग यही फलावाड स्थित दरवारको छेउ भएर जाने गर्दथ्यो । नेपालको एकिकरण पछि तेजवहादुर शाहलाई वि.सं. १८८४ मा फलावाड थुम र पश्चिम दाडको भूमी सहित राजा पदवी दिइयो र नजरवन्दवाट मुक्त गरियो । सल्यानी राजपरिवार फलावाडको थानागाउँमा वि.सं. १८५४ मा निर्मित राजदरवारमा आई वस्न थाले, जुन यस अघि दडाली राजाद्वारा निर्मित पुरानो दरवार भत्काएर बनाईएको थियो । त्यस दरवारलाई अहिले पुरानो दरवार भनिन्छ । त्यस स्थानमा दडाली राजा मणि शाक्यका छोरा रत्ना परिक्षकद्वारा निर्मित रत्ननाथ मन्दिर समेत छ । त्यहाँ वडादशैंका वेला नवदुर्गा देवीको पूजापाठ र कोतमा वलीपूजा गरिन्छ ।</p> <p>वि.सं. १९०५ मा सल्यानी राजा तेजवहादुर शाहको मृत्यु भएपछि उनका जेठा छोरा नरेन्द्रवहादुर शाहले सो पदवी प्राप्त गरे । उनी निसन्तान थिए । उनको मृत्यु पछि उनकी रानी (श्री ३ धीरशम्शेरकी छोरी) त्रिण दिव्यश्वरी केही समय राजा वनिन् । त्यसपछि उनका कान्छा देवर शेरवहादुर शाहका छोरा शम्शेरवहादुर शाह(प्रथम) राजा भए । उनी वीरशम्शेरमा ज्वाँइ थिए । उनको शेषपछि राजा वनेका लक्ष्मीनारायण शाहले १० वर्ष सम्म राजा वनेर छोरा श्री शम्शेरवहादुर शाह(द्वितीय) लाई सल्यानी राजकाज सुम्पिए । शम्शेरवहादुर शाह(द्वितीय)ले वि.सं. १९५७ मा नयाँ दरवारको निर्माण प्रारम्भ गरी वि.सं. १९६९ मा पुरा गरे । उक्त नयाँ दरवारमा १५५ इयाल र ५५ कोठाहरू थिए । वेलायती शैलीमा निर्मित उक्त दरवारमा गद्दी बैठक, कचहरी बैठक, पूजाकोठा र मोठ कोठाहरू समेत अलग-अलग बनाईएका थिए । त्यहाँ कट्टा बन्दीका लागि हालो</p>

	<p>र नेल हत्कडीहरू पनि राखिएका थिए । उनले दरवार परिसरमा वि.सं. १९६१ मा श्री कालिकादेवी र शिवालय समेत निर्माण गर्न लगाएका थिए । उनी देवीदेउताका भक्त पात्र मात्र थिएनन्, वाटाघाटा, पिउने पानी र सिंचाईका लागि बाँधकूलो आदिका सुधारक समेत थिए । उनको पालामा भाषा पाठशाला र आर्युवेदीक औषधालयको समेत निर्माण भएको थियो । उनी नेपालको भारदारी सभामा जज भएका थिए । न्याय निसाफमा समेत निपुण मानिन्थे ।</p> <p>वि.सं. १९९५ मा उनले राज्याधिकार छोडी जेठा छोरा गेहेन्द्रवहादुर शाहलाई सुम्पिए । श्री गेहेन्द्र शम्शेर शाह नेपालका तत्कालीन प्रधानमन्त्री जुद्धशम्शेरका ज्वाँइ थिए । यिनले आफ्नो विरुद्धमा उजुरी गरेका मानिसहरूको सम्पत्ति जफत गरी राज्यवाट निर्वासित गरेकाले उनी प्रति सल्यानी जनतामा आक्रोश वढेको थियो । उनीपछि जितेन्द्रवहादुर शाह सल्यानका राजा भए । उनी शिक्षा विभागमा डाईरेक्टर र पछि कलकतामा कन्सुलेट वनाईए । उनीपछि छोरा पुष्पेन्द्रवहादुर शाहले सल्यानी राजाको पदवी प्राप्त गरेका थिए । वि.सं. २०१७ सालमा सल्यानी राजाका सन्तान दरसन्तानले सल्यानी राजाको पदवी र वार्षिक २४ हजार रुपैयाँ पाउने गरी राज्य उन्मुलन गरियो । वि.सं. २०१७ सालमा राज्य रजौटाहरू उन्मुलन गरिएपछि दरवारको रेखदेखको जिम्मा स्थानीय रुद्रवीर रावतले पाए । दरवारको रेखदेख गरेवापत उनले लुहाम स्थित २५ मुरी धान फल्ने खेतको भोगचलन गर्दथे । वि.सं. २०३२ सालमा रावतको मृत्यु भयो । त्यसपछि अर्का स्थानीय भीमवहादुर विष्टले दरवारको रेखदेख गर्न थाले । तर लुहामको खेत रावतका परिवारले भोगचलन गरिरहेकाले विष्टले दरवारको रेखदेख गर्न छाडे । त्यसपछि दरवारको रेखदेख गर्ने कोही भएन । मूलढोकामा भोटेटाल्चा झुण्डियो । स्थानीयवासीको भनाई अनुसार वि.सं. २०५२ सालमा शैक्षिक भ्रमणमा आएका विद्यार्थीहरूले भोटेटाल्चा फोरी दरवार अवलोकन गरेपछि यो दरवार पूर्णरूपमा खुला र वेवारिसे हुनपुग्यो । यही मौकाको फाईदा उठाएर यहाँका सरसामानहरू क्रमशः चोरी हुन थाल्यो । दरवारमा सजाएर राखिएका कलात्मक झ्यालढोकाहरू फुकालेर लगियो । यसरी, सल्यानी इतिहासको पछिल्लो अध्यायको प्रतिक वनेको फलावाडको नयाँ दरवार समेत अहिले अस्थिपञ्जरमा परिणत भइसकेको छ । दरवारका इट्टा, कलात्मक झ्यालढोका र वास्तुकलाको संरक्षण हुन सकेन । अझै पनि उक्त दरवारको पुनः निर्माण र दरवारक्षेत्रको संरक्षण हुन सकेमा यो स्थान सल्यानको प्रमुख ऐतिहासिक र पर्यटकीय गन्तव्यस्थलका रूपमा रही रहने छ ।</p> <p>फलावाडको पुरानो दरवार क्षेत्रको वटुभैरवस्थान प्राङ्गणमा टुक्रिएको(अवशेष) को अवस्थामा रहेको प्राचीन तोपमा लिपिवद्ध अक्षरहरूले यस स्थानको प्राचीनता, ऐतिहासिकता र सल्यानको नामाकरणलाई समेत सांकेतिक रूपमा परिभाषित गरेको छ र यस स्थानको पुरातात्विक महत्वलाई उजाकरण गरेको छ ।</p>
<p>च. कुपिण्डे दह र</p>	<p>जिल्लाको महत्वपूर्ण सम्पदाको रूपमा रहेको कुपिण्डेदह वनगाडकुपिण्डे न.पा.मा पर्दछ । सल्यानको सदरमुकाम खलंगादेखि करिव १५ कि.मि. पश्चिममा तीनतिर पडाडै पहाडले घेरिएको र उत्तरतिरको</p>

बराह मन्दिर

निकास पनि पहाडी चट्टानले थुनिएको मनमोहक कुपिण्डेदह सल्यान जिल्लाकै आर्कषक पर्यटकीय स्थल हो । खलंगादेखि वावियाचौर सम्म कच्ची सडक पुगेको छ । वावियाचौरवाट वढीमा १० मिनेटको पैदल यात्रापछि कञ्चन निलो पानी र अथाह गहिराई भएको तालको सौन्दर्यपान गर्न सकिन्छ । यो दहको पानीको रङ परिवर्तन भईरहेको जस्तो देखिन्छ । यसको क्षेत्रफल १२.७१ वर्ग कि.मि.रहेको छ । यो दह समुन्द्री सतहदेही करिब १,१५० मिटरको उचाईमा रहेको छ । केही लाम्चो आकारमा रहेको यस तालको वरिपरि कुपिण्डेदह होलारुख, मुस्लेरी, आग्नेटा, सुनचौर, पारीगाउँ, गाईनेटा, लाम्डाँडा र ज्यामीरे गाउँहरू रहेका छन् । तालको पल्लो किनारामा कैलु बराहको मन्दिर छ । यस मन्दिरमा दह पारीको कुपिण्डे गाउँ निवासी महन्त गोसाईंहरूले पुजारीको काम गर्दछन् । सन्तानहिन मानिसहरूले सन्तान प्राप्तिको लागि कैलु बराह (बराहको अर्थ हुन्छ, वर-वरदान, आह-मन) को पूजा अर्चना र भाकल गरेपछि सन्तान प्राप्तिको वरदान पाइने जनविश्वास छ । उक्त मन्दिरमा विशेषगरी पूर्णिमा र संक्रान्तिका वेला भेडा र कुखुराको वली चढाईन्छ भने प्रत्येक वर्ष कार्तिक पूर्णिमाको अवसरमा ठूलो मेला लाग्दछ ।

कुपिण्डेदहको उत्पतिको सन्दर्भमा एक रोचक किंवदन्ती छ । जस अनुसार द्वापर युगको अन्त्यतिर हाल दह रहेको स्थानमा एउटा गाउँ थियो । त्यस गाउँमा कुनैदिन एकजना साधु वास वस्न आए । घर-घरमा चहारेर वास मागे पनि उनले कुनै घरमा वास पाउन सकेनन् । त्यसवीच एकजना बृद्धाले वल्लतल्ल वास वस्न त दिईन् तर ती बृद्धाका घरमा अन्नको एक दाना पनि थिएन । छिमेकीको घरवाट मागेर ल्याएको ढुटोको रोटी पकाएर कर्कलोको तरकारीसँग खानदिइन् । ती सन्यासीले अत्यन्तै मिठो मानेर ढुटोको रोटी खाई सुते । विहान भाले वस्ने वित्तिकै ती बृद्धालाई व्यँझाए अनि भने- “हे वुढी आमा, म कैलु बराह हुँ, अरुलाई वास वस्न नदिने पापिष्टहरूको गाउँ छिनभरमा डुवाईदिँदछु, तपाईं कुपिण्डेको लेकतिर जानुहोस् ।” साधुको सल्लाह अनुसार ती बृद्धा लेकतिर लागिन् । यता छिनभरमै मुसलधारे पानी वर्षियो । गाउँ जलमग्न भयो । भनिन्छ, त्यो जलासयभित्र हजारौं वर्ष पछिसम्म पनि घरमा आकृतिहरू देखिन्थे । कुकुर भुक्थे, कुखुराका भालेहरू वास्थे, ढिकीजाँतो चलेको आवाज आउने गर्दथ्यो । त्यतिमात्र होइन, दहको किनारमा लुगा धुन आउनहरूका लागि मागेजति ताउला र भाँडाहरू आफैँ निस्केर आउँथे र लुगा धोइसकेपछि आफैँ पानीभित्र डुव्दथे । एकदिन एउटी महिलाले लोभ गरी ताउलो घरमा लाने प्रयत्न गरिन् । त्यसपछि ती ताउलाहरू बाहिर आउन छाडे ।

अहिले पनि औँसी, पूर्णिमा र संक्रान्तिका वेला दह भित्र थरिथरीका आवाजहरू घन्केको सुन्न सकिन्छ भन्ने विश्वास छ । साथै, तालको कञ्चन पानीमा कुनै पातपतिंगर खस्यो कि चराले टिपेर लैजाने हुँदा यो ताल यति सफा र सुन्दर देखिएको हो भन्ने गरिन्छ । यस स्थानमा वि.सं. २०४० को दशक सम्म घना वनजङ्गल, वन्यजन्तुहरूको वासस्थान र पानीका मुहानहरू पर्याप्त रहेको साथै तालको सतह समेत घटेको थिएन । भू-क्षयको समस्या पनि थिएन ।

	<p>वि.सं. २०५० को दशकपछि वनजङ्गलको विनास, आगलागी, चोरी शिकारी तथा माँझखोला, ज्यामिरेखोला र मुस्लेरी खोलावाट खहरे सृजित भई दहमा गेग्रानहरू थुप्रैदैगएको र पानीका मुहानहरू सुकेर तालको सतह घट्टै गएको छ । तत्काल ताल संरक्षणको अभियान सञ्चालन गरी आसपासको भू-जलाधार संरक्षण कार्यलाई तिव्रता दिनुपर्ने देखिएको छ । तालको वरिपरी वातावरणमैत्री चक्रपथ निर्माण गर्ने, गेग्रानहरू सम्प्याएर रमणीय पार्क, रिसोर्टहरूको व्यवस्था गर्ने, नौका विहारको भरपर्दो व्यवस्था गर्ने तथा वावियाचौर-वालुवासंग्रही खण्डको सडक निर्माण गरी सञ्चालनगर्ने जस्ता पर्यटकीय पूर्वाधार विकासका कार्यहरू सम्पन्न गर्न सकेको खण्डमा कुपिण्डेदह अनुपम सौन्दर्यले भरिपूर्ण पर्यटकीय गन्तव्य स्थल हुनेछ ।</p>
<p>छ. कछुवा दह</p>	<p>सल्यान जिल्लाका विभिन्न ठाँउहरूमा रहेका धार्मिक सबै पर्यटकिय स्थलहरू मध्य कालिमाटी गाँउपालिकामा अवस्थित कछुवा दह महत्वपूर्ण धार्मिक स्थलको रूपमा मानिन्छ । यस दहको चौडाई ५२ मिटर रहेको छ भने लम्वाई २१५ मिटर रहेको छ । यस मन्दिरमा सल्यान, दाङ, रुकुम, रोल्पा, प्यूठान, दैलेख, सुर्खेत, जाजरकोट, बाँके वर्दिया, कैलाली, जुम्ला र कालीकोट लगायत भारतको वहराइच सम्मका मानिसहरू आउँदछन् । दर्शनार्थीहरू प्रत्येक वर्षको जेष्ठ र मंसीर महिनाको कोजाग्रत पूर्णामा पूजाआजा एवं फूलपाती चढाउन आउने चलन छ ।</p> <p>कछुवा दहका अन्य धेरै धार्मिक विशेषता पनि छन् । यी मध्य यस दहमा रहेको पानीमा कहिलेकाँही ठूला-ठूला नाग (सर्प) हरूको आकृतिहरू देखा पर्नु, मन्दिरका चित्रहरू देखा पर्नु र दहको पानीको रङ पनि कहिले काही रातो हुनु, अति सफा हुनु, अति पतझर रहनु, तत्कालै पतझरहरू नरहनु जस्ता अनौठा दृष्यहरूले पनि यस दहमा धार्मिक शक्ति छ भन्ने बुझिन्छ ।</p>
<p>ज. लक्ष्मीपुर शक्तिपिठ</p>	<p>सदरमुकाम खलंगादेखि ८ कोष दक्षिण पश्चिममा रहेको लक्ष्मीपुरकोटमा प्रशिद्ध कमलाक्षी देवी भगवतीको मन्दिर छ । उक्त कोट निकै उँचाईमा रहेको र सो स्थानवाट सल्यान, रुकुम र रोल्पाका पर्वत श्रृंखला, शारदा किनारका उर्वर फाँटहरू र उत्तरका श्वेत हिमालय पर्वत श्रृंखलाहरू देख्न सकिन्छ । चैत्र वैशाख महिनामा लालीगुराँसको फूलले ढपक्क सिंगारिने र जडिवुटीले भरिपूर्ण भैरहने कोट वरिपरिको वन ऋषिमुनिहरूको अकिञ्चन तपोवन झैं देखिन्छ । कोटमा प्रत्येक वर्षको विजयादशमी भरी धुमधामले पूजाआजा गरी वली समेत चढाईन्छ ।</p> <p>फूलपातीका दिन अत्रिगोत्री भण्डारीका सन्तानहरूवाट गुप्ताखोलादेखि फूलपाती ल्याई मौलाघरमा भित्र्याइन्छ । यस मन्दिरको प्राङ्गणमा वाजा वजाउने ढुंगाको दमाहा र गाईको खुरले टेकेको पाईला भएको पत्थर देख्न सकिन्छ । नवदुर्गाको अष्टमीको दिन यहाँ ठूलो मेला लाग्ने गर्दछ । निगालचुलाको हले ओढारवाट आई प्रत्येक वर्ष जात्रावाट एउटा मान्छे गायव गर्ने ब्रम्हापुरेको रोचक किवंदन्ती यस मन्दिरको मेलासँग गाँसिएको छ । 'जति भूरेराजा उती कोट' भन्ने भनाइलाई</p>

	<p>चरितार्थ गर्दै कुनैवेला अर्थात वि.सं. ६१० मा जुम्ली राजाका सन्तान भीम मल्लले उक्त मन्दिरको स्थापना गरी पूजाआजाको विधि विधान बाँधेका थिए ।</p> <p>यस मन्दिरको दक्षिण पूर्व दिशाको तलपट्टि देउराली वनमा त्रिकुटेश्वर शिवलिङ्ग रहेको र सतीदेवीको वायाँ करड पतन भएको जनविश्वास छ । यहाँ कुनैवेला साक्षात् शिव भगवान आएर तपस्या गरेको र सोही स्थानामा पछि शिवलिङ्गका वरिपरि अष्टभैरवहरूले तपस्या गरेको भनिएका अन्य ओढारहरू रहेका छन् । पद्यकल्पको चौथो सत्ययुगदेखि कोटकी कमलाक्षी देवी भगवतीको पूजा शुरु भएको र सोही समय देखि त्रिकुटेश्वर महादेवको समेत पूजाआजा शुरु गरिएको विश्वास छ । अर्को एक किंवदन्तीका अनुसार धम्कने निवासी स्वाडो वरहीले त्यही गुफाको तलतिर रहेको आफ्नो वारी जोत्न हलगोरु लिएर जाँदैगरेको वेला सन्यासी रूप धारण गरेका साक्षात् शिवजीवाट खीर खाएर जान अनुरोध गर्दा नमानी गएको र सो प्रसंग घरमा नभन्न भनेकोमा मनमा कुरा राख्न नसकी स्वास्नीलाई सुनाएको तथा सोही कारण उसको वंश नाश भएको प्रसंग पनि छ । त्यहाँ शिवजी अदृश्य भएपछिको शिवलिङ्ग उत्पत्तिस्थल, नौमतिवाजाको श्रवणस्थल, शिवजीको तुम्बास्थल, सतीदेवीको वायाँ करड पतनस्थल तथा शिवजीको तपस्यास्थल गुफा समेतका दर्शनीय गुफाहरू देख्न सकिन्छ ।</p> <p>रहस्यमय प्राकृतिक वरदान र धार्मिक महत्वका दृष्टिले महत्वपूर्ण यी प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण गर्ने, दुर्लभ शिवलिङ्ग, सतीकरड लगायतका अनुपम शिलाहरूको रक्षा गरी तिनलाई आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा विकास गर्ने चुनौति सल्यानवासीका अगाडी उभिएको छ ।</p>
<p>झ. छाँयाक्षेत्र र शंखमूल</p>	<p>सल्यान सदुरमूकाम खलंगादेखि दक्षिण करिव १५ कि.मि. टाढा गरिज्यूलाको समथर फाँट र पवित्र शारदा नदीको पूर्वी भागमा १३०० मिटर उचाईको थुम्कोमा छायाँक्षेत्र र छत्रेश्वरी मन्दिर छत्रेश्वरी गाँयपालिकामा रहेको छ । शिखरशैलीमा रहेको यस मन्दिर वि.सं. १९९० को दशकमा शिव मन्दिरको रूपमा स्थापित भएको थियो । यस मन्दिरले सल्यान जिल्लाको सांस्कृतिक/धार्मिक गौरवगाथा बोकेको छ । नेपालका सबै शक्तिपीठहरूमध्ये बली नचढाइने एकमात्र शक्ति पीठ हो सल्यान छाँयाक्षेत्रको छत्रेश्वरीदेवी मन्दिर । यहाँ सर्वप्रथम अष्टभैरवले पूजाआराधना गरेकाले कुनै पनि अवसरमा बलि नचढाइने बताइन्छ ।</p> <p>धार्मिक विश्वास अनुसार परापूर्वकालमा दक्ष प्रजापतिले प्रयागमा ठूलो यज्ञ गरेका थिए । शिवकी अर्धाङ्गिनी सतीदेवीले आफ्नो पतिलाई वावु दक्ष प्रजापतिले निन्दा र अपहेलना गरेको सहन नसकी उक्त यज्ञ कुण्डमा हामफाली प्राण त्याग गरिन् । महादेवले आफ्नी पत्नीको मृत्यु वियोगमा सतीदेवीको निश्प्राण शरीर बोकेर घुम्न थाले । सतीदेवीका विभिन्न अंगहरू गतेर जहाँ-जहाँ खसे त्यहाँ-त्यहाँ एक शक्तिपीठ उत्पन्न हुँदै गयो । छाँयाक्षेत्रमा आइपुग्दा सतीदेवीको बाँकी शेष भाग पतन भयो । त्यसपछि छाँयाक्षेत्र पीठमा श्री क्षत्रेश्वरी देवी उत्पन्न भइन् । उक्त पीठमा एउटा</p>

	<p>ठूलो शिला पत्थर रहेको छ । त्यस पत्थरमा हेर्‍यो भने आसपासका सबै क्षेत्रको दृश्य देख्न पाइन्थ्यो । एकजना गोरु चोरले उक्त पत्थरमा रगत छ्यापी दिएकाले आचकल आफ्नो छाँयासम्म मुशिकलले देख्न सकिन्छ भन्ने गरिन्छ । स्कन्ध पुराणको केदारखण्डमा वर्णित यस सती पीठमा काल, कराल, चण्ड, प्रचण्ड, क्रोध, कपाल, रुरु र उन्मुक्त भैरवले उग्र तपस्या गरेका थिए भन्ने मान्यता रही आएको छ । त्यस तपस्यावाट खुशी भएर पिशाचेश्वर महादेवले 'अष्ट मात्रिकाका अधिपति भए' भनेर वरदान दिएका थिए । त्यसपछि ती अष्ट भैरवहरू शिवशक्ति स्वरुप भईरहन थाले । उक्त तपोवनको ठीक तल शारदा किनारमा पवित्र शंखमूल छ । महादेवले सतीदेवीलाई वोकेर पृथ्वी भ्रमण गर्ने क्रममा भगवान् श्री विष्णु गुप्तरुपमा महादेवको दर्शन गर्न आउँदा शंखघोष गर्दै आउनु भयो । महादेवको भीमकाय शरीरको दर्शन पाउनासाथ विष्णु भगवानको हातवाट पाञ्जजन्य शंख खस्न पुग्यो । त्यही शंखाकार डोववाट गंगा प्रवाह हुन थालिन् भन्ने मान्यता रहीआएको छ । उक्त शंखाकारको प्वालवाट पानीको मुल निस्किएको अहिले पनि देख्न सकिन्छ । उक्त मुलमा स्नान गर्नाले पापहरण हुने तथा मनोकांक्षा पुरा हुने विश्वास गरिन्छ । अतः यस मुलमा विभिन्न मेलापर्व र अवसरहरूमा नुहाउन आउनेको घुँइचो लाग्दछ ।</p> <p>क्षत्रेश्वरी मन्दिर परिसरको सानो छाप्रोमा पहिले सरयु वावा वस्नुहुन्थ्यो । त्यसपछि त्यहाँ विस्तारै धार्मिक सत्संग गर्ने परम्पराको शरुवात भयो । यस स्थानको महिमा वढ्दै गए पछि भारतको गुजरातवाट नागावावा प्रेग गिरी महाराज आउनुभयो । वहाँले यस छायाँक्षेत्रका भक्तजनहरूमा आध्यात्मिक ज्ञानको ज्योति छन्नुभयो । द्धन्द्धकालको करिव १२ वर्ष नागावावा भारत जानुभएको थियो । पछि फर्केर यही पुण्यभूमिमा आई वि.सं. २०६६/०३/१७ मा ब्रम्हलीन हुनुभयो र वहाँको ईच्छा अनुसार यही समाधिस्त गरियो । यस तपोवनमा महाशिवरात्रीका दिन ठूलो मेला लाग्दछ । यस दिन मनले चिताएको फल प्राप्त गर्न टाढा-टाढावाट भक्तजनहरू आई शंखमुलमा स्नान गरी श्री क्षत्रेश्वरी भगवतीको पूजा अर्चना गर्दछन् । क्षत्रेश्वरी पर्यटन विकास समितिको पहलमा २०६६ सालमा श्रीमद्भागवद् महायज्ञ सम्पन्न गरी भक्तजनहरूवाट प्राप्त दान रकमले मन्दिर परिसरको पुनः निर्माण, मन्दिर जाने सडकको निर्माणको साथै पार्किङ र पिकनिक स्पट, विजुली र खानेपानीको व्यवस्था लगायतका कार्यहरू भईरहेका छन् ।</p> <p>छाँयाक्षेत्रमा रहेको तल्लो शिवालय, धर्मशाला, यज्ञशालाहरूको निर्माण एवं रेखदेख भने स्थानीय रामवहादुर श्रेष्ठ र पूर्णवहादुर श्रेष्ठका सन्तान दरसन्तानवाट भईरहेको छ ।</p>
<p>ज. देवस्थल कृष्णमन्दिर</p>	<p>सल्यान जिल्लाको पश्चिम भेरीनदी किनारमा रहेको देवस्थलको कृष्ण मन्दिर वनगाड क्षेत्रकै प्राचीन र ऐतिहासिक महत्वको धार्मिकस्थल हो । सुर्खेत, जाजरकोट र रुकुमको केही भू-भाग तथा पश्चिमोत्तर सल्यानका केही गापा तथा न.पा हरूको केन्द्रमा रहेको यस मन्दिर जिल्ला सदरमुकाम खलंगावाट ४० कि.मी. टाढा पर्दछ । एक जनश्रुतिका अनुसार पृथ्वीनारायण शाहका पालामा भेरी नदीको वगरमा सुन जडित कृष्ण र राधा(रुक्मिणी) को मूर्ती फेला परेको थियो ।</p>

	<p>ति मूर्तीहरू सल्यानी राजाको दरवारतर्फ ल्याउने क्रममा हराएको र पछि खोज्दैजाँदा भेरी नदीको सोही बगरमा भेटिएपछि सल्यानी राजाले उक्त स्थानमा एक मन्दिर बनाई ती मूर्तीहरूको पूजारम्भ गरिएको थियो । देवीदेवताका मूर्तीहरू भेटिएको र मन्दिर स्थापना भएको स्थलका रूपमा उक्त स्थानको नाम देवस्थल हुन पुगेको देखिन्छ ।</p> <p>उक्त देवस्थलको मन्दिरमा प्रत्येक वर्ष कृष्ण जम्माष्टमीका दिन ठूलो मेला लाग्दछ । यो मेला दुई दिन एकरात लाग्ने र भजन किर्तन गर्नेको संख्या समेत उल्लेख्य मात्रामा हुने गर्दछ । उक्त मेलालाई दही जात्राका रूपमा समेत लिने गरिन्छ । विवाह र व्रतवन्धका लागि आसपासका जिल्लावाट समेत ठूलो संख्यामा मानिसहरू आउने गर्दछन् ।</p> <p>यस मन्दिरको पूजापाठका लागि पृथ्वीनारायण शाहको पालादेखि नै गुठी सञ्चालन गरिएको र पछि सल्यानी राजाहरूले ६६ मुरी १२ पाथी ४ माना माटो भएको खेत गुठीका रूपमा प्रदान गरेका थिए । उक्त गुठीवाट आएको आयस्तावाट घाटगाउँ वुरेलीका ब्राह्मणले दैनिक पूजापाठ सञ्चालन गर्ने गरेकामा पछि विवाद भई वि.सं. १९७२ मा सरकारले गुठी फिर्ता गरेको थियो । गुठी फिर्ता भएपछि वि.सं. १९७२ देखि १९८२ सम्म करीव १० वर्ष कोही कसैवाट पूजापाठ हुन सकेन । पछि सल्यानकै खलंगावाट वसाईसरी घाँजरीपिपलको वालुवासंगही गएका कर्णध्वज शाहले ३३ मुरी ६ पाथी २ माना माटो भएको वाँसकोट खेत किनेर गुठी स्थापना गरिदिए । राधा (रुक्मिणी) र कृष्णजीको मुर्तीमा जडित सुनको मुरली र जनै वि.सं. २०१० सालमा हरायो । पछि २०३२ सालमा राधाको मूर्ती हरायो ।</p> <p>अन्ततः वि.स. २०३६ सालमा वाँकी वचेको कृष्णको मूर्ती पनि त्यहाँवाट गायब पारियो । यसरी ऐतिहासिक महत्वका ती प्राचीन मुर्तीहरू हराएपछि पुनः केही वर्ष कसैवाट संरक्षण र रेखदेख हुनसकेन । वि.सं. २०५३ सालमा एकजना वावा आएर रेखदेख शुरु गर्न लागेकोमा उनी पनि त्यहाँवाट अन्यत्र गईसकेका छन् । अन्ततः वि.सं. २०६१ सालमा छिञ्चु-जाजरकोट सडक निर्माणमा क्रियाशील नेपाली सेनाद्वारा यस मन्दिरको मर्मत सम्भारमा साथै नयाँ मूर्तिहरूको पुनःस्थापना गरिएको छ । प्राचीन र ऐतिहासिक महत्वको देवस्थल र त्यहाँको कृष्ण मन्दिर वनगाड क्षेत्रकै सांस्कृतिक र धार्मिक धरोहर हो यसको संरक्षण र सम्बर्द्धन हुनसके त्यस क्षेत्रलाई सवैतिर चिनाउन यो मन्दिर सहायक सिद्ध हुने छ ।</p>
<p>ट. कुमाख लेख</p>	<p>सल्यानको सदरमुकाम खलंगावाट ८ घण्टा पैदल यात्राको दूरीमा रहेको धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल कुमाख जिल्लाकै दोश्रो अग्लो पहाड हो । यस पहाडको उचाई २,५३७ मिटर रहेको छ । जिमाली, मर्मपरिकाँडा र सिद्धेश्वरी स्थानहरूलाई काखमा लिएको यस रमणीय पर्वतको टुप्पामा सिद्ध मन्दिर छ । बन्द कोठाभित्र सिद्ध वस्दैनन् भन्ने जनविश्वास अनुरूप मन्दिरको छानो नवनाईएको पुजारीहरूको भनाई छ । यस मन्दिरमा प्रत्येक वर्षको विजयादशमी देखि कोजाग्रत पूर्णिमा सम्म पूजा हुने गर्दछ । यहाँ पहिलोपटक जानेले सात पटक मन्दिरको परिक्रमा गरेर वर</p>

	<p>माग्ने र सो पुरा भएपछि भैंडो वली चढाउने गरिन्छ । यस मन्दिरमा कहिलेदेखि पूजा गर्न थालियो भन्ने जानकारी कसैलाई छैन । जिजुवाजेले पूजा गरेको वाजेले थाहा पाएको र वाजेले पूजा गरेको आफूले थाहा पाएको कुरा डाँगी थरका पुजारीहरू बताउँछन् । चर्तुदशी र कोजाग्रत पूर्णिमाका दिन मन्दिरदेखि करिव १ कि.मि. तल जिमालीतर्फको समथर भूभागमा सल्यान जिल्लाकै ठूलो मेला लाग्दछ । सिद्ध मन्दिरदेखि करिव १ कि.मि. तल मर्मपरिकाँडा गा.वि.स. मा एउटा गुफा छ ।</p> <p>स्थानीयवासीको भनाई अनुसार गुफाको लम्वाई पत्ता लगाउन गुफाभित्र एउटा कुकुर पठाईएकोमा सो कुकुर मोफला गुफावाट बाहिर निस्किएकाले गुफा निकै गहिरो भएको अनुमान गरिन्छ । त्यस गुफालाई वाघले आफ्नो वासस्थान बनाएर छरछिमेकका पशुहरूको शिकार गरिदिएपछि गाउँलेले गुफामा ढुंगा भरिदिए । अहिले उक्त गुफाको लम्वाई १० मिटर मात्र रहेको छ । जिल्लाकै दोश्रो अग्लो उचाईमा रहेको कुमाखवाट १५ जिल्लाका भू-भागहरू देख्न सकिन्छ । मध्यपश्चिम क्षेत्रमा मुस्कुराइरहेका सिस्ने र धवलागिरी हिमाल लगायतका हिमश्रृङ्खला, पहाडपर्वत, पाखापखेरा र तराईका समथर मैदानहरूको एकसाथ अनुपम दृश्यावलोकन गर्ने भ्यूटावरको रूपमा कुमाखको पर्यटकीय महत्व रहेको छ । ढोरचौर-गुरदाँसे-स्यानीपिपली सडक खण्ड कालालेक हुँदै गएकाले उक्त सडकवाट पैदल १ घण्टामा टुप्पामा पुग्न सकिने र दक्षिण पश्चिमी मोहडावाट आरोहण सहज भएकाले पनि यो शिखरलाई पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा विकास गर्न सकिन्छ ।</p> <p>त्यस्तै उच्च पहाडी भेगमा पाईने जडिवुटीहरू, अनेकौं जातजातिका वनस्पति, फूल र चराचुरुङ्गीहरूको सुरम्य वासस्थान मात्र होइन राते मृग, घोरल, चितुवा र अन्य वन्यजन्तुहरूको सुरक्षित वासस्थानको रूपमा समेत कुमाखको वनजङ्गल संरक्षित गनुपर्ने देखिन्छ ।</p>
<p>ठ. कालीमाटीकी बज्यू (देवी) गङ्गामाला</p>	<p>जिल्ला सदरमुकाम खलंगावाट करिव ३० कि.मि. दक्षिण पश्चिम शारदा र बबइनदीको संगमस्थल कालीमाटीमा वज्यू गंगामाला देवीको मन्दिर छ । यो कालीमाटी गाँउपालिका अन्तर्गत पर्दछ । दाडको तुलसीपुरवाट पश्चिम करिव ४० कि.मि. को दुरीमा रहेको यस मन्दिरमा गंगामालाको चित्राकित स्वयं उपस्थित भएको पत्थरको शीला छ । यस मन्दिरमा गंगामाला देवी स्वयंले रोजेकी राजिगाउँका राजिवोटे पूजारी हुने प्रचलन छ । वज्यू गंगामालाका दुईवटा मन्दिरहरू मध्ये राजिगाउँको माथि रहेको पुरानो र मुख्य मन्दिरमा वर्षेभरी वली चढाइने र नियमित पूजाआजा गर्ने गरिन्छ भने राजिगाउँकै केही तल रहेको अर्को मन्दिरमा प्रत्येक वर्षको मंसीर पूर्णिमा दिन ठूलो मेला लाग्ने परम्परा रही आएको छ । वज्यू गंगामालाको दर्शनार्थ सल्यान, दाड र सुर्खेतका साथै आसपासका जिल्लाहरूवाट समेत ठूलो संख्यामा श्रद्धालु भक्तजनहरू आउने गर्दछन् ।</p> <p>यो मन्दिर निकै प्राचीन मानिन्छ । सल्यानी राजा सुल्तानवमले वि.सं. १०५६ मा एक दानपत्र मार्फत २५० मुरी माटो मन्दिरका नाममा प्रदान गरी पूजाआजाको प्रवन्ध मिलाएका थिए । पछि, केन्द्रमा राजा गिर्वाणयुद्ध विक्रम शाह र प्रधानमन्त्री वीर शम्शेर तथा सल्यानमा रणभीम शाह राजा रहेका वेला उक्त गुठीको पुनः नवीकरण गरियो । वि.सं. १९९४ सालमा मोठ दर्ता हुँदा कुनै</p>

	<p>व्यक्तिले उक्त गुठीको जग्गा आफ्नो नाममा गराई वेचविखन समेत गरिसकेकोले त्यसपछि भक्तजनले देवीलाई चढाउने गरेको भेटी र वोका/पाठीका टाउकोवाटै पूजारी र पूजाको व्यवस्था गर्न थालियो । यस मन्दिरको संरक्षण एवं सम्बर्द्धन लागि अहिले एक समिति वनेको र सोही समिति मार्फत पूजाआजाको प्रवन्ध मिलाइनुका साथै राजिवोटे पूजारीको व्यवस्था र अन्य संरक्षणात्मक कार्यहरू अघि बढाइएको छ ।</p> <p>बज्यू गंगामाला देवीको शिला उत्पत्ति र मन्दिर स्थापना सम्बन्धमा एक रोचक किंवदन्ती पाइन्छ । त्यस अनुसार प्राचीन कालका दाडको वैवाह गाउँका श्रीधर शाह र झिम्पे कोर्वाड निवासी सेन ठकुरीकी छोरी मालिका देवीवीच विवाह भई २ वटा छोराहरू पछि एक छोरी जन्मिएकी थिइन् । ती कन्यालाई ज्योतिषले मूल नक्षत्रमा जन्मिएकी कारणवाट वावुआमा दुवैलाई नोक्सानी र अकल्याण हुनेछ भनिदिए । त्यसपछि उनलाई काठको वाकसमा राखी बवै नदीमा घुमाईयो । त्यो वाकस एउटा ठूलो माछाले निल्यो । बवै-शारदा नदीको संगममा माछा मारीरहेका राजी वोटे र कुमालले त्यो माछा जालमा पारे र माछाको पेटमा जिवीत कन्या समेत फेला पारे । कुमाल निसन्तान भएकोले ती कन्यालाई साथमा लगेर पालनपोषण गरी हुर्काए ।</p> <p>यता ती कन्यालाई जन्मदिने आमा मालिकाको अल्पआयुमै मृत्यु भयो । केही वर्षपछि वावु श्रीधर शाह अर्को विवाहको लागि कन्या खोज्दै त्यही राजीगाउँमा पुगे । उनले भर्खर १६ वर्ष पुगेकी सुन्दरी कन्या देखेर मोहित भई विवाहका लागि प्रस्ताव समेत राखे । जन्म दिने वावु र छोरीकावीच विवाह हुने स्थिति आएपछि ती कन्या यस्तो पापकर्म हुनु अगावै विवाह मण्डपवाट अलप भईन् । उनले अलप हुनुअघि त्यस ठाउँको उचित सेवा गर्न भनेकी थिईन् । केही समयपछि नै उक्त घटनाको सन्तापले कुमालको मृत्यु भयो भने वावु श्रीधर शाह पनि काशीतिर लागे । कुमालको मृत्यु पश्चात् त्यस ठाउँको सेवा गर्ने कोही भएन । एक रात वलु राजिलाई उनले सपनामा भनिन्- “तिम्रो सामुन्नेमा एउटा शीला (पत्थर) उत्पन्न हुनेछ, त्यसको स्याहार सुसार गर्नु, म उही तिमीहरूले नदीमा फेला पारेकी छोरी वज्यू ठकुरानी गंगामाला हुँ । अव म त्यसै शीलामा प्रकट भएर वस्न चाहन्छु । मेरो पूजा अर्चना गर्नेहरूको कल्याण गर्नेछु ।” अहिले पनि गंगामाला मन्दिरमा भाकल गरी वली चढाउने र पूजाआजा गर्नेहरूलाई मनले चिताएको पुग्छ भन्ने जनविश्वास छ ।</p>
<p>ड. गणेशस्थान मन्दिर, खलङ्गा</p>	<p>जिल्ला सदरमुकाम खलंगा वजारमा रहेको गणेशको मन्दिरलाई यहाँका मानिसहरूले गणेशस्थान मन्दिरको रूपमा लिने गर्दछन् । यहाँ दिनहु पूजा आजा गरिन्छ । विशेष गरी हरेक मंगलवार यहाँ मानिसहरू पूजा आजाको निमित्त आउने गर्दछन् । यो मन्दिर करिव २०० वर्ष पुरानो भएको अनुमान गरिन्छ । खलंगा वजारको वीच भागमा रहेको यो मन्दिर प्रति सबैको गहिरो आस्था र श्रद्धा रहीआएको छ ।</p>

<p>ढ. जिल्लाका अन्य धार्मिक स्थलहरू, (मस्जिद, चर्च समेत)</p>	<p>माथी उल्लेखित वाहेक जिल्लामा धार्मिक आस्थाका मन्दिरहरू प्रशस्त मात्रामा रहेको पाइन्छ । सिद्धरत्ननाथ मन्दिर फलावाड, कालिका मन्दिर कोटमौला, कृष्ण मन्दिर खलंगा, भिमसेन स्थान खलंगा, मोखला महादेव मन्दिर, शिव मन्दिर सितलपाटी यसका केही उदाहरण हुन् । यहाँका वासिन्दाहरूको धर्म र रीतीरीवाज अनुसार आ-आफ्ना देवी देवताहरूका मन्दिरहरू र पूजा गर्ने स्थानहरूका साथै अन्य पवित्र स्थलहरू पनि रहेका छन् । जिल्लामा साना ठूला दुवैगरी करिव ६२ वटा मठ मन्दिरहरू रहेको अनुमान छ । साथै जिल्लामा इस्लाम धर्मावलम्बीहरूका मस्जिदहरू तथा क्रिश्चियन धर्मावलम्बीहरूका चर्चहरू पनि विरस्तारै विभिन्न ठाँउमा स्थापना हुदै गएको पाइन्छ । साथै बौद्ध, प्रकृती, बहई धर्मावलम्बीहरूका तिर्थस्थलहरूपनि सल्यानजिल्लाका विभिन्न स्थानहरूमा निर्माण भइरहेका छन् ।</p>
<p>ण. माल्नेटाको अदुवा</p>	<p>नेपालमै अदुवा उत्पादनको लागि प्रसिद्ध स्थान भनेर चिनिने सल्यानको माल्नेटा जिल्ला सदरमुकाम खलंगादेखि करीव ७ कि.मी. उत्तर पूर्वमा रहेको छ। प्रमुख नगदेवाली अदुवा/सुठोको प्रमुख उत्पादन केन्द्रको रूपमा चर्चित यो स्थान मा एशियाकै उत्कृष्ट मानिने रेशा विहीन वोसे अदुवा यही (माल्नेटाको ढारखानी) क्षेत्रमा पाइन्छ ।</p> <p>माल्नेटा र अदुवाको सम्बन्ध नयाँ होइन । जुम्लाको समालीमा वर्षे राजधानी र जाजरकोटको जक्तिपुरमा हिउँदे राजधानी भएका प्रभावशाली राजा जक्तिसिंह (वि.सं. १०५५) ले भोजन गर्दा प्रत्येक छाकमा बनगाड मानटुराको चामल, जुम्ला मुनाघाटका माछा, खगेनकोटे गाईको घ्यू, जथाकको दही र माल्नेटा ढारखानीको अदुवा खान्थे भन्ने लोकोक्ति छ । नेपालको केन्द्रीय राज्यसत्तामा रहेका शाह राजाहरू र राणाजीका दरवारमा मात्र होइन दिल्ली सम्राटका दरवारमा समेत सल्यानी राजाहरूवाट कोशेलीको रूपमा माल्नेटा ढारखानीको अदुवा पठाइन्थ्यो । माल्नेटामा कहिलेदेखि अदुवाको व्यवसायिक उत्पादन शुरु भयो भनेर एकिन गर्न कोही सक्दैनन् । अहिलेको पिँढीले वाजेहरूतिर, वाजेहरूले जिजुवाजेहरूतिर र जिजुवाजेहरूले पनि आफ्ना पूर्वजहरूतिर औल्याएर यस ठाउँसँग अदुवाको साईनो र उत्पत्तिको इतिहास जोड्ने गरेको पाइन्छ ।</p> <p>माल्नेटाको ढारखानी क्षेत्रको माटो अदुवाको लागि वरदान छ । यहाँ कार्वनीक पदार्थ धेरै भएको कालोकालो, न वलौटे, न चम्ट्याइलो शुद्ध दोमट किसिमको राम्रो माटो छ । अदुवा विज्ञहरूका अनुसार यहाँको माटोमा क्याल्सियमको मात्रा बढी भएकै कारण फरक र गुणस्तरिय अदुवा हुने गरेको हो । भनिन्छ, रातभरी पानी वर्षे पनि यस ठाउँमा विहान खनजोत गर्न सकिन्छ र बारीका कान्ला ताछेर हेर्‍यो भनेपनि कहीं कतै ढुंगाको नामोनिसान पाईदैन ।</p> <p>ढारखानी मात्रै होइन सिंगै माल्नेटा र आसपासका क्षेत्रहरूमा अदुवाको व्यवसायिक खेती नगर्ने कोही छैनन् भने पनि अत्युक्ति हुँदैन । यहाँ अदुवाको एउटा गाँजमा ५ के.जी. सम्म अदुवा फलन सक्दछ । माल्नेटामा दुईवटा अदुवा वीउ उत्पादक कृषक समुहहरू क्रियाशील छन् । यस ठाउँमा ती समुह मार्फत वार्षिक ६०/७० मेट्रिक टन सम्म अदुवाको वीउ वेचविखन हुनेगर्दछ । वीउको</p>

	<p>मुल्य सामान्य अदुवाको तुलनामा निकै वढी हुन्छ । वीउ राख्दा खाल्डो खनेर पुर्ने प्रचलन छ जसलाई 'गरिया खन्ने' भनिन्छ । वीउ वेचेर वचेका अदुवालाई 'खायन' भनिन्छ र त्यो आम व्यापारीलाई वेचिन्छ । माल्नेटाको अदुवा खरिद गर्न व्यापारीहरू बरला, ढोरचौर र चाक्लीघाटसम्म आईपुग्दछन् भने त्यहाँसम्म स्वयं किसानहरूले वोकेर पुऱ्याउँछन् । २५-३५ हजार प्रति क्वीन्टल सम्म विक्रि हुने अदुवा माल्नेटावाट मात्र बार्षिक २/३ करोडको निकासी हुनेगर्दछ । यहाँको अदुवा नेपालका प्रायः सबै शहरहरूका साथै भारत र युरोपसम्म पुग्ने गर्दछ । पहिले पहिले सुठो वनाएर विक्रि गर्ने गरिएकोमा केही वर्षयता काँचो अदुवानै विक्रि गर्ने प्रचलन वढ्दैगएको छ । यहाँको सुठो फुटायो भने कुनै रेशा देखिदैन, पिठो जस्तो तेजिलो र वास्नादार हुन्छ । यहाँको अदुवा र अन्यत्रको अदुवावीच तुलना हुन सक्दैन । भनिन्छ, यहाँको उत्कृष्ट अदुवाको वीउ अन्यत्र पुगेपनि केही वर्षमै रेशा देखिन थाल्दछ अर्थात् कम गुणस्तरको हुन थाल्दछ ।</p> <p>सल्यानको कपुरकोटमा एक अदुवा अनुसन्धान केन्द्र स्थापना गरिएको छ र त्यस केन्द्रले यही अदुवावाट 'कपुरकोट' प्रजातिको अदुवा विकसित गरेको छ । माल्नेटा क्षेत्रमा अचेल वढ्दै गएको चिर्मिले झारको प्रकोप र रोगहरूको नियन्त्रण हुनसकेमा यहाँको अदुवाले सल्यानको आर्थिक समृद्धिमा सघाउ पुग्नेमात्र होइन, सल्यानी पहिचानको जगेर्ना समेत गर्नेछ ।</p>
<p>त. बनगाड क्षेत्र</p>	<p>सांस्कृतिक पहिचानका आधारमा सल्यान जिल्लालाई ४ उपक्षेत्रहरूमा विभाजन गरेर हेर्न सकिन्छ । राप्ती लोकमार्ग र खलंगा आसपासको मुख्य क्षेत्र, रामपुर, कालीमाटी, काभ्रा र आसपासको मिश्रित सांस्कृतिक क्षेत्र, रोल्पाली संस्कृति सहित सल्यानमा गाभिएको क्षेत्र र वनगाड क्षेत्र । यी उपक्षेत्रहरू मध्ये केही फरक लोकसंस्कृति उद्गमता र उपभाषिक वनोटमा दृष्टिवाट वनगाड क्षेत्रको अलग्गै पहिचान रहेको छ । सल्यानको पश्चिमोत्तर भेरी किनार, संग्रही खोला र बनगाड खोला आसवासका वामे, देवस्थल, मुलखोला र घाँजरीपिपल स्थानहरूले ओगटेको वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका क्षेत्रलाक्ष क्षेत्रलाई वनगाड क्षेत्र भनिन्छ । वनगाडसँग यस क्षेत्र वरपरका सुर्खेत, जाजरकोट र रुकुम जिल्लाका केही भू-भागमा रहने मानिसहरूको रहनसहन भेषभूषा र भाषिक सन्निकटता देखिन्छ ।</p> <p>वनगाड क्षेत्र जिल्ला सदरमुकाम खलंगावाट पश्चिमोत्तर टाढा र विकट मानिन्छ । यस क्षेत्रमा हाल छिञ्चु-जाजरकोट लोकमार्गको स्थापनापछि सुगमता बढ्दै गएको छ । सल्लीवजार यस क्षेत्रकै प्रमुख व्यापारीक केन्द्रको रूपमा विकसित भैरहेको छ । यही वजारवाट रुकुमको चौरजहारी तथा डोल्पा जाने सडक वनगाडको तिरैतिर अघि वढेको छ भने देवस्थल भएर जाजरकोटतर्फको सडक अघि बढेको छ । देवस्थलको कृष्ण मन्दिर यस क्षेत्रकै प्राचीन र प्रख्यात मन्दिरहरू मध्ये पर्दछ । मा.वि.हरू, उ.मा.वि. तथा बनगाड बहुमुखी क्याम्पसको स्थापनाले यस क्षेत्रको शैक्षिक विकासमा योगदान पुगेको छ । बनगाडको मनटुरामा पाइने लापोन्मुख जडन धानको चामल अन्यन्तै स्वादिलो मानिन्छ । मासको दाल र तिलका लागि पनि यो क्षेत्र प्रसिद्ध छ । टिमुर, काउलो, रीठा, चोश्रा र कुरीलो जस्ता जडिवुटी तथा कुनै जमानामा वुन्ने गरिएको ठेटुवा कपडाले पनि वनगाड क्षेत्रलाई</p>

	<p>चिनाउन मद्दत गरिरहेका छन् । वनगाड नामाकरण सम्बन्धमा विभिन्न भनाईहरू पाईन्छन । त्यस मध्येको एक भनाई अनुसार जङ्गललाई 'वन' भनिने र गाडको अर्थ 'खोला' हने भएकाले प्राचीन कालमा घन वनजङ्गलले भरिएको त्यस क्षेत्र र त्यहाँ वग्ने गाड अर्थात् खोलाको नामवाट 'वनगाड' नामाकरण हुन पुगेको ठानिन्छ ।</p> <p>मध्य पश्चिमका लोकभाका पुस्तकका लेखक श्री खड्ग बुढाका अनुसार वनगाड क्षेत्र 'वन गादी तप्पा' गीत र त्यसको संगीत सुरतालको विशिष्ठ उद्गमस्थलको रूपमा रहेको छ । प्राचीन कालमा युवा युवतीहरू वनगाडमा ग्वाला जाँदा केतुकीको वला (सुकेको) लाई सानो गजालाई वजाएर स्वर मिलाउँदै दोहोरी गीतमा सवाल-जवाफ गर्दथे । केही युवाहरू युवतीका साथ नाचदथे । त्यही वन ला गादी (वनको भाका) अर्थमा 'वनगादी' भनियो र सोही गीतको सम्बन्धवाट हाल सो क्षेत्रलाई 'वनगाड' भनिन्छ । वहाँका अनुसार 'तप्पाका' ताल र 'वनगादी' राग हो तापनि त्यस नाचको नाम लिंदा तप्पाका ताल वा वनगादी स्याई (नाच) वाट सम्बोधन गरिन्छ ।</p> <p>त्यस्तै, यस क्षेत्रमा वनगादी तप्पा जतिकै लोपप्रिय अर्को नाच पनि छ, जसको नाम 'सिडारु नाच' हो । यो मध्यपश्चिम क्षेत्रकै सर्वाधिक लोकप्रिय नाच हो । यी नाचहरू वाहेक लहरे र सारिडे नाच वनगाड क्षेत्रका थप सांस्कृतिक पहिचान हुन् । यिनै कारणले वनगाड क्षेत्रलाई मध्यपश्चिमक्षेत्रकै उत्कृष्ठ लोक भाकाहरूको उद्गम स्थलका रूपमा लिईन्छ ।</p>
<p>थ. राउटे जाती</p>	<p>नेपाल १२५ जातजाती तथा १२३ भाषाभाषीको संगम रहेको अनेकौ जातजाति र भाषा-संस्कृतिको अनुपम संगमस्थल हो । नेपालका विभिन्न भू-भागमा रोमाञ्चकारी रहन सहन र जीवनशैली भएका मानिसहरूको वसोवास रही आएको छ । अझै पनि जङ्गलमा भ्रमणशील जीवत विताउने र एक्काईसौ शताब्दीको मानव सभ्यतालाई अस्वीकार गर्ने एसिया महादेशकै एक मात्र अल्पसंख्यक फिरन्ते समुदायको नाम 'राउटे' हो । यो अनौठो जातिको रूपमा सल्यान सुपरिचित छ । यिनीहरू मुख्य रूपले नेपालको ५ नम्बर प्रदेश अन्तर्गत सल्यान तथा आसपासका सुर्खेत, दैलेख, दाङ र जाजरकोट जिल्लाका जंगली क्षेत्रमा विचरण गर्दछन् । वि.स. २०६८सालको जनगणना अनुसार सल्यान जिल्लामा ३१ पुरुष र ३५ महिला गरी कुल ६६ जना राउटेको गणना भएको छ ।</p> <p>राउटेहरू नेपालका लोपोन्मुख आदिवासीहरू हुन् । यिनीहरूको संख्या क्रमशः घट्दो अवस्थामा रहेकाले नेपाल सरकारले राउटे जातिलाई लोपोन्मुद जातिको सूचीमा वर्गीकरण गरी विशेष संरक्षण गर्दै आएको छ । राजकोटी (शाही), समाल (हमाल) र कल्याल (मल्ल) गरी तीनवटा वंशमा विभाजित यिनीहरू सबै एउटै झुण्डमा मिलेर बस्दछन् र नामको पछाडी प्रायः शाही वा ठकुरी थर जोड्दछन् । आफुलाई 'वनराजा' भन्न मन पराउने राउटेहरूको वंश परम्परा ठकुरी, क्षेत्रीहरूसँग मिल्दोजुल्दो देखिन्छ । गहुँगोरो वर्ण, सुन्दर वान्की, बलियो शारीरिक वनोट र मझौला कदका राउटेहरू अत्यन्तै सरल, ढाँटन नजान्ने र शान्त स्वभावका मानिन्छन् । उनीहरूलाई जिस्काउने र भ्रमपूर्ण कुरा गर्नेहरूसँग छिटो रिसाउँछन् । पुरुषले नेपाली टोपी, फेटा, लँगौटी, कछाड, खाडी वा</p>

कोराको गादो घाँटीमा गाँठो पारेर घुँडासम्म खसाली लगाउँछन् । महिलाहरूले स्तन ढाकिनै गरी बुट्टे चोली र छिटको फरिया लगाउनुको साथै घाँटीमा पित्तल/फलामको गहना र झपक्क पाते लगाउँछन् । अधिकांश खाली खुट्टामा देखिने राउटेहरूले अचेल चप्पल लगाउन थालेका छन् । यिनीहरूले मष्टो र भुयार देवताको सामान्य पूजा गर्दछन् । माघी र दशैं जस्ता हिन्दु चाडपर्वहरू पनि मनाउँछन् । यिनीहरूले बोल्ने भाषा तिब्बती, वर्मेली भाषा परिवारसँग मिल्दोजुल्दो छ । उक्त भाषाको छुट्टै लिपी नभएको अनुमान गरिएता पनि योगी नरहरिनाथका अनुसार यिनीहरू काठको पेटीमा आफ्नै लिपीमा आफ्ना पूर्वजले लेखेको वंशावली र पुस्तकहरू पढ्दछन् र सवैले शान्त भएर सुन्दछन् । यिनीहरू नेपाली भाषा पनि जान्दछन् ।

राउटेहरूको प्रिय भोजन गुना वा वाँदरको मासु हो । अचेल खसीको मासु पनि उत्तिकै मन पराउन थालेका छन् । चामलको भात, गहुँ र कोदोको रोटी, हरियो सागपात, मुला, गाँजर र तरुल दैनिक भोजनका रूपमा खाने गर्दछन् । उनीहरू गिठी, टुनी, सिमल वा खिरोको काठवाट ठेकी, कोसी, आरी, सन्दुस आदि वनाई गाउँले वा सहरियासँग अन्नपात साट्दछन् । पछिल्लो समयमा ती सरसामानहरू नगदमै बेचविखन गर्ने प्रचलन बढेको छ । पुरुषहरू शिकार खेल्ने र भाँडावर्तन वनाउने काम गर्दछन् । महिलाहरू झुपडि वनाउने, खाना वनाउने, गिठा, भ्याकुर र तरुल खोज्ने तथा केटाकेटीहरूको स्याहारसम्भार गर्ने काम गर्दछन् । धेरै काम उनीहरू एक आपसमा मिलेर गर्दछन् । यिनीहरूको वासस्थान प्रायः गाउँवस्तीको नजिकै पानी र वनजङ्गलको श्रोतमा पायक गर्नेगरी हुन्छ ताकि उनीहरूले खाद्यान्न र अन्य सामानहरू सट्टिपट्टि वा किनमेल गर्न सजिलो होस् । यिनीहरूसँग पकाउने, खाने, लगाउने, ओढ्ने आदि भाँडावर्तन र रुख काट्ने/ताछ्ने बञ्चरो, वसिला तथा गुना वाँदरलाई पासो हाल्ने जाल मात्र सम्पतिको रूपमा रहेको हुन्छ । पहिले-पहिले स्याउलाको झुपडी वनाई वस्ने गरेका राउटेहरू आजभोलि पुराना र दशठाउँ टालेका भएपनि पालहरू टाँगेर वस्न थालेका छन् ।

यिनीहरूको वैवाहिक जीवनको कुनै नियम हुँदैन । साथीसँग विवाह गर्न सकिन्छ मात्र भन्दछन् । महिलाहरूको संख्या कम भए पनि विधुवा विवाहलाई प्रोत्साहन दिइँदैन । बहुविवाह प्रथा पनि पाँइँदैन । कुनै लगत तिथि हेरेर भन्दा पनि वावुआमाको मञ्जुरी लिएर विहे गर्न सकिन्छ । खासगरि मावलीमा गरिने विवाह बढी प्रचलित देखिन्छ । विहेको लगत्तै वेहुला वेहुलीले वावु आमासँगै वा छुट्टिएर अलग झुपडिमा वस्न सक्दछन् । फिरन्ते जाति भएकाले जङ्गलमै वच्चा जन्मनु स्वभाविक मानिन्छ । छैठी, न्वारान वा अन्नप्राशनको प्रचलन हुँदैन । कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएमा सोही दिन वाँदरलाई पासोमा पार्ने जालमा उसले ओढ्ने तथा लगाउने पुरै लुगा सहित वेरेर गाडिन्छ ।

राउटेका प्रमुख नेतालाई मुखिया भनिन्छ । मुखियासँग आफ्नो गण र समुदायको हितमा अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार भए पनि यो विकल्प रहित भने हुँदैन । यिनीहरूले गर्ने महत्वपूर्ण निर्णयहरूमा

	<p>गणतान्त्रिक विधि अपनाईन्छ । मुखियाको चयन सामुहिक तरीका अपनाई गरिन्छ । मुखिया अन्तर्गतका अन्य चार मुखियाहरूले सहायकको भूमिका निर्वाह गर्दछन् । ती पाँचजनाको छलफलबाट समाधान निकाल्न नसकिएमा प्रत्येक घरपरिवारका प्रमुख सदस्यहरू सम्मिलत भेलाबाट अन्तिम निष्कर्ष र निर्णय गरिन्छ ।</p> <p>राउटेहरूको वासस्थान वरपरको वनजङ्गल विनाससँगै उनीहरूको परम्परागत जिवीकोपार्जन संकटमा परेको छ । जिवीकोपार्जनमा आएको संकटले उनीहरूको आनीवानी र जीवनशैलीमा केही नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिएको छ । राज्यले लोपोन्मुख जातिको संरक्षणको लागि उनीहरूलाई नेपनल सरकारले प्रति महिना प्रति व्यक्तिरू. १००० का दरले भत्ता प्रदान गर्ने गरेको भए पनि जोकोहीसँग रकम माग गर्ने, प्राप्त रकमको ठूलो अंश मादक पदार्थमा खर्च गर्ने जस्ता विकृतिहरू बढेको गुनासो आउन थालेको छ । उनीहरूको सरल स्वच्छ र निष्कपट जीवनचर्याको संस्कृतिलाई जोगाउने चुनौति थपिएको छ ।</p> <p>मानवसभ्यताका सवै उपलब्धीहरूबाट वेखवर भएर जङ्गलमा विचरण गरिरहेका यी सिधासाधा वन मानिसहरूको आधारभूत मौलिक संस्कृतिको रूपमा रहेको घुमन्ते जीवनशैलीको संरक्षण आवश्यक छ । वनजङ्गलको विनास र शिकारको अभावले संकटको अवस्थामा पुगेका उनीहरूको जिवीकोपार्जनमा समयानुकूल परिमार्जन र नवीकरण गरिनुपर्दछ । त्यसको लागि अब राउटेलाई मगन्ते र पराश्रित समुदायको रूपमा होइन वरु पर्यटकीय जातिको रूपमा पुनर्स्थापित गर्न सकिन्छ । सल्यान र आसपासमा रहेका यिनीहरूका परम्परागत प्रिय वासस्थानहरूमा सुविधा सम्पन्न सेल्टरहरूको प्रवन्ध गरिनुपर्दछ । ती सेल्टरहरूमा घुम्ती विद्यालय र स्वास्थ्य केन्द्रहरूको स्थापना गरी शिक्षा र स्वस्थ जीवनको सुनिश्चितता प्रदान गरिनु पर्दछ । ती सेल्टरहरूलाई स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरूको एक आकर्षक गन्तव्य स्थलको रूपमा विकास गरी विश्वकै अनौठो र लोपोन्मुख जातिको अवलोकनबाट स्वयं राउटे जाति र मध्यपश्चिमका यी जिल्लाहरूले ठूलो आर्थिक लाभ लिन सक्दछन् । राउटेहरू राष्ट्रको लागि थप पहिचान र गौरव हुन सक्दछन् ।</p>
<p>द. लाटा कामी</p>	<p>वि.सं. १९७५ तिर सल्यान, खलङ्गामा कामी परिवारमा जन्मेका अनपढ लाटा कामीले आफ्नै बलबुद्धि र साहसले एयरगनदेखि वाष्पशक्तिद्वारा उड्ने हेलिकोप्टरसमेत बनाएर सबैलाई आश्चर्य चकित पारेका थिए। वि.स. २००७ सालको क्रान्तिका बेला थुप्रै बन्दुक बनाई क्रान्तिकारीलाई सहयोग गर्ने वैज्ञानिक लाटा कामीले रबरका टाइप बनाउने टाइपराइटरमा सुधार गर्ने, घन्टाघरको जस्तो ठूलो घडी, ढल्काएर हेर्दा मात्रै नेपालको नक्सा देखिने अनौठो खुकुरी, बन्दुक, पेस्तोल नयाँ-नयाँ ढँगका बनाउने कार्य गरेका थिए। उनले वाफद्वारा आगो फुक्ने मेशिन बनाउनमा सफलता हासिल गरेपछि वाष्पशक्तिद्वारा चल्ने हेलिकोप्टरसमेत बनाएका थिए। यति ठूलो वैज्ञानिक प्रतिभा भएका लाटा कामी पनि नेपाली शासकको हेलचेक्रयाइले गर्दा अन्ततः अन्धो भए। औषधोपचारको समेत</p>

	सुविधाबाट बञ्चित भई वि.स. २०३७ सालमा दाङमा उनको अत्यन्त दुःखद निधन भयो। उनलाई सल्यानका विभूति उपनामले चिनिन्छ।
--	--

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिती, सल्यान तथा स्थलगत अध्ययन, तथ्याङ्क कार्यालय, दाङ्ग ।

९. हावापानी

हावापानीको दृष्टिकोणले सल्यान जिल्ला उपयुक्त जिल्ला हो । यहाँ जाडोमा धेरै जाडो र गर्मीमा पनि धेरै गर्मी हुदैन । यहाँको हावापानी समशितोष्ण बढी र शितोष्ण कम गरी मिश्रित खालको रहेको छ । यहाँ हिँउदमा औसत तापक्रम ३ डिग्री देखि २८ डिग्री सेल्सियससम्म पुग्दछ भने गर्मीमा १४ डिग्री देखि ३६ डिग्री सेल्सियस सम्म रहन्छ । हिँउदमा उत्तरबाट चिसो सिरेटो चल्ने गर्दछ जसले गर्दा कहिलेकाँही अग्ला पहाडहरूमा हिँउ पनि पर्नेगर्दछ । वर्षाको समयमा पूर्वी मनसूनी वायुले अत्यधिक वर्षा गराउँदछ भने हिँउदमा पश्चिमी वायु बढी प्रभाव रहन्छ । यहाँ वार्षिक औषतमा १,११० मिलीलिटर वर्षा हुने गर्दछ । सल्यान जिल्लाको सबैभन्दा वर्षा हुने स्थान कपुरकोट बजार हो । त्यसैगरी सबैभन्दा वढी गर्मी हुने स्थान श्रीनगर हो । यस जिल्लामा सामान्यतया दुई प्रकारको जलवायु पाइन्छ ।

क. उपोष्ण जलवायु : समुद्री सतहको ३२६ मिटर देखि ५०० मिटर सम्मको भू-भागहरूमा यस किसिमको हावापानी पाइन्छ । यस भूभागमा अन्य भागमा भन्दा बढी गर्मी हुने तथा धेरै हावा चल्ने गर्दछ । यस क्षेत्रमा श्रीनगर, काप्रेचौर, रामपुर, लुहाम, लान्ती आदि क्षेत्रहरूपर्दछन् । त्यसैगरी यहाँको बेसी भूभागमा पनि यस प्रकारको हावापानी पाइन्छ ।

ख. समशितोष्ण जलवायु :

समुद्री सतहको ५०० मिटरभन्दा माथिको भूभाग यस प्रकारको हावापानी पाइन्छ । यो मानव वस्तीको लागी सुहाउँदो हावापानी भएकोले यस जिल्लामा पनि यस क्षेत्रमा बढी मानववस्ती रहेको पाइन्छ । यस क्षेत्रमा पशुपालन तथा फलफूल खेती व्यवसायहरू पनि फस्टाएको पाइन्छ । उच्च पहाडी भूभाग यस क्षेत्रभित्र पर्ने भएकोले यस क्षेत्रको हावापानी चिसो रहेको पाइन्छ । जथाक लेक, कुमाख लेक, निगालचुला लेक, मोखला, थर्कोट, कजेरी, हरीचौर लेक जस्ता लेकहरू पनि यस क्षेत्रमा पर्दछन् ।

तालिका नं. १.५ सल्यान जिल्लाको औषत हावापानी

क्र.स.	महिना	औषत अधिकतम तापक्रम (डि.सेल्सियस)	औषत न्यूनतम तापक्रम (डि.सेल्सियस)	कुल वर्षा (मिली मिटर)
१	बैशाख	३७.५	१५.०	३३.०
२	ज्येष्ठ	३८.२	१५.२	५९.६
३	आषाढ	३९.२	१४.०	२९४.४
४	श्रावण	३०.०	१८.०	५२२.९
५	भाद्र	३०.२	१४.०	८५.०
६	आश्विन	३२.०	११.२	६०.०
७	कार्तिक	२९.०	७.०	०.०
८	मङ्सिर	२८.०	२.२	४४.०
९	पौष	२५.४	२.२	३३.८
१०	माघ	२६.४	३.२	८.४
११	फाल्गुण	३२.०	७.०	१९.६
१२	चैत्र	३२.२	११.०	३.८

श्रोत: मौसम तथा जलवायु मापन केन्द्र फिल्ड कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

१०. धार्मिक-साँस्कृतिक सन्दर्भ

धार्मिक दृष्टिकोणले हेर्दा सल्यान जिल्लामा हिन्दुधर्मात्मिकहरूको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ । वि.स. २०६८ को जनगणना अनुसार कुल जनसङ्ख्याको ९७.७ प्रतिशत जनसङ्ख्या हिन्दु धर्ममालम्बीहरूको रहेको छ । हिन्दु धर्मालम्बी पछि दोस्रो स्थानमा क्रिष्चियन धर्मालम्बीहरू ३,११४ जना (१.२८ प्रतिशत) रहेका छन् । वि.स. २०५८ को जनगणना अनुसार क्रिष्चियन धर्मालम्बीहरूको जनसङ्ख्या नगन्ने मात्रामा (करिब २०० जना) रहेको थियो । यसरी हेर्दा वि.स. २०५८ र २०६८ को विचको दशकमा क्रिष्चियन धर्मालम्बीहरूको जनसङ्ख्या तिब्र रूपमा बढेको देखिन्छ । हिन्दु र क्रिष्चियन धर्मालम्बी बाहेक बौद्ध, मुस्लिम, प्रकृती, बहई आदि विभिन्न धर्मालम्बीहरूको पनि उपस्थिती रहेको यस जिल्लामा रहेको पाईन्छ । हिन्दु धर्मसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने पौराणिक तथा ऐतिहासिक आस्थाका मठमन्दिरहरूले धनि छ सल्यान जिल्ला । जिल्लामा साना ठुला गरी करिब ६२ वटा चर्चित मठ मन्दिरहरू रहेका छन् । ति मध्ये केही प्रमूख मठ मन्दिर तथा स्थानहरूको संक्षिप्त विवरण

यसै खण्डको सल्यान जिल्लाका प्रमुख आकर्षणहरू(खण्ड १को ८. सल्यान जिल्लाका प्रमुख आकर्षणहरू) नामक परिच्छेद मा उल्लेख गरिसकिएको छ ।

यस्तै सल्यान जिल्लामा मौलिक र साँस्कृतिक सन्दर्भ बोकेका विभिन्न नाँचहरू पनि चर्चित छन् । सल्यान जिल्लामा नाँचिने प्रमुख नाँचहरूमा *झ्याउरे नाँच, टप्पा नाँच, मारुनी नाँच, सारिङ्गे नाँच सोरठी, सिंगारु नाँच, लहरे नाँच, लाखे नाँच* आदि रहेका छन् ।

११. सामाजिक स्वरूप

नेपालका अन्य जिल्लाहरूमा जस्तै सल्यानमा पनि विभिन्न प्रकारका जातजाती, धर्मालम्बीहरू र भाषाभाषीहरूको बसोबास रहेको पाईन्छ। वि.स. २०६८ को जनगणना अनुसार यहाँ ५० भन्दा बढि जातजातीहरूको बसोबास रहेको तथ्य पाईन्छ । यहाँका प्रमुख जातजातीहरूमध्ये क्षेत्री सबैभन्दा धेरै सङ्ख्यामा (५७ प्रतिशत) छन् । त्यसपछि धेरै सङ्ख्यामा रहेका जातजातीहरू क्रमशः मगर(१५ प्रतिशत), कामी(११.८ प्रतिशत), सन्यासी(३.५ प्रतिशत), ठकुरी (३.५ प्रतिशत), दमाई(३ प्रतिशत), ब्राहमण पहाडी (२.६ प्रतिशत), सार्की (१.८ प्रतिशत), नेवार(०.६ प्रतिशत) आदि रहेका छन् । त्यसैगरी जनगणना २०६८ कै अनुसार जिल्लामा २५ भन्दा बढि प्रकारका भाषाभाषीहरू (मातृभाषा र दोस्रोभाषा समेत) को उपस्थिती रहेको पाईएता पनि नेपाली भाषीहरूको बाहुल्यता रहेको छ । जिल्ला भित्र बोलिने प्रमुख मातृभाषाहरूमध्ये सबै भन्दा बढि नेपाली (९९.३५ प्रतिशत) र त्यसपछि क्रमशः मगर (०.३२ प्रतिशत), नेवारी (०.०७ प्रतिशत) लगायत अन्य १६ भन्दा बढि भाषाहरू मातृभाषाको रूपमा बोलिने गरेको पाईएको छ । धर्मको दृष्टिकोणले यस जिल्लामा हिन्दुहरूको व्यापक बाहुल्यता रहेको पाईएको छ । यहाँ ९७.७ प्रतिशत हिन्दु, १.२८ प्रतिशत क्रिश्चियन, ०.८२ प्रतिशत बौद्ध, ०.११ प्रतिशत इस्लाम र केही न्यून मात्रामा अन्य धर्मालम्बीहरूको बसोबास रहेको राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को प्रतिवेदनमा उल्लेख छ ।

१२. आर्थिक आधार

राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ अनुसार यस सल्यान जिल्लाका ४२,४८० (कुल परिवारको करिब ९१ प्रतिशत) घर परिवार कृषि कार्यमा संलग्न छन् भने राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार अक्सर आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या मध्ये ८० प्रतिशतभन्दा बढिले कृषिलाई आफ्नो रोजगारीको प्रमुख क्षेत्रको रूपमा लिएका छन् । र ७९ प्रतिशतले प्रमुख पेशा कृषी अङ्गालेका छन् । त्यसकारण पनि सल्यान जिल्लाको आर्थिक मेरुदण्ड *कृषि* नै हो । बहुसंख्यक कृषकहरूले परम्परागत रूपमा जिविकोपार्जन खेती पदभती अपनाई राखेतापनि जिल्ला सदरमुकाम आसपास, थारमारे, कोटमौला, मूलखोला, त्रिवेणी, धनवाड, रिम, सारपानी गर्पा, फलावाड, दमाचौर, डाँडागाँउ, कालागाँउ, निंगालचुला इत्यादी क्षेत्रका कृषकहरू कुनै न कुनै रूपले व्यावसायिक खेती (बेमौसमी तरकारी, नगदे बाली, बारखा फार्म, बङ्गुर, फार्म, गाई फार्म तथा पोल्टी फार्म) तर्फ उन्मुख भएका छन् । खाद्यान्न वाली मकै, धान र खेतमा लाग्ने गहुँका उन्नत र अझ उन्नत जातहरूको व्यापक विस्तार भएको छ भने विउ प्रतिस्थापन दर वढ्दो छ । बेमौसमी तरकारी, तरकारी बीउ, अदुवा र सुन्तलाका व्यावसायिक खेतीका पकेट क्षेत्रहरू स्थापित छन् र विस्तार हुने क्रम जारी छ । यहाँका केही कृषि उत्पादनले राष्ट्रिय र भारतीय बजारमा समेत स्थान लिएको छ । व्यावसायिक खेतीको सम्भावना बोकेका अन्य बाली विधाहरूः अनार, बेमौसमी तरकारी खेती, आलु, लसुन, बेसार, च्याऊ र माहुरी पालन तर्फ पनि प्रगतिशिल किसानहरूको ध्यान आकृष्ट छ । सल्यान जिल्ला तरकारी, अदुवा र फलफूलको लागि प्रसिद्ध मानिन्छ । कृषि उपज बजार केन्द्र कपुरकोटका अनुसार सो केन्द्रबाट मात्र वि.स. २०७४ आषाढ देखी मंसिर सम्मको ६ महिनाको अवधीमा १,५८९.७ मेट्रिक टन ताजा तरकारी, ४४१.१ मेट्रिक टन अदुवा र १९.५५ मेट्रिक टन फलफूल सल्यान जिल्लाबाट बाहिर निकासी भएको र यसबाट बरीब ४ करोड रूपैया भन्दा बढी आमदानी भएको देखिन्छ । यसका साथै कृषिका अतिरिक्त गैहकृषि

व्यावसाय गर्ने परिवारको प्रतिशत पनि उल्लेखनिय रूपमा बृद्धि भएको छ । सल्यानी जनताहरू सरकारी सेवा (निजामती, प्रहरी, शिक्षण, सेना आदि), व्यापार-व्यावसाय र बैदेशिक रोजगारमा पनि सक्रिय रहेका भेटिन्छन् भने रोजगारीको लागि कालापहाड (भारत) जानेको सङ्ख्या पनि अधिक छ । त्यैगरी बैदेशिक रोजगारीका लागि अरब, मलेशिया, दुबई, कोरिया आदि मूलुकहरूमा जानेहरूको सङ्ख्या पनि वढ्दो छ ।

खलङ्गा, शितलपाटी (श्रीनगर), लान्ती, लुहाम, कपुरकोट, मोखला, कालाखेत, थारमारे, खरीबोट, सल्लीबजार, ढोरचौर आदि सल्यान जिल्लाका प्रमुख व्यापारिक केन्द्रहरू हुन् । औद्योगिक गणना २०६९ परिभाषाले समेट्ने ठुला उद्योग प्रतिष्ठानहरू यस जिल्लामा कुनै पनि भेटिएको थिएन र कुटानी, पिसानी, पेलानी इत्यादी जस्ता घरेलु उद्योग बाहेक अन्य कुनै उल्लेखनिय उद्योग, प्रतिष्ठानहरू तथा व्यावसायहरू यस जिल्लामा सञ्चालनमा आएका छैनन् । घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिती सल्यानका अनुसार आ.व. २०७३/०७४ सम्म सल्यान जिल्ला भित्र ३७४ वटा घरेलु उद्योग र ४७९ वटा साना उद्योगहरू गरी कुल ८५३ वटा उद्योगहरू र साना ठुला गरी १,३१९ वटा प्राइभेट वाणिज्य फर्म (व्यापार, व्यावसाय) हरू दर्ता रहेको पाईएको छ ।

यस जिल्लाको वित्तिय क्षेत्रको पनि द्रुत गतिमा विकास हुन थालेको देखिन्छ । अहिले गाँउ गाँउमा बचत सङ्कलनका उद्देश्यले थुप्रै समूहहरू गठन भएका छन् । यसका साथै यस जिल्लामा सहकारी क्षेत्रको व्यापक विकास भैरहेको छ । डिभिजन सहकारी कार्यालय दाङ्गाका अनुसार आ.व. २०७३/०७४ सम्म आईपुग्दा १५१ वटा सहकारी संस्थाहरू दर्ता भैसकेका छन् । त्यसै गरि आ.व. २०७४/०७५को मध्यावधीसम्म हेर्दा जिल्लामा ८ वटा बैङ्किङ् कारोबार गर्ने बैङ्क तथा केही वित्तिय संस्थाहरू रहेका छन् । यसबाट सल्यान जिल्लामा वित्तिय सुविधाका दृष्टिकोणले विगत भन्दा निकै विकास भएको स्थितीमा छ तर सो सुविधा जिल्लाको ग्रामिण तथा पहाडि क्षेत्रमा भने पुर्ण रूपमा पुग्न नसकेको स्थिती विद्यमान छ । हाल प्रत्येक स्थानीय तहमा बैङ्किङ् सेवा पुरयाउने सरकारी नीति अनुसार प्त्येक स्थानीय तहमा बैङ्किङ्सेवा विस्तार हुदै गइरहेको छ । समग्रमा सल्यान जिल्लाको प्रमुख आर्थिक आधार कृषि नै भएपनि गैर कृषि क्रियाकलापहरूमा यस जिल्लाले केही गती लिन लागेको देख्न सकिन्छ ।

१३. भौतिक पूर्वाधार

भौतिक पूर्वाधार आफैमा विकासको अङ्ग हुनुका साथै अन्य सम्पुर्ण क्षेत्रको विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउने आधार मानिन्छ । जिल्लामा भौतिक पूर्वाधारको विकासको सूचकको रूपमा लिइने सडकको सन्दर्भमा करिब ६२ कि.मी. लामो दाङ्को तुलसीपुर देखी खलङ्गा सम्मको राप्ती राजमार्ग, श्रीनगर देखी झुल्नेटासम्मको ४७ कि.मी. खण्ड, ३५ कि.मी. लामो खलङ्गा -बालुवा सङ्ग्रही सडक, ४२ कि.मी. लामो थारमारे-चौरजहारी सडक, ३२ कि.मी. लामो लुहाम-काभ्रा-रामपुर सडक त्यसैगरी दाङ पुरन्धारा-कालिमाटि सडक, कपुरकोट-जिनवाङ सडक, चौरजहारी-छिन्चु सडकको खण्ड आदि सल्यान जिल्लामा रहेका छन् । राप्ती राजमार्गको सल्यान जिल्लामा पर्ने खण्ड र चौरजहारी- छिन्चु सडकको केहि खण्ड बाहेक अरु प्रायजसो सडकहरू कच्ची सडक रहेका छन् । साना ठुला सबै किसिमका सडकहरू गरी करिब १,००० कि.मी. भन्दा बढि सडक सल्यान जिल्लामा निर्माण भैसकेको छ । जिल्लाको सबै गाँउ पालिकामा र नगरपालिकामा विधुदुत सेवा पुग्न नसकी जिल्लामा आँशिक रूपमा विद्युतको सेवा पुगेको छ ।संचार क्षेत्रमा ५ वटा एफ.एम. रेडियो स्टेशन संचालन हुनुका साथै केही पत्रपत्रिकाको प्रकाशनका(दैनिक,साप्ताहिक,माशिकरूपमा) साथै आ.व. २०७४/०७५को असोज मसान्त सम्मको नेपाल टेलिकम ,सल्यानको तथ्याङ्क अनुसार ४० हजार ७ सय४४ (ल्याडलाइन,मोबाइल जि.यस.यम. तथा स्काइ सबै गरी) टेलिफोन तथा मोवाईल सिमको वितरण र २५० ADSL INTERNET Service & १३ Wimax service बाट इन्टरनेट सेवा प्रदान भएको छ । सबै गा.पा तथा न.पा लाभान्वित हुने गरी स्वास्थ्य सस्थाको स्थापना भएको छ । जिल्लामा एउटा जिल्ला अस्पताल, एउटा

आयुर्वेदिक अस्पताल, २ वटा प्राथमिक स्वास्थ्यकेन्द्र, करीब ३५ वटा स्वास्थ्य चौकी, २ वटा निजी अस्पतालहरू रहेका छन् । यस जिल्लामा करिब ५०० (सामुदायिक र संस्थागतसमेत) को हाराहारीमा विद्यालयका साथै ७ वटा क्याम्पसहरू सञ्चालित छन् ।

१४. गैह्र सरकारी क्षेत्र

आ.व. २०६९/०७० सम्ममा जिल्ला प्रशासन कार्यालय सल्यानमा दर्ता भएका गैह्र सरकारी संघसंस्थाहरूको सङ्ख्या ६० मात्र रहेको थियो, त्यसपछि आ.व. २०७३/०७४ को अन्त्य सम्ममा केही गैह्र सरकारी संघसंस्थाहरूको थप दर्ता भइ करीब ७० को हाराहारीमा रहेको छ । यसमा करीब ६/७ वटा राष्ट्रियस्तरका गैर सरकारी तथा ५६ वटा अन्त राष्ट्रियस्तरका गैह्र सरकारी संस्था समेत क्रियाशिल देखिन्छन् । त्यसो त केन्द्रमा दर्ता गरेर यस जिल्लामा काम गर्ने सामाजिक संघसंस्थाहरू पनि सल्यान जिल्लामा थुप्रै रहेका देखिन्छन् । डिभिजन सहकारी कार्यालय डोराहीका अनुसार आ.व. २०७३/०७४ को अन्तसम्म आइपुग्दा नवीकरण तथा नयाँ दर्ता गरी जिल्लामा १५१ वटा सहकारी संस्थाहरू क्रियाशिल देखिन्छन् । यसै गरी आ.व. २०७३/०७४ अन्तसम्ममा ५८० वटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समितीहरू रहेका देखिन्छन् । यसका अतिरिक्त कृषि, पशु, महिला तथा बालबालिका लगायतका क्षेत्रहरूमा थुप्रै समूहहरू क्रियाशिल देखिन्छन् । यी गैह्र सरकारी क्षेत्रका संस्था तथा समितीबाट पनि यस क्षेत्रको विकास तथा सशक्तिकरणमा उल्लेखनिय भूमिका खेलेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

१५. अवसर तथा सम्भावनाहरू

सल्यान विविध जातजाती, लोकसंस्कृती, मेलापर्व र मठ मन्दिरहरूको अनुपम संगम स्थलको रूपमा मात्र होइन प्राकृतिक मनोरमता र भविष्यको उज्जल पर्यटकिय गन्तव्यको रूपमा समेत अनेकौं सम्भावनाहरू भएको जिल्ला हो । राप्ती राजमार्गको करिब ११२ कि.मी खण्ड यस जिल्लामा हुनु, सञ्चारको राम्रो विकास हुनु, बैंक तथा वित्तिय क्षेत्रको द्रुत गतिमा विकास हुनु, जनशक्ती प्रशस्त मात्रामा हुनु, स्वास्थ्य सेवाको राम्रो विस्तार हुनु सल्यान जिल्लाका अवसरहरूमा लिन सकिन्छ । त्यस्तैगरि न धेरै गर्मी न धेरै जाडोको जलवायु हुनु, पर्यटकिय क्षेत्रको विकासको सम्भावना बढि हुनु, कृषि खनिज उद्योग व्यापार तथा सेवा क्षेत्रको विकासको सम्भावना प्रशस्त हुनु, यहाँको उर्वरा कृषि जमिनमा फलफूल, नगदे वाली तथा जडिबुटि उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना हुनु, सल्यान मालनेटाको अदुवाले नेपाललाई यूरोप सम्म चिनाउनु आदि कारणले सल्यान जिल्लामा विकासका सम्भावना तथा अवसरहरूको सघनता रहेको पुष्टि हुन्छ । यस जिल्लामा रहेका प्राकृतिक स्रोत तथा सौन्दर्यहरूको संरक्षण, विकास र समूचित उपयोग गर्न सकेमा सल्यान जिल्ला अनुपम सौन्दर्यले भरिपुर्ण पर्यटकिय गन्तव्य स्थल हुनेछ ।

खण्ड २ जनसङ्ख्या

१. आधारभुत जनसाङ्ख्यिक विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ र २०५८ बाट प्राप्त आँकडाहरूको आधारमा तयार गरिएका प्रमुख जनसाङ्ख्यिक विवरणहरूको तुलनात्मक विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । वि.स. २०५८ को सन्दर्भमा सल्यान जिल्लामा जनगणना पूर्ण रूपमा सम्पन्न हुन नसकेको हुदा जनसङ्ख्या सम्बन्धि केही सूचकहरू प्राप्त हुन सकेका छैनन् ।

तालिका नं. २.१ सल्यान जिल्लाको आधारभुत जनसाङ्ख्यिक विवरण

क्र.स	विवरण	एकाई	२०६८ अनुसार	२०५८ अनुसार
१	जम्मा परिवार सङ्ख्या	सङ्ख्या	४६,५५६	३८,०८४
		जम्मा	सङ्ख्या	२,४२,४४४
२	जनसङ्ख्या	पुरुष	सङ्ख्या	१,१५,९६९
		महिला	सङ्ख्या	१,०६,६६६
३	जनसङ्ख्या बृद्धिदर	प्रतिशत	१.२७	१.६१
४	लैङ्गिक अनुपात	प्रतिसय महिलामा पुरुषको सङ्ख्या	९१.६९	१००.२
	अनुपस्थित जनसङ्ख्या	जम्मा	सङ्ख्या	१४,२१३
५	(विदेश गएकाहरूको जनसङ्ख्या)	पुरुष	सङ्ख्या	१२,८७६
		महिला	सङ्ख्या	१,३३७
६	अनुपस्थित परिवार सङ्ख्या	सङ्ख्या	१०,६७३	-
		जम्मा	सङ्ख्या	६,२३३
७	अपाङ्ग जनसङ्ख्या	पुरुष	सङ्ख्या	३,४१३
		महिला	सङ्ख्या	२,८२०
८	संस्थागत परिवार सङ्ख्या	सङ्ख्या	३२	-
		जम्मा	सङ्ख्या	७२८
९	संस्थागत जनसङ्ख्या	पुरुष	सङ्ख्या	७१६
		महिला	सङ्ख्या	१२
१०	परिवारको औषत आकार (प्रति परिवार सदस्य सङ्ख्या)	जना	५.२१	-
११	जनघनत्व	जनसङ्ख्या प्रति वर्ग किलोमिटर	१६६	१४६
१२	परिवार घनत्व	परिवार प्रती वर्ग कि.मी.	३१.८४	२६.०५
		जम्मा	सङ्ख्या	२७,६२९
१३	५ बर्ष मूनीको जनसङ्ख्या	पुरुष	सङ्ख्या	१४,०५३
		महिला	सङ्ख्या	१३,५७६
१४	७५ वर्ष र सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्या	जम्मा	सङ्ख्या	२,१८५

क्र.स	विवरण	एकाई		२०६८ अनुसार	२०५८ अनुसार
		पुरुष	सङ्ख्या		
		महिला	सङ्ख्या	१,०६०	-
१५	आश्रित अनुपात		प्रतिशत	८७.४	८२.४
१६	बाल आश्रित अनुपात		प्रतिशत	७६.८	७४.४
१७	बृद्ध आश्रित अनुपात		प्रतिशत	१५.३	८.०

२. विभिन्न जनगणना वर्षहरूमा सल्यान जिल्लाको जनसङ्ख्या

सल्यान जिल्लाको जनसङ्ख्याको विवरण पनि नेपालका अन्य जिल्लाहरूको झैं नेपालमा बि.स. २००९/११ सालदेखी संचालन भएको बैज्ञानिक जनगणना पछाडिका मात्र उपलब्ध छन् । नेपालमा जनगणना बि.स. १९६८ (सन् १९११) सालबाट लिइएता पनि राणाकालीन समयमा जिल्ला अनुसारका जनसाङ्ख्यिक विवरणहरू उत्पादन गरिएको थियन । राणाशासनको अन्त पछाडिमात्र वैज्ञानिक तबरबाट गणना गर्न थालिएको हो । तर त्यसबेला सल्यान जिल्लाको क्षेत्रफल अहिलेको क्षेत्रफल सँग समान रहेको थियन । इतिहास हेर्दा सल्यानको क्षेत्रफल विभिन्न कालखण्डमा परिवर्तन भएको पाइएको छ । त्यसैले पनि विभिन्न समयका अन्तरालमा भएका जनगणनाहरूबाट प्राप्त जनसङ्ख्याको तुलनात्मक अध्ययन गर्न सकिने स्थिती छैन । बैज्ञानिक जनगणना हुन थालेको समय बि.स. २००९/११ (सन् १९५२/५४) सालदेखी सल्यान जिल्लाको जनसङ्ख्याको आँकडा प्राप्त हुन थालेकोले सो समयदेखी सल्यान भनेर चिनिने जिल्लाको जनसङ्ख्या, जनसङ्ख्या बृद्धिदर र नेपालको दाँजोमा यस जिल्लाको जनसङ्ख्याको अंश तलको तालिकामा देखाईएको छ ।

तालिका नं. २.२ बि.स. २००९/११ को जनगणना देखी बि.स. २०६८ सम्मको नेपाल र सल्यानको जनसङ्ख्या

जनगणना वर्ष	नेपालको जनसङ्ख्या	सल्यानको जनसङ्ख्या	सल्यानको जनसङ्ख्याको अंश (नेपालको दाँजोमा) प्रतिशत	जनसङ्ख्या बृद्धिदर (नेपालको)	जनसङ्ख्या बृद्धिदर (सल्यानको)
बि.स. २००९/११	८२,५६,६२५	-	-	२.२७	-
बि.स. २०१८	९४,१२,९९६	-	-	१.६४	-
बि.स. २०२८	१,१५,५५,९८३	१,४१,४५७	१.४१	२.०५	-
बि.स. २०३८	१,५०,२२,८३९	१,५२,०६३	१.५२	२.६२	०.७२
बि.स. २०४८	१,८४,९१,०९७	१,८१,७८५	१.८२	२.०८	१.८
बि.स. २०५८	२,३१,५१,४२३	२,१३,५००	२.१४	२.२५	१.६१
बि.स. २०६८	२,६४,९४,५०४	२,४२,४४४	२.४२	१.३५	१.२७

श्रोत: रा.ज.ग. २००९ देखी २०६८, के.त.बी. ।

३. उमेर समूह अनुसार जनसङ्ख्या विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को नतिजाहरूको आधारमा सल्यान जिल्लाको जनसङ्ख्यालाई ५/५ वर्षको उमेर समूहमा विभाजन गरी यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २.३ सल्यान जिल्लाको जनसङ्ख्या विवरण (५ वर्षको उमेर समूह अनुसार)

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
सबै उमेर समूह	२,४२,४४४	१००.००	१,१५,९६९	१००.००	१,२६,४७५	१००.००
००÷०४ वर्ष	२७,६२९	११.४०	१४,०५३	१२.१२	१३,५७६	१०.७३
०५÷०९ वर्ष	३३,८७८	१३.९७	१७,०९०	१४.७४	१६,७८८	१३.२७
१०÷१४ वर्ष	३६,५८०	१५.०९	१८,०९९	१५.६१	१८,४८१	१४.६१
१५÷१९ वर्ष	२८,३४२	११.६९	१३,२३७	११.४१	१५,१०५	११.९४
२०÷२४ वर्ष	२१,१६७	८.७३	९,०५४	७.८१	१२,११३	९.५८
२५÷२९ वर्ष	१७,३७०	७.१६	७,३४९	६.३४	१०,०२१	७.९२
३०÷३४ वर्ष	१३,८९१	५.७३	६,०९२	५.२५	७,७९९	६.१७
३५÷३९ वर्ष	१३,०३७	५.३८	५,९२२	५.११	७,११५	५.६३
४०÷४४ वर्ष	१०,९६७	४.५२	५,२१२	४.४९	५,७५५	४.५५
४५÷४९ वर्ष	९,२४५	३.८१	४,४५८	३.८४	४,७८७	३.७८
५०÷५४ वर्ष	८,२६९	३.४१	४,२८२	३.६९	३,९८७	३.१५
५५÷५९ वर्ष	७,०७३	२.९२	३,६११	३.११	३,४६२	२.७४
६०÷६४ वर्ष	६,२४०	२.५७	३,०२२	२.६१	३,२१८	२.५४
६५÷६९ वर्ष	४,२७३	१.७६	२,१८५	१.८८	२,०८८	१.६५
७०÷७४ वर्ष	२,२९८	०.९५	१,१७८	१.०२	१,१२०	०.८९
७५÷७९ वर्ष	१,२७९	०.५३	६७९	०.५९	६००	०.४७
८०÷८४ वर्ष	५७३	०.२४	२९०	०.२५	२८३	०.२२
८५÷८९ वर्ष	२०६	०.०९	११०	०.०९	९६	०.०८
९०÷९४ वर्ष	७६	०.०३	३१	०.०३	४५	०.०४
९५+	५१	०.०२	१५	०.०१	३६	०.०३

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.बी. ।

तालिका नं. २.४ उमेर समूह अनुसार सल्यान जिल्लाको जनसङ्ख्या (बि.स. २०६८ र २०५८ को तुलनात्मक विवरण)

उमेर समूह	जनगणना २०६८			जनगणना २०५८**		
	जनसङ्ख्या	लैङ्गिक अनुपात	जनसङ्ख्याको प्रतिशत	जनसङ्ख्या	लैङ्गिक अनुपात	जनसङ्ख्याको प्रतिशत
सबै उमेर समूह	२,४२,४४४	९१.७	१००.०	६०,६४३	१०४.३	१००.०
००÷०४ वर्ष	२७,६२९	१०३.५	११.४	७,७३१	१००.६	१२.७
०५÷०९ वर्ष	३३,८७८	१०१.८	१४.०	८,५५८	१०२.६	१४.१
१०÷१४ वर्ष	३६,५८०	९७.९	१५.१	८,४६०	१०६.८	१४.०
१५÷१९ वर्ष	२८,३४२	८७.६	११.७	६,४३७	९६.३	१०.६
२०÷२४ वर्ष	२१,१६७	७४.७	८.७	६,०७७	९९.४	१०.०
२५÷२९ वर्ष	१७,३७०	७३.३	७.२	४,८१७	१०९.४	७.९
३०÷३४ वर्ष	१३,८९१	७८.१	५.७	३,८१९	१११.५	६.३
३५÷३९ वर्ष	१३,०३७	८३.२	५.४	३,४०५	११३.७	५.६

४०÷४४ वर्ष	१०,९६७	९०.६	४.५	२,६३६	९९.१	४.३
४५÷४९ वर्ष	९,२४५	९३.१	३.८	२,४८७	९७.९	४.१
५०÷५४ वर्ष	८,२६९	१०७.४	३.४	१,९७६	११३.९	३.३
५५÷५९ वर्ष	७,०७३	१०४.३	२.९	१,५९६	१२७.०	२.६
६०÷६४ वर्ष	६,२४०	९३.९	२.६	१,१४३	१००.२	१.९
६५÷६९ वर्ष	४,२७३	१०४.६	१.८	७६२	११९.०	१.३
७०÷७४ वर्ष	२,२९८	१०५.२	०.९	३९६	१०९.५	०.७
७५+	२,१८५	१०६.१	०.९	३४३	९७.१	०.६

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि ।

** गणना गरिएको मात्र ।

४ धर्म अनुसार जनसङ्ख्या विवरण

तालिका नं. २.५ सल्यान जिल्लामा मानिने धर्महरू

धर्म	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
हिन्दु	२,३६,८८९	९७.७१	१,१३,२८३	९७.६८	१,२३,६०६	९७.७३
क्रिस्चियन	३,११४	१.२८	१,५०६	१.३०	१,६०८	१.२७
बौद्ध	१,९९६	०.८२	९७३	०.८४	१,०२३	०.८१
मुस्लिम	२६८	०.११	१२८	०.११	१४०	०.११
प्रकृती	७	०.००	३	०.००	४	०.००
बहई	४	०.००	१	०.००	३	०.००
नखुलेको	१६६	०.०७	७५	०.०६	९१	०.०७
जम्मा	२,४२,४४४	१००.००	१,१५,९६९	१००.००	१,२६,४७५	१००.००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.बी. ।

५ जातजाती (Caste/Ethnic Group) अनुसार जनसङ्ख्या विवरण

तालिका नं. २.६ सल्यान जिल्लामा बसोबास गर्ने जनसङ्ख्याको जातजाती अनुसारको विवरण

क्र.स.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	क्षेत्री	१,३८,२०५	५७.००	६५,७०२	५६.६५	७२,५०३	५७.३३
२	मगर	३६,५३६	१५.०७	१७,६०२	१५.१८	१८,९३४	१४.९७
३	कामी	२८,५९९	११.८०	१३,८०२	११.९०	१४,७९७	११.७०
४	दशनामी/सन्ध्यासी	८,५४३	३.५२	४,०१८	३.४६	४,५२५	३.५८
५	ठकुरी	८,५४२	३.५२	४,१३१	३.५६	४,४११	३.४९
६	दमाई/ढोली	७,२७३	३.००	३,५२४	३.०४	३,७४९	२.९६
७	ब्राह्मण(पहाडे)	६,३२२	२.६१	३,१९४	२.७५	३,१२८	२.४७

क्र.स.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
८	सार्की	४,३७१	१.८०	२,०५३	१.७७	२,३१८	१.८३
९	नेवार	१,३९०	०.५७	६२७	०.५४	७६३	०.६०
१०	बादी	७७३	०.३२	३५८	०.३१	४१५	०.३३
११	मुसलमान	२६८	०.११	१२८	०.११	१४०	०.११
१२	अन्य तराई जाती	२१६	०.०९	१०३	०.०९	११३	०.०९
१३	गुरुङ	२०३	०.०८	१०१	०.०९	१०२	०.०८
१४	कुमाल	२०१	०.०८	९७	०.०८	१०४	०.०८
१५	थारू	१६७	०.०७	११६	०.१०	५१	०.०४
१६	गाईने	१५१	०.०६	६९	०.०६	८२	०.०६
१७	राई	१३९	०.०६	६८	०.०६	७१	०.०६
१८	अन्य दलित	१०७	०.०४	४४	०.०४	६३	०.०५
१९	राउटे	६६	०.०३	३१	०.०३	३५	०.०३
२०	तामाङ	६४	०.०३	४५	०.०४	१९	०.०२
२१	घर्ती/भुजेल	५६	०.०२	२९	०.०३	२७	०.०२
२२	माझी	३२	०.०१	१७	०.०१	१५	०.०१
२३	लोहार	२३	०.०१	११	०.०१	१२	०.०१
२४	काठवनिया	२१	०.०१	१५	०.०१	६	०.००
२५	तेली	१८	०.०१	१०	०.०१	८	०.०१
२६	हजाम/ठाकुर	१६	०.०१	११	०.०१	५	०.००
२७	यादव	१४	०.०१	८	०.०१	६	०.००
२८	ब्राह्मण(तराई)	११	०.००	८	०.०१	३	०.००
२९	अन्य	११७	०.०५	४७	०.०४	७०	०.०६
	जम्मा	२,४२,४४४	१००.००	१,१५,९६९	१००.००	१,२६,४७५	१००.००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.बी. ।

६ भाषा भाषी (Language) अनुसार जनसङ्ख्या विवरण

तालिका नं. २.७ मातृभाषा (Mother Tongue) अनुसारको जनसङ्ख्या विवरण

क्र.स.	मातृभाषा	जम्मा		पुरुष		महिला	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	नेपाली	२,४०,८७८	९९.३५	१,१५,१६२	९९.३०	१,२५,७१६	९९.४०
२	मगर	७८१	०.३२	३८१	०.३३	४००	०.३२
३	नेवारी	१७०	०.०७	७७	०.०७	९३	०.०७
४	उर्धु	१३४	०.०६	५८	०.०५	७६	०.०६

क्र.स.	मातृभाषा	जम्मा		पुरुष		महिला	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
५	खाम्ची(राउटे)	६६	०.०३	३१	०.०३	३५	०.०३
६	थारू	४९	०.०२	३८	०.०३	११	०.०१
७	साँकेतिक भाषा	४९	०.०२	३२	०.०३	१७	०.०१
८	हिन्दी	४५	०.०२	३५	०.०३	१०	०.०१
९	मैथली	४४	०.०२	३२	०.०३	१२	०.०१
१०	भोजपुरी	२४	०.०१	१३	०.०१	११	०.०१
११	तामाङ	१५	०.०१	१३	०.०१	२	०.००
१२	अवधी	१५	०.०१	८	०.०१	७	०.०१
१३	अन्य	२८	०.०१	१६	०.०१	१२	०.०१
१४	उल्लेख नभएको	१४६	०.०६	७३	०.०६	७३	०.०६
	जम्मा	२,४२,४४४	१००.००	१,१५,९६९	१००.००	१,२६,४७५	१००.००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि ।

७. फरक सामर्थ्य (अपाङ्गता) भएका जनसंख्या (Disability)

तालिका नं. २.८ अपाङ्गताको स्थिती (Status of Disability) अनुसार अपाङ्ग जनसङ्ख्याको विवरण

क्र.स	अपाङ्गताको स्थिती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	अपाङ्गता नभएको	२,३६,२११	९७.४३	१,१२,५५६	९७.०६	१,२३,६५५	९७.७७
२	शारीरिक अपाङ्गता	२,४५९	१.०१	१,४३३	१.२४	१,०२६	०.८१
३	दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता	१,०००	०.४१	५०४	०.४३	४९६	०.३९
४	सुनाई सम्बन्धी अपाङ्गता	१,१९८	०.४९	६००	०.५२	५९८	०.४७
५	श्रवण- दृष्टि विहिन	११८	०.०५	५३	०.०५	६५	०.०५
६	स्वर बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता	६३१	०.२६	३८०	०.३३	२५१	०.२
७	मानसिक अपाङ्गता	२५८	०.११	१३७	०.१२	१२१	०.१
८	बौद्धिक अपाङ्गता	१२३	०.०५	८०	०.०७	४३	०.०३
९	बहु अपाङ्गता	४४६	०.१८	२२६	०.१९	२२०	०.१७
	जम्मा	२,४२,४४४	१००	१,१५,९६९	१००	१,२६,४७५	१००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि ।

तालिका नं. २.९ अपाङ्गताको प्रकार (Types of Disable) अनुसार जनसङ्ख्या विवरण

क्र.स	अपाङ्गताको प्रकार	जम्मा		पुरुष		महिला	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत

१	शारीरिक अपाङ्गता	२,४५९	३९.४५	१,४३३	४१.९९	१,०२६	३६.३८
२	दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता	१,०००	१६.०४	५०४	१४.७७	४९६	१७.५९
३	सुनाई सम्बन्धी अपाङ्गता	१,१९८	१९.२२	६००	१७.५८	५९८	२१.२१
४	श्रवण-दृष्टि विहिन	११८	१.८९	५३	१.५५	६५	२.३
५	स्वर बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता	६३१	१०.१२	३८०	११.१३	२५१	८.९
६	मानसिक अपाङ्गता	२५८	४.१४	१३७	४.०१	१२१	४.२९
७	बौद्धिक अपाङ्गता	१२३	१.९७	८०	२.३४	४३	१.५२
८	बहु अपाङ्गता	४४६	७.१६	२२६	६.६२	२२०	७.८
	जम्मा	६,२३३	१००	३,४१३	१००	२,८२०	१००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि ।

८. वैवाहिक स्थिती (Marital Status)

तालिका नं. २.१० वैवाहिक स्थिती (Marital Status) अनुसार जनसङ्ख्या विवरण

क्र.स.	वैवाहिक स्थिती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	विवाह नभएको	६५,४८१	३६.१९	३३,८१५	३९.८६	३१,६६६	३२.९५
२	एक विवाह	९७,९४२	५४.१३	४२,३७६	४९.९६	५५,५६६	५७.८१
३	बहुविवाह	४,१३०	२.२८	२,७७३	३.२७	१,३५७	१.४१
४	पुनर्विवाह	७,२४७	४.०१	४,०९९	४.८३	३,१४८	३.२८
५	विधुर/विधुवा	५,५९९	३.०९	१,५२३	१.८	४,०७६	४.२४
६	पारपाचुके भएको	२५५	०.१४	१४८	०.१७	१०७	०.११
७	छुट्टिएर बसेको	२८३	०.१६	९२	०.११	१९१	०.२
	जम्मा *	१,८०,९३७	१००	८४,८२६	१००	९६,१११	१००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि ।

* नोट: जम्मा जनसङ्ख्या = १० वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्या मात्र।

९. पहिलो विवाह गर्दाको उमेर (Age at First Marriage)

तालिका नं. २.११ पहिलो विवाह गर्दाको उमेर (Age at First Marriage) अनुसार जनसङ्ख्या विवरण

क्र.स.	पहिलो विवाह गर्दाको उमेर	जम्मा		पुरुष		महिला	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	१० वर्ष भन्दा कम	११३	०.१	३९	०.०८	७४	०.११
२	१०-१४	७,९४१	६.८८	१,४६६	२.८७	६,४७५	१०.०५
३	१५-१९	७२,३७८	६२.६९	२६,५२६	५२	४५,८५२	७१.१५
४	२०-२४	२७,९०१	२४.१७	१७,५०७	३४.३२	१०,३९४	१६.१३

५	२५-२९	५,३३९	४.६२	४,१२८	८.०९	१,२११	१.८८
६	३०-३४	१,१८१	१.०२	८८७	१.७४	२९४	०.४६
७	३५-३९	३७३	०.३२	२८४	०.५६	८९	०.१४
८	४०-४४	१२९	०.११	९९	०.१९	३०	०.०५
९	४५-४९	५०	०.०४	३९	०.०८	११	०.०२
१०	५० वर्ष भन्दा माथी	५१	०.०४	३६	०.०७	१५	०.०२
जम्मा *		१,१५,४५६	१००	५१,०११	१००	६४,४४५	१००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.बी. ।

* नोट: जम्मा जनसङ्ख्या = १० बर्ष माथिको विवाहित जनसङ्ख्या मात्र।

१०. परिवारको सदस्य सङ्ख्याको आधारमा घरपरिवार विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा प्रयोग गरिएका शब्दावलीहरूको परिभाषा अनुसार **परिवार** वा **घरपरिवार** वा **आवासिय एकाई** (Household or Housing Unit) भन्नाले नाता पर्ने वा नपर्ने वा दुबै तर प्रायः एउटै भान्सामा खानपिन गर्ने एउटै आम्दानी खर्चले घरव्यवहार चलाई एकै ठाउँमा बसेका व्यक्तिहरूको समूह बुझिन्छ । एउटा परिवारमा एक मात्र वा दुई वा दुई भन्दा धेरै सदस्य हुन सक्छन् भने एउटै घरमा (घरधुरीमा) एक भन्दा बढि परिवारको बसोबास पनि रहेको हुन सक्छ । यहाँ महत्वपूर्ण कुरा के छ भने सामान्य बोलिचालिको भाषामा प्रयोग गरिने **घरधुरी सङ्ख्या** र यहाँ प्रयोग गरिएको **घरपरिवार सङ्ख्या** फरक-फरक शब्दावलीहरू हुन् । जनगणना २०६८ को अन्तिम नतिजा अनुसार सल्यान जिल्लामा परिवारमा रहेका सदस्यहरूको सङ्ख्याको आधारमा परिवारको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २.१२ परिवारको सदस्य सङ्ख्याको आधारमा परिवार सङ्ख्या (Household)को विवरण

परिवारको सदस्य सङ्ख्या	परिवार सङ्ख्या	प्रतिशत
१ जना	१,६९१	३.६३
२ जना	३,३८०	७.२६
३ जना	५,२४३	११.२६
४ जना	८,३४७	१७.९३
५ जना	९,२७३	१९.९२
६ जना	८,०८८	१७.३७
७ जना	४,२९६	९.२३
८ जना	२,६७९	५.७५
९ जना वा सो भन्दा धेरै	३,५५९	७.६४
जम्मा	४६,५५६	१००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि ।

११. बसाइँ-सराईको स्थिती

मानिसहरूले प्रायः बसोबास गर्दै आएको स्थान स्थायी वा अस्थायीरूपले परिवर्तन गरी एक प्रशासनिक वा भौगोलिक क्षेत्रबाट अर्को प्रशासनिक वा भौगोलिक क्षेत्रमा सर्नुलाई बसाइँ-सराई भनिन्छ । प्रशासनिक वा भौगोलिक सिमाका हिसाबले बसाइँ-

सराइलाई आन्तरिक र अन्तर्राष्ट्रिय गरी दुई भागमा बाँडिन्छ । केही छोटो अवधिको लागि विशेष उद्देश्यले बसोबास परिवर्तन गर्नुलाई बसाइँ-सराइ भनिदैन ।

जनसङ्ख्या परिवर्तनका तीनवटा तत्व (Component) हरूमा जन्म मृत्यु र बसाइँ-सराइ पर्दछन् । त्यसैले बसाइँ-सराइ जनसाङ्ख्यिक विश्लेषणको एक महत्त्वपूर्ण भाग हो । बसाइँ-सराइलाई मानिसहरूले एक स्थानबाट अर्को स्थानमा हुने परिभ्रमण (Movement) को रूपमा परिभाषित गरिन्छ । Shyock र Siegel (1975 A.D.) ले बसाइँ-सराइलाई भौगोलिक र क्षेत्रिय वासस्थानको परिवर्तन हुने गरी गरिने भ्रमण भनेर परिभाषित गरेका छन् । कुनै पनि देशको जनसङ्ख्याको ढाँचा, बनोट र बृद्धिमा बसाइँ-सराइको गहिरो प्रभाव पर्ने भएकोले यसलाई जनसाङ्ख्यिक अध्ययनको एउटा महत्त्वपूर्ण क्षेत्र मानिन्छ ।

बसाइँ-सराइ, जन्म तथा मृत्यु जस्ता तत्वहरू जैविक चर (Biological Variable) नभै केही अपवादबाहेक व्यक्ति अथवा परिवारको चाहनामा भरपर्ने कुरा हो । जुन स्वच्छिक तथा वाध्यात्मक हुनसक्छ । यसकारण बसाइँ-सराइ सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, धार्मिक, सास्कृतिक, जनसाङ्ख्यिक, वातावरणीय तथा भौगोलिक अवस्थाको मिश्रण हो ।

तालिका नं. २.१३ जन्मस्थान अनुसार सल्यान जिल्लाको जनसङ्ख्या विवरण (प्रतिशतमा)

लिङ्ग	जम्मा जनसङ्ख्या	जन्मस्थान			जन्मस्थान उल्लेख नभएको
		सल्यान जिल्ला	सल्यान वाहेक अन्य जिल्ला	विदेश	
जम्मा	२,४२,४४४	९५.८६	२.४	०.०९	१.७
पुरुष	१,१५,९६९	९७.०३	१.३	०.०७	१.६
महिला	१,२६,४७५	९४.७९	३.३	०.१२	१.८

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, National Report 2011- II, के.त.वि. ।

१२. जनसङ्ख्या प्रक्षेपण

तालिका नं. २.१४ वि.स. २०६९ सालदेखी वि.स. २०७५ सालसम्मको जनसङ्ख्या प्रक्षेपण*

क्र.स.	वर्ष (वि.स.)	प्रक्षेपित जनसङ्ख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	२०६९	२,४५,५४३	१,१७,४५१	१,२८,०९१
२	२०७०	२,४८,६८१	१,१८,९५२	१,२९,७२९
३	२०७१	२,५१,८५९	१,२०,४७३	१,३१,३८७
४	२०७२	२,५५,०७८	१,२२,०१२	१,३३,०६६
५	२०७३	२,५८,३३९	१,२३,५७२	१,३४,७६७
६	२०७४	२,६१,६४०	१,२५,१५१	१,३६,४८९
७	२०७५	२,६४,९८४	१,२६,७५१	१,३८,२३४

श्रोत: तथ्याङ्क कार्यलय दाङ, २०७४ ।

(*नोट: राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बाट प्राप्त सल्यान जिल्लाको प्रतिवर्ष सरदर जनसङ्ख्या बृद्धिदर १.२७% को आधारमा वि.स. २०६८ को सल्यान जिल्लाको जनसङ्ख्यालाई आधारवर्षको जनसङ्ख्या मानि घाटाङ्किय जनसङ्ख्या बृद्धिदर (Exponential Population Growth) को आधारमा जनसङ्ख्या प्रक्षेपण गरिएको छ ।)

खण्ड ३ सामाजिक तथ्याङ्क

१. व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ३.१ सल्यान जिल्लाको व्यक्तिगत घटना दर्ताको अवस्था

क्र.स.	घटना	२०७१ मा दर्ता भएको सङ्ख्या			२०७२ मा दर्ता भएको सङ्ख्या			२०७३ मा दर्ता भएको सङ्ख्या		
		महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
१	जन्म	४९८९	५४८३	१०,४७२	५५१२	५६४६	१११५८	३६४८	३९१७	७५६५
२	मृत्यू	३२५	६४६	९७१	३८६	६५१	१०३७	३५९	५५७	९१६
३	बसाई÷सराई	आएको		४५५			३६४			१६९
		गएको		४७७४			१६०३			१००९
४	विवाह			२२०६			२१०२			१४४६
५	सम्बन्ध विच्छेद			५			४			६

श्रोत: जिल्ला समन्वय समितीको कार्यालय, सल्यान २०७४ ।

२. शैक्षिक तथ्याङ्क

शिक्षा विकासको मूल आधार हो । जबसम्म शिक्षाको विकास हुदैन तबसम्म देशको चौतर्फी विकास हुन सक्दैन । ज्ञान, सिप तथा समसामयिक सूचनाको अधिकतम उपयोग गरी सक्षम, उत्पादनशिल, अनुशासित तथा सामाजिक दायित्वप्रति जिम्मेवार नागरिक बनाउने नै शिक्षा हो । शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बन्धित सबै सूचनाहरूको सङ्कलन, विश्लेषण तथा प्रकाशन नै शैक्षिक तथ्याङ्क हो । शैक्षिक तथ्याङ्कले सम्बन्धित भौगोलिक क्षेत्रको वर्तमान शैक्षिक अवस्थाको वारेमा तथ्याङ्क प्रयोगकर्ताहरूलाई सूचना प्रवाह गर्दछ । अतः देशमा आवश्यक जनशक्ती विकास गरी सकारात्मक सामाजिक परिवर्तनबाट द्रुततर विकास गर्न शैक्षिक तथ्याङ्क एक अपरिहार्य आधार हो । विशेषतः साक्षरता दर (Literacy Rate), खुद भर्नादर (Net Enrollment ratio), कुल भर्नादर (Gross Enrolment Rate Gross EnrolRate), विद्यालय परित्याग दर (Dropout ratioDrop out Ratio), शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात (TeacherTeacher-StudentStudent ratio Ratio), औषत विद्यालय वर्ष (Means Average

schooling year Years of Schooling) आदि शैक्षिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित सूचकहरू शैक्षिक तथ्याङ्कका विषयबस्तुहरू हुन् । यि र यस्तै विविध सूचकहरूको प्रयोग गरी देशको शैक्षिक स्थितिको वस्तुगत विश्लेषण गरिन्छ ।

नेपालको प्रथम पञ्चवर्षिय योजना (वि.स. २०१३-२०१८) मा भरपर्दो तथ्याङ्कको अभावले यथार्थपरक योजना निर्माण हुन नसकेको कुरा उल्लेख छ, जसले गर्दा तथ्याङ्कको आवश्यकता र महत्त्वलाई थप व्याख्या गरिरहन आवश्यक पर्दैन । कुनै पनि शैक्षिक कार्ययोजनाको प्रभावकारिता समसामयिकता शैक्षिक तथ्याङ्कमा निर्भर गर्दछ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा आयोजना गरिने महत्त्वपूर्ण सभा, सम्मेलन, आदिमा तय गरिने शैक्षिक विकास लक्ष्यहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न पनि शैक्षिक तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ । यसै परिप्रेक्ष्यमा सन् २००१ को सहस्राब्दी विकासका लक्ष्यहरू सन् २०१५ मा पारित दीगोविकासका लक्ष्यहरूको सन्दर्भमा विचार गर्दा देशमा शैक्षिक विकासका लागि स्पष्टरूपमा जोड दिई यसको महत्त्वको विश्लेषण गरिएको छ । यसमा शैक्षिक तथ्याङ्कहरूको आवश्यकतालाई प्राथमिकता दिई यसको विकास र समयसापेक्ष उपलब्धतालाई विशेष जोड दिईएको छ । अतः शैक्षिक तथ्याङ्कको आवश्यकता तथा महत्त्वहरूलाई निम्नानुसार दर्साउन सकिन्छ ।

- शैक्षिक विकासको योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि ।
- शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बन्धित निती निर्माणको लागि ।
- शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बन्धित समस्याहरूको वास्तविक रूपमा पहिचान गरी सहि निराकरण गर्नको लागि ।

क. सल्यान जिल्लाका आधारभूत शैक्षिक सूचकहरू

तालिका नं. ३.२: सहजै देखिने भर्ना दर(GER), खुद भर्ना दर (NER), कक्षा दोहोर्‍याउने दर(Class Repetition Rate), कक्षा छाड्ने दर (Dropout Rate), विद्यालय विद्यार्थी अनुपात (School Student Ratio), शिक्षक विद्यार्थी अनुपात (Teacher Student Ratio), विद्यालय शिक्षक अनुपात (School Teacher Ratio):

विवरण	आ.व. २०७३/०७४ को वार्षिक लक्ष्य	प्रगति
वालविकास अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना प्रतिशत	८१.५	८७.४८

सहजै देखिने भर्ना दर(GER)

सहजै देखिने भर्ना दर ECD	८४.७२	८५
सहजै देखिने भर्ना दर आधारभूत तह कक्षा १-५	१०६.९८	१०५.०९

सहजै देखिने भर्ना दर आधारभूत तह कक्षा ६-८ ८४.८ ८५.८३

सहजै देखिने भर्ना दर माध्यमिक तह कक्षा ९-१० ७०.१४ ७१.७२

खुद भर्ना दर (NER)

खुद भर्ना दर ECD ७३.२३ ७५

खुद भर्ना दर आधारभूत तह कक्षा १-५ ९५.८ ९७.१२

खुद भर्ना दर आधारभूत तह कक्षा ६-८ ७९.७६ ७१.२०

खुद भर्ना दर माध्यमिक तह कक्षा ९-१० ६३.२५ ६५.९

कक्षा दोहोरयाउने दर(Class Repitition Rate)

कक्षा दोहोरयाउने दर आधारभूत तह कक्षा १-५ १०.४३ ३.९३

कक्षा दोहोरयाउने दर आधारभूत तह कक्षा ६-८ ३.८ २.६७

कक्षा दोहोरयाउने दर माध्यमिक तह कक्षा ९-१० २.६ १.०५

कक्षा छाड्ने दर (Dropout Rate)

कक्षा छाड्ने दर आधारभूत तह कक्षा १-५ ११.२४

कक्षा छाड्ने दर आधारभूत तह कक्षा ६-८ १४.२

कक्षा छाड्ने दर माध्यमिक तह कक्षा ९-१० १६.८

विद्यालय विद्यार्थी अनुपात (School Student Ratio)

आधारभूत तह कक्षा १-५	१:१२१	१:११४.२९
आधारभूत तह कक्षा ६-८	१:२२४	१:२२३.२४
माध्यमिक तह कक्षा ९-१०	१:१५२	१:१५०.९०

शिक्षक विद्यार्थी अनुपात (Teacher Student Ratio)

आधारभूत तह कक्षा १-५	१:३३	१:२७.४२
आधारभूत तह कक्षा ६-८	१:१०८	१:९५.६७
माध्यमिक तह कक्षा ९-१०	१:६२	१:६९.५
माध्यमिक तह कक्षा ११-१२		१:८४.९

विद्यालय शिक्षक अनुपात (School Teacher Ratio)

आधारभूत तह कक्षा १-५	१:४.१६
आधारभूत तह कक्षा ६-८	१:२.३४
माध्यमिक तह कक्षा ९-१०	१:२.१५
माध्यमिक तह कक्षा ११-१२	१:२.०८

➤ श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सल्ल्यान, २०७४ ।

ख. शैक्षिक संस्था, शिक्षक तथा विद्यार्थी सङ्ख्या सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ३.३ जिल्लाका शैक्षिक संस्था हरूको सङ्ख्या

क्र.स.	विवरण	एकाई	सामुदायिक	निजी/संस्थागत	जम्मा
१	कुल विद्यालय	सङ्ख्या	४४५	५९	५०४
२	वाल विकास केन्द्र/ पुर्व प्राथमिक	सङ्ख्या	३४९	०	३४९

३	क्याम्पस	सङ्ख्या	२	५	७
४	सामुदायिक अध्ययन केन्द्र	सङ्ख्या	१८	०	१८

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय सल्यान, २०७४, फ्ल्यास रिपोर्ट।

तालिका नं. ३.४ जिल्लाका विद्यालयहरूको तहगत विवरण, २०७४

क्र.स.	विवरण	एकाई	सामुदायिक	निजी/संस्थागत	जम्मा
१	प्राथमिक	सङ्ख्या	२८७	४२	३२९
२	आधारभूततह	सङ्ख्या	८७	११	९८
३	माध्यमिक	सङ्ख्या	७१	६	७७
४	माध्यमिक (१२ कक्षासम्म)	सङ्ख्या	२४(७१ मध्येका २४)	०	२४
	जम्मा		४४५	५९	५०४

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

तालिका नं. ३.५ जिल्लाका विद्यालयहरूमा तहगत विद्यार्थी सङ्ख्या विवरण, २०७४

क्र.स.	विवरण	विद्यार्थी सङ्ख्या		
		छात्र	छात्रा	जम्मा
१	प्राथमिक(१-५)	१५९१२	१६८९१	३२८०३
२	आधारभूततह (६-८)	९०५४	१०३६८	१९४२२
३	माध्यमिक(९-१०)	४७८३	५८५८	१०६४१
४	माध्यमिक(११-१२)	४२४५

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

तालिका नं. ३.६ जिल्लाका सामुदायिक विद्यालयहरूमा तहगत दरबन्दी तथा शिक्षक सङ्ख्या विवरण, २०७४

क्र.स.	विवरण	प्राथमिक	आधारभूततह	माध्यमिक	जम्मा
१	दरबन्दी विवरण जम्मा	१२२०	२०३	१५३	१५७६
	स्विकृत दरबन्दी (स्थायी)	५७१	७०	६३	७०४
	स्विकृत दरबन्दी (अस्थायी)	२६९	३३	२८	३३०
	राहत	३५६	१००	६२	५१८

परियोजना २४ ० ० २४

२	श्रेणीको आधारमा				
	प्रथम	२०	२	१	२३
	द्वितीय	३७५	२८	१७	४२०
	तृतीय	८२५	१७३	१३५	११३३
३	अपाङ्गता भएका शिक्षक	५	१	०	०
४. माध्यमिक(११ र १२ कक्षा)शिक्षकहरू	जम्मा	दरबन्दी(अस्थायी)	अनुदान		
	५०	१६	३४		

तलिका न ३.७ प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन भएका विद्यालयहरू तथा खुला शिक्षा संचालन भएका विद्यालयहरू :

क्र.श	विद्यालयको नाम	अध्ययन हुने विषय	कैफियत
१	जनकल्याण मावि धारमारे	बालिविज्ञान	व्यवसायिक शिक्षा धार कार्यक्रम
२	त्रिभुवन जन मा.वि. खलगा	ईन्जीनियरिङ	व्यवसायिक शिक्षा धार कार्यक्रम
३	CTEVT tkm{sf} Annex tyf # jif}{ l8Knf]df	# jif}{ l8Knf]df	lzjhg df=lj= l;tnkf6L
४	v'nf ljBfno		lzjhg df=lj= l;tnkf6L

Tflnsf g #=* . ; |f]t slff tkm{sf sfo{qmdx?M

qm=z	ljz]if lzlfssf] k s[tL	ljz]if slff ;~rfng :yfg	ljBfyL{ ;+Vof	s}lkmot
!	;':tdgf]l:ytL	>L dx]Gb dflj ,afemsfF8f	!%	

@	b[li6l]xg	>L lzjhg pdflj ,lztntkf6L	@@	n]vfhf]vf s]Gb >L lq=h==pdf=lj ef]6]rf}/df /x]sf]
#	;'t>jOf	>L lq=h=df=lj ef]6]rf}/	!\$	

तालिका नं. ३.९ विगत ५ वर्षको जिल्लाको एस.एल.सी. परिक्षाको नतिजा

(क) P;=Pn=;L k/Lifsf] ptL0f{ k|ltzt M @)^ (b]lv @)&! ;Dd (# aif{sf]

s =;+=	ljj/Of		z]lifs jif{	
		@)^ (@)&	@)&! ;Dd
!	k/Lifdf ;lDdInt-;+Vof_	#(!)	#*)#	\$)&! (# aif{sf]
!=!	k/Lifdf ptL0f{ %	&=#(@!=\$)	@)=\$&
!=@	l]zi6 >]OfL-;+Vof_	@	!	!
!=#	k yd >]OfL-;+Vof_	@%	!^@	!@ (
!=\$	lâtLo >]OfL-;Vof_	@)!	%*!	^#^
!=%	t[tLo >]OfL-;Vof_	#!	%^	%(

(ख) P;=O=O= k/Lifsf] ptL0f{ k|ltzt l:ylt M @)&@ / @)&#- @ aif{sf]

lhkP	@)&@	@)&#
#=^% b]lv \$=)))	!!
#=@% b]lv #=^)	!	%)

@=*% b]lv #=@)	@(!#\$
@=\$% b]lv @=*)	*&	#&@
@=)% b]lv @=\$)	#@#	!!(&
!=^% b]lv @=))	(##	@@!\$
!=@% b]lv !=^)	!*##	(^\$
)=*% b]lv !=@)	*%@	^%
)=)) b]lv)=*)	\$@)
hDdf	\$!)%	%!(^

Tfflnsf g #=!) lhNnfut lzlf s ljj/Of

lhNnfut lzlf s ljj/Of		:yfoL			hDdf	c:yfoL	/fxt	cg'bfg	s'n hDdf
qm=	Tfx	k yd >]OfL	l4tLo >]OfL	t[tLo >]OfL					
1	dfWolds tx slff !! / !@	०	०	०	०	१६	०	३४	५०
2	dfWolds tx	१	१७	४५	६३	२८	६२	०	१५३
3	lgDg dfWolds tx	२	२८	४०	७०	३३	१००		२०३
4	k fylds tx	२०	३७५	१७६	५७१	२९३	३५६		१२२०
5	hDdf	२३	४२०	२६१	७०४	३४६	५१८	३४	१६२६

तालिका ३.११ सल्यान जिल्लामा रहेका क्याम्पसहरूको विवरण

qm=;+=	SofDk;sf] gfd	7]ufgf	;~rflnt ;+sfo
!	;Nofg ax'd'vL SofDk;	n'xflk ^३ ,vnuf+	dfgljsL, lzlf / JoJf:ykg

@	hgsNof0f SofDk;	yf/df/]	lzlff
#	lzzhg SofDk;	;Ltnkf6L,vn+uf	lzlff / Joj:yfkg
\$	zf/bf SofDk;	z+vd'n	lzlff
%	sk'/sf]6 SofDk;	lsd'rf}/	Joj:yfkg
^	aguf8 SofDKf;	lrp/f	lzlff
♣	kmf?nfrf}/ SofDk;	kmf?nfrf}/	lzlff

ग. साक्षरता

सल्यान जिल्लाको साक्षरता स्थितिलाई हेर्दा वि.स. २०५८ को जनगणना अनुसार जिल्लाको कुल साक्षरता दर ४८.५ प्रतिशत थियो जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ६०.२ र महिला साक्षरता दर ३६.२ प्रतिशत रहेको थियो, यो साक्षरता दर जिल्लाको ६ वर्ष वा सो भन्दा माथिको कुल जनसङ्ख्यामा लेख्न र पढ्न दुबै सक्ने जनसङ्ख्याको प्रतिशत हो । वि.स. २०६८ सालको जनगणनामा ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्यामा साक्षरता प्रतिशत गणना गरिएको छ । जसअनुसार जिल्लाको कुल साक्षरता दर ६४.०४ प्रतिशत छ भने पुरुष र महिलाको साक्षरता दर क्रमसः ७३.८८ र ५५.१७ प्रतिशत रहेको छ । वि.स. २०६८ सालको जनगणना पछि वि.स. २०७१ सालसम्म आइपुग्दा जिल्ला शिक्षा कार्यालय सल्यानले थुप्रै साक्षरता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिसकेको छ । जिल्ला शिक्षा कार्यालय सल्यानले सञ्चालन गरेको **साक्षर नेपाल कार्यक्रम सल्यान** पश्चात वि.स. २०७१ असार मसान्त सम्म सल्यान जिल्लाको कुल साक्षरता प्रतिशत ९१.७३, पुरुष साक्षरता ८९.२७ र महिला साक्षरता ९३.९९ प्रतिशत पुगेको तथा वि.स. २०७२।०९।१४ गते सल्यानजिल्ला पूर्ण साक्षर जिल्ला घोषणा भइ साक्षरता दर ९९.४५ प्रतिशत रहेको जिल्ला शिक्षा कार्यालय सल्यानको प्रतिवेदनमा, २०७४ मा उल्लेख छ । जस अनुसार सल्यान जिल्लामा ५ वर्ष भन्दा माथिका १२१३ जना मात्र निरक्षर देखिन्छन् । रा.ज. ग. २०६८ अनुसार सल्यान जिल्लाको शैक्षिक स्थिती यस प्रकार रहेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ३.१२ सल्यान जिल्लाको साक्षरता दर

क्र. स.	विवरण	साक्षरता दर (प्रतिशतमा)			कैफियत
		पुरुष	महिला	जम्मा	
१	वि.स. २०५८ को जनगणना अनुसार	६०.२	३६.२	४८.२	६ वर्ष र सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्यामा
२	२०६८ सालको जनगणना अनुसार	७३.८८	५५.१७	६४.०४	५ वर्ष र सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्यामा

श्रोत: रा.ज.ग. २०५८ र २०६८, के.त.बी.

तालिका नं. ३.१३ सल्यान जिल्लाको साक्षरता स्थिती

क्र.स.	विवरण	एकाई	मान	कैफियत	
१	पढ्न मात्र जान्ने	पुरुष	सङ्ख्या	३,४२७	५ वर्ष भन्दा माथिको जनसङ्ख्यामा पढ्न मात्र जान्ने ।
		महिला	सङ्ख्या	३,९८१	
		जम्मा	सङ्ख्या	७,४०८	
२	पढ्न र लेख्न दुबै जान्ने	पुरुष	सङ्ख्या	७५,२९२	५ वर्ष भन्दा माथिको जनसङ्ख्यामा पढ्न र लेख्न दुबै जान्ने ।
		महिला	सङ्ख्या	६२,२८४	
		जम्मा	सङ्ख्या	१,३७,५७६	
३	पढ्न र लेख्न दुबै नजान्ने	पुरुष	सङ्ख्या	२३,१२०	५ वर्ष भन्दा माथिको जनसङ्ख्यामा पढ्न र लेख्न दुबै नजान्ने ।
		महिला	सङ्ख्या	४६,४००	
		जम्मा	सङ्ख्या	६९,५२०	
४	साक्षरता दर	पुरुष	प्रतिशत	७३.८८	५ वर्ष भन्दा माथिको जनसङ्ख्यामा ।
		महिला	प्रतिशत	५५.१७	
		जम्मा	प्रतिशत	६४.०४	

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.बी. ।

तालिका नं. ३.१४ सल्यान जिल्लाको साक्षरता दर (उमेर समूह अनुसार, लिङ्ग खुल्नेगरी)

उमेर समूह	साक्षरता दर (प्रतिशतमा)			कैफियत
	पुरुष	महिला	दुबै	
सबै उमेर समूह	७३.८८	५५.१७	६४.०४	
०५-०९ वर्ष	६४.५३	६५.९३	६५.२३	
१०-१४ वर्ष	९६.९४	९६.४२	९६.६८	
१५-१९ वर्ष	९६.०३	९०.९८	९३.३४	
२०-२४ वर्ष	८९.७७	६९.८६	७८.३८	
२५-२९ वर्ष	८४.१९	५०.६१	६४.८२	
३०-३४ वर्ष	७८.८६	३५.०७	५४.२७	
३५-३९ वर्ष	७१.५५	२२.३२	४४.६८	
४०-४४ वर्ष	६३.८३	१४.२	३७.७९	

४५=४९ वर्ष	५२.८	८.७७	३०.०१
५०=५४ वर्ष	४१.८७	६.४२	२४.७८
५५=५९ वर्ष	३८.११	४.२५	२१.५३
६०=६४ वर्ष	२८.९२	२.४५	१५.२७
६५ र सो भन्दा माथी	२०.६१	१.७८	११.४३

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.बी. ।

तालिका नं. ३.१५ शैक्षिक स्तर प्राप्ती (५ वर्ष र सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्याले उतिर्ण गरेको शैक्षिक तह)

उतिर्ण गरेको तह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
पुर्वप्राथमिक	८,०९४	५.६६	४,२६६	५.४६	३,८२८	५.९
प्राथमिक (१÷५)	६९,४१७	४८.५२	३७,२००	४७.६	३२,२१७	४९.६३
निम्न माध्यमिक (६÷८)	३१,७११	२२.१७	१७,०८४	२१.८६	१४,६२७	२२.५३
माध्यमिक(९÷१०)	१३,४७०	९.४२	७,६४७	९.७८	५,८२३	८.९७
s.l.c. र सो सरह	८,५२२	५.९६	५,२६०	६.७३	३,२६२	५.०३
प्रमाणपत्र तह र सो सरह	५,३२६	३.७२	३,२३९	४.१४	२,०८७	३.२२
स्नातह वा सो सरह	१,०६१	०.७४	८४३	१.०८	२१८	०.३४
स्नाकोतर वा सो सरह	२५५	०.१८	२२६	०.२९	२९	०.०४
अन्य	१२१	०.०८	५८	०.०७	६३	०.१
अनौपचारिक शिक्षा	४,३७५	३.०६	१,९३१	२.४७	२,४४४	३.७७
तह उल्लेख नभएको	७१०	०.५	३९७	०.५१	३१३	०.४८

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

तालिका नं. ३.१६ एस.एल.सी. भन्दा माथिको अध्ययनको मुख्य क्षेत्र

अध्ययनको मुख्य क्षेत्र	जम्मा		पुरुष		महिला	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
मानविकी तथा कला	१,२१७	१८.३२	८२२	१९.०८	३९५	१६.९२
वाणिज्य	१९३	२.९१	१६५	३.८३	२८	१.२
शिक्षा	२,७७६	४१.७९	१,६६५	३८.६५	१,१११	४७.६
विज्ञान	१३९	२.०९	१२९	२.९९	१०	०.४३
स्वास्थ्य	१७२	२.५९	११३	२.६२	५९	२.५३
इन्जिनियरिङ्ग	१७	०.२६	१३	०.३	४	०.१७
कानुन	२५	०.३८	२३	०.५३	२	०.०९
सामाजिक तथा व्यवसायिक विज्ञान	३२६	४.९१	२२९	५.३२	९७	४.१६

गणित तथा तथ्याङ्क	११५	१.७३	९४	२.१८	२१	०.९
कृषि तथा फरेष्टि	३०	०.४५	२२	०.५१	८	०.३४
Computing	५	०.०८	४	०.०९	१	०.०४
पत्रकारिता तथा सूचना	१	०.०२	१	०.०२	०	०
अन्य	६	०.०९	६	०.१४	०	०
उल्लेख नभएको	१,६२०	२४.३९	१,०२२	२३.७२	५९८	२५.६२

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

३. स्वास्थ्य तथ्याङ्क

नेपालमा समय र आवश्यकता अनुसार विभिन्न किसिमका राष्ट्रिय स्तरका तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन, प्रशोधन र विश्लेषण गर्ने कार्य केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले लामो समयदेखि सम्पन्न गर्दै आईरहेको छ । स्वास्थ्य तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रशोधन र विश्लेषण एवं प्रचार प्रसार गर्ने कार्य केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग लगायत विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संघ एवं संस्थाहरूबाट हुदै आएको पाईन्छ । स्वास्थ्य तथ्याङ्क भन्नाले जन्म, मृत्यू, अपाङ्गता, कुषोषण तथा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच आदि सम्बन्धी तथ्याङ्कहरूलाई जनाउदछ (Health Statistics is defined as "Numerical data that characterized the health of a population & the influences that affects it's health" these influences include the environment; genetic and other biological characteristics, health services and community attributes.) ।

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले सञ्चालन गर्ने जनगणना तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी सर्वेक्षणहरू राष्ट्रिय स्तरका स्वास्थ्य तथ्याङ्कका मुख्य श्रोतहरू हुन् । यस बाहेक Ministry of Health, HMIS, BCHIMES, Demographic Health Survey (DHS), Family Planning Studies, Hospital Based Reports and Survey र जनसङ्ख्या तथा पञ्जिकरण व्यवस्थापन शाखा (स्थानिय विकास मन्त्रालय) एवं गृह मन्त्रालय आदि स्वास्थ्य तथ्याङ्कका श्रोतहरू हुन् ।

स्वास्थ्य सेवा विभागले UNFPA र केही अन्य संस्थाहरूको प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोगमा एकिकृत स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको विकास गरेर सन् १९९४ देखि मुलुकभरी नै लागु गर्दै आएको छ । यस प्रणालीअन्तर्गत मुख्यतया सरकारी संस्थामार्फत प्रदान गरिने सबै प्रकारका स्वास्थ्य सेवाहरूको सूचनालाई एकिकृतरूपमा व्यावस्थापन गर्ने गरिन्छ ।

व. जिल्लामा स्वास्थ्यका पुर्वाधार

तालिका नं. ३.१७ सल्यान जिल्लाका स्वास्थ्य संस्था सम्बन्धी विवरण

अस्पताल	१५ शैयाको -१ वटा
प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र	२ शैया -२ वटा
स्वास्थ्य चौकी	४५ वटा
गाउँघर क्लिनिक	१६५ वटा

खोप क्लिनिक	२२७ वटा
डट्स उपचार केन्द्र	४७ वटा
महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविका	४२३ वटा
आयुर्वेद औषधालय	३ वटा

ख. जिल्लाको स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचकहरू

तालिका नं. ३.१८ सल्यान जिल्लाका स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी प्रमुख सूचकहरू,

१. खोप

क्र.स.	खोपको नाम	लक्षित समूह	Coverage प्रतिशत	Coverage प्रतिशत	
			आ.व २०७१/७२	आ.व २०७२/७३	आ.व २०७३/७४
१	वि.सि.जी.	१ वर्ष मूनी	९५	८६	९४
२	डि.पी.टी/हेप.वी./हिप - तेस्रो	१ वर्ष मूनी	९६	८७	९०
३	पोलीयो तेस्रो	१ वर्ष मूनी	९६	८७	९०
४	दादुरा	१ वर्ष मूनी	९३	८३	९२
५	टि.टि.२ र टि.टि.२+	१५-४९ वर्षका गर्भवती महिला	८०	७४	७०
खोप खेर गएको दर (Drop out Rate) प्रतिशत					
वि.सि.जी , दादुरा			२.५३	४.०२	१.१८

श्रोत: जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय बाषिक प्रगती प्रतिवेदन, २०७३/७४, सल्यान, ।

तालिका न ३.१९ Vaccination Target Vs Achievement FY 2073/74

S.N.	Activities	Unit	Target	Achievement	Percentage
1	BCG	Person	५८०९	५४९३	९३
2	DPT-HepB1	Person	५८०९	५३०४	९१
3	DPT-HepB2	Person	५८०९	५२८३	९०
4	DPT-HepB3	Person	५८०९	५२३०	९०
5	Polio1	Person	५८०९	५३०४	९१
6	Polio2	Person	५८०९	५२८३	९०
7	Polio3	Person	५८०९	५२३०	९०
8	PCV1	Person	५८०९	५०८६	८८
9	PCV2	Person	५८०९	५०७३	८७
10	PCV3	Person	५८०९	५०७०	८७
11	Measles Rubela 1st Dose	Person	५८०९	५३४९	९२
12	MeaslesRubela 2nd Dose	Person	५६६६	३७२३	६४
13	JE	Person	५६६६	४१७५	७४
14	TT1	Person	७०४८	३०६०	४३
15	TT2	Person	७०४८	२८४२	४०

16	TT2+	Person	७०४८	२४८३	३५
----	------	--------	------	------	----

२. पोषण, स्वासप्रस्वास तथा झाडापखाला सम्बन्धी (आ.व २०७३/७४ मा)

तालिका न ३.२० पोषण, स्वासप्रस्वास सम्बन्धि

क्र.स.	विवरण	एकाई	मान	कैफियत
१	प्रथम पटक वृद्धि अनुगमन गरिएका ५ वर्ष मूनीका बच्चाहरूको सङ्ख्या	सङ्ख्या	२४,५२१	५ वर्षमूनीका कुल बच्चाको ९१ प्रतिशत
२	बृद्धि अनुगमन गरिएका मध्ये कुपोषित बच्चाहरूको सङ्ख्या	सङ्ख्या	३८१	२ वर्ष मुनीकाको ३.३ प्रतिशत
३	बृद्धि अनुगमन गरिएका % of GM 0-11 month	प्रतिशत	१०७	
४	बृद्धि अनुगमन गरिएका % of GM 12-23 month	प्रतिशत	७४	
५	बृद्धि अनुगमन गरिएका % of GM 0-23 month	प्रतिशत	९०.९	
६	५ वर्ष भन्दा मुनीका बच्चाहरूमा स्वासप्रस्वास सम्बन्धी समस्याको प्रकोप दर	प्रति हजार	८३०	
७	५ वर्ष भन्दा मुनीका बच्चाहरूमा निमोनियाको प्रकोप दर	प्रति हजार	१३७	
८	५ वर्ष भन्दा मुनीका बच्चाहरूमा कडा निमोनियाको प्रकोप दर	प्रति हजार	१.९८	
९	५ वर्ष भन्दा मुनीका बच्चाहरूमा झाडापखालाको प्रकोप दर	प्रति हजार	६४५	

क्र.स.	विवरण	एकाई	मान	कैफियत
१०	५ वर्ष भन्दा मुनीका झाडापखाला रोगीमध्ये	प्रतिशत	०.६३	

कडा जलवियोजन भएका बच्चाहरूको अनुपात

श्रोत: जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय बाषिक प्रगती प्रतिवेदन, २०७३/७४, सल्यान, ।

४ सुरक्षित मातृत्व

तालिका न ३.२१ सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	एकाई	मान	कैफियत
१	प्रथम पटक गर्भवती सेवा लिने महिलाको सङ्ख्या	सङ्ख्या	५९८०	लक्षित ५९७९ कुल गर्भवती महिलाको ९००प्र
२	चारपटक गर्भवती जाँच गराएका महिलाको सङ्ख्या	सङ्ख्या	३४६७	५८ प्रतिशत
३	दक्ष प्रसुतीकर्मी (डाक्टर, नर्स, अनमी) द्वारा संस्थागत गराएको प्रसुती	सङ्ख्या	३२३०	कुल जिवित जन्मको ५४ प्रतिशत
४	Iron Tablets लिने गर्भवती महिलाको	सङ्ख्या	४८७५	८२ प्रतिशत
५	Deworming Tablets लिने गर्भवती महिलाको	सङ्ख्या	४९०४	८२ प्रतिशत
६	पहिलो पटक सेवा पाएका सुत्केरी आमाहरूको सङ्ख्या	सङ्ख्या	३८०५	कुल जिवित जन्मको ५४ प्रतिशत
७	गर्भावस्था/प्रसुती अवस्था/सुत्केरीपछिको ६ हप्ता भित्रमा मृत्यू भएका आमाहरूको सङ्ख्या	सङ्ख्या	०	
८	जन्मेको २८ दिनभित्र मृत्यू भएका नवजात शिशुहरूको सङ्ख्या	सङ्ख्या	४८	

९	मृत जन्म (Still Birth) शिशुहरूको सङ्ख्या	सङ्ख्या	३५
१०	सुरक्षित गर्भपतन सेवा लिनेको संख्या	संख्या	२१५
११	Medical बाट सुरक्षित गर्भपतन सेवा लिनेको संख्या	संख्या	७४
१२	Surgical बाट सुरक्षित गर्भपतन सेवा लिनेको संख्या	संख्या	१४१
१३	२० बर्ष मुनिका सुरक्षित गर्भपतन सेवा लिनेको संख्या	संख्या	३९
१४	२० बर्ष माथिका सुरक्षित गर्भपतन सेवा लिनेको संख्या	संख्या	१७६

श्रोत: जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, सल्यान, २०७४।

५ परिवार नियोजन

तलिका न ३.२२ परिवार नियोजन सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	एकाई	मान
१	परिवार नियोजन प्रयोगकर्तादर (CPR)	प्रतिशत	३८.८
२	स्थायी बन्ध्याकरण प्रयोगकर्ता		
	कुल	९४	४४९८
	पुरुष	८९	४२१०
	महिला	५	२८८

श्रोत: जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

तालिका न ३.२३ परिवार नियोजनका अस्थायी साधन प्रयोगकर्ताहरू

सि. नं.	आर्थिक वर्ष	पिल्स		डि.पो.		आइ.यु.सि.डि.		ईम्प्लान्ट		कण्डम CYP	MWRA	Sterilization Current User
		नयाँ	लगातार	नयाँ	लगातार	नयाँ	लगातार	नयाँ	लगातार			

१	२०७१/०७२	१००६	१४३३	२४३८	४७९१	२९५	१८७१	११३०	२९०६	२९२०	५४२६६	६२८०
२	२०७२/०७३	९५०	१४५४	२६२१	४७०७	१६५	१९४३	१०८३	३७७५	३३०८	५७९०८	६१४३
३	२०७३/०७४	१०११	१२८७	२७५५	४८९४	१४३	१९५४	१३१०	४४९६	३६०६	५७९०४	६२३७

६.रोग सम्बन्धी

क्र.स.	रोगको नाम	एकाई	मान	कैफियत
१	क्षयरोग			
	आ.व. २०७३/०७४ मा नयाँ पत्ता लागेका नया रोगी	सङ्ख्या	३४	
	रोग पत्ता लाग्नेदर	प्रतिशत	७७	
	निको हुने दर	प्रतिशत	८६	
२	कुष्ठरोग			
	आ.व.को अन्तसम्म उपचारमा रहेका विरामी	सङ्ख्या	१२	
	नयाँरोगी पत्ता लागेको दर	०.६१ प्रति १०,००० जनामा		
३	एच.आई.भी. एड्स			आ.व.७३/७४सम्म
	जम्मा HIV सङ्क्रमित सङ्ख्या	सङ्ख्या	२१	
	ART सेवा प्राप्त गरिरहेका	सङ्ख्या	१४	

श्रोत: जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

७. स्वास्थ्य संस्थामा परिक्षण गराईएका प्रमुख रोगहरू (आ.व. २०७३/०७४ मा सल्यान जिल्लाका शिर्षरोगहरू)

आ.व ०७३/०७४ मा जिल्ला भरी बाट जम्मा १७८४८१ जना लाई सेवा दिएकोमा सबै भन्दा बढी अस्पताल बाट २६०३८ जनालाई तथा स्वास्थ्य संस्थाहरु बाट बहिरंग सेवा बाट सेवा पुऱ्याएका विरामीहरु मध्ये सबैभन्दा बढी स्वास्थ्य चौकि बाफुखोलावाट ५७२६ र सबभन्दा कम स्वास्थ्य चौकि सारपानीगर्पा बाट १००१ जना विरामीहरु लाई सेवा पुऱ्याएको देखिन्छ जिल्लाका ७०.९२% जनतालाई

उपचार गरिएकोमा सबै भन्दा बढी Other Diseases & Injuries मा जम्मा विरामी संख्याको 20.32 % पाईएको छ । त्यस पछि क्रमशः Other Infected Diseases 19.69%, Communicable, Water/Food Borne 18.65%, Skin Diseases 12.69%, Orthopaedic Problems 8.8%, Ear, Nose and Throat Infection 7.24%, Not mentioned above and other 4.9%, Oral Health Related Problems 2.5%, Cardiovascular & Respiratory Related Problems 2.4% and Eye Problems 1.4% भएको पाईएको छ ।

तालिका नं. ३.२४ सल्यान जिल्लाका निजी अस्पतालहरूको विवरण

संस्थाको नाम	ठेगाना	स्थापना वर्ष	बेड सङ्ख्या	स्वास्थ्यकर्मी	अन्य कर्मचारी	एम्बुलेन्स
श्रीनगर मोडेल अस्पताल प्रा.लि.	शरदा न.पा. श्रीनगर	वि.स. २०६८	१५	६	३	१
कान्तीपुर सामूदायिक अस्पताल	खलङ्गा २ श्रीनगर	वि.स. २०६६	१५	८	४	२

श्रोत: सम्बन्धित अस्पताल, २०७४ ।

तालिका नं. ३.२५ सल्यान जिल्लाका स्वास्थ्य क्षेत्रमा काम गर्ने गैर सरकारी संस्था (INGO/INGO) हरूको विवरण

क्र.स.	संस्थाको नाम	ठेगाना	काम गर्ने क्षेत्र
१	निक साइमन इन्टिच्युट (NSI)	खलङ्गा	दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई तालिम
२	पास नेपाल (Pass Nepal)	खलङ्गा	परिवार नियोजन
३	महिला सरोकार मञ्च (WCF)	खलङ्गा	महिला स्वास्थ्य
४	दलित विकास समाज	खलङ्गा	क्षयरोग, HIV
५	हेल्थ फर लाईफ	खलङ्गा	मातृशिशु स्वास्थ्य

श्रोत: जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

४. खानेपानी तथा सरसफाई

तालिका नं. ३.२६ पिउने पानीको श्रोत सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	पिउने पानीको श्रोत	परिवार सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	धारा/पाईप	२६,८४९	५७.७१	
२	ट्यूबेल/हाते पम्प	४७	०.१	

३	ढाकिएको इनार/ कुवा	१,१६६	२.५१
४	खुला इनार/कुवा	५,७७२	१२.४१
५	मुलधारा	१०,२६०	२२.०५
६	नदिखोला	२,०२३	४.३५
७	अन्य	४८	०.१
८	उल्लेख नभएको	३५९	०.७७
	जम्मा	४६,५२४	१००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

सरसफाइ

सरसफाइ सम्बन्धमा सल्यान जिल्ला खुला दिशा मुक्त भइसकेकेले १ घर १ चर्पि रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

५.भवन तथा आवास

तालिका नं. ३.२७ सल्यान जिल्लामा घर परिवारले प्रयोग गरिरहेको घरको स्वामित्व सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	घरको स्वामित्व	परिवार सङ्ख्या	प्रतिशत
१	आफ्नै	४४,६६०	९५.९९
२	भाँडामा	१,५४७	३.३३
३	संस्थागत	१२६	०.२७
४	अन्य	१९१	०.४१

तालिका नं. ३.२८ सल्यान जिल्लामा घर परिवारले प्रयोग गरिरहेको घरको जगको बनावट सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	घरको जगको बनावट	परिवार सङ्ख्या	प्रतिशत
१	माटोको जोडाई भएको ईट्टा/ढुङ्गा	४४,८४६	९६.३९
२	सिमेन्टको जोडाई भएको ईट्टा/ढुङ्गा	५०२	१.०८
३	पिलर सहितको ढलान	३४५	०.७४
४	काठको खम्बा गाडेको	३८६	०.८३

जम्मा ४६,५२४ १०० ५ अन्य १४ ०.०३

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

तालिका नं. ३.२९ सल्यान जिल्लामा घर परिवारले प्रयोग गरिरहेको घरको बाहिरी गारोको बनावट सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ३.३० सल्यान जिल्लामा घर परिवारले प्रयोग गरिरहेको घरको छानोको बनावट सम्बन्धी विवरण

क्रस	बाहिरी गारोको बनावट	परिवार सङ्ख्या	प्रतिशत
१	माटोको जोडाई भएको ईट्टा/ढुङ्गा	४४,०१९	९४.६२
२	सिमेन्टको जोडाई भएको ईट्टा/ढुङ्गा	१,६०७	३.४५
३	काठ/फल्याक	३७३	०.८
४	बाँस	३५	०.०८
५	काँचो ईट्टा	४	०.०१
६	अन्य	१६	०.०३
७	उल्लेख नभएको	४७०	१.०१
	जम्मा	४६,५२४	१००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

क्र.स	घरको जगको बनावट	परिवार सङ्ख्या	प्रतिशत
१	खर/पराल/छ्वाली	२१,००७	४५.१५
२	जस्ता/टिन/च्यादर	७,६०१	१६.३४
३	टायल/ढुङ्गा/खपडा/झिँगटी	१२,८९०	२७.७१
४	सिमेन्ट/ढलान	७७८	१.६७
५	काठ/फल्याक	२२४	०.४८
६	माटो	३,२८२	७.०५
७	अन्य	३०५	०.६६
	उल्लेख नभएको	४३७	०.९४

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

१० मानव विकास सूचकाङ्क तथा गरिबी

मानव विकास सूचकाङ्क प्रतिबेदन २०१४ (सन्) मा मानव विकास सूचकाङ्क २ वटा विधीबाट निकालिएको छ । पहिलो अङ्कगणितीय विधी र दोस्रो ज्यामितीय विधी । ज्यामितीय विधीलाई आधुनिक र अलि भरपर्दो विधी मानिन्छ, जस अनुसार नेपालको मानव विकास सूचकाङ्क (HDI) ०.४९ रहेको छ । अङ्क गणितीय विधीबाट हेर्दा यो सूचकाङ्क (HDI) ०.५४ छ । HDI को मान न्यूनतम ० देखी अधिकतम १ सम्म हुन्छ । विकसित र उच्च सामाजिक समृद्धि भएका मूलकहरूको HDI मान १ को नजिक हुन्छ । मानव विकास सूचकाङ्क प्रतिबेदन २०१४ मा प्रकाशित गरिएका जिल्ला स्तरका सूचकहरूबाट निकालिएका सल्यान जिल्लाका मानव विकास सूचकाङ्क र सो सम्बन्धीत अन्य सूचकहरूलाई तलको तालिकामा दिईएको छ ।

तालिका नं. ३.३१ मानव विकास सूचकाङ्क र सम्बन्धित अन्य सूचकहरू

क्र.स.	विवरण	सल्यान	नेपाल	कैफियत
१	औषत आयू	मान	६८.८	६८.८
		सूचक	०.७३	०.७३
२	युवा साक्षरता	मान	५५.५	५९.५७
		सूचक	०.५५	०.६०
३	विद्यालय जाने औषत उमेर	मान	३.१७	३.९
		सूचक	०.२११	०.२६
४	प्रति व्यक्ति आय(PPP \$)	मान	७८६	११६०
		सूचक	०.३४४	०.४१
५	मानव विकास सूचकाङ्क(HDI)	अंकगणितिय	०.५०५	०.५४१
		ज्यामितीय	०.४४१	०.४९०

श्रोत: Nepal Human Development Report 2014.

तालिका नं. ३.३२ मानव गरीबी सूचकाङ्क र सम्बन्धित अन्य सूचकहरू

क्र.स.	विवरण	सल्यान	नेपाल
१	औषत आयु ४० वर्ष भन्दा बढि नभएको अनुमान गरिएका जनसङ्ख्या	८.२३	७.५२

(Percent of people not expected to survive to age 40)

२	सुरक्षित पिउने पानीको प्रयोग गर्न नपाएका जनसङ्ख्या प्रतिशत (percentage without safe water)	४२.१९	१७.०९
३	५ वर्ष मूनीका कुपोषित बालबालिकाको प्रतिशत (Percentage of children under age five who are malnourished)	५४.१०	४०.५०
४	आर्थिक रूपले अति पछाडि परेका जनसङ्ख्या प्रतिशत (Deprivation in economic provisioning)	४८.१४	२८.८०
५	मानव गरीबी सूचकाङ्क (HPI Value)	४०.५७	३१.१२

श्रोत: Nepal Human Development Report 2014.

खाद्य तथा गैर खाद्य उपभोगको आधारमा गरिबीको रेखा कायम गरि प्रतिसय जनामा गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसङ्ख्यालाई गरिबीको दर भनिन्छ । नेपालमा गरिबीको लघुक्षेत्र अनुमान २०६८ मा नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षणका पारिवारिक आय-व्यय सम्बन्धी विस्तृत विवरणलाई जनगणनाले समेटेको सम्पूर्ण जनसङ्ख्याको पारिवारिक पारिवारिक विवरणसँग मिश्रण गरेर स्थानियस्तरको गरिबी प्रक्षेपण गरिएको छ । गरिबीको दरले जिल्लाको समृद्धिस्तरलाई बुझाउँदछ । गरिबीको दर कम भएका जिल्लाहरूलाई उच्च समृद्धिस्तर भएका जिल्ला मानिन्छ ।

नेपालमा गरिबीको लघुक्षेत्र अनुमान २०६८ को प्रतिबेदन अनुसार नेपालमा गरिबीको दर २५.१६ प्रतिशत रहेको छ भने सल्यान जिल्लामा गरिबीको दर २८.८ प्रतिशत रहेको छ ।नेपालमा सबैभन्दा बढि गरिबीको दर बाजुरा जिल्लामा ६४.०५ प्रतिशत छ भने, सबैभन्दा कम कास्की जिल्लामा ४.०२ प्रतिशत छ । कम गरिबीको दर भएका जिल्लाहरूबाट क्रममिलाई हेर्दा सल्यान जिल्ला गरिबीको दरमा ४६ औं स्थानमा पर्दछ ।

तालिका नं. ३.३३ गरिबीको दर सम्बन्धी सूचकहरू

क्र.स.	विवरण	प्रतिशत	सल्यान	नेपाल
१	गरिबीको दर (Poverty Rate)	प्रतिशत	२८.८	२५.१६
२	गरिबीको विषमता (Poverty Gap)	प्रतिशत	६.३३	५.४३
३	गरिबीको गहनता (Square Poverty Gap)	प्रतिशत	२.०५	१.८१

श्रोत: नेपालमा गरिबीको लघुक्षेत्र अनुमान २०६९, के.त.बी. ।

नोट: **गरिबीको दर:** खाद्य तथा गैर खाद्य उपभोगको आधारमा गरिबीको रेखा कायम गरि प्रति सय जनामा गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसङ्ख्यालाई गरिबीको दर भनिन्छ ।

गरिबीको विषमता: गरिबीको विषमताले गरिबीको रेखामुनि रहेका जनसङ्ख्या मध्ये कति रेखा नजिक वा कति टाढा छन् भन्ने कुराको मापन गर्दछ ।

गरिबीको गहनता: गरिबीको गहनताले गरिबहरुका विच के कति असमानता कुराको मापन गर्दछ र यसलाई प्रतिशतमा व्यक्त गरिन्छ ।

खण्ड ४ आर्थिक तथ्याङ्क

१. आर्थिक निर्भरता सम्बन्धी सूचकहरू

तालिका नं. ४.१ सल्यान जिल्लाका केही प्रमुख निर्भरतादरहरू (आश्रित अनुपातहरू)

क्र.स.	विवरण	एकाई	मान	कैफियत
१	जिल्लाको जम्मा जनसङ्ख्या	सङ्ख्या	२,४२,४४४	
२	वाल निर्भरता दर (०÷१४ वर्ष)	प्रतिशत	७५.८	
३	बृद्ध निर्भरता दर (६० वर्ष र सो भन्दा माथि)	प्रतिशत	१५.३	
४	कुल निर्भरता दर (०÷१४ वर्ष र ६० र सो भन्दा माथि)	प्रतिशत	८७.४	

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

२. आर्थिक सक्रियता तथा रोजगारी

तालिका नं. ४.२ सल्यान जिल्लाको आर्थिक सक्रियता सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	एकाई	मान	कैफियत
१	१० वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्या	सङ्ख्या	१,८०,२०९	
२	आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या (EAP)	सङ्ख्या	१,०४,७७८	

		प्रतिशत	५८.१४
३	अक्सर आर्थिक रूपले सक्रिय भएका जनसङ्ख्या	सङ्ख्या	९४,९०२
		प्रतिशत	५२.६६
४	अक्सर आर्थिक रूपले सक्रिय नभएका जनसङ्ख्या	सङ्ख्या	९,८७६
५	रोजगार जनसङ्ख्या	सङ्ख्या	९४,०५०
		प्रतिशत	५२.१९
६	बेरोजगार जनसङ्ख्या	सङ्ख्या	८५२
७	आर्थिक रूपले निष्कृय जनसङ्ख्या	सङ्ख्या	७५,४२९
		प्रतिशत	४१.८६
८	आर्थिक सक्रियता दर	प्रतिशत	५८.१४
९	अक्सर आर्थिक सक्रियता दर	प्रतिशत	९०.५७
१०	रोजगारीको दर	प्रतिशत	९९.१०
११	बेरोजगारीको दर	प्रतिशत	०.९०

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

तालिका नं. ४.३ पाँच वर्ष उमेर समूह अनुसार आर्थिक सक्रियतादर (१० वर्ष र सो भन्दा माथिको)

उमेर समूह	आर्थिक सक्रियता दर (प्रतिशतमा)			कैफियत
	पुरुष	महिला	दुबै	
सबै उमेर समूह	६१.०५	५५.६०	५८.१४	
१०-१४ वर्ष	५.७५	६.८६	६.३१	
१५-१९ वर्ष	२४.१५	२५.५६	२४.९०	
२०-२४ वर्ष	७१.६५	७१.१७	७१.३७	
२५-२९ वर्ष	९३.३१	८४.११	८७.९०	
३०-३४ वर्ष	९७.२७	८६.६८	९१.२८	
३५-३९ वर्ष	९८.३०	८५.३७	९१.२३	
४०-४४ वर्ष	९८.८८	८६.६४	९२.४३	
४५-४९ वर्ष	९८.३६	८४.३७	९१.१०	
५०-५४ वर्ष	९८.२९	७९.३०	८९.१२	
५५-५९ वर्ष	९५.५७	७८.३७	८७.१६	
६०-६४ वर्ष	८८.१५	५९.२६	७३.२६	
६५-६९ वर्ष	७७.१५	५२.३५	६५.०३	
७०-७४ वर्ष	५८.२५	३४.२९	४६.५४	
७५ र सो भन्दा बढि	६१.०५	५५.६०	५८.१४	

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

तालिका नं. ४.४ १० वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसङ्ख्याले विगत १२ महिनामा गरेको आर्थिक क्रियाकलाप सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	आर्थिक क्रियाकलाप	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
२	कृषी/आफ्नै खेतीपाती	८८,६६१	४९.२०	४१,४१७	४९.२४	४७,२४४	४९.१६
३	तलब/ज्याला	२४,३६०	१३.५२	१९,८८०	२३.६४	४,४७९	४.६६
४	आफ्नै गैहकृषी व्यावसाय	१२,५९८	६.९९	७,०७७	८.४१	५,५२१	५.७५
५	विस्तारित आर्थिक काम	२३,४५०	१३.०१	८,०५७	९.५८	१५,३९३	१६.०२
६	कामको खोजी	६,६४३	३.६९	५,२५८	६.२५	१,३८५	१.४४
७	घरधन्दा	५१,५१५	२८.५९	८,१२९	९.६६	४३,३८७	४५.१५
८	अध्ययन	६२,८९८	३४.९०	३१,३५८	३७.२८	३१,५४०	३२.८२
९	कुनै काम नगरेको	११,८७२	६.५९	५,८६४	६.९७	६,००९	६.२५
१०	उल्लेख नभएको	१,२४५	०.६९	४३२	०.५१	८१३	०.८५
	जम्मा	१,८०,२०९	१००.००	८४,११०	१००.००	९६,०९९	१००.००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

३. अक्सर आर्थिक सक्रिय जनसङ्ख्याको रोजगारीगर्दाको स्थिती

तालिका नं. ४.५ सल्यान जिल्लाका रोजगार जनसङ्ख्याहरूको रोजगारीको स्थिती सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	रोजगारीको स्थिती	जम्मा		पुरुष	महिला
		जनसङ्ख्या	प्रतिशत		
१	रोजगारदाता (Employer)	१,८१२	१.९२	१,०११	८०१
२	तलब ज्यालामा काम गर्ने/जागिरे/कामदार (Employee)	१३,६०१	१४.४०	१०,९७४	२,६२८
३	स्व+रोजगार (Self Employee)	७५,४३२	७९.८७	३५,१५६	४०,२७६
४	बेतलबी पारीवारीक सहयोगी (Unpaid Family Workers)	७८३	०.८३	१७०	६१३
	उल्लेख नभएको	२,८१२	२.९८	१,३२०	१,४९२
	जम्मा	९४,४४०	१००.००	४८,६३०	४५,८०९

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

४. रोजगारीको क्षेत्र

तालिका नं. ४.६ सल्यान जिल्लाको रोजगारीको क्षेत्र अनुसार जनसङ्ख्या विवरण

क्र.स.	प्रमुख रोजगारीको क्षेत्र	जम्मा		पुरुष	महिला
		जनसङ्ख्या	प्रतिशत		
१	कृषि,बन तथा माछा पालनव्यावसाय	७६,०१९	८०.४९	३५,७५६	४०,२६३
२	खानी तथा उत्खनन् व्यावसाय	१९१	०.२०	१५९	३२
३	औद्योगिक तथा रिसाईक्लिङ्ग व्यावसाय	२,५१८	२.६७	१,७४६	७७२
४	विद्युत, ग्यास तथा पानी सम्बन्धी व्यावसाय	०	०.००	०	०
५	पानी, सरसफाई तथा फोहोर व्यवस्थापन व्यावसाय	२४	०.०३	२४	०
६	निर्माण व्यावसाय	१,७२८	१.८३	१,६९६	३२
७	थोक तथा खुद्रा व्यावसाय, गाडि तथा मोटरसाईकल मर्मत	२,८७९	३.०५	१,८४७	१,०३२
८	ढुवानी तथा भण्डारण व्यावसाय	७१२	०.७५	६३२	८०
९	होटल तथा रेष्टुरेन्ट व्यावसाय	५६७	०.६०	३३५	२३२
१०	सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी	५६	०.०६	३१	२५
११	वित्तिय तथा विमा सम्बन्धी	१०४	०.११	९६	८
१२	घरजग्गा खरिद विक्रिसँग सम्बन्धीत	०	०.००	०	०
१३	प्राध्यापक, बैज्ञानिक तथा प्राविधिक क्रियाकलाप सम्बन्धी	६४	०.०७	५६	८
१४	प्रशासनिक तथा सेवा सम्बन्धी क्रियाकलापहरू	१९५	०.२१	१५४	४१
१५	सार्वजनिक प्रशासन र सामाजिक सुरक्षा	४५१	०.४८	३९५	५७
१६	शैक्षिक कार्य	३,२४२	३.४३	२,२३२	१,०१०
१७	स्वास्थ्य तथा सामाजिक कार्य	४५२	०.४८	३२३	१२९
१८	कला, मनोरञ्जन तथा रचना सम्बन्धी	७४	०.०८	४१	३३
१९	अन्य सामुदायिक, सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवा	१,११९	१.१८	९७६	१४३
२०	निजी घरमा कामगर्ने कामदारहरू	२,६३३	२.७९	९४६	१,६८८
२१	अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरू	८	०.०१	०	८
२२	उल्लेख नभएको	१,४०४	१.४९	१,१८७	२१७
जम्मा		९४,४४०	१००.००	४८,६३०	४५,८०९

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

५. पेशा सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ४.७ सल्यान जिल्लामा रोजगारीमा संलग्न जनसङ्ख्याहरूको पेशा/काम (Occupation)

क्र.स.	पेशाको विवरण	जम्मा		पुरुष	महिला
		जनसङ्ख्या	प्रतिशत		
१	सशस्त्र सैनिक	८८	०.०९	८०	८
२	व्यवस्थापक	४८८	०.५२	२९५	१९३
३	पेशाविद्	३,१६६	३.३५	२,२२९	९३७
४	प्राविधिक तथा सहायक विज्ञहरू	७०४	०.७५	५३५	१६९
५	कार्यालय सहायक	६४८	०.६९	५१०	१३८
६	सेवा र विक्री कामदार	३,१८१	३.३७	२,०८५	१,०९६

क्र.स.	पेशाको विवरण	जम्मा		पुरुष	महिला
		जनसङ्ख्या	प्रतिशत		
७	कृषि, मत्स्य तथा बन सम्बन्धी दक्ष कामदार	७४,५६३	७८.९५	३४,५९९	३९,९६४
८	औजार र सम्बन्धित सामानका विक्री कामदार	३,९२६	४.९६	३,९७९	७५५
९	यन्त्र र मेसिन सञ्चालक तथा एसेम्बलर्स	४०५	०.४३	३८९	१६
१०	प्राथमिक पेशाकर्मी	६,९२६	६.४९	३,८९३	३,०३३
११	अन्य उल्लेख नभएको	९,९४४	९.२९	९३३	२९९
जम्मा		९४,४४०	९००	४८,६३०	४५,८१०

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

६. आर्थिक निष्कृतका कारणहरू

तालिका नं. ४.८ आर्थिक रूपमा निष्कृत जनसङ्ख्यामा आर्थिक निष्कृत हुनुका कारणहरू

क्र.स.	निष्कृतताका कारणहरू	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
१.	अध्ययनको कारण	६३,४४४	७५.४७	३९,२९७	९०.२३	३२,९४७	६५.९९
२.	घरधन्दा	९४,२००	९६.८९	७२८	२.९	९३,४७३	२७.२९
३.	बृद्धावस्था	४,९५६	४.९४	९,७७५	५.९२	२,३८०	४.८२
४.	पेन्सन/आयस्ता	९३९	०.९६	७३	०.२९	५८	०.९२
५.	अपाङ्गता	६९७	०.८३	३२७	०.९४	३७०	०.७५
६.	जिर्णरोगी (दिर्घरोगी)	४८४	०.५८	२२६	०.६५	२५८	०.५२
७.	अन्य	३४९	०.४९	९३६	०.३९	२०५	०.४२
८.	उल्लेख नभएको	६०८	०.७२	९२५	०.३६	४८२	०.९८
जम्मा आर्थिक निष्कृत जनसङ्ख्या		८४,०६९	९००	३४,६८७	९००	४९,३७४	९००

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

७. सल्यान जिल्लामा उद्योग व्यावसाय सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ४.९ सल्यान जिल्लामा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयमा आ.व.२०७३/०७४ सम्म दर्ता भएका उद्योगको प्रकार

स्वामित्व

क्र.स.	उद्योगको प्रकार	सङ्ख्या	क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या
१	घरेलु उद्योग	३७४	१	प्राईभेट लिमिटेड	९
२	साना उद्योग	४७९	२	साझेदारी फर्म	२९
जम्मा		८५३	३	वाणिज्य तर्फ प्राईभेट फर्म	९,२८९
			जम्मा		१३१९

श्रोत: घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिती शाखा कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

➤ सल्यान जिल्लामा जम्मा आर्थिक प्रतिष्ठानहरू को सख्या करिब ६००० रहेका छन ।

८. बैङ्क तथा वित्तिय संस्थाहरू

तालिका नं. ४.१० सल्यान जिल्लामा रहेका बैक तथा वित्तिय संस्थाहरूको विवरण

क्र.स.	बैक तथा वित्तिय संस्थाको नाम	शाखा सङ्ख्या	शाखा रहेको स्थान	कैफियत
१	नेपाल बैक लिमिटेड	१	खलङ्गा	
२	कुमारी बैक	२	खलङ्गा र कपुरकोट	
३	नेपाल बंगलादेश (NB) बैक	१	श्रीनगर	
४	माछापुछ्रे बैक	१	श्रीनगर	
५	लक्ष्मी बैक	१	श्रीनगर	
६	कृषि विकास बैक	१	श्रीनगर	
७	सिभिल बैक	१	श्रीनगर	

श्रोत: स्थलगत अध्ययन , तथ्याङ्क कार्यालय, दाङ, २०७४ ।

९ . सहकारी संस्थाहरू सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ४.११ सल्यान जिल्लामा आ.व. २०७३/०७४ सम्म सञ्चालनमा रहेका सहकारी संस्थाहरूको विवरण

क्र.स.	सहकारीको प्रकार	सङ्ख्या	सदस्य सङ्ख्या		
			महिला	पुरुष	जम्मा
१.	बचत तथा ऋण सहकारी	३९	२,३४२	१,८२१	४,१६३
२.	कृषि सहकारी	७८	१,६७४	३,१०७	४,७८१
३.	बहुउद्देश्यीय सहकारी	८	१६	३१	४७
४.	दुग्ध सहकारी	६	२५१	२४२	४९३
५.	उपभोक्ता सहकारी	९	७९	४५	१२४
६.	स्वास्थ्य सहकारी	१	१०३	२२३	३२६
७.	मौरीपालन सहकारी	१	२	३०	३२
८.	उद्यमी सहकारी	७	३२	३९	७१
९.	पशुपंक्षी सम्बन्धी सहकारी	२	८५८	२४०	१०९८
	जम्मा	१५१	५,०८१	५,५६२	१०,६४३

श्रोत: डिभिजन सहकारी कार्यालय, दाङ, २०७४ ।

खण्ड ५ भौतिक पूर्वाधार

१. सडक

आ.व. २०७४/०७५ सम्म आईपुग्दा सल्यान जिल्लामा सडक तथा यातायातको क्षेत्रमा व्यापक रूपमा विकास भएको छ। पुरानो सडकलाई कालोपत्रे गर्ने, मर्मत सुधार तथा स्तरोन्नती का साथै थुप्रै नया सडकहरू पनि बनाउने कार्य भै रहेको छ। जिल्ला प्राविधिक कार्यालय अनुसार जिल्लाका प्रमुख जिल्लास्तरिय तथा राष्ट्रिय सडकहरूको प्रकार र लम्बाई तलको तालिका दिईएको छ । जिल्लामा यि मूख्य सडकहरू लगायत अन्य गाँउ स्तरका, गोरेटो बाटो लगायतका सबै सडकहरूको लम्बाई १,००० कि.मी. भन्दा बढि सडकहरू निर्माण भई सकेको छ ।

तालिका नं. ५.१ सल्यान जिल्लाका राष्ट्रिय स्तरका सडकहरूको विवरण

क्र.स.	सडकको नाम	लम्बाई (किलोमीटरमा)	कैफियत
१	राप्ती राजमार्ग (तुलसीपुर, कपुरकोट, श्रीनगर हुदै रूकुम सम्म)	९२	पक्की (करिब २ कि.मी. ग्राभेल)
२	छिन्चु जारकोट सडक खण्ड	१४	पक्की
३	शितलपाटी खलङ्गा खडक खण्ड	९	पक्की

श्रोत: जिल्ला प्राविधिक कार्यालय कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

तालिका नं. ५.२ सल्यान जिल्लालाई अन्य जिल्लाहरूसँग जोड्ने जिल्लास्तरका सडक (Feeder Roads) हरूको विवरण

क्र.स.	सडकको नाम	लम्बाई (कि.मी.)	जोडिने जिल्ला	सडकको प्रकार
१	खलङ्गा - सल्लीबजार सडक	३५	सुर्खेत	ग्राभेल

क्र.स.	सडकको नाम	लम्बाई (कि.मी.)	जोडिने जिल्ला	सडकको प्रकार
२	थारमारे - चौरजहारी सडक	३५	रुकुम	ग्राभेल
३	खलङ्गा - रामपुर	३०	दाङ	ग्राभेल, कच्ची

श्रोत: जिल्ला प्राविधिक कार्यालय कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

तालिका नं. ५.३ जिल्लाका "क" श्रेणीका सडकहरूको विवरण

क्र स	सडकको नाम	लम्बाई (कि.मी.)			जम्मा
		कालोपत्रे	ग्राभेल	कच्ची अन्य	
१	खलङ्गा- कुपिण्डेदह-बावियाचौर-बालुवा-संग्रही रोड				३८.५
२	थारमारे-बडागाँउ-स्यानीपिप्ली-चौरजहारी-रुकुम रोड				३४.६४
३	मोखला-दमाचौर-गुराँसे-इयाम रोड				१८.६६
४	खरीबोट-टाटके-बाफुखोला रोड				२१
५	मौलाहाले-फारुल्चौर-सिलिगेँ बजार रुकुम रोड				१६.६१
६	लान्ती-संखमुल-मोखला रोड				१७.०४
७	थारमारे-बागचौर-कोटमौला-पातिहाल्ना-रोल्पा रोड				१५.४७
८	बरला-साहुटोल-मार्के-खैरावाड-श्रीनगर रिडरोड				२२.११
९	ढोरचौर-गुरुद्वारे-कैनकाँडा रोड				१०
१०	संखमुल-कोरवाड-झिम्पे-खसुवास रोड				२२.६५
११	लुहाम-काभा-रामपुर रोड				३२
१२	सोलावाड-रिम-सिनवाड कृषि सडक रोड				१३
१३	मार्के-रामपुर-वालुवा-घुईयाबारी-बबईपुल बाँके रोड				७५
१४	कपुरकोट-निगालपानी-सिनवाड-इयाम गुराँसे - खौला रोड				४०
१५	खलङ्गा - लक्ष्मीपुर- झिरघाट रोड				२५
१६	लान्ती- लेखपोखरा-धाखखोला(दमाचौर) इयाम रोड				२७.३२
१७	सल्लीबजार-नामा-बामे-औलबेसी-काभा-काफलपानी-स्वीकोट-नेटा रोड				२०
जम्मा					

श्रोत: जिल्ला प्राविधिक कार्यालय कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

तालिका नं. ५.४ जिल्लाका "ख" श्रेणीका तथा ग्रामिण सडकहरूको विवरण

क्र.स.	सडकको नाम	लम्बाई (कि.मी.)			जम्मा
		ग्राभेल	कच्ची	अन्य	
१	कपुरकोट-फलावाड(दरवार) रोड				१७.३३
२	लुहाम-फलावाड(दरबार)-मुखन टाकुरा-वल्ले दाङ रोड				२१
३	बडागाँउ-चम्पाटाकुरा-नेटा-बस्नेतज्यूला रोड				१८
४	काल्चे-काप्रेचौर-छरछरे-काफलनेटी-छिन्चु स्विकोट रोड				३०.४९
५	लान्ती-रानागाँउ-चैवाड-खैरावाड रोड				१०.८७
६	राँगेचौर-सेतीघार-पुकट-फारुल्चौर-सिलिङ्गे रोड				१६

७	थारमारे- ठिनवाड-ओखरबोट-कुमाख-सिद्धेश्वरी-सल्लीबजार-सुर्खेत रोड	३५
८	चोपानी-ठुलीजिमाली-पठघरे-डुमकोट-परिकौडा-खाप्नेटा रोड	२५
९	शिवरथ-सिस्नेखोला-फारुलचौर-दाम्राकोट-चौरजहारी रोड	२२.५७
१०	ढारचौर-उचाल्ने-छापाडाँडा-नाथेखोला-सल्लीबजार रोड	२४
११	सालचौर-पुछला-माझखर्क-माँझकाँडा-धरमपानी रोड	२५
१२	सिमखोली-गाटीवन-त्रिवेणी-लैटा-विस्टगाँउ कृषि सडक	३०
१३	चाखलीघाट-ओखरबोट-ठुली जिमाली-थापाचौर-त्रिवेणी-रक्षाचौर रोड	२०
१४	रामेखाला-ओखनेरी-दमाचौर-गिठाचौर-ढोरपिपल रोड	४५

श्रोत: जिल्ला प्राविधिक कार्यालय कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

२. सल्यान जिल्लाका पुलहरूको विवरण

(क)सल्यान जिल्लामा रहेका मोटरेवल प्रमुख पुलहरूको विवरण

तालिका नं. ५.५ सल्यान जिल्लामा रहेका मोटरेवल प्रमुख पुलहरूको विवरण

क्र.स.	पुलको नाम	सडक खण्ड	पुलको प्रकार	लम्बाई(मिटर)	कैफियत
१	गौर खोला पुल	राप्ती लोकमार्ग	RCC-Slab	६.९५	
२	शारदा खोला पुल	राप्ती लोकमार्ग	RCC T-beam	८१.५	
३	बालुवा सङ्ग्राही खोला	छिन्चु-जाजरकोट सडक खण्ड	RCC T-beam	२४.४	
४	शारदा नदी पुल	तुलसीपुर-पुरन्धारा-बोटेचौर सडक	RCC T-beam	९०	

श्रोत: जिल्ला प्राविधिक कार्यालय कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

(ख)सल्यान जिल्लाका झोलुङ्गे पुलहरूको स्थिती:

सल्यान जिल्लाका ४३ वटा झोलुङ्गे पुलहरू रहेका छन्।

श्रोत: जिल्ला प्राविधिक कार्यालय कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

३. विद्युतीकरण

विद्युतीकरणलाई विकासको एक महत्वपूर्ण सूचकको रूपमा लिईनुका साथै यसले अन्य सबै क्षेत्रको विकासलाई समेत बढावा दिनमा मद्दत पुऱ्याउदछ । वि.स. २०७४ माघ मसान्त सम्ममा सल्यानका ७ गाँउपालिका र ३ नगरपालिकाहरू मध्ये कुमाख गाँउपालिकाको सबैक्षेत्रमा, दार्मा गाँउपालिकाको सबैक्षेत्रमा ,कालिमाटी गाँउपालिकाको साविक लक्ष्मीपुर बाहेक साविक सबै गा.विस.हरू, सिध्दकुमाख गाँउपालिकाको साविक चाँदे करेन्जी गा.वि.स तथा वनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको साविक बामे,मुलखोला,माझकाँडा र धाँजरीपिपल गा.वि.स मा अझैसम्म विद्युत नपुगेको अर्थात् विद्युतीकरण हुन सकेको छैन । कुल ५ वटा गाँउपालिका र ३ नगरपालिकामा आँशिक रूपमा विद्युतीकरण भएका छन् ।

तालिका नं. ५.६ क्षेत्र अनुसार विद्युत उपभोग

क्र.स.	ग्राहक वर्गीकरण	ग्राहक सङ्ख्या	मासिक विद्युत खपत युनिट	खपत प्रतिशत	कैफियत
१	गार्हस्थ	७७७०	१६६८४४	५१.७१	
२	व्यापारीक	५७	३२०३७.८०	९.९३	

३	गैह व्यापारीक	१२९	१२२२४	३.७९	
४	औधोगिक	११०	३२६०१	१०.११	
	सिंचाई	२		-	
	खानेपानी	५	४२३५७.४५	१३.१२	
	मठ, मन्दिर	६	२२३	०.०६९	
	सामुदायिक	११	३६०७९.८७	११.१९	
	आन्तरिक खपत	३	२६२	०.०८१	
जम्मा		८०९२	३२२६२९.१२	१००	
सल्यान जिल्लाभर विद्युत					
माग यूनिट			६ देखि ८ मेगावाट		हिउदमा ६मे.वाट तथा गर्मीमा ८ मे.वाट माग
पूर्ति यूनिट			३ मेगावाट	
विद्युत पुग नपुग यूनिट			३ देखि ५ मेगावाट		हिउदमा ३मे.वाट तथा गर्मीमा ५ मे.वाट नपुग

श्रोत: नेपाल विद्युत प्राधिकरण ,सल्यान , २०७४ ।

४. सञ्चार क्षेत्र

जिल्लामा राष्ट्रिय स्तरबाट प्रकाशन हुने दैनिक पत्रपत्रिकाहरूमा अन्नपुर्ण पोष्ट, नेपाल समाचार पत्र, द हिमालय टाइम्स, राजधानी, कान्तिपुर, नयाँ पत्रिका, हिमालयन टाइम्स र गोरखापत्र आदि लगायतका पत्रपत्रिकाहरूका स्थानिय संवाददाताहरू रहेका छन् । त्यस्तै टेलिभिजन तर्फ पनि नेपाल टेलिभिजन, कान्तिपुर, हिमालयन, एभिन्स्यूज, ईमेज, सगरमाथा लगायतका टेलिभिजन नेटवर्कहरूका स्थानिय संवाददाताहरू रहेका छन् । सञ्चार सेवा प्रदान गर्ने विभिन्न क्षेत्रहरू: दुर सञ्चार, हुलाक, केबल टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, FM रेडियो स्टेशनहरूको सेवा सम्बन्धी विवरण यस खण्डको छुट्टाछुट्टै उपखण्ड हरूमा विवेचना गरिएको छ ।

क. दुर सञ्चार

जिल्लामा दुरसञ्चारसम्बन्धी उपलब्ध मुख्य सेवाहरूमा तार सहितको टेलिफोन सेवा (PSTN-Land Line), जि.एस.एम. (GSM-Postpaid & prepaid) मोवाइल सेवा, सि.डि.एम.ए. (CDMA-Postpaid, prepaid & CDMA C-Phone prepaid) सेवा र इन्टरनेट सेवा मुख्य रहेका छन् । जिल्लामा मुख्य सेवा प्रदायक कम्पनीको रूपमा नेपाल टेलिकम रहेको छ । यसका अतिरिक्त यस जिल्लामा NCELL र HELLO कम्पनीहरूले पनि सेवा उपलब्ध गराउदै आएका छन् । तर यि निकायहरूले प्रदान गर्ने सेवा मुख्यगरी शहरी क्षेत्रहरूमा रहेका छन् भने केही कम्पनीहरूले दुर्गम स्थानमा पनि आफ्नो सेवा विस्तार गरेका छन् ।

तालिका नं. ५.७ सल्यान जिल्लामा टेलिफोन तथा इन्टरनेट सेवा लाभग्राहीहरूको सङ्ख्या (२०७४ असोज मसान्त सम्मको)

क्र.स.	टेलिफोन सेवाको विवरण	ग्राहक सङ्ख्या	इन्टरनेट सेवाको विवरण	ग्राहक सङ्ख्या
१	PSTN (ल्याण्ड लाइन)	७६९	ADSL	२५०
२	GSM		WI MAX	१३
	प्रिपेड मोवाइल	२३,९१५	जम्मा	२६३
	पोष्ट पेड मोवाइल	३९४	नोट:जिल्लामा इन्टरनेट सेवा हाल प्राइभेट संस्थाहरू World Link,Lumbinet बाट पनि विस्तार हुन शुरु भएको छ ।	
३	CDMA			
	फिक्स सेट पोष्टपेड	०		
	फिक्स सेट प्रिपेड	३३५		
	CDMA मोवाइल	३९०		
	पोष्टपेड			
	CDMA मोवाइल	१४,९४१		
	प्रिपेड			

श्रोत: नेपाल टेलिकम, सल्यान, २०७४।

ख. हुलाक सेवा

हुलाक तथा डाँक सेवा उपलब्ध गराउने मुख्य निकायको रूपमा जिल्ला हुलाक कार्यालय र यस मातहतका निकायहरू क्रियाशिल रहेका छन् । जिल्लामा एक जिल्ला हुलाक कार्यालय, ९ वटा ईलाका हुलाक कार्यालय, ३७ वटा अतिरिक्त हुलाक कार्यालयहरू रहेका छन् जिल्लामा हुलाक सेवा सम्बन्धी अन्य विष्टृत विवरणहरू तलका तालिकाहरूमा देखाईएको छ ।

तालिका नं. ५.८ जिल्लामा हुलाक सेवा सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	हुलाक कार्यालयहरूको विवरण	सङ्ख्या	हुलाक कार्यालयहरू बाट उपलब्ध हुने सेवाहरू
१	जिल्ला हुलाक कार्यालय	१	ख. आन्तरिक /बैदेशिक पत्र दर्ता सेवा
२	ईलाका हुलाक कार्यालय	९	ग. हुलाक बचत बैंक सेवा
३	अतिरिक्त हुलाक कार्यालय	३७	घ. धनादेश सेवा
			च. द्रुत डाँक सेवा
			ङ. विमा सेवा
			छ. पत्रिका दर्ता तथा नविकरण सेवा
			ज. पोष्टबक्स वितरण

श्रोत: जिल्ला हुलाक कार्यालय, सल्यान ।

तथा
नविकरण

झ. केबुल नविकरण सेवा

ग. पत्रपत्रिका

यस जिल्लाबाट प्रकाशित हुने पत्रपत्रिका **सल्यानी सन्देश**, **सल्यान पोष्ट र जुनकीरी** भन्ने तीनवटा पत्रिका जिल्ला हुलाक कार्यालयमा दर्ता भएको देखिएता पनि नियमित रूपमा प्रकाशन भएको पाइदैन। सल्यान जिल्लामा राष्ट्रिय स्तरबाट प्रकाशन हुने दैनिक पत्रपत्रिकाहरू अन्नपूर्ण पोष्ट, नेपाल समाचार पत्र, द हिमालय टाइम्स, राजधानी, कान्तिपुर, नयाँ पत्रिका, हिमालयन टाइम्स र गोरखापत्र आदि लगायत दाङ्ग जिल्लाबाट प्रकाशन हुने युगबोध, राप्तीपोष्ट पत्रपत्रिकाहरू नियमित रूपमा उपलब्ध भइरहेका छन् ।

घ. FM रेडियो स्टेशनहरू

हाल यस जिल्लामा सञ्चालनमा रहेका एफ.एम. रेडियोहरू विवरण यस प्रकार रहेको छ ।

तालिका नं. ५.०९ सल्यान जिल्लाबाट प्रसारण हुने FM रेडियोहरूको विवरण

क्र.स.	FM रेडियोको नाम	ठेगाना	मेगाहर्ज	प्रसारण समय (दैनिक)	फोन नं.
१	रेडियो शारदा एफ.एम.	खलङ्गा	९९.२		०८८-५२०१३६
२	रेडियो राप्ती एफ.एम.	खलङ्गा	१०४.८		
३	रेडियो कपुरकोट एफ.एम.	कपुरकोट	१०६.१		
४	रेडियो सल्यान एफ.एम.	खलङ्गा	१०१		
५	सप्तरेड्डी एफ.एम.	शिवरथ-८		

श्रोत: जिल्ला हुलाक कार्यालय, सल्यान, २०७४।

ङ. केबुल टेलिभिजन सम्बन्धी विवरण

केबुल टेलिभिजनको क्षेत्रमा विकास हुने क्रममा DTH प्रविधिबाट प्रिपेड तरिकाले आफ्नै घरमा केबुल सेवा प्रयोग गर्नेहरूको सङ्ख्या दिनानुदिन बढ्दै गएकोले केबुल सेवा प्रदायक संस्थाहरूको गतिविधिमा केही कमी आएको छ । दर्ता भएका सबै केबुल टेलिभिजन सेवा प्रदायक संस्थाहरू सञ्चालनमा आउन सकेका छैनन् भने ग्रामिण तथा दुर्गम भेगतिर दर्ता नभएका स-साना केबुल व्यावसायी बाट सेवा उपलब्ध गराईरहेको पाईएको छ । **माउन्टेन केबुल नेटवर्क सल्यान प्रा.लि.**ले वि.स. २०५८ सालमा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट विधिवत रूपमा दर्ता गराई सल्यान जिल्लाको शारदा नगरपालिका क्षेत्रमा लगायत अन्य केही क्षेत्रमा समेत हालसम्म नियमित रूपमा केबुल सेवा सञ्चालन गरिरहेको छ ।

५. उर्जाको प्रयोग

रा.ज.ग. २०६८ अनुसार सल्यान जिल्लामा रहेका जम्मा ४६,५२४ घरपरिवार मध्ये खाना पकाउनको लागि ४५,१४७ (९७.०४ प्रतिशत) परिवारले काठ दाउरा, १५१ परिवारले मट्टीतेल, ६८८ घरपरिवारले एल.पि.ग्याँस, ७२ परिवारले गोबरगुइठा, ५४ परिवारले बायोग्याँस, ७ परिवारले विद्युत तथा ४०५ घरपरिवारले यस बाहेक अन्य इन्धन प्रयोग गर्दछन् । त्यसैगरी बत्ती बाल्नको लागि ६,७६० (१४.५३ प्रतिशत) घरपरिवारले बिजुलीबत्ती, ८६९७ (१८.६९ प्रतिशत) घरपरिवारले मट्टीतेल, ३२ घरपरिवारले बायोग्याँस, १६०७५ (३४.५५ प्रतिशत) घरपरिवारले सोलार, १४९६० घरपरिवारले यस बाहेक अन्य श्रोत प्रयोग गरेको देखिन्छ

। यस जिल्लामा बैकल्पिक उर्जा अन्तर्गत बायोग्यास, सौर्य उर्जा र सुधारिएको चुलो प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या पनि दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको छ । बैकल्पिक उर्जा प्रवर्धन केन्द्र, सल्यान का अनुसार हाल जिल्लामा सुधारिएको चुलो प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या २२,८५९, बायोग्यास प्रयोग गर्ने घरपरिवार १२३ रहेको छ ।

६. खानेपानी तथा सरसफाई

रा.ज.ग २०६८ अनुसार सल्यान जिल्लामा पिउने पानीको श्रोत अनुसार घरपरिवारको विवरण यस प्रकार रहेको छ ।

तालिका नं. ५.१० पिउने पानीको श्रोत सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	पिउने पानीको श्रोत	परिवार सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	धारा/पाईप	२६,८४९	५७.७१	
२	ट्यूबेल/हाते पम्प	४७	०.१	
३	ढाकिएको इनार/ कुवा	१,१६६	२.५१	
४	खुला इनार/कुवा	५,७७२	१२.४१	
५	मुलधारा	१०,२६०	२२.०५	
६	नदिखोला	२,०२३	४.३५	
७	अन्य	४८	०.१	
८	उल्लेख नभएको	३५९	०.७७	
	जम्मा	४६,५२४	१००	

श्रोत: रा.ज.ग. २०६८, के.त.वि. ।

खण्ड ६ प्राकृतिक श्रोत तथा वातावरण

१. बनजङ्गल

सल्यान जिल्लाको कुल भू-भाग (१४६२ वर्ग कि.मी.)को ६५.६८ प्रतिशत भू-भाग (९६०.२३ वर्ग कि.मी) बनले ओगटेको छ । यस जिल्लामा सल्लाको बनको बाहुल्यता रहेको छ । जिल्लामा पाइने प्रमुख प्रजातीका रूखहरूमा साल, साज, बाँझ, कटुस, लालिगुरास, काफल, उत्तिस, चिउरी, पैयु, कोइरालो, ओखर आदि रहेका छन् । जिल्लाको दक्षिण पश्चिम भागमा घना सालको जङ्गल रहेको छ भने भन्धे भागमा सल्लाको बाहुल्यता रहेको छ । जिल्लामा सल्लाको वनको बाहुल्यता रहेको कारण सल्लाको खोटो सङ्कलन व्यावसाय राम्रोसँग फस्टाएको छ ।

तालिका नं. ६.१ सल्यान जिल्लामा रहेका निजी तथा सामुदायिक बन सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या	क्षेत्रफल(हेक्टर)	क्षे.फ. प्रतिशतमा
१	कुल बन	-	१,२८,२०४	१००
२	सामुदायिक बन	५८९	६०८०९.२१	४७.४३

३	निजी बन	३८	१४.९८	०.०१
४	राष्ट्रिय बन(सरकारद्वारा व्यवस्थित बन	-	६६२७६.५१	५१.६९
५	धार्मिक बन	१	४.४	०.००३
६	कबुलियती बन	२०३	१०९८.९	०.८६

श्रोत: जिल्ला बन कार्यालय, सल्यान, २०७४।

नोट: माथि उल्लेखित वनको क्षे.फ. हेक्टरमा जिल्ला वन कार्यालयको बार्षिक प्रगती प्रतिवेदन २०७४ बाट उल्लेख गरीएको हो ।

तालिका नं. ६.२ सल्यान जिल्लाको वनको किसिम अनुसार वर्गीकरण

क्र.स.	विवरण	मान	प्रतिशत
१	बन क्षेत्र जम्मा	१,२८,२०४ हेक्टर (कुल भु-भागको ६५.६९प्रतिशत)	१००
२	सालको वन	१८५९५.६५	१४.५०
३	खयर शीशौ को वन	३१७५.१०	२.४८
४	साजबोट धंगेरीको वन	५२२१.४४	४.०७
५	खोटे सल्लाको वन	८४८२०.७४	६६.१६
६	रैझ,बाँझ,गुराँस ,काफल को वन	१६३९१.०८	१२.७९

श्रोत: जिल्ला बन कार्यालय, सल्यान २०७४ ।

२. जडिबुटी तथा वनस्पती

यस जिल्लाको जङ्गलमा तेजपात, टिमुर, रिठ्ठा, सुगन्धकोकिला/मालागिरी, अमला, सतावरी/कुरिलो, पिपला, ओखर, इयाउ आदि जस्ता जडिबुटी तथा गैर काष्ट बनपैदावारहरू पाईन्छन् । नेपाल सरकारको वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय, वनस्पती विभाग अन्तर्गत सल्यान जिल्लाको धनवाड गा.वि.स वडा नं. २ मूलपानीमा जिल्ला वनस्पती कार्यालय स्थापना भएको छ । सल्यान जिल्लाका वनस्पतिक विविधताको पहिचान, अध्ययन अनुसन्धान एवं प्रविधि विकास गरि वैज्ञानिक नाम सहित पहिचान भएका २०० प्रजातिका वनस्पती (स्वदेशी, विदेशी तथा दुर्लभ) संरक्षण गरिएका छन् । त्यस उद्यानमा वन्यजन्तु तथा वनस्पतीको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी (CITES) को सूचिमा परेका नेपालका १६ वटा प्रजाती मध्येका सर्पगन्धा (Ravoulfia Sepentine), कललवल (Cycus Pectinata), लौठ सल्ला (Taxus Baccata), भ्याकुर (Dioscorea) र सुनाखरी (Orchid Species) गरि ५ प्रजाती संरक्षण गरि राखिएका छन् । साथै नेपाल सरकारले नेपालको आर्थिक विकासका लागि प्राथमिकतामा प्राप्त ३० प्रजातीका जडिबुटी मध्ये यस जिल्लामा पाइने तथा यहाँको हावापानीमा खेती गर्न सकिने १५ प्रजातीका जडिबुटीहरू त्यस उद्यानमा संरक्षण गरि अध्ययन अनुसन्धान तथा विरूवा समेत उत्पादन गरि निःशुल्क वितरण गर्दै आएको छ ।

तालिका नं. ६.३ नेपाल सरकारबाट खेती प्रविधि अनुसन्धान कार्यका लागि प्राथमिकता प्राप्त सल्यान जिल्लामा पाईने जडिबुटीहरूको विवरण

क्र.स.	जडिबुटीको नाम	बैज्ञानिक नाम	कैफियत
१	बोझो	<i>Acorus calamus</i> Linn	
२	कुरीलो	<i>Aspara racemosus</i> Wild.	
३	पाखनभेद	<i>Bergenia ciliate</i> (Haw.) Sternb.	
४	सुगन्धकोकिला	<i>Cinnamomum glaucescens</i> (Nees) Hand-Mazz	
५	तेजपात	<i>Cinnamomum Tamala</i> (Buch-Ham.) Nees & Eberm	
६	भ्याकुर	<i>Dioscorea deltoidea</i> Wall.	
७	ओखर	<i>Juglans regia</i> Linn.	
८	झ्याउ	Lichens	
९	अमला	<i>Phyllanthus emblica</i> Linn.	
१०	पिपला	<i>Piper lungum</i> Linn.	
११	मजिठो	<i>Rubia manjith</i> Roxb. Ex Fleming	
१२	रिठा	<i>Sapindus mukorossi</i> Gaertn.	
१३	गुर्जो	<i>Tionospora sinensis</i> (Lour.) Merr.	
१४	सुगन्धवाल	<i>Valeriana jatamansii</i> Jones	
१५	टिमुर	<i>Zanthoxylum armatum</i> DC.	

श्रोत: जिल्ला बनस्पती कार्यालय, कपुरकोट, सल्यान २०७४ ।

३. खनिज तथा खानी

यस जिल्लामा कोईला, खानी ढुङ्गा, चुनढुङ्गा, स्लेट आदि मुख्य खनिज सम्पदाको रूपमा पाईन्छन् । तर खनिज सम्पदा उपभोगको लागि विष्टृत सर्वेक्षण र सम्भावना अध्ययन हुन बाँकी छ । महाभारत पर्वत श्रृखला अन्तर्गत पाईने कोईला सल्यान जिल्लाको दक्षिण क्षेत्रमा कालिमाटी रामपुर, कपुरकोट आदि स्थानहरूमा भएको अनुमान गरिएको छ । भौगोलिक विकटताले गर्दा यहाँको कोईला उत्खनन् तथा प्रयोग भएको छैन । पत्रे चट्टान र नरम खालको चट्टान भएको ठाँउमा पाईने चुन ढुङ्गा जिल्लाको विभिन्न भागमा पाईन्छ । यसको उत्खनन् र प्रयोग त्यति नभएकाले यसको महत्व पनि यहा त्यति भएको पाईदैन । विशेष गरि कजेरी लेकमा पाईएको चुनढुङ्गा सिमेन्ट उत्पादनको लागि उत्तम रहेको छ । त्यसैगरि प्राय घर छाउने कार्यमा प्रयोग हुने खानीढुङ्गा जिल्लाको विभिन्न ठाँउमा पाईएको छ । मानिहरूले स्थानिय रूपमा घर बनाउने र घर छाउने गर्ने भएकोले यसको प्रयोग व्यापक रूपमा भएको छ । सल्यान जिल्लामा सम्भावना रहेका अन्य खानीहरूमा तामा खानी तथा शिसा खानीहरूपनि रहेको अनुमान छ ।

तालिका नं. ६.४ सल्यान जिल्लामा पाईने खनिज पदार्थ सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	खनिज साधनको नाम	पाईने स्थान
१	ढुङ्गा तथा रोडा	जिल्लाभर
२	छान छाउने स्लेट	मार्के, सेजुवालटाकुरा, खलङ्गा
३	भाँडा वर्तन बनाउने माटो	मार्के
४	बालुवा	शारदा, लुहाम खोला
५	चुनढुङ्गा	लुहाम, चिसापानी, कजेरी

६	खानीढुङ्गा	जिल्लाभर
७	चुनढुङ्गा विषेश	कजेरी
८	कोइला	कालिमाटी, रामपुर, कपुरकोट

श्रोत: जिल्ला पार्श्व चित्र सल्यान, २०६४, जि.वि.स, सल्यान ।

४. नदिनाला, गुफा तथा झरनाहरू

क. सल्यान जिल्लाका प्रमुख नदी तथा खोला नालाहरू

१. शारदा नदी

सल्यान जिल्लाको प्रमुख नदी शारदा नै हो । शारदाखोला सल्यान जिल्लाको मुख्य जीवनधारा हो । यो प्रकृतिले सल्यानलाई प्रदान गरेको असीम वरदान हो । यो खोला रुकुम जिल्लासँग जोडिएको सल्यानको उत्तरी क्षेत्र शिवरथको लौरावाडमा उत्पत्ति भई लगभग ७६ कि.मि तल सल्यानकै काभा को रलाड भन्ने स्थानमा पुगेपछि दाड उपत्यकावाट आएको बवै नदीमा मिसिन पुग्छ । शिवरथको लौराबाड देखि काभा को रलाड (काल्चेको दमदुवाली) सम्म जिल्लाको करिव करिव मध्य भागबाट वग्ने यस नदीले शिवरथ, कोटबारा, थारमारे, पिपलनेटा, सिद्धेश्वरी, कजेरी, डाँडागाँउ, खलङ्गा स्यानीखाल, छाँयाक्षेत्र, त्रिवेणी, फलावाड काभा, कारागीठी, लक्ष्मपुर, कालिमाटी रामपुर, काल्चे हुदै वगेको छ । यसका सहायक खोलाहरूमा मोखला खोला, चाक्लीखोला, घट्टे खोला, सुके खोला भुण खोला, कोर्वाड खोला, लुहाम खोला, मास खोला आदि पर्छन् भने सानातिना खोलानालाहरूको पानी यसमा मिसिन जाँदा रामपुर तिर यो नदी ठूलो हुन जान्छ ठाँउ-ठाउमा यस नदीले बनाएको उर्बर भू-भागहरू यस जिल्लाको उत्पादन हुने मुख्य क्षेत्रहरू हुन । स्थानीय रूपमा सिंचाईको लागि यस नदीले ठूलो टेवा पुर्‍याएको छ । यस जिल्लाको करिव आधा जमिन भू-भाग प्रवाहित गर्ने यो नदीबाट जलविद्युतको संभावना पनि रहेको विज्ञहरू बताउछन् । यो नदी जिल्लाको पूर्व उत्तर भागबाट उत्पन्न भई नागवेली आकारबाट उत्तरबाट दक्षिण तथा पश्चिम बहेको छ ।

शारदा किनारका फाँटहरू राप्ती अञ्चलकै वढी उच्चतर र प्रख्यात मानिन्छन् । सल्यानलाई खाद्यान्नमा लगभग आत्मनिर्भर बनाउने सामर्थ्य वोकेका करीव ७० प्रतिशत सिंचित उच्चतर भूमीहरू यही नदीका आसपास पर्दछन् । सल्यानलाई नदी वा खोला वरिपरि रहेका फाँटलाई ज्यूला भनिन्छ र शारदा नदी आसपास रहेका प्रमुख ज्यूलाहरूमा पटारेज्यूला, ढोरचौरज्यूला, चाकज्यूला, स्यालपानीज्यूला, गरीज्यूला, लुहामज्यूला र रामपुरज्यूला पर्दछन् । त्यस मध्ये रामपुरज्यूला र गरीज्यूला क्रमशः सवैभन्दा ठूलो र दोश्रो ठूलो फाँटको रूपमा रहेका छन् । शारदालाई शुरुमा ठूलो गाड भनिन्छ । यसमा हिम, खारागाड, तिल्चा, पटारे, झार, ठीन र लटे आदि खोलाहरू मिसिएर शारदा नामले परिचय मिल्न थाल्दछ

त्यसपछि घट्टेखोला, भगवती, संघार, भुनेको, रवाड, अरन्या तथा पूर्व दक्षिणवाट आएको लुहामखोलासँग मिसिएर पश्चिमतिर लाग्दछ । अन्ततः मार्कटर्फवाट वगेर आएको मार्क (शरावती) खोला मिसिएपछि बवैसंगम रलाड पुग्नु अघि शारदा शरावतीका नामले समेत पुकारिन्छ । शुरुदेखि अन्त्यसम्म नै सिंचाईका लागि अनुकूल भएर शान्त र शालीन शैलीमा बगेकी शारदा आसपासका फाँटहरू सदासर्वदा हरियालीले भरिएका देखिन्छन् । भावनात्मक रूपले हेर्दा शारदाले सल्यानी जनतालाई हारितामृत सञ्चार गरी रहेझैं देखिन्छ । शारदालाई सल्यानको नामाकरणसँग पनि जोडेर हर्ने गरिन्छ र धार्मिक दृष्टिले समेत पवित्र पुण्यप्रभा मुक्तिदायिनी नदीका रूपमा लिइन्छ । वैदिक र पौराणिक कालदेखि नै शारदाको वर्णन संस्कृतग्रन्थ र महासंकल्पहरूमा पाइन्छ । लौरावाडदेखि रलाड सम्म दायँतर्फ कुमाख सिद्ध, खैरावाड भुवनेश्वरी, भैरव, वराह, कमलाक्षदेवी, दिगम्बर योगिनी त्रिकुटेश्वर महादेव र बज्यू गंगामाला तथा वायाँतर्फ पवित्रछायाँक्षेत्र,

शंखमूल, सालीवाड, चुर्तुमाला सिद्धकुँवा आदि तिर्थस्थलहरूमा समीपवाट वगेकी पवित्र शारदा तटमा मृतात्माको चौरशान्तिका लागि अस्तु विर्सजन गर्न अछाम, दैलेख, सुर्खेत र जाजरकोट जिल्लावाट समेत मानिसहरु आउँथे । त्यो प्रचलन अचेल केही कमी आएता पनि सल्यानी जनमानसमा शारदाका प्रति असीम श्रद्धाभाव देखिन्छ ।

शारदालाई पर्यटकीय महत्वका दृष्टिले समेत उपयोग गर्न सकिने प्रचुर सम्भावना छ । काभ्रे क्षेत्रको वालुवा आसपासको गल्छीमा बाँध बाँधेर यसलाई थुन्न सकेको खण्डमा त्यस वरपरको सम्पूर्ण क्षेत्रलाई नेपालकै सर्वाधिक ठूलो तालमा परिणत गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ । मानव निर्मित उक्त शारदा तालवाट निस्कने पानीले विजुली उत्पादन हुने मात्र होइन तालको डुवानक्षेत्रमा पर्ने वनपैदावारको समुचित प्रबन्ध गर्न सकेमा त्यसवाट प्राप्त हुने रकमले ताल निर्माणको लागत घटाउन मद्दत पुग्ने देखिन्छ । आवादी क्षेत्र धेरै पातलो भएकोले ताल क्षेत्रको जमिन अधिग्रहणमा समेत ठूलो धनराशी खर्च हुने देखिदैन । उक्त तालको स्थापनावाट गर्मी दिनमा धपक्क आगो बल्ने छिमेकी दाड र सुर्खेत तथा तराईका बाँके र वर्दीयावासीहरूले केही कि.मि. को दुरीमा शीतल भ्रमण स्थल र नौका विहार गर्न पाउँनेछन् । भारतीय सीमावर्ती क्षेत्र र विश्वभरीका पर्यटकहरूका लागि एक आकर्षक पर्यटकीय गन्तव्यस्थल थपिने छ । सल्यानको दक्षिणी क्षेत्रमा थपिने अपार जलराशीले यस क्षेत्रकै वातावरणीय सन्तुलनमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने छ । मध्यपश्चिमका अन्य पर्यटकीय स्थलहरूमा समेत पर्यटकहरूको आगमन बढ्ने छ । यसवाट सिर्जनाहुने बहुआयामिक अवसरहरूका कारण सल्यानको आर्थिक समृद्धिलाई सुनिश्चित पार्ने छ । यस जिल्लाको पहिचानलाई संसारभरी पुर्याउने छ ।

2. **लुहाम खोला** जिल्लाको पूर्वी भू भागबाट उत्पन्न भएको यो खोला शारदा नदीको प्रमुख सहायक खोला हो । कपुरकोट गाँउपालिका (रिम)को माथिल्लो भागबाट उत्पन्न भई पूर्वबाट पश्चिम वगेको यो खोला त्रिवेणीको लुहाम भन्ने स्थानमा आई यो खोला शारदामा मिलेको छ ।
3. **मास खोला** वनगाडकुपिण्डेदह नगरपालिकाको जैतपानी भन्ने स्थानमा उत्पन्न भई उत्तरबाट दक्षिण वहेको यो खोला कालिमाटी रामपुरको माघे भन्ने ठाउँमा पुगेर शारदा नदीमा मिसिन जान्छ । मार्के, कालीमाटी रामपुर र लक्ष्मीपुर क्षेत्रलाई प्रभावित गर्दै वगेको यो खोला शारदाको सहायक खोला हो ।
4. **मर्म खोला** मर्म खोला शारदा नदीको ठीक विपरित दिशाबाट उत्तरतिर वहेको छ । जिमाली को हिले भन्ने स्थानबाट सुरु भएको यो खोला टाट्के भन्ने स्थानमा भेरी नदीमा मिल्न पुग्दछ । यस खोलाले वडागाउँ, मर्म, स्विकोट र कालागाउँ क्षेत्रका का.का भू-भागहरूमा सिँचाई सुविधा पुर्याएको छ ।
5. **संग्रही खोला** यो खोला पनि भेरी नदीको सहायक खोला हो । कुमाखको लेकबाट शुरु भएको यो खोला पूर्वबाट पश्चिमतर्फ वगेको छ । यस खोलालाई देवस्थल, चाँदे, घाँजरीपिपल, माझकाँडा र कुपिण्डेदह क्षेत्रका बासिन्दाहरूले उपयोग गरेका छन् ।
6. **वनगाड खोला** सिद्धेस्वरीको कुमाख लेकबाट उत्पत्ति भएको यो खोला लामो खोला मध्ये एक खोला हो । जिल्लाको पश्चिम उत्तर क्षेत्रका गाउपालिका.नगरपालिकाहरु यस खोलाबाट लाभान्वित भएका छन् । यो खोला पनि भेरी नदीमा मिसिन पुगेको छ ।

7. **कोर्वाङ खोला** जिल्लाको मध्य पूर्व सिमानामा रहेको खर्सुवास लेकबाट उत्पन्न भई दक्षिण पश्चिमतर्फ वगेको यस खोलाको कोर्वाङ झिम्पे र त्रिवेणी क्षेत्रको भूभागलाई सिचाई सुविधा पुर्याएको छ । यो खोला शंखमूल भन्ने स्थानमा शारदामा मिसिन पुगेको छ ।
8. **दार्मा खोला** जिल्लाको उत्तरी भेगमा पर्ने यो खोला भेरी नदीमा मिसिन गएको छ । पुत्लीवास भन्ने स्थानबाट उत्तर तिर वगेको यस खोलाबाट आसपासका क्षेत्रहरूमा सिचाईको सुविधा पुगेको छ ।
9. **मोखला खोला** खार्पूवास लेकबाट उत्पन्न भई पूर्वतिर बहेको यो खोला मोखला भन्ने स्थानमा शारदामा मिसिन आउँदछ ।

यी वाहेक सल्यानका अन्य सानातिना खोलाहरू यस प्रकार छन् :- चाकली खोला, घट्टे खोला, भुण खोला, गुप्ता खोला, कल्लेरी खोला आदि ।

ख. सल्यान जिल्लामा झरनाहरू

पहाडी धरातलीय स्वरूप भएकोले पानीका मुहानहरूबाट झरनाहरू उत्पत्ति हुने प्रशस्त आधारहरू भएता पनि सल्यान जिल्लामा उल्लेख्य झरनाहरू छैनन् । जिल्लाको दक्षिणी भेगमा रहेका महाभारत पर्वत श्रृंखलाबाट झरेका सानातिना झरनाहरू नै यहाँका झरनाहरू अन्तर्गत पर्दछन् । यसवाहेक जिल्लाको अन्य भू-भागमा पनि कहीं कतै झरनाको सामान्य स्वरूप देखिन्छ ।

ग. सल्यान जिल्लाका गुफाहरू

सल्यान जिल्लामा गुफाहरू प्रशस्त भएको अनुमान गरिएता पनि यस वारे यथार्थ विवरण प्राप्त भएको छैन । पहाडी धरातलीय स्वरूप भएकोले साना तिना गुफाहरू प्राय जङ्गल क्षेत्रमा पाईने गरेको छ । यहाँका ठुला र प्रख्यात गुफाहरूमा कुमाख गुफा, सिद्धेश्वरी, शिद्ध गुफा, छाँयाक्षेत्र, मलेवा गुफा, लेखपोखरा, मोखला बाजेको गुफा दमाचौर, चमेरे गुफा दमाचौर, सिद्ध गुफा खामेलेक रहेका छन् । यी गुफाहरू मध्ये मोखला बाजेको गुफा जिल्लामा सबैभन्दा प्रख्यात गुफा हो । यहाँ धार्मिक आस्थाका कारण हजारौं श्रद्धालुहरू भगवान शिवको दर्शनका लागि आउने गर्दछन् । प्राकृतिक संरचनाका यस्ता गुफाहरूलाई संरक्षण तथा विकास गरी पर्यटन क्षेत्रमा विकास हुन सक्ने स्थिति यहाँ रहेको छ ।

५. पहाड र लेक

1. **जथाक लेक:** जिल्लाको पूर्वी सिमानामा पर्ने यो लेक सबै भन्दा अग्लो लेक हो । जसको उँचाई समुद्र सतहदेखि २,८२७ मिटर रहेको छ । वन जंगल र वुट्यानले भरिएको यस लेकमा प्रायः वादल लाग्ने र हिउँदको समयमा कहिलेकाहीँ हिँउ पनि पर्नेगर्दछ ।
2. **कुमाख लेक:** कुमाख लेक सल्यान जिल्लाको करिब-करिब बीच भागमा अवस्थित छ । यस लेकको उँचाई २,५३७ मिटर रहेको छ । कडा चट्टान र पत्रे चट्टानले मिश्रित यो लेक विकट रहेको छ । तल्लो भू-भागमा वन जङ्गल र केहि मानव वस्ती भएतापनि माथिल्लो भू-भागमा झाडी वुट्यानको वाहुल्यता रहेको छ । यो लेकमा पनि हिउँदमा कहिलेकाहीँ हिँउ पर्नेगर्दछ ।

३. निगालचुला लेक:

सल्यान जिल्लाको दक्षिण भेगमा अवस्थित निगालचुला लेकको उचाई २,४०९ मिटर रहेको छ । यो लेक पनि वनजङ्गल र झाडी वुट्यानले भरिएको छ । यस लेकमा पनि हिउँदमा कहिलेकाही हिउँ पर्ने गर्दछ ।

६. जलाधार क्षेत्रहरू

सल्यान जिल्लामा कुल ६१ वटा उपजलाधार क्षेत्रहरू रहेका छन् । जिल्लाको सम्पूर्ण भूभागलाई ६१ वटै उपजलाधारको क्षेत्रफलले समेटेको छ । उपजलाधारको प्राथमिकता क्रम पनि निर्धारण गरिएको छ । प्राथमिकता क्रम न. १ मा रहेको घट्टेखोला उपजलाधार क्षेत्र हो जस्को क्षे.फ. २४५५.४२ हेक्टर र प्रभावित जनसंख्या ५,२४२ रहेकोछ ,त्यसै गरी प्राथमिकता क्रम ६१ नम्बरमा (अन्तिम)मा रहेको खालीखोला उपजलाधार क्षेत्र हो जस्को क्षे.फ. २४६५.०७ हेक्टर र प्रभावित जनसंख्या ४९० रहेको छ ।

खण्ड ७ कृषि तथा पशुपंक्षी

तथ्याङ्क प्रयोगकर्ताहरूको लागि सुझाव:

कृषि तथा पशुपंक्षि सम्बन्धी कतिपय सूचकाङ्कहरूमा जिल्लास्थित कृषि कार्यालय तथा पशुसेवा कार्यालय बाट उपलब्ध गराईएका तथ्याङ्कहरू र राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ बाट प्राप्त नतिजाहरूमा भिन्नता देख्न सकिन्छ । तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रकृती, प्रयोग गरिएका परिभाषाहरू तथा सङ्कलनको सन्दर्भ अवधी आदि कारणहरूले गर्दा तथ्याङ्किय सूचकहरूमा यस्तो भिन्नता देखिने गर्दछ । तथ्याङ्क प्रयोगकर्ताहरूले आफ्नो आवश्यकता अनुसार श्रोत खुलाई जुनसुकै सूचकहरू प्रयोग गर्न सकिनेछ । राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ को सन्दर्भ अवधी वि.स. २०६७ पौष १७ देखी २०६८ पौष १६ सम्मको १२ महिनाको अवधी हो (कृषि गणनाको विस्तृत परिचय अनुसूची ३ मा राखिएको छ) भने कृषि तथा पशुसेवा कार्यालयहरूले उपलब्ध गराएको तथ्याङ्क आ.व. २०७३/०७४ को प्रगती प्रतिवेदनहरूमा आधारित तथ्याङ्क हो।

१. कृषी सम्बन्धी आधारभूत सूचकहरू

तालिका नं. ७.१ सल्यान जिल्लाको कृषी सम्बन्धी आधारभूत वार्षिक तथ्याङ्क (आ.व. २०७३/०७४)

क्र.स.	विवरण	एकाई	मान	कैफियत
१	कुल कृषक परिवार	सङ्ख्या	३७,३०७	
	वर्षभरी खान पुग्ने कृषक परिवार	सङ्ख्या	३२,२५०	कुल कृषक परिवारको ७०.७ प्रतिशत
	वर्षभरी खान नपुग्ने कृषक परिवार	सङ्ख्या	५,०५६	कुल कृषक परिवारको २९.३ प्रतिशत
२	सिंचित क्षेत्र	हेक्टर	७,३३४	खेती गरिएको जमिनको ८९.७ प्रतिशत
	वर्षभरी सिंचित हुने	हेक्टर	४,७८९	खेती गरिएको जमिनको ३० प्रतिशत
	मौसमी सिंचित हुने	हेक्टर	२,५४५	खेती गरिएको जमिनको ५९.८ प्रतिशत
३	सिंचित क्षेत्रफलमा उत्पादकत्व			
	धान	मे.ट./हेक्टर	३.८९	
	मकै	मे.ट./हेक्टर	२.७	
	गहु	मे.ट./हेक्टर	४	
	दलहन	मे.ट./हेक्टर	१	
	तेलहन	मे.ट./हेक्टर	०.९५	
४	असिंचित क्षेत्रफलमा उत्पादकत्व			
	धान	मे.ट./हेक्टर	३.१	
	महै	मे.ट./हेक्टर	२	
	गहु	मे.ट./हेक्टर	२.१	
	जौ	मे.ट./हेक्टर	१.९२	
	कोदो	मे.ट./हेक्टर	१.६	
	दलहन	मे.ट./हेक्टर	१.०१	
	तेलहन	मे.ट./हेक्टर	०.८७	
५	बाली सघनता			
	सिंचित क्षेत्रफल	प्रतिशत	२३७	
	असिंचित क्षेत्रफल	प्रतिशत	१८०	
६	जिल्लामा इजाजतपत्र लिएका एगोभेटहरू	सङ्ख्या	३८	
७	जिल्लामा विषादी खुद्रा व्यापारी सङ्ख्या	सङ्ख्या	४०	
८	जिल्लामा रसायनिक मलका थोक विक्रत	सङ्ख्या	५४	

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७४।

तालिका नं. ७.२ सल्यान जिल्लामा भु+उपयोग सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	कैफियत
	कुल क्षेत्रफल	१,९५१.७८	
१	बन क्षेत्र	१२८२.०५	
२	कृषि योग्य जमिन	४५५६.७	
३	खेती गरिएको जमिन	३८८.९६	

४	सिंचित जमिन	७०.४
५	असिंचित जमिन	३१८.७
६	बाँझो पर्ति चरन	२४८.८
७	चट्टान, पहरा, नाङ्गो जमिन	२०.६
८	आवादी क्षेत्र	९.७४
९	अन्य	७.८७

श्रोत: जिल्ला समन्वय समितिको कार्यालय, सल्यान, २०७४।

तालिका नं. ७.३ सल्यान जिल्लाका प्रमुख बालीको क्षेत्रफल तथा उत्पादन सम्बन्धी विवरण (आ.व. २०७३/०७४)

क्र.स.	बालीको नाम	क्षेत्रफल (हेक्टरमा)	उत्पादन (मे.ट.मा)	उत्पादकत्व (मे.ट/हेक्टर)
१	खाद्यान्न बाली	४१,१५१	१,०८,०१४	२.६
	धान	६,९६४	२४,५७२	३.५
	मकै	१९,४३०	३८,९२१	२.०
	गहु	१५,१०८	३०,६३५	२.०
	आलु	१,०६२	१०,५८०	१०.०
	जऊ	१,२६५	१,४६०	१.२
	फापर	६५	७१	१.१
	कोदो	१,११०	१,७७५	१.६
२	दलहन बाली	४,०२६	४,०७२.१	१.०
	मुसुरो	१,०२०	९३०	०.९
	चना	४८२	३६२	०.८
	केराउ	९५	१८९	२.०
	रहर	१०	१२	१.२
	सिमी	१७०	२०४	१.२
	बोडी	४१२	३८२	०.९
	राजमा	४४	९२	२.१
	मास	१०८	८७	०.८
	भटमास	१,५८१	१,७४०	१.१
	गहत	७५	३६	०.५
	मुंग	४	७.६	१.९
	मस्याड	१९	२३	१.२
	सिल्टुड	६	७.५	१.३
३	तेलहन बाली	१,१६९	१,०२१.२२	०.९
	तोरी	८१०	७२९	०.९
	आलस	५६	४९	०.९
	ससूर्यु	१८	१५.२	०.८

क्र.स.	बालीको नाम	क्षेत्रफल (हेक्टरमा)	उत्पादन (मे.ट.मा)	उत्पादकत्व (मे.ट/हेक्टर)
	बदाम	२१६	१६८	०.८
	तील	६०	४८	०.८
	सूर्यमुखी	६	९	१.५
	झुसे तिल	३	३.०२	१.०
४	तरकारी बाली	२,४७२	२६,१३४	१०.६
	हिउदे	७१०	८,१३४	११.५
	वर्षे	७८०	८,०३४	१०.३
	वेमौषमी/बशन्ते	९८२	९,९६५	१०.१
५	तरकारी बीउ	१९८	३८५	१.९
६	फलफूल	१,८८३	११,२०१	उत्पादनशिल क्षेत्रफल १,३१२ हे.
	सदाबहार (वर्षे फलफूल)	३०६	१,७३९	उत्पादनशिल क्षेत्रफल २३० हे.
	आँप	१६५	८५०	उत्पादनशिल क्षेत्रफल १२० हे.
	केरा	६५	५६०	उत्पादनशिल क्षेत्रफल ६० हे.
	कागती/निबुवा	६५	३२०	उत्पादनशिल क्षेत्रफल ४२ हे.
	सून्तलाजात	१,३८५	८,५८२	उत्पादनशिल क्षेत्रफल ९११ हे.
	भुईकटहर	६	३३	उत्पादनशिल क्षेत्रफल ५ हे.
	रूखकटहर	७	२८	उत्पादनशिल क्षेत्रफल ४ हे.
	पतझड	१९२	८८०	उत्पादनशिल क्षेत्रफल १७१ हे.
	अम्बा	१७	९८	उत्पादनशिल क्षेत्रफल ११ हे.
	अनार	१०२	६३०	उत्पादनशिल क्षेत्रफल ८५ हे.
	स्याउ	६२	२७०	उत्पादनशिल क्षेत्रफल ६० हे.
	ओखर	८	१०.२	उत्पादनशिल क्षेत्रफल ६ हे.
	मेवा	५	२९	उत्पादनशिल क्षेत्रफल ४ हे.
७	मसलाबाली	२,९३३	२९,९६१.८	१.९
	प्याज	१६७	१,३५०	१०.२
	अदुवा	१,९९०	२४,४७७	८.१
	बेसार	१९८	२,१५६	१२.३
	खुर्सानी	१६५	२१०	१०.९
	लसुन	३८५	१,७५०	१.३
	धनिया	१७	१३	४.५
	अलैची	११	५.८	०.८

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७४।

तालिका नं. ७.४ सल्यान जिल्लाको खाद्य वासलात (Food Balance Sheet)

क्र.स	बाली	क्षेत्रफल (हे.)	कुल उत्पादन (मे.ट.मा)	नोकसानी पोष्ट हार्भेष्ट सम्म	विउलाई आवश्यक	प्रशोधनलाई प्राप्त खाद्यान्न	प्रशोधित खाद्यान्न	प्रशोधनमा नोकसानी	खुद उपभोग्य उत्पादन
१	धान	६,९६४	२४,५७२	२,४५७	३८३	२१,७३२	१३,६५८.४	२३९	१३,४१९
२	मकै	१९,४३०	३८,९२१	३,८९२	३९	३४,९९०	३३,९४०.३	३३९	३३,६०१
३	गहु	१५,१०८	३०,६३५	३,०६४	१,५११	२६,०६१	२५,०१८.३	२५०	२४,७६८
४	जौ	१,२६५	१,४६०	१४६	५.०६	१,३०९	४१८.९	३८	३८१
५	कोदो	१,११०	१,७७५	१७८	२.२२	१,५९५	१,४८३.६	१५	१,४६९
६	फापर	६५	७१	७	०.१३	६४	५९.३	१	५९
	जम्मा	४३,९४२	९७,४३४	९,७४३	१,९४०	८५,७५१	७४,५७८.८१	८८२	७३,६९७
१	जिल्लाको कुल अनुमानित कुल जनसङ्ख्या (२०६८ को जनगणनाको बृद्धिदर प्रयोग गरी निकालिएको २०७४ को जनसङ्ख्या)								२६१६४०
२	जिल्लाको खुद उपभोग्य खाद्य बस्तु (मेट्रिक टनमा)								७३६९७
३	पशुको लागि आवश्यक दाना (मेट्रिक टनमा)								२१,३०८
४	बाँकी खुद उपभोग्य खाद्य बस्तु								५२,३८९
५	जिल्लाको लागि आवश्यक जम्मा खाद्यान्न (मेट्रिक टनमा) (प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष २०१ के.जी.का दरले)								५२,५८९
६	जिल्लाको खाद्यान्न स्थिती (+/-) (मेट्रिक टनमा)								-२००

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, तथा तथ्यांक कार्यालय दागं, २०७४।

तालिका नं. ७.५ जिल्लामा रासायनिक मलको खपत

क्र.स	रासायनिक मल	आ.व. २०७३/०७४ को खपत (मेट्रिक टन)	आ.व. वर्षको लागि माग भएको (मेट्रिक टन)
१	यूरिया	७२०	९०५
२	डि.ए.पी.	६९०	९८०
३	पोटास	५	१०
४	अन्य	६.५	१३

२. माछापालन, माहुरीपालन तथा च्याउ खेतीको अवस्था

तालिका नं. ७.६ सल्यान जिल्लामा मत्स्य, माहुरी तथा च्याउ खेतीको उत्पादन सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	क्षेत्रफल (हेक्टरमा)	उत्पादन (मे.ट.मा)	कैफियत
१	माछापालन	८	६२	
२	माहुरीपालन	१,३८९ घर	२२	
३	च्याउ खेती	१,६५५ बोटल	५.८	

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७०।

३. घाँस उत्पादन

तालिका नं. ७.७ जिल्लामा उपलब्ध मुख्यमुख्य डाँलेघाँसको विवरण

क्र.स.	डाँलेघाँसको नाम	प्रतिबोट हरियो घाँस उत्पादन (प्रतिवर्ष के.जी.)
१	भिमल	५०
२	कोईरालो	११०
३	बकाईनो	८६
४	दुधिलो	११०
५	बडहर	१३०
६	भिमसेन पाती	५०
७	टांकी	७०
८	पैयू	११०
९	कुटमेरो	८०
१०	इपिल इपिल	३५
११	किम्बु	४०

यी लगायत सल्यान जिल्लामा उपलब्ध उन्नत घाँसहरूमा जै, ज्वाइन्टभैच, मुलाटो, पास्पलम, मोलासेस बदामे, अमिसो, नेपिएर आदि रहेका छन् ।

श्रोत: जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, सल्यान, २०७४।

४ जिल्लाको पशुपंक्षी तथ्याङ्क

तालिका नं. ७.८ पशुपंक्षी तथ्यांक आ.व. ०७३।०७४

क) गाई

गाई	साँढे	गोरू	दुधालु गाई	थारा गाई	बहर	कोरेली	वाच्छा	वाच्छी	जम्मा
स्थानीय	५९७९	३२०५९	२२९४०	१६६९२	२१८८२	३२०१६	९७७९	१२०७८	१५३४२५
वर्णशंकर	२८	१०	५४	३२	११	७९	२७	४३	२८४
उन्नत	४		१८	६	०	१२		१४	५४
जम्मा	६०११	३२०६९	२३०१२	१६७३०	२१८९३	३२१०७	९८०६	१२१३५	१५३७६३

ख) भैसी

भैसी	राँगो	जोत्ने राँगो	दुधालु भैसी	थारा भैसी	बहर राँगो	कोरेली	पाडा	पाडी	जम्मा
स्थानीय	१२७२	२३	२२०४७	३२६३	१६७२६	१८८६	१६१५	७९८८	५४८२०
वर्णशंकर	१६७	०	१२२१६	१६०	१४१३	१७६२	२१९९	३२४१	२११५८
उन्नत	०	०	०	०	०	०	०	०	०
जम्मा	१४३९	२३	३४२६३	३४२३	१८१३९	३६४८	३८१४	११२२९	७५९७८

ग) बाखा

बाखा	बोका	खसी	व्याएको बाखी	थारा बाखी	पाठा १ बर्ष मुनि	पाठी १ बर्ष मुनि	पाठा ६ महिना मुनि	पाठी ६ महिना मुनि	जम्मा
स्थानीय	६१४१२	३७६५	९०९०७	१२८९१	३३५९१	४९८४३	६८८६१	६८२१९	४२२८८९
वर्णशंकर	१३२१०	१३५८७	२७१०२	५०८४	११८९६	१८३८५	१६७९७	१८६३९	१२४७००
उन्नत	५	०	०	०	०	०	०	०	५
जम्मा	७४६२७	५०७५२	१३०५	१७९७५	४५४८७	६८२२८	८५६५८	८६८५८	५४७५९४

घ) भेंडा

भेंडा	थुमा	खसी	व्याएको भेंडी	थारा भेंडी	छतौरा १ बर्ष मुनि	छतौरी १ बर्ष मुनि	पाठा ६ महिना मुनि	पाठी ६ महिना मुनि	जम्मा
स्थानीय	७१५	१३२	६२३०	२७७	१८४८	३०२९	२४५२	३१८६	१७८६९
वर्णशंकर	०	०	०	०	०	०	०	०	०
उन्नत	०	०	०	०	०	०	०	०	०
जम्मा	७१५	१३२	६२३०	२७७	१८४८	३०२९	२४५२	३१८६	१७८६९

ङ) सुंगुर

बंगुर	बीर	खसी	व्याएको	थारा भुनि	छतौरा १ बर्ष मुनि	छतौरी १ बर्ष मुनि	पाठा ६ महिना मुनि	पाठी ६ महिना मुनि	जम्मा
स्थानीय	१८७	५८९	१६८७	६११	५७३	१३९४	१२०३	२६५९	८९०३
वर्णशंकर	१३५	३६८	८३८	८४७	८३१	७५३	११२४	१४५५	६३५१
उन्नत	०	०	०	०	०	०	०	०	०
जम्मा	३२२	९५७	२५२५	१४५८	१४०४	२१४७	२३२७	४११४	१५२५४

च) कुखुरा

कुखुरा	भाले	फुल पार्ने	फुल नपार्ने	ककरेल भाले	ककरेल पोथी	चल्ला	जम्मा
स्थानीय	१७५५०	८६७४२	१३२३१	३८७६	५६३२	१३०५	२३०५
कर्मसियल लेयर्स	३५	३४००	१२००	७६	५०४	३७५०	८९६५
कर्मसियल ब्रोइलर	०	०	३५८००	०	०	०	३५८००
ड्युल प्रपोज	२०५६	२९८५	२३७८	०	०	०	७४१९
जम्मा	१९६४१	९३१२७	५२६०९	३९५२	६१३६	१३०५	३३०५

छ) याक/नाक/चौरी

याक/नाक/चौरी	सांढे	गोरू	दुधालु नाक	थारा नाक	दुधालु चौरी	थारा चौरी	बहर	कोरली	बाच्छा
स्थानीय									
वर्णशंकर									
जम्मा									

ज) खरायो

खरायो	भाले	व्याएको	थारा	बच्चा	बच्ची	जम्मा
स्थानीय						०
उन्नत						०
जम्मा	०	०	०	०	०	०

भ) घोडा/खच्चड

घोडा/खच्चड	खच्चड	व्याएको घोडी	थारा घोडी	बछेडा	बछेडी	जम्मा
स्थानीय	१४५	०	६३	१८	३	२२९
वर्ण शंकर (क्रस)	०	०	०	०	०	०
जम्मा	१४५	०	६३	१८	३	२२९

श्रोत: जिल्ला पशुसेवा कार्यालय , सल्यान , २०७४

५. पशुजन्य उत्पादन विवरण

तालिका नं ७.९ सल्यान जिल्लामा पशुजन्य पदार्थहरूको उत्पादन विवरण (आ.व. २०७२/०७३ र आ.व. २०७३/०७४ को

जिल्ला पशु सेवा कार्यालय सल्यान

सि.नं.	विवरण	इकाई	आ.व. २०७२/७३	आ.व. २०७३/७४	घटिबढि प्रतिशत
१	दुध				
	गाईको	मे.ट.	५०२५१९१	५२८५१०	(+)5.16
	भैंसीको	मे.ट.	१३४९०१५	१४६६८१०	(+)8.73
	जम्मा	मे.ट.	१८५९६१४	१९९५३१०	(+)7.76
२	मासु				
	भैंसी/रांगाको	मे.ट.	३२०५१६	३३९११०	(+)5.78
	खसी/वोका/वाखाको	मे.ट.	८३३४१७	८६५८१०	(+)3.88
	भेडा/थुमाको	मे.ट.	२७५१३	२८०१०	(+)1.69
	सुंगुर/वंगुरको	मे.ट.	२४४१५	२३८१०	(-)2.64
	कुखुराको	मे.ट.	२६५१४	२८२१०	(+)6.25
	हांसको	मे.ट.	११२४	११२६	(+)1.61
	जम्मा		१२३२६१८	१२८५०१३	(+)4.25
३	फुल				
	कुखुराको	ह. गोटा	५५०११	५७७५	(+)4.98
	हांसको		१.९९	१.५६	(-)21.61
	जम्मा		५५०३.१	५७७६.५६	(+)4.97
४	ऊन				
	ऊन भेडाको	के.जी	१९५३१४३	१९४९	(-)23

	खरायोको	के.जी	०		
	जम्मा		१९५३।४३	१९४९	(-).23
५	छाला				
	रांगा भैसीको	गोटा	३४७	३९३	(+)13.26
	भेडा/वाखाको	गोटा	०		
	जम्मा		३४७	३९३	(+)13.26
६	घिउ	मे.ट.	१।२	११।९	(+)१91.67

श्रोत: जिल्ला पशुसेवा कार्यालय, सल्यान, २०७४

६. सल्यान जिल्लाको कृषि तथा पशु सेवा सम्बन्धी अन्य जानकारीहरू

तालिका नं. ७.१० सल्यान जिल्लामा पशुऔषधी पसल तथा व्यावसायिक फार्महरूको विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या
१	निजी पशु स्वास्थ्यकर्मी	७२ (महिला १७, पुरुष ५५)
२	पशु औषधी पसलहरूको सङ्ख्या	५५
३	मासु पसलहरूको सङ्ख्या	३९
४	दुध सङ्कलन, चिस्यान केन्द्र तथा डेरीहरूको सङ्ख्या	५
५	गाई फार्म	६
६	भैसी फार्म	१
७	सुंगुर/बंगुर फार्म	११
८	ब्रोइलर कुखुरा फार्म	५२
९	लेयर्स कुखुरा फार्म	३
१०	बारब्रा फार्म	३५

श्रोत: जिल्ला पशुसेवा कार्यालय, सल्यान, २०७४।

तालिका नं. ७.११ सल्यान जिल्लाको बालीपात्रो

क्र.स.	बाली	बाली लगाउने समय	बाली भित्र्याउने समय
१	धान	असार, श्रावण	कार्तिक, मङ्सिर
२	मकै	बैशाख, ज्येष्ठ	भाद्र, आश्विन
३	गहुँ	कार्तिक, मङ्सिर	चैत्र, बैशाख
४	वर्षे आलु	फाल्गुण, चैत्र	असार, श्रावण
५	हिउदे आलु	आश्विन, कार्तिक	पौष, माग
६	तोरी	आश्विन, कार्तिक	पौष, माग
७	हिउदे तरकारी	आश्विन, कार्तिक	मङ्सिर, पौष
८	वर्षे तरकारी	असार, श्रावण	आश्विन, कार्तिक
९	बेमौसमी तरकारी	असार, श्रावण, मङ्सिर, पौष	आश्विन, कार्तिक, चैत्र, बैशाख
१०	तरकारी विउ	आश्विन, कार्तिक	चैत्र, बैशाख

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७०।

तालिका नं. ७.१२ सल्यान जिल्लामा प्रचलित बालीका जातहरू

क्र.स.	बाली	प्रचलित जातहरू
१	धान	राधा-४, सावित्री, विन्देश्वरी, मनसुली, हाईब्रिड
२	मकै	मनकामना-३, देउती, अरुण-२, सितला, पोषिलो, रामपुर कम्पोजिट
३	गहुँ	गौतम, भुकुटी, WK1204, अन्नपूर्ण, धौलागीरी

४	आलु	कार्डिनल, डेजिरे, खुमल (रातो, सेतो)
५	प्याज	नासिकरेड ५३, रेड क्रियोल
६	काउली	काठमाण्डौ लोकल, सिल्भरकप-६०, स्नोक्राउन
७	बन्दा	ग्रिन क्रोनट, ग्रिन टप
८	मूला	४० दिने, मिनुअली, प्यूठाने रातो
९	गोलभेडा	हिमसोना, श्रीस, सृजना, मनिषा
१०	सिमी	चौमासे, त्रिसुली
११	कोदो	ओखले-१, डल्ले-१
१२	जौ	गाल्ट, स्थानिय
१३	भटमास	पुजा
१४	मुसुरो	खजुरा-२, मित्तल
१५	चना	कालिका, अवरोधी
१६	बदाम	वी ४
१७	तोरी	उन्नती, प्रगती
१८	रायो	खुमलचौडा, मार्फा चौडा
१९	अदुवा	कपुरकोट-१, सल्यान स्थानिय
२०	खुर्सानी	ज्वाला, अन्ना F1
२१	काक्रो	काठमाण्डौ स्थानिय, कुसुले

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७०।

तालिका नं. ७.१३ सल्यान जिल्लाका बाली पकेट क्षेत्र

क्र.स.	बाली	पकेट क्षेत्रमा पर्ने स्थान/गा.वि.स.हरू
१	धान	रामपुर, रागेचौर, भोटेचौर, काभा र मूलखोला
२	मकै	थारमारे, भल्चौर र मार्के
३	गहुँ	रामपुर, रागेचौर, भोटेचौर, काभा र मूलखोला
४	बेमौषमी गोलभेडा	कपुरकोट
५	बसन्ते आलु	बाफुखोला र शिवरथ

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७४।

तालिका नं. ७.१४ सल्यान जिल्लाका फलफूल पकेट क्षेत्र

क्र.स.	फलफूल	पकेट क्षेत्रमा पर्ने स्थान/गा.वि.स.हरू
१	सुन्तला	कोटमौला, दमाचौर, जिमाली र भल्चौर
२	पतझत फलफूल	निंगालचुला, भल्चौर, सारपानी गर्पा र कोटमौला
३	वर्षे फलफूल	छाँयाक्षेत्र, त्रिवेणी, काभा, रामपुर र काल्चे

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७४।

७. जिल्लाका प्रमुख कृषि बजार क्षेत्रहरू

तालिका नं. ७.१५ सल्यान जिल्लामा रहेका प्रमुख कृषि बजार क्षेत्रहरूको विवरण

क्र.स.	बजार केन्द्र	साविक न.पा./गा.वि.स.	रोड करिडोर
१	खलङ्गा	सदरमुकाम	तुलसीपुर-सल्यान

२	श्रीनगर	शारदा न.पा.	तुलसीपुर-रुकुम
३	थारमारे	थारमारे गा.वि.स.	तुलसीपुर-रुकुम
४	कपुरकोट	धनवाड गा.वि.स.	तुलसीपुर-रुकुम
५	सल्लीबजार	देवस्थल गा.वि.स.	चौरजहारी-छिन्चु
६	लान्ती	छाँयाक्षेत्र गा.वि.स.	तुलसीपुर-रुकुम
७	खरिबोट	थारमारे गा.वि.स.	तुलसीपुर-रुकुम
८	लुहाम/टुनीबोट	त्रिवेणी गा.वि.स.	तुलसीपुर-रुकुम
९	बाङ्गोलाकुरी	शिवरथ गा.वि.स.	तुलसीपुर-रुकुम
१०	मोखला	बाँझकाडा गा.वि.स.	तुलसीपुर-रुकुम
११	कालाखेत	थारमारे गा.वि.स.	तुलसीपुर-रुकुम
१२	रामबजार	काभ्रा गा.वि.स.	लुहाम-काभ्रा
१३	ढोरचौर	सिद्धेश्वरी गा.वि.स.	तुलसीपुर-रुकुम
१४	साहुटोल, दुल्धारा, पोखरा	सेजुवाल टाकुरा गा.वि.स.	खलङ्गा-बालुवा सङ्ग्रही
१५	स्यानी पिप्ली	कालागाँउ गा.वि.स.	थारमारे-चौरजहारी
१६	चिउरा	मूलखोला गा.वि.स.	चौरजहारी-सल्लीबजार
१७	बालुवा सङ्ग्रही/रैकर	माझकाँडा गा.वि.स.	छिन्चु-सल्लीबजार
१८	सुनौली बजार	घाँजरीपिपल गा.वि.स.	ढोरचौरी-सल्लीबजार
१९	बरला	शारदा न.पा.	तुलसीपुर-रुकुम
२०	शीतलबजार	रिम गा.वि.स.	कपुरकोट-रोल्पा
२१	नाउला बजार	मार्के गा.वि.स.	खलङ्गा-रामपुर
२२	मौलाहाले बजार	भल्चौर गा.वि.स.	थारमारे-चौरजहारी
२३	दोभान बजार	बाँफुखोला गा.वि.स.	खरीबोट-बाँफुखोला

श्रोत: वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन २०७३/७४, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७४।

७. राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ बाट प्राप्त सल्यान जिल्लाका प्रमुख नतिजाहरू

राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ को संक्षिप्त परिचय तथा कृषि गणनामा प्रयोग गरिएका शब्दावलीहरूको बारेमा अनुसूची ४ मा उल्लेख गरिएको छ । राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ बाट प्राप्त भएका सल्यान जिल्लाका प्रमुख नतिजाहरूको कृषि गणना २०५८ सँगको तुलनात्मक विवरण तलका तालिकाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. कृषक परिवार र कृषि उत्पादनको प्रयाप्तता सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	इकाई	मान	कैफियत
१.	कृषक परिवारको कुल जमिन	हेक्टर	२६,६८४.८	
२.	कुल कृषक परिवार	सङ्ख्या	४२,४८०	
३.	कृषक परिवारमा कुल जनसङ्ख्या	सङ्ख्या	२,३३९८२	
४.	कृषक परिवारको औषत आकार	जना प्रति कृषक परिवार	५.५१	
५.	मूख्य आयको श्रोत कृषि भएका कृषक परिवार	सङ्ख्या	४१,१३७	कुल कृषक परिवारको ९६.०२ प्र.
६.	मूख्य आयको श्रोत गैरकृषि भएका कृषक परिवार	सङ्ख्या	१,७०३	कुल कृषक परिवारको ३.९८ प्र.
७.	आफ्नै उत्पादनले वर्षभरी खान पुग्ने कृषक परिवार	सङ्ख्या	११,९४८	कुल कृषक परिवारको २७.९ प्र.
८.	आफ्नै उत्पादनले वर्षभरी खान नपुग्ने कृषक परिवार	सङ्ख्या	३०,८९२	कुल कृषक परिवारको ७२.१ प्र.

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ को प्रतिवेदन, के.त.बी. २०७० ।

२. कृषि उत्पादनको अप्रयाप्तताको अवधी र पूर्तिको माध्यम

क्र.स.	अप्रयाप्तताको अवधी	कृषक परिवार		क्र.स.	अप्रयाप्तता पूर्तिगर्ने माध्यम	कृषक परिवार	
		सङ्ख्या	प्रतिशत			सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	१-३ महिना नपुग्ने	१०,४८१	३३.९३	१	आफ्नै गैर कृषि व्यावसाय	३,८५२	१२.४७
२.	४-६ महिना नपुग्ने	१६,८७४	५४.६२	२	जिल्ला भित्रै आय आर्जन	१०,०३५	३२.४८

३.	७-९ महिना नपुग्ने	२,८३०	९.१६
४.	१०-१२ महिना नपुग्ने	७०७	२.२९
जम्मा		३०,८९२	१००

३	जिल्ला बाहिर आय आर्जन	२,१४९	६.९६
४	नेपाल बाहिरको आय आर्जन	१३,५७३	४३.९४
५	पेन्सन	२१०	०.६८
६	सापटी	६५५	२.१२
७	अन्य आय	४१९	१.१६
जम्मा		३०,८९२	१००

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ को प्रतिवेदन, के.त.बी. २०७० ।

३. कृषि चलनको संख्या र क्षेत्रफल

क्र.स.	विवरण	गणना वर्ष			
		२०५८		२०६८	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	कृषि चलनको जम्मा सङ्ख्या	३५,९००	१००	४२,८४०	१००
	कृषि चलन (जग्गा भएका)	३५,८५९	९९.८९	४२,७६१	९९.८२
	कृषि चलन (पशुपंक्षी मात्र भएका)*	४१	०.११	७९	०.१८
२	कृषि चलनको जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टरमा)	२९,५३३.७	१००	२६,६८४.८	१००
	खेत	७,३४४.४	२४.८७	६,५१४.९	२४.४१
	पाखो	२२,१८९.३	७५.१३	२०,१७०.०	७५.५९

* नोट: ८ धुर (०.०१३५५ हेक्टर) भन्दा कम जग्गा भएका तर कृषि गणनाको परिभाषाको मापदण्ड पुरा हुने गरी पशुपंक्षी वा चौपाया पालेका परिवारहरूलाई पशुपंक्षी मात्र भएका कृषि चलन अन्तर्गत समावेश गरिएको छ ।

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०५८ र २०६८, के.त.बी. ।

४. कृषि चलन अन्तर्गत क्षेत्रफल तथा कित्ता सङ्ख्या सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	गणना वर्ष		कैफियत
		२०५८	२०६८	
१	कृषि चलनको (जग्गा भएका) सङ्ख्या	३५,९००	४२,८४०	
२	कृषि चलनको जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टरमा)	२९,५३३.७	२६,६८४.८	
३	प्रति कृषि चलन सरदर क्षेत्रफल (हेक्टरमा)	०.८२	०.६३	
४	जम्मा कित्ता सङ्ख्या	१,१०,०२०	१,४०,०४९	
५	प्रति कृषि चलन सरदर कित्ता सङ्ख्या	३.१	३.३	
६	प्रति कित्ता सरदर क्षेत्रफल (हेक्टरमा)	०.२७	०.२	

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०५८ र २०६८, के.त.बी. ।

५. जग्गाको क्षेत्रफल अनुसार कृषिचलन सङ्ख्या, क्षेत्रफल तथा कित्ता सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	कृषि चलनको क्षेत्रफल	कृषि चलन सङ्ख्या	क्षेत्रफल	जम्मा कित्ता सङ्ख्या	औषत कित्ता सङ्ख्या
१	कृषि चलन (पशुपंक्षी मात्र भएका)	७९	३.१	७९	१.०
२	कृषि चलन (जग्गा भएका)	४२,७६१	२६,६८९.७	१,३९,९७०	३.३
३	०.१ हेक्टर भन्दा कम	१,४९४	१०२.१	१,८०८	३.२
४	०.१ ÷ ०.२ हे. सम्म	४,५५९	७९६.७	८,३८५	१.२
५	०.२ ÷ ०.५ हे. सम्म	१४,५६८	५,०७२.१	४०,६९१	१.८
६	०.५ ÷ १ हे. सम्म	१५,८७८	११,२८५.८	५७,६१८	२.८
७	१ ÷ २ हे. सम्म	५,३९८	७,२८३.४	२६,७२६	३.६
८	२ ÷ ३ हे. सम्म	७०७	१,६८०.८	३,७९९	५.०
९	३ ÷ ४ हे. सम्म	१३१	४२४.४	७३४	५.४
१०	४ ÷ ५ हे. सम्म	२६	११६.५	२१०	५.६

जम्मा	४२,८४०	२६,६८४.८	१,४०,०४९	३.३
-------	--------	----------	----------	-----

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ को प्रतिवेदन, के.त.बी. २०७० ।

६. भू-उपयोगको स्थिती

क्र.स.	विवरण	एकाई	गणना वर्ष			
			२०५८		२०६८	
			मान	प्रतिशत	मान	प्रतिशत
	कृषि चलनको जम्मा क्षेत्रफल	हेक्टर	२९,५३३.७	१००	२६,६८४.८	१००
१	कृषि जग्गा	हेक्टर	२७,५५७.९	९३.३१	२३,०३९.३	८६.३४
	१.१ खेतीयोग्य जग्गा	हेक्टर	२३,४७२.७	८५.१८	२०,३४८.९	८८.३२
	अस्थायी बाली लागेको जग्गा	हेक्टर	२३,०४८.०	९८.१९	१९,६९८.६	९६.८०
	अन्य खेती योग्य जग्गा	हेक्टर	४०२.७	१.८१	६५०.३	३.२
	१.२ स्थाई बाली लागेको जग्गा	हेक्टर	२,६९९.१	९.७९	१,९३५.०	८.४
	१.३ स्थाई चौर चरन भएको जग्गा	हेक्टर	१,३८६.१	५.०३	७५५.४	३.२८
२	गैर कृषि जग्गा	हेक्टर	१,९७१	६.६७	३,६३९.२	१३.६४
	२.१ निजी बन बनेलो	हेक्टर	७२.४	३.६७	२,३२०.४	६३.७६
	२.२ अन्य जग्गा	हेक्टर	१,८९८.६	९६.३३	१,३१८.८	३६.२४
३	पोखरी	हेक्टर	४.९	०.०२	६.२१००	०.०२

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०५८ र २०६८ , के.त.बी. ।

७. जग्गाको स्वामित्व अनुसार कृषक परिवार (कृषि चलन) विवरण

क्र.स.	स्वामित्वको प्रकार	कृषक परिवार सङ्ख्या			
		२०५८		२०६८	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
	जम्मा कृषक परिवार (कृषि चलन) सङ्ख्या	३५,९००	१००	४२,८४०	१००
१	एकल स्वामित्व भएका कृषक परिवार	३३,९४६	९५.०	४२,३६८	९८.९
	आफ्नै हकको जग्गा कमाउने	३३,९४६	१००.०	४२,३१६	९९.८८
	अरुको हकको जग्गा कमाउने	०	०	२६	०.०६
	अन्य प्रकारको उपभोग अन्तर्गत	०	०	२६	०.०६
२	एक भन्दा बढि प्रकारको स्वामित्व	१,९५४	५.०	४७२	१.१

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०५८ र २०६८ , के.त.बी. ।

८. कृषि चलनमा सिंचाईको स्थिती र सिंचित क्षेत्रफल

क्र.स.	विवरण	कृषक परिवार सङ्ख्या			
		२०५८		२०६८	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	कृषि चलन (कृषक परिवार)				
	जम्मा कृषि परिवार सङ्ख्या	३५,९००	१००	४२,८४०	१००
	जग्गा सिंचाई गरेका कृषि परिवार सङ्ख्या	२०,९२१	५८.२८	२४,३६८	५६.८८
२	क्षेत्रफल				
	कृषि चलनको जम्मा क्षेत्रफल	२९,५३३.७	१००	२६,६८४.८	१००
	सिंचित क्षेत्रफल	७,२९६.२	२४.४३	६,६५७.८	२४.९५

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०५८ र २०६८ , के.त.बी. ।

९. सिंचाईको श्रोत

क्र.स.	सिंचाईको श्रोत	कृषक परिवार	क्षेत्रफल(हेक्टर)
--------	----------------	-------------	-------------------

		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	नदि/ तलाउ (स्वतः वहाब,कुलेसो)	२२,७१७	९३.२२	५,७२९.७	८६.०६
२	नदि/तलाउ (तान्नु पर्ने)	२१०	०.८६	५६.४	०.८५
३	बाँध/रिजर्वायर	५७६	२.३६	२०२.५	३.०४
४	अन्य	२,५१५	१०.३२	६६९.२	१०.०५
	जम्मा सिंचित	२४,३६८	१००.०	६,६५७.८	१००.०

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना प्रतिवेदन २०६८ , के.त.बी. ।

१०. अस्थायी बाली लगाएक कृषक परिवार तथा क्षेत्रफल

क्र.स.	अस्थायी बाली	कृषक परिवार		क्षेत्रफल(हेक्टर)	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	खाद्यान्न बाली	४२,६३०		३१,४२७.७	
	गहु	४१,५३०	९७.४२	१३,८३७.६	४४.०३
	मकै	४२,१०६	९८.७७	९,५७०.०	३०.४५
	धान	२५,३३७	५९.४३	६,५६३.९६	२०.८९
	कोदो	९,५६४	२२.४३	९०३.८	२.८८
	जउ	६,८१२	१५.९८	५२३.३	१.६७
	फापर	३४२	०.८	२७.५	०.०९
	अन्य खाद्यान्न बाली	५२	०.१२	१.५	०.००५
२	कोशेबाली	२४,८१३		१,८५३.८	
	भटमास	१५,३०२	६१.६७	६२७.९	३३.८७
	मुसुरो	९,७४७	३९.२८	५५६.८	३०.०४
	चना	६,३९३	२५.७६	२३७.७	१२.८२
	बोडी	६,८३९	२७.५६	११७.४	६.३३
	केराउ	४,०८७	१६.४७	११४.२	६.१६
	गहत	२,३३२	९.४	७५.९	४.०९
	मास	२,०४४	८.२४	६६.२	३.५७
	रहर	१५७	०.६३	५.३	०.२९
	मुंग	१०५	०.४२	१.९	०.१०
	अन्य कोसेबाली	१,८६०	७.५	५०.७	२.७३
३	कन्दमूल बाली	१८,३९४		१,०७१.१	
	आलु	१६,०६२	८७.३२	८६१.९	८०.४७
	पिडालु	६,२३६	३३.९	१५७.१	१४.६७
	सखरखण्ड	६५५	३.५६	४९.९	४.६६
	अन्य कन्दमूल बाली	७९	०.४३	२.१	०.२
४	तेलहन बाली	२४,१०६		१,५०८.९	
	तोरी/सर्स्यू	२३,७१३	९८.३७	१,४१३.२	९३.६६
	बदाम	१,९१३	७.९४	६२.२	४.१२
	तेल	१,३६२	५.६५	२४.३	१.६८
	आलस	५२	०.२२	५.७	०.३८
	झुसे तेल	२६	०.११	०.२	०.०१
	अन्य तेल बाली	७९	०.३३	३	०.२
५	नगदे बाली	३६७		८.५	

क्र.स.	अस्थायी बाली	कृषक परिवार		क्षेत्रफल(हेक्टर)	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
	सुर्ती	२३६	६४.३१	४.९	५७.६५
	ऊखु	७९	२१.५३	१.७	२०.०
	अन्य नगदे बाली	७९	२१.५३	१.९	२२.३५
६	मसला बाली	१९,६७८		१,२२७.५	
	प्याज	५,५५५	२८.२३	१०९.८	८.९५
	बेसार	७,४१५	३७.६८	१९८.१	१६.१४
	अदुवा	१०,८७४	५५.२६	६७८.३	५५.२६
	लसुन	६,१८४	३१.४३	१०१.९	८.३
	धनिया	२,७७७	१४.११	२८.५	२.३२
	खुर्सानी	६,०००	३०.४९	१०५.३	८.५८
	अन्य मसला बाली	९१७	४.६६	५.६	०.४६
७	तरकारी बाली	१६,०६२		९०९.४	
	टमाटर/गोलभेडा	२,७७७	१७.२९	२०५.४	२२.५९
	फूलगोपी (काउली)	३,०१३	१८.७६	१५९.२	१७.५१
	बन्दागोपी	२,०७०	१२.८९	११८.३	१३.०१
	अन्य तरकारी	१३,१२७	८१.७३	४२६.४	४६.८९
८	अन्य अस्थायी भुईँ बाली	५२		१.१	

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०५८ र २०६८, के.त.बी.।

११. प्रमुख बालीमा प्रयोग गरिएको विउ र विषादीको प्रयोग सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	प्रमुख बालीको नाम	विउ प्रयोग गर्ने कृषक परिवार (प्रतिशत)						विषादी प्रयोग गरेका कृषक परिवार (प्रतिशत)	
		२०५८			२०६८			२०५८	२०६८
		स्थानिय	उन्नत	दुबै	स्थानिय	उन्नत	हाईब्रेड		
१	धान	८३.३८	१०.५३	६.२६	९०.०७	६.८२	३.१	१६.६३	१३.५५
२	मकै	९४.९३	२.५	२.५६	९५.९६	३.९८	०.०६	२.५६	१.६५
३	गहुँ	८८.३९	७.३६	४.३१	९३.९४	६.०६	०.००	४.८५	२.३७
४	आलु	८१.२१	१६.४७	२.३३	८९.४०	९.९५	०.६५	५.८३	९.८६
५	तरकारी जात	८८.३	६.६८	५.०१	८७.४४	११.४२	१.१४	६.०६	२३.६७
६	अन्य बाली	९४.८१	४.४५	०.७४	९७.७६	२.२४	०.००	३.१५	४.३०

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०५८ र २०६८, के.त.बी.।

१२. पशुपंक्षी सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	पशुपंक्षी	२०५८			२०६८			फरक प्रतिशत (जम्मा पशुपंक्षीको)
		जम्मा	स्थानिय	उन्नत	जम्मा	स्थानिय	उन्नत	
१	गाई/गोरू	१,४७,०८०	१,४६,३६८	७१२	१,२६,०६०	१,२५,९८६	७४	-१४.२९
२	राँगा/भैसी	२८,५७३	२७,५९७	९७७	२१,५२०	२१,४०९	१११	-२४.६८
३	खसि/बाख्रा	१,२३,३९१	उ.न.	उ.न.	२,०२,४३१	२,०१,८०४	६२७	६४.०६
४	भेडा/भेडी	१२,०२८	उ.न.	उ.न.	२४,७९०	२४,७९३	७७	१०६.१
५	बंगुर/सुंगुर	१२,९६४	१२,८०१	१६३	५,६९१	५,६९१	-	-५६.१
६	कुखुरा	४,२२,०८९	४,१२,८९१	९,१९८	३,९०,८००	३,८१,३१५	९,४८५	-७.४१
७	हाँस	४१,४७६	उ.न.	उ.न.	५७६	उ.न.	उ.न.	-९८.६१

द	परेवा	१,५१,४१५	उ.न.	उ.न.	२८८	उ.न.	उ.न.	-९९.८१
---	-------	----------	------	------	-----	------	------	--------

नोट: उ.न. = उपलब्ध नभएको

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ को प्रतिवेदन, के.त.बी. २०७० ।

१३. कृषि ऋण सम्बन्धी

क्र.स.	विवरण	२०५८	२०६८	कैफियत
१	कृषि प्रयोजनको लागि ऋण नलिएका कृषक परिवार	२९,४६९	२८,६३९	
२	कृषि प्रयोजनको लागि ऋण लिएका कृषक परिवार	६,४३१	१४,२०१	
	नातेदार बाट	उ.न.	८,३३२	
	कृषि विकास बैंक बाट लिएका	१,१६०	४४५	
	महिला समूहबाट	उ.न.	१,६२५	
	वाणिज्य बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरूबाट	उ.न.	१३१	
	सहकारीहरूबाट लिएका	उ.न.	२६२	
	कृषक समूहबाट	उ.न.	१,२८४	
	अन्य बाट	उ.न.	२,१२२	
३	कृषि ऋण वा थप कृषि ऋण लिन इच्छुक कृषक परिवार	९,३२१	२६,५९५	
	बिऊ तथा मलको लागि	-	४,१६६	
	सिंचाईको लागि	-	६,८६५	
	कृषि औजारको लागि	-	८९१	
	पशुपंक्षि पालनको लागि	३,८०६	११,००५	
	माछा पालनको लागि	४१	८३८	
	अन्य कृषि कार्यका लागि	२२४	२,८३०	

नोट: उ.न. = उपलब्ध नभएको

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ को प्रतिवेदन, के.त.वि २०७० ।

१४. कृषक परिवारमूलीको शैक्षिक अवस्था

क्र.स.	शैक्षिक योग्यता	लिङ्ग					
		जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत
१	जम्मा कृषक परिवारमूली	४२,८४०	१००	३९,१४६	९१.३८	३,६९४	८.६२
२	असाक्षर	१५,५९१	३६.३९	७,४१५	८४.३६	२,४३७	१५.६४
३	साक्षर	२७,२४९	६३.६१	२५,९९२	९५.३९	१,२५७	४.६१
	५ कक्षा सम्म	७,८६१	२८.८५	७,६२५	२९.३४	२३६	१.८७
	६-१० कक्षा	८,२०१	३०.१	७,९३९	३०.५४	२६२	२.०८
	एस.एल.सी.	१,१५३	४.२३	१,१२७	४.३३	२६	०.०६
	प्रमाणपत्र/१०+२	१,३६२	४.९९	१,३३६	५.१४	२६	०.०६
	स्नातक	३६७	१.३४	३६७	१.४१	०	०
	स्नातकोत्तर	१८३	०.६७	१८३	०.७०	०	०
	अनौपचारिक शिक्षा	८,१२२	२९.८१	७,४१५	२८.५३	७०७	५.२५

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ को प्रतिवेदन, के.त.वि २०७० ।

खण्ड ८ सार्वजनिक प्रशासन तथा सेवा

सल्यान जिल्लामा सरकारी कार्यालयहरू (सरकारी आयोजनाका कार्यालयहरू समेत गरी), अर्धसरकारी निकाय तथा संस्थानहरू, इलाका स्तरका विषयगत कार्यालयहरूको नाम ठेगाना, टेलिफोन नं. आदिको विवरणहरू यस खण्ड अन्तरगत समावेश गरिएको छ ।

१ सरकारी तथा अर्ध सरकारी कार्यालयहरूको विवरण

तालिका नं. ८.१ सल्यान जिल्लामा अवस्थित सरकारी तथा अर्धसरकारी कार्यालयहरूको विवरण

क्र.स.	कार्यालयको नाम	टेलिफोन नं.	कैफियत
1.	सल्यान जिल्ला अदालत खलङ्गा,सल्यान	५२०००१/७५	
2.	जिल्ला प्रशासन कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२००७१, ५२०१३४	
3.	जिल्ला समन्वय समितिको कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२००७२, ५२०१४४	
4.	भैरव प्रसाद गण खलङ्गा,सल्यान	५२९०९०, ५२९०९१	
5.	जिल्ला प्रहरी कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२००७०,५२००९९	
6.	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२०१३०,५२०२०५	
7.	जिल्ला वन कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२०००८,५२०१२२	
8.	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२०१४८,५२००८१	
9.	जिल्ला शिक्षा समन्वय इकाई खलङ्गा,सल्यान	५२००७४,५२०१४९	
10.	राष्ट्रिय अनुसन्धान जिल्ला कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२००४३	
11.	जिल्ला पशुसेवा कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२००६२	
12.	कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२००७६	
13.	कृषि विकास बैंक खलङ्गा,सल्यान	५२०००३	
14.	नेपाल बैंक लिमिटेड खलङ्गा,सल्यान	५२००७३	
15.	म.प. सिचाई सव डिभिजन कार्यालय नं. २	५२०१०८	
16.	म.प. खानेपानी तथा सरसफाई सव डिभिजन कार्यालय	५२०००६	
17.	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२०१३२	
18.	जिल्ला निर्वाचन कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२०१९०	
19.	नेपाल विद्युत प्राधिकरण खलङ्गा,सल्यान	५२००८०,५२००५०	
20.	राष्ट्रिय अदुवावाली अनुसन्धान कार्यक्रम कपुरकोट,सल्यान	५२९०८९	
21.	जिल्ला भू-संरक्षण कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२०००७	
22.	जिल्ला वनस्पति कार्यालय कपुरकोट,सल्यान	५२९०८८	
23.	जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२०१२३	
24.	जिल्ला हलाक कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२००११	
25.	घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति खलङ्गा,सल्यान	५२००१२	
26.	स्थानीय विकास कोष खलङ्गा,सल्यान	५२००६४	
27.	कारागार कार्यालय खलङ्गा,सल्यान	५२०००५	

क्र.स.	कार्यालयको नाम	टेलिफोन नं.	कैफियत
28.	नेपाल टेलिकम खलङ्गा, सल्यान	५२०९००, ५२००४४	
29.	नापी कार्यालय खलङ्गा, सल्यान	५२००९०	
30.	जिल्ला आर्युवेद स्वास्थ्य केन्द्र खलङ्गा, सल्यान	५२००५७	
31.	महिला तथा बालबालिका कार्यालय खलङ्गा, सल्यान	५२०००९	
32.	जिल्ला मालपोत कार्यालय खलङ्गा, सल्यान	५२०००२	
33.	ग्रा.स्वा.पू.वि. कार्यक्रम खलङ्गा, सल्यान	५२०९८५	
34.	जिल्ला खेलकुद विकास समिति खलङ्गा, सल्यान	५२०३३६	
35.	जिल्ला बाल कल्याण समिति खलङ्गा, सल्यान	५२०००९	

श्रोत: जिल्ला प्रशासन कार्यालय सल्यान, २०७४।

२ गैर सरकारी संस्थाहरू

तालिका नं. ८.२ जिल्लामा क्रियाशिल गैर सरकारी संस्थाहरू (आ.व. २०७३/०७४ मा नयाँ दर्ता तथा नविकरण भएका)

क्र.स.	कार्यालयको नाम	दर्ता/नविकरण हृदाको ठेगाना (साविक)	टेलिफोन नं.
१	जिल्ला अदुवा उद्यमी संघ	खलंगा, सल्यान	
२	वनगाडी युवा क्लव	देवस्थल, सल्यान	
३	डि.एस. युथ क्लव	खलंगा २, सल्यान	
४	खानेपानी तथा सरसफाई	थारमारे ४	
५	युवा सूचना केन्द्र	खलंगा २	
६	अपांग सशक्तिकरण नेपाल	कजेरी ४	
७	कुपिण्डेदह संरक्षण तथा पर्यटकिय विकास केन्द्र	कुपिण्डेदह, सल्यान	
८	नवजागरण युवा क्लव	स्यानीखाल ४	
९	जिल्ला लघु उद्यमी समुह	खलंगा	
१०	शैक्षिक जागरण युवा क्लव	सिद्धेश्वरी ८	
११	रोदन बाल उद्धार युवा क्लव	दमाचौर ४	
१२	कृषि उपज व्यवस्थापन केन्द्र	रिम १	
१३	नमुना युवा क्लव	डाडागाउँ ५	
१४	जय सिद्ध बाबा युवा क्लव	हिवल्चा ५	
१५	साझा सल्लेरी युवा क्लव	खलंगा १	
१६	प्रगतिशिल युवा क्लव	सेजबालटाकुरा	
१७	नव एकता युवा क्लव	त्रिवेणी १	
१८	दलित जागरण युवा क्लव	कालागाउँ ३	
१९	जिल्ला स्तरिय शान्ति सञ्जाल	खलंगा	

२०	युनिभर्सल युथ क्लव	थारमारे ४	
२१	मिसन टु डेभलपमेन्ट कमिटी	खलंगा ५	
२२	जनसांस्कृतिक संरचना क्लव	काप्रचौर	
२३	हंशवाहिनी सामुदायिक अध्ययन केन्द्र	थारमारे ४	
२४	गंगामाला भगवती मन्दिर व्यवस्थापन तथा संरक्षण समिति	कालिमाटी रामपुर २	
२५	ववई स्पोर्ट्स युवा क्लव	काप्रचौर ८	
२६	क्रियाशिल नवचेतना सांस्कृतिक युवा क्लव	काप्रचौर १	
२७	जेष्ठ नागरिक जिल्ला संघ	खलंगा	
२८	लोकतन्त्र र सामाजिक रुपान्तरणका लागि विशेश्वर प्रसाद अध्ययन केन्द्र	खलंगा	
२९	मानव अधिकार वकालत केन्द्र	खलंगा	
३०	सल्यान शारदा नदी नियन्त्रण तथा निरीक्षण उपभोक्ता संघ	खलंगा ९	
३१	कुखुरा व्यवसायी संघ	खलंगा ३	
३२	नेपाल वन पैदावर उद्योग	खलंगा	
३३	समाज विकासका लागि जनजागरण केन्द्र	खलंगा	
३४	सल्यान युनेस्को केन्द्र	कजेरी	
३५	सुशासन संघ नेपाल	खलंगा ५	
३६	शिव गुफासंरक्षण तथा व्यवस्थापन समिति	पिपलनेटा ८	
३७	सामाजिक तथा शैक्षिक कल्याण	कजेरी ६	
३८	कल्याणकारी अपांग सेवा संघ	खलंगा ५	
३९	सा.क. जनप्रिय	थारमारे ७	
४०	महिला सरोकार मञ्च	खलंगा ६	
४१	सिद्ध कुमाख पवित्र धाम	मर्मपरिकाँडा ५	
४२	दिगो विकासका लागि जनसहभागिता (पास नेपाल)	खलंगा ५	
४३	ग्रामिण उर्जा प्रवर्धन समिति	सेजवालटाकुरा	
४४	सामुदायिक विकास केन्द्र तथा वातावरण संरक्षण मञ्च	धनवाड १	
४५	शारदा सल्यान नेपाल	खलंगा ५	
४६	नागरिक सरोकार मञ्च	खलंगा ५	
४७	सामाजिक विकासका लागि जनएकता (पोष्ट नेपाल)	खलंगा ५	
४८	शारदा कुमाख नाट्य संस्था	खलंगा २	
४९	खलंगा खानेपानी उपभोक्ता	खलंगा सितलपाटी	
५०	शारदा नदी नियन्त्रण संस्था	खलंगा ५	
५१	मध्यपश्चिम युवा मिलन केन्द्र	खलंगा ८	
५२	ग्रामिण विकासका लागि जनजागरण केन्द्र (पाई) नेपाल		
५३	मिसन टु नेपाल	खलंगा ५	
५४	दलित विकास समाज	सेजवालटाकुरा १	
५५	कवुलियती वन महासंघ नेपाल	खलंगा ६	

५६	जनसांस्कृतिक संरचना क्लव	काप्रचौर २	
५७	विकास तथा शान्ति सरोकार नेपाल	खलंगा २	
५८	शारदा प्लस	खलंगा ६	
५९	प्रगतिशिल युवा क्लव	सेजवालटाकुरा	
६०	मठमन्दिर धर्म सांस्कृतिक संरक्षण	खलंगा ९	
६१	नेपाल निर्माण व्यवसायी संघ	खलंगा ५	
६२	सोसल इन्भारोमेन्टल एजुकेशन फर डेभलपमेन्ट	सेजवालटाकुरा	
६३	मध्यपश्चिम नदी नियन्त्रण उपभोक्ता संस्था	खलंगा	
६४	राष्ट्रिय कृषि प्राविधिक संगठन (नेटो नेपाल)	खलंगा	
६५	नारी विकास केन्द्र	धनवाड	
६६	पाथिभरे अपांग समाज	दमाचौर	
६७	मर्मखोला नदी नियन्त्रण संस्था	कालागाउँ ४	
६८	शारदा मिडिया संगम	खलंगा ५	
६९	सल्यान युनेस्को संघ	खलंगा	
७०	ग्रामिण विकास सञ्चार केन्द्र	खलंगा ५	

श्रोत: जिल्ला प्रशासन कार्यालय सल्यान , २०७४ ।

खण्ड ९ न्याय तथा कानून

१. जिल्ला प्रहरी कार्यालय सल्यानमा दर्ता भएका अपराध सम्बन्धी विवरण

जिल्ला प्रहरी कार्यालय सल्यानबाट प्राप्त विगत दुई आ.व. (आ.व.२०७२/०७३ र आ.व.२०७३/०७४) मा दर्ता तथा फर्छाँट भएका अपराधहरूको प्रकृती अनुसारको विवरण यस खण्डमा प्रस्तुत गरिएको छ । जस अनुसार ज्यान सम्बन्धी, सामाजिक अपराध तथा महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी अपराधहरू तथा विविध गरि वर्गीकरण गरिएको छ । जस्मा आ.व.२०७२/०७३ र आ.व.२०७३/०७४लाई विश्लेषण गरि हेर्दा आत्महत्या, संगठित तथा आर्थिक अपराधहरू, सामाजिक अपराधहरू, महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी अपराधहरू बढ्दो क्रममा देखिएका छन् । आ.व. २०७२/०७३ मा कुल अपराधहरूको सङ्ख्या १३२ रहेको छ भने आ.व. २०७३/०७४ सो सङ्ख्या क्रमशः १५३ पुगेको छ । अपराधको प्रकृती अनुसारको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ९.१ विगत दुई वर्षको जिल्लाको अपराध सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	अपराधको किसिम	आ.व.२०७२/०७३			आ.व.२०७३/०७४		
		दर्ता	फर्छाँट	बाँकी	दर्ता	फर्छाँट	बाँकी
१	ज्यान सम्बन्धी	५०	२७	२३	५३	४५	८
	कर्तव्य ज्यान	१३	११	२	७	६	१
	ज्यान मार्ने उद्योग	५	५	०	५	४	१
	सवारी ज्यान	८	७	१	६	६	०
	भवितब्य	२२	४	१८	२८	२८	०
	फुटकर ज्यान	२	०	२	७	१	६
२	आत्महत्या सम्बन्धी	५४	२१	३३	५२	०	५२
	विष सेवन गरी	१४	४	१०	१८	०	१८
	झुण्डिएर	४०	१७	२३	३४	०	३४
३	संगठित तथा आर्थिक अपराध सम्बन्धी	१	१	०	५	४	१
	चोरी	०	०	०	४	३	१
	डाँका	०	०	०	-	-	-
	ठगी सम्बन्धी	१	१	०	१	१	०
	चन्दा सङ्कलन	०	०	०	०	०	०
४	सामाजिक अपराध	१६	१६	०	१७	१७	०
	केही सार्वजनिक अपराध(के.सा.अ.)	१२	१२	०	१७	१७	०
	कुटपिट अंगभंग	०	०	०	-	-	-
	मानव बेचबिखन	४	४	०	०	१	०
५	महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी	८	८	०	२०	१९	१
	बहु विवाह	१	१	०	४	४	०

क्र.स.	अपराधको किसिम	आ.व.२०७२/०७३			आ.व.२०७३/०७४		
		दर्ता	फर्छौट	बाँकी	दर्ता	फर्छौट	बाँकी
	जवरजस्ती करणी	६	६	०	११	१०	१
	जवरजस्ती करणी उद्योग	१	१	०	५	५	०
६	विविध	३	३	०	६	६	०
	हात हतियार खरखजाना	१	१	०	५	५	०
	जातिय भेदभाव तथा छुवाछुत	०	०	०	-	-	-
	बोकसी आरोप	०	०	०	१	१	०
	आगलागी सम्बन्धी	२	२	०	०	०	०
	जम्मा	१३२	७६	५६	१५३	९०	६३

श्रोत: जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सल्यान, २०७४।०८।०३ गते सम्मको ।

२. जिल्ला अदालत सल्यानका लगत तथा फर्छौट मुद्दाहरू

तालिका नं. ९.२ जिल्ला अदालत सल्यान मा दर्ता भई फर्छौट भएका तथा बाँकी मुद्दा सम्बन्धी विवरण (आ.व.२०७३/०७४ मा)

क्र.स	मुद्दाको किसिम	जम्मा लगत	फर्छौट	बाँकी	कैफियत
७१	देवानी				
	सरकारवादी	-	-	-	
	व्यक्तिवादी	९८	६५	३३	
७२	फौजदारी				
	सरकारवादी	७०	५३	१७	
	व्यक्तिवादी	१६३	१३९	२४	
	जम्मा	३३१	२५७	७४	
	रिट अन्तर्गत				
	बन्दीप्रत्यक्षीकरण	०	०	०	
	निषेधाज्ञा	२	१	१	
	कुलजम्मा	३३३	२५८	७५	

श्रोत: जिल्ला अदालत, सल्यान, २०७४ ।

तालिका नं. ९.३ जिल्ला अदालत सल्यान लगत तथा फर्छौट मुद्दाको विषयगत विवरण (आ.व.२०७३/०७४)

क्र.स	मुद्दाको विषय	लगत	फर्छौट	बाँकी	कैफियत
१	लेनदेन सम्बन्धी	२०	१४	६	
२	जग्गा सम्बन्धी	२४	२०	४	
	क. जग्गा खिचोला	४	४	०	
	ख. कुलोपानी	३	२	१	
	ग. हक कायम	१	१	०	
	घ. लिखत बदर	१६	१३	३	
३	पारिवारिक	१८७	१४७	४०	
	क. अंश	५०	२८	२२	
	ख. नाताकायम	१	१	०	
	ग. बहुविवाह	४	४	०	
	घ. मानाचामल	४	३	१	
	ङ. सम्बन्ध विच्छेद	१२६	१०९	१७	
	च. हाडनाता विवाह	१	१	०	
	छ. विवाह वदर	१	१	०	
४	करणी	२३	१७	६	
	क. जवरजस्ती करणी	२३	१७	६	

क्र.स	मुद्दाको विषय	लगत	फर्छौट	बाँकी	कैफियत
	ख. अन्य करणी	०	०	०	
५	चोरी	५	४	१	
	क. डाँका चोरी	४	३	१	
	ख. नकवजनी चोरी	०	०	०	
	ग. साधारण चोरी	१	१	०	
६	ज्यान	२५	१७	८	
	क. कर्तब्य	१०	७	३	
	ख. ज्यानमार्ने उद्योग	५	२	३	
	ग. गर्भपतन	१	०	१	
	घ. सवारी ज्यान	९	८	१	
७	कुटपिट	५	५	०	
	क. सामान्य कुटपिट	५	५	०	
८	करकाप	४	३	१	
९	गालिबेज्जती	८	८	०	
१०	लुटपिट	२	०	२	
११	जालसाजी	१०	७	३	
१२	जिउमास्ने बेच्ने, मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार	३	३	०	
१३	आगो लगाएको	२	१	१	
१४	ठगी	१	१	०	
१५	वन सम्बन्धी	३	३	०	
१६	अन्य	५	३	२	
१७.	विना इजाजत रूख कटान	३	३	०	
१८.	चन्दा	१	०	१	
१९.	बोक्सी आरोप	१	१	०	
२०.	बिष्फोटक पदार्थ सम्बन्धि	१	१	०	
२१.	अपहरण तथा शरिर बन्धक	१	१	०	
२२.	घरेलु हिंसा सम्बन्धि	१	१	०	
२३.	लागुऔषधी सम्बन्धी	१	०	१	
२४.	किर्ते	१	१	०	
	कुल जम्मा	३३३	२५८	७५	

श्रोत: जिल्ला अदालत, सल्यान, २०७४ ।

३. जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय सल्यानको मुद्दाको वस्तुगत विवरण

तालिका नं. ९.४ आ.व. २०७३/०७४ को मुद्दाको वस्तुगत विवरण

क्र.स	मुद्दाको किसिम	जम्मा	फर्छौट	बाँकी	कैफियत
१	अदालत तर्फ	६२	३७	२५	
२	जिल्ला प्रशासन तर्फ	२६	२०	६	
३	वन तर्फ	३	३	०	
	जम्मा	९१	६०	३१	

(क) जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय सल्यानबाट कानुनी राय प्रदान गरेको सङ्ख्या

५

(ख) प्रतिवादी नभई मुद्दा नचलाई तामेलीमा राख्ने निर्णय भएका मुद्दाहरू

५९

१	विष सेवन गरेर	१२
२	आगलागीबाट	०
३	झुण्डिएर	२२
४	लडेर	०
५	पानीमा डुबेर	१
६	अन्य प्रकृतीका	२४

श्रोत: जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय , सल्यान, २०७४।

खण्ड १० महिला तथा बालवालिका

कुल जनसङ्ख्याको आधा भन्दा बढि भाग ओगटेको नेपाली महिलाको स्थिती अझै पनि धेरैजसो ठाँऊमा उपेक्षित अवस्थामा रहेको पाईन्छ । महिलाहरूको विषय संवेदनशिल विषय भएको कुरालाई हाम्रो देशमा मात्र नभएर विश्वमा नै गहन रूपमा लिन थालिएको छ । महिलाहरूको विकासको लागि सयूक्त राष्ट्रसंघले सन् १९८१ मा एउटा सन्धिपत्र जारी गरेको थियो । जसमा महिला अधिकार: राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सास्कृतिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य तथा खेलकुद सम्बन्धी उल्लेख गरिएको छ । यस विषयमा नेपालले पनि प्रतिबद्धता जनाएको छ । यिनै विषयमा तथ्याङ्कहरूको अध्ययन र विश्लेषण गरी समस्याहरूको पहिचान गर्नु पर्ने देखिन्छ । जवसम्म महिलाहरू उत्पादनमूलक कार्यमा संलग्न रहदैनन् तवसम्म देशको आर्थिक अवस्था बढ्दैन भन्ने कुरामा दुईमत छैन । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग तथा जिल्लास्तरका सरोकारवाला निकायहरूबाट उत्पादित महिला तथा बालवालिका सँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने तथ्याङ्कहरू यस खण्ड अन्तरगत समावेश गरिएको छ ।

१. घरजग्गाको स्वामित्व तथा परिवारमूलीमा महिलाको अवस्था

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ का अनुसार जिल्लाका कुल घरधुरीहरू मध्ये महिलाकै नाममा घर र जमिन भएका घरधुरीहरूको सङ्ख्या २,२२६ (४.७८ प्रतिशत) रहेको छ । त्यस्तै जमिनमात्र भएका घरधुरी २,२४४ (४.८२ प्रतिशत) रहेको छ । घरमूलीको सन्दर्भमा राष्ट्रिय जनगणना २०६८ प्रयोग गरिएका शब्दावलीहरूको परिभाषा अनुसार "१० वर्ष उमेर पुरा गरेको महिला वा पुरुष जो अक्सर परिवारमा उपस्थित रहने र परिवारमा परि आएका दैनिक कामकाज खर्च र व्यवहार चलाउन चाँजोपाँजो (व्यवस्था) मिलाउने मुख्य व्यक्ति लाई घरमूली वा परिवारमूली भनिएको छ ।" जनगणना २०६८ को नतिजा अनुसार सल्यान जिल्लामा १०,८०६ (कुल घर परिवारको २३.२१ प्रतिशत) परिवारमा महिला घरमूली रहेका छन् ।

तालिका नं. १०.१ घरजग्गामा महिलाको स्वामित्व

क्र.स.	विवरण	परिवार सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	घर जग्गा दुवै महिलाको नाममा रहेको	२,२२६	४.७८	
२	जग्गा मात्र महिलाको नाममा रहेको	२,२४४	४.८२	
३	घरजग्गा दुबै महिलाको नाममा नभएको	४१,६०२	८९.४२	
४	उल्लेख नभएको (अनुत्तरित)	४५२	०.९७	
जम्मा		४६,५२४	१००.००	

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.बी. ।

तालिका नं. १०.२ लिङ्ग र उमेरको आधारमा परिवारमूलीको विवरण

क्र.स	उमेर समूह	जम्मा परिवार		महिला घरमूली भएका परिवार		पुरुष घरमूली भएका परिवार		कैफियत
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	
१	१०-१४ वर्ष	९०	०.१९	२७	०.२५	६३	०.१८	
२	१५-१९ वर्ष	७०९	१.५२	२६७	२.४७	४४२	१.२४	
३	२०-२९ वर्ष	८,५८३	१८.४४	३,२१३	२९.७३	५,३७०	१५.०२	
४	३०-३९ वर्ष	११,७२५	२५.१८	३,०६८	२८.३९	८,६५७	२४.२२	
५	४०-४९ वर्ष	९,९७८	२१.४३	१,६८७	१५.६१	८,२९१	२३.१९	
६	५०-५९ वर्ष	८,१७१	१७.५५	१,०८२	१०.०१	७,०८९	१९.८३	
७	६०-६९ वर्ष	५,४३४	११.६७	१,०६८	९.८८	४,३६६	१२.२१	
८	७० वर्ष र माथी	१,८६६	४.०१	३९४	३.६५	१,४७२	४.१२	
	जम्मा	४६,५५६	१००	१०,८०६	१००	३५,७५०	१००	

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.बी. ।

२. महिलाहरूको वैवाहिक स्थिती तथा पहिलो विवाह गर्दाको उमेर

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा देशका हरेक परिवारमा अक्सर बसोबास गर्ने १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थिती को आँकडा प्राप्त गर्नको लागि प्रश्न समावेश गरिएको थियो जसमा ७ वटा विकल्पहरू समावेश गरिएको थियो । यस जनगणनाबाट प्राप्त नतिजा अनुसार सल्यान जिल्लाका १० र सो भन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थिती यसै पुस्तकको खण्ड दुईमा प्रस्तुत गरिएको छ भने महिलाहरूको मात्र वैवाहिक स्थिती तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी १० वा सो भन्दा माथिको उमेरका व्यक्तिहरूको पहिलो पल्ट विवाह हुँदा पुरा भएको उमेरको आधारमा पुरुष र महिलाको पहिलो विवाह गर्दाको औषत उमेर गणना गरिन्छ । यो सूचक जनसङ्ख्याको प्रयोजनयोग्य व्यवहारसँग पनि प्रत्यक्ष सम्बन्धित रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को नतिजाअनुसार सल्यान जिल्लामा १० वा सो भन्दा बढि उमेरका जम्मा महिलाहरू मध्ये ७६.०५ प्रतिशत महिलाहरूको कम्तिमा एकपटक विवाह भैसकेको देखिएको छ भने विवाहित महिलाहरूको जम्मा जनसङ्ख्या मध्ये सबैभन्दा बढि ७१.१५ प्रतिशत महिलाहरूको विवाह १५-१९ वर्षको उमेर भएको देखिएको छ ।

तालिका नं. १०.३ महिलाहरूको वैवाहिक स्थिती तथा पहिलो विवाह गर्दाको उमेर सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	महिलाहरूको वैवाहिक स्थिती	सङ्ख्या	प्रतिशत	क्र.स.	पहिलो विवाह गर्दाको उमेर	महिलाको सङ्ख्या	प्रतिशत
१	विवाह नभएको	३१,६६६	३२.९५	१	१० वर्ष भन्दा कम	७४	०.११
२	एक विवाह	५५,५६६	५७.८१	२	१०-१४	६,४७५	१०.०५
३	बहुविवाह	१,३५७	१.४१	३	१५-१९	४५,८५२	७१.१५
४	पुनर्विवाह	३,१४८	३.२८	४	२०-२४	१०,३९४	१६.१३
५	एकल (विधवा)	४,०७६	४.२४	५	२५-२९	१,२११	१.८८
६	पारपाचुके भएको	१०७	०.११	६	३०-३४	२९४	०.४६
७	छुट्टिएर बसेका	१९१	०.२	७	३५-३९	८९	०.१४
	जम्मा*	९६,१११	१००	८	४०-४४	३०	०.०५
				९	४५-४९	११	०.०२
				१०	५० वर्ष भन्दा माथी	१५	०.०२
					जम्मा**	६४,४४५	१००

* १० वा सो भन्दा बढि उमेरका जम्मा महिलाको सङ्ख्या ।

** विवाहित महिलाको जम्मा सङ्ख्या ।

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.बी. ।

३. विवाहित महिला र जन्माएका बालबच्चा सम्बन्धी विवरण

राष्ट्रिय जनगणनामा १५ देखी ४९ वर्ष उमेर समूहका विवाहित महिलाई हालसम्म कति वटा जिवित सन्तान जन्माउनु भएको छ भनि प्रश्न सोधिएको थियो । यो प्रश्नबाट प्राप्त आँकडाहरू Lifetime fertility निकाल्नको लागि प्रयोग गरिन्छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बाट प्राप्त १५ देखी ४९ वर्ष भित्रका विवाहित महिला र उनिहरूले जन्माएका बालबालिकाहरूको विवरण तलको तालिका मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १०.४ जन्माएका वच्चाहरूको आधारमा १५-४९ वर्ष भित्रका विवाहित महिलाहरूको विवरण

क्र.स	विवरण	जम्मा	आमाहरूको उमेर						
			१५-१९	२०-२४	२५-२९	३०-३४	३५-३९	४०-४४	४५-४९
१	वच्चा नभएका	६,५१७	३,०६६	१,६४७	६८३	३०९	२७६	२७९	२५७
२	१ वच्चा भएका	६,४३६	१,१५५	३,४४३	९७७	२७८	२६८	१६७	१४८
३	२ वच्चा भएका	९,५९९	१५०	३,०९७	३,१०२	१,४३५	९०७	५२६	३८२
४	३ वच्चा भएका	९,५९९	३३	९२२	२,७६९	२,२७७	१,९०८	९८०	७०९
५	४ वच्चा भएका	६,९९३	०	१५६	१,२९५	१,८९१	१,६१५	१,१७९	८५७
६	५ वच्चा भएका	४,३३५	०	८२	४०३	८६४	१,१३१	१,०२८	८२६
७	६ वच्चा भएका	२,११५	०	१६	४७	३४७	३८०	७२५	६००
८	७ वच्चा भएका	९५४	०	०	२३	३९	२०७	३२७	३५८
९	८ वच्चा भएका	५६५	०	०	०	३९	७८	२१५	२३४
१०	९ र बढि	४२१	०	०	८	८	६०	९६	२४९
११	नखुलेको	१,९३०	०	८४०	३७२	१८५	२२४	१८३	१२५
जम्मा विवाहित महिला		४९,४५५	४,४०४	१०,२०५	९,६७२	७,६७१	७,०५४	५,७०६	४,७४३

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.बी. ।

तालिका नं. १०.५ आमाहरूको उमेर अनुसार जन्माएका कुल बच्चा, हालसम्म जिवित तथा मृत्यु भएका बच्चाको विवरण

क्र.स	आमाको उमेर	कुल जन्माएका बच्चा			जिवित बच्चा			मृत्यु भएका बच्चा		
		जम्मा	छोरा	छोरी	जम्मा	छोरा	छोरी	जम्मा	छोरा	छोरी
१	१५-१९	१,५५४	८३१	७२३	१,४३८	७४८	६९०	११६	८३	३३
२	२०-२४	१३,५४१	७,०७५	६,४६६	१२,९१५	६,६९६	६,२१९	६२६	३७९	२४७
३	२५-२९	२३,१७६	११,९२१	११,२५४	२२,०२०	११,२०८	१०,८१२	१,१५६	७१४	४४२
४	३०-३४	२४,६०३	१२,७१८	११,८८५	२३,१२१	११,८६९	११,२५२	१,४८२	८४९	६३३
५	३५-३९	२४,८६६	१३,३१४	११,५५२	२३,०७०	१२,२६०	१०,८१०	१,७९६	१,०५३	७४३
६	४०-४४	२३,२८६	१२,३५२	१०,९३४	२०,९७५	११,०६१	९,९१४	२,३११	१,२९१	१,०२०
७	४५-४९	२१,०२०	११,२१५	९,८०५	१८,२०९	९,६९६	८,५१२	२,८१२	१,५१९	१,२९३
जम्मा		१,३२,०४५	६९,४२७	६२,६१९	१,२१,७४७	६३,५३९	५८,२०८	१०,२९८	५,८८८	४,४११

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.बी. ।

तालिका नं. १०.६ विगत १२ महिनामा वच्चा जन्माउने विवाहित महिलाहरूको विवरण

क्र.स.	आमाहरूको उमेर	जन्मा विवाहित महिला	बच्चा नभएका	१ वच्चा भएका	२ वच्चा भएका	नखुलेको
१	१५-१९	४,४०४	३,९८०	४२४	०	०
२	२०-२४	१०,२०५	७,१५८	१,४१७	०	१,६३१
३	२५-२९	९,६७२	७,६२४	७४५	८	१,२९५
४	३०-३४	७,६७१	६,३९८	३८६	०	८८७
५	३५-३९	७,०५४	६,१३९	१९०	०	७२५
६	४०-४४	५,७०६	४,९५७	७२	०	६७७
७	४५-४९	४,७४३	४,१२८	२३	०	५९२
जम्मा		४९,४५५	४०,३८३	३,२५६	८	५,८०८

(नोट: यस तालिकामा विगत १२ महिना भन्नाले जनगणना दिन भन्दा १२ महिना अगाडि अर्थात वि.स.२०६७ असार ८ देखी वि.स. २०६८ असार ८ गते सम्मको अवधिलाई जनाउँदछ ।)

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.बी. ।

तालिका नं. १०.७ विगत १२ महिनामा जिवित जन्मेका शिशुहरूको विवरण (विवाहित महिलाको उमेर समूह अनुसार)

क्र.स.	आमाहरूको उमेर	जम्मा		छोरा		छोरी		नखुलेको
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	
१	१५-१९	४२४	१२.९६	२६६	१६.०४	१२५	८.९९	३३
२	२०-२४	१,४१७	४३.३२	७५०	४५.२४	५६८	४०.८३	९९
३	२५-२९	७६०	२३.२३	३४९	२१.०५	३८८	२७.८९	२३
४	३०-३४	३८६	११.८	१९३	११.६४	१७७	१२.७२	१५
५	३५-३९	१९०	५.८१	६९	४.१६	७८	५.६१	४३
६	४०-४४	७२	२.२	२४	१.४५	४०	२.८८	८
७	४५-४९	२३	०.७	८	०.४८	१६	१.१५	०
जम्मा		३,२७१	१००	१,६५८	१००	१,३९१	१००	२२२

(नोट: यस तालिकामा विगत १२ महिना भन्नाले जनगणना दिन भन्दा १२ महिना अगाडि अर्थात् वि.स.२०६७ असार ८ देखि वि.स. २०६८ असार ८ गते सम्मको अवधिलाई जनाउँदछ ।)

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.बी. ।

४. बालबालिकाहरूको बसोबासको स्थिती

तालिका नं. १०.८ १५ वर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिकाहरूको बसोबासको स्थिती

क्र.स.	बसोबासको स्थिती	जम्मा		बालक		बालिका	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	आफ्नै परिवार सँग	९३,६५०	८९.६३	४६,८०७	८९.५५	४६,८४३	८९.७२
२.	आमासँग	८,२४८	७.८९	४,२९२	८.२१	३,९५७	७.५८
३.	बुबासँग	४०५	०.३९	२००	०.३८	२०६	०.३९
४.	बुबा र सौतेनी अमासँग	१३७	०.१३	७२	०.१४	६६	०.१३
५.	अमा र सौतेला बुवा सँग	१३८	०.१३	६४	०.१२	७४	०.१४
६.	अन्य नातेदारसँग	३५१	०.३४	९६	०.१८	२५५	०.४९
७.	रोजगार दातासँग	१६	०.०२	८	०.०२	८	०.०२
८.	अन्य	१,१२६	१.०८	५२६	१.०१	६००	१.१५
९.	उल्लेख नभएको	४०८	०.३९	२०६	०.३९	२०२	०.३९
जम्मा		१,०४,४८१	१००	५२,२७०	१००	५२,२११	१००

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.बी. ।

५. सल्यान जिल्लाको महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी अन्य केही सूचकहरू

तालिका नं. १०.९ महिला विकास सम्बन्धी सल्यान जिल्लाको तथ्याङ्किय गतिविधी

क्र.स.	विवरण	ईकाइ	मान	कैफियत
१	महिला समूह	सङ्ख्या	२३०३	
२	महिला समूह सदस्य	सङ्ख्या	१२८१८	
३	महिला समिती	सङ्ख्या	२५५	
४	महिला संस्था	सङ्ख्या	२०	
५	महिला संस्थामा शेयर सदस्य	सङ्ख्या	३४००	
६	महिला संस्थाको जम्मा बचत रकम	रुपैया	१४६४२१३४	
७	महिला संस्थाको लगानीमा रहेको रकम	रुपैया	१०४००००	
८	लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी दर्ता उजुरी	सङ्ख्या	०	
९	लैङ्गिक हिंसा निवारण कोषबाट सहयोग प्राप्त	सङ्ख्या	६७६००	
१०	ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य उपचार सेवा प्रदान	सङ्ख्या	०	महिला.....०..... पुरुष.....०.....

श्रोत: महिला तथा बालबालिका कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

तालिका नं. १०.१० महिला तथा बालबालिका कार्यालयबाट वितरित अपाङ्गता परिचय पत्र सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	अपाङ्गताको प्रकार	अपाङ्गता कार्डको प्रकार	महिला	पुरुष	जम्मासङ्ख्या	कैफियत
१	पुर्ण असक्त	रातो	११३	२१५	३२८	
२	अति असक्त	निलो	२९८	४२०	७१८	
३	मध्यम	पहेलो	२७८	३८४	६६२	
४	सामान्य जम्मा	सेतो	२६८	४०७	६७५	
			९५७	१४२६	२३८३	

श्रोत: महिला तथा बालबालिका कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

खण्ड ११ राजनैतिक दल तथा प्रतिनिधीहरूको नामावली

१. सल्यान जिल्लामा क्रियाशिल राजनैतिक दलहरूको विवरण

सल्यान जिल्लामा वि.स. २०७४ सालको प्रतिनिधी सभा तथा प्रदेश सभाको निर्वाचनमा भाग लिएका तथा जिल्लामा प्रमुख रूपमा क्रियाशिल रहेका राजनैतिक दलहरूको विवरण यस प्रकार रहेको छ । तपसिलमा उल्लेखित राजनैतिकदलमा ने.क.पा माओवादी र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (ए.मा.ले) वि स २०७५।०२।०३ गते एकिकरण भइसकेका छन ।

तालिका नं. ११.१ सल्यान जिल्लामा क्रियाशिल रहेका प्रमुख राजनैतिक दलहरूको विवरण

क्र.स.	राजनैतिक दलको नाम	क्र.स.	राजनैतिक दलको नाम
१	नेपाली काँग्रेस	५	राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी
२	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (ए.मा.ले)	६	राष्ट्रिय जनमोर्चा पार्टी
३	ने.क.पा माओवादी	७	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (मा.ले.)
४	नेपाल विवेकशिल पार्टी	८	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

२. प्रतिनिधी सभा तथा संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको नामावली

प्रजातान्त्रिक पद्धतिको शुरुवात सँगै भएका निर्वाचनहरूबाट चुनिएका जनप्रतिनिधीहरूको नामावली निम्न अनुसार रहेको छ।

तालिका नं. ११.२ प्रतिनिधी सभा सदस्य निर्वाचन २०४८ बाट निर्वाचित सल्यान जिल्लाका प्रतिनिधीहरूको विवरण

क्षेत्र नं.	निर्वाचित प्रतिनिधीको नाम	राजनैतिक दलको नाम	प्राप्त मत	कैफियत
१	राजेन्द्र बहादुर शाह	नेपाली काँग्रेस	उपलब्ध हुन नसकेको	
२	छवि कुमार देवकोटा	नेपाली काँग्रेस	उपलब्ध हुन नसकेको	

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, सल्यान ।

तालिका नं. ११.३ प्रतिनिधी सभा सदस्य निर्वाचन २०५१ बाट निर्वाचित सल्यान जिल्लाका**प्रतिनिधीहरूको विवरण**

क्षेत्र नं.	निर्वाचित प्रतिनिधीको नाम	राजनितिक दलको नाम	प्राप्त मत	कैफियत
१	राजेन्द्र बहादुर शाह	नेपाली काँग्रेस		
२	छवि कुमार देवकोटा	नेपाली काँग्रेस		

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, सल्यान ।

तालिका नं. ११.४ प्रतिनिधी सभा सदस्य निर्वाचन २०५६ बाट निर्वाचित सल्यान जिल्लाका प्रतिनिधीहरूको विवरण

क्षेत्र नं.	निर्वाचित प्रतिनिधीको नाम	राजनितिक दलको नाम	प्राप्त मत	कैफियत
१	प्रकाश ज्वाला	ने.क.पा. एमाले		
२	नेत्रलाल श्रेष्ठ	रा.प्र.पा.		

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, सल्यान ।

तालिका नं. ११.५ संविधान सभा सदस्य निर्वाचन २०६४ बाट निर्वाचित सल्यान जिल्लाका जनप्रतिनिधीहरूको विवरण**प्रत्यक्ष तर्फ**

क्षेत्र नं.	निर्वाचित प्रतिनिधीको नाम	राजनितिक दलको नाम	प्राप्त मत	कैफियत
१	टेक बहादुर बस्नेत	ने.क.पा माओवादी	१५,०८९	
२	उमाकान्त शर्मा	ने.क.पा माओवादी	१४,८२९	

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, सल्यान ।

समानुपातिक तर्फ का जनप्रतिनिधीहरूको नामावली (२०६४) उपलब्ध हुन नसकेको**तालिका नं. ११.६ संविधान सभा सदस्य निर्वाचन २०७० बाट निर्वाचित सल्यान जिल्लाका जन प्रतिनिधीहरूको विवरण****प्रत्यक्ष तर्फ**

क्षेत्र नं.	निर्वाचित प्रतिनिधीको नाम	राजनितिक दलको नाम	प्राप्त मत	कैफियत
१	टेक ब. बस्नेत	ए.ने.क.पा. माओवादी		
२	प्रकाश ज्वाला	ने.क.पा. एमाले		

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, सल्यान ।

समानुपातिक तर्फ का जनप्रतिनिधीहरूको नामावली (२०७०) उपलब्ध हुन नसकेको**तालिका नं. ११.७ प्रतिनिधी सभा सदस्य निर्वाचन २०७४ बाट निर्वाचित सल्यान जिल्लाका जन प्रतिनिधीहरूको विवरण**

प्रत्यक्ष तर्फ

क्षेत्र नं.	निर्वाचित प्रतिनिधीको नाम	राजनितिक दलको नाम	प्राप्त मत	कैफियत
१	टेक ब. बस्नेत	ने.क.पा. माओवादीकेन्द्र	४०८९७	

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

तालिका नं. ११.८ प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचन २०७४ बाट निर्वाचित सल्यान जिल्लाका जन प्रतिनिधीहरूको विवरण**प्रत्यक्ष तर्फ**

क्षेत्र नं.	निर्वाचित प्रतिनिधीको नाम	राजनितिक दलको नाम	प्राप्त मत	कैफियत
१	गुलाबजंग शाह	ने.क.पा. एमाले	१९६५८	
२	प्रकाश ज्वाला	ने.क.पा. एमाले	१९८३६	

प्रतिनिधीसभा तथा प्रदेशसभा निर्वाचन २०७४ मा जम्मा खसेको मतसंख्या ८३,६७१(६२.३४ प्रतिशत)

प्रतिनिधीसभा तथा प्रदेशसभा निर्वाचन २०७४ मा जम्मा सदर मतसंख्या ७७,७१५(९२.८८ प्रतिशत सदर जम्मा खसेको मतमा)

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, सल्यान, २०७४।

३. प्रतिनिधी सभा तथा प्रदेश सभा निर्वाचन २०७४ मा प्रदेशसभा निर्वाचन क्षेत्र अनुसार मतदातासंख्या तथा मतदानकेन्द्रको विवरण**तालिका नं. ११.९ प्रतिनिधीसभा तथा प्रदेश सभा निर्वाचन २०७४ तर्फको मतदातासंख्या तथा मतदानकेन्द्र सम्बन्धी विवरण**

निर्वाचन क्षेत्र नं.	जम्मा मतदाता संख्या		मतदान संख्या		
	महिला	पुरुष	जम्मा	स्थल	केन्द्र
१	३३,१९७	३३,७४४	६६,९४१	५३	८९
२	३३,६२३	३३,६४९	६७,२७२	५८	९१
जम्मा	६६,८२०	६७,३९३	१,३४,२१३	१११	१८०

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, सल्यान, २०७४।

४. प्रतिनिधी सभा तथा प्रदेश सभा निर्वाचन २०७४ मा गाँउपालिका /नगरपालिका अनुसार मतदातासंख्या तथा मतदानकेन्द्र सम्बन्धी विवरण

तालिका नं ११.१० प्रतिनिधी सभा तथा प्रदेश सभा निर्वाचन २०७४ मा गाँउपालिका /नगरपालिका अनुसार मतदातासंख्या तथा मतदानकेन्द्र सम्बन्धी विवरण

गाँउपालिका /	महिला	पुरुष	जम्मा	स्थल	केन्द्र
--------------	-------	-------	-------	------	---------

नगरपालिकाको नाम					
१ कपुरकोट गाँउपालिका	५२२५	५१९०	१०४१५	१०	१५
२ कालीमाटी गाँउपालिका	६२६१	६४५७	१२७१८	११	१६
३ कुमाख गाँउपालिका	६४००	६६४३	१३०४३	१०	१७
४ छत्रेश्वरी गाँउपालिका	६५९०	६५९०	१३१८०	९	१६
५ सिद्धकुमाखगाँउपालिका	३७४७	३७२४	७४७१	६	११
६ त्रिवेणी गाँउपालिका	५०००	४९४२	९९४२	८	१४
७ दार्मा गाँउपालिका	५०६४	५१०५	१०१६९	९	१३
८ वनगाडकुपिन्डे न.पा	८५४२	९४५२	१७९९४	१८	२५
९ बागचौर न.पा	९४८६	९३७६	१८८६२	१४	२५
१० शारदा न.पा	१०५०५	९९१४	२०४१९	१६	२८
जम्मा	६६८२०	६७३९३	१,३४,२१३	१११	१८०

५ .स्थानीय निर्वाचन २०७४ बाट गाँउपालिका /नगरपालिकामा रहने/ रहेका पदाधिकारी संख्या:

तालिका नं११.११ स्थानीय निर्वाचन २०७४ बाट गाँउपालिका /नगरपालिकामा रहने/ रहेका पदाधिकारी संख्या:

सि. न	स्थानीयतह को नाम	जम्मा वडा संख्या	निर्वाचित १/१ जनाप्रमुख,उपप्रमुखतथा प्रत्येक वडाबाट १जना वडाअध्यक्ष ,१जना महिला सदस्य,१जनादलित महिला सदस्यतथा खुल्ला २ जना सदस्य सहित जम्मा	दलित/अल्पसंख्यकबाटगाँउ,नगरपालिकाका लागिगाउसभा ,नगरसभालेनिर्वाचित गर्ने संख्या	गाउसभा/नगरसभामा हुने जम्मा सदस्य संख्या
१	कपुरकोट गाँउपालिका	६	३२	२	३४
२	कालिमाटी गाँउपालिका	७	३७	२	३९

३	कुमाख गाँउपालि का	७	३७	२	३९
४	छत्रेश्वरी गाँउपालि का	७	३७	२	३९
५	सिद्धकुमा ख गाँउपालि का	५	२७	२	२९
६	दार्मा गाँउपालि का	६	३२	२	३४
७	त्रिवेणी गाँउपालका	६	३२	२	३४
८	वनगाड कुपिण्डे नगरपालि का	१२	६२	३	६५
९	बाघचौर नगरपालि का	१२	६२	३	६५
१०	शारदा नगरपालि का	१५	७७	३	८०
जम्मा		८३	४३५	२३	४५८

६. स्थानीय निर्वाचन २०७४मा सल्यान जिल्लाका गाँउपालिका / नगरपालिकामा विजयी प्रमुख / उपप्रमुख, वडाअध्यक्ष ज्यूहरूको नामावली , प्राप्त मतसंख्या तथा राजनीतिकदलको नाम:

तालिका नं११.१२ : स्थानीय निर्वाचन २०७४मा सल्यान जिल्लाका गाँउपालिका / नगरपालिकामा विजयी प्रमुख / उपप्रमुख, वडाअध्यक्ष ज्यूहरूको नामावली , प्राप्त मतसंख्या तथा राजनीतिकदलको नाम:

स्थानीय तहको नाम	पद	वडा न	राजनितीकदल/स्वतन्त्र	विजयीको नाम	प्राप्त मत
कपुरकोट गाँउपालिका	अध्यक्ष		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	भिम बहादुर सेन	३१५२
कपुरकोट गाँउपालिका	उपाध्यक्ष		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	तिला बुढामगर	३१७९
कपुरकोट गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	१	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	बालाराम खड्का	४००
कपुरकोट गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	२	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	मान बहादुर राना	४३९
कपुरकोट गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	३	नेपाली कांग्रेस	मिन बहादुर सेन	५०२
कपुरकोट गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	४	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	हरीलाल पुन	५०५
कपुरकोट गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	५	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	याम कुमार बस्नेत	७२७
कपुरकोट गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	६	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	हेरम बहादुर बुढाथोकी	६१८
कालिमाटी गाँउपालिका	अध्यक्ष		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	दान बहादुर खत्री के.सी	२९१२
कालिमाटी गाँउपालिका	उपाध्यक्ष		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	सनसिल्ला वली डि.सी	२९४४
कालिमाटी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	१	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	रविलाल बस्नेत	५३१
कालिमाटी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	२	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	इन्द्र बहादुर वली	५७२
कालिमाटी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	३	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	विर बहादुर वली	४७४
कालिमाटी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	४	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	वेल बहादुर चन्द	५१८
कालिमाटी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	५	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	चन्द्र बहादुर गाह मगर	४२८
कालिमाटी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	६	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	टेकराज पुलामी थापामगर	४७३

कालिमाटी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	७	नेपाली कांग्रेस	नैनसिंह राना	३२०
कुमाख गाँउपालिका	अध्यक्ष		नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री दिलमाया बुढामगर (गिरी)	३६७३
कुमाख गाँउपालिका	उपाध्यक्ष		नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री डिल्लीराज जैसी	३८१८
कुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	१	नेपाली कांग्रेस	श्री गोपाल बहादुर बुढाथोकी	३६२
कुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	२	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले)	श्री शेर बहादुर रावत	३३५
कुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	३	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री चित्र बहादुरबुढा	५९६
कुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	४	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री तिलविर बुढा	५५७
कुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	५	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री हरी प्रकाश बुढाथोकी	७८८
कुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	६	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री विरवल शर्मा	६२१
कुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	७	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	। तुलाराम बोहरा	५५२
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	अध्यक्ष		नेपाली कांग्रेस	श्री सन्तोष के.सी	२९२२
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	उपाध्यक्ष		नेपाली कांग्रेस	श्री सिता के.सी	२८१४
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	१	नेपाली कांग्रेस	श्री नेव बहादुर शाह	४२५
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	२	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री प्रेम बहादुर खड्का	५४९
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	३	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले)	श्री राज बहादुर बुढाथोकी	४८८
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	४	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले)	श्री नेव बहादुर खड्का	४८७
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	५	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले)	श्री लिलाधर घर्ती	५४५
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	६	नेपाली कांग्रेस	श्री चुरामणी दसौदी	३५६

छत्रेश्वरी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	७	नेपाली कांग्रेस	श्री मेघराज भण्डारी	८२८
शारदा नगरपालिका	प्रमुख		नेपाली कांग्रेस	श्री सुरेश अधिकारी	४२१४
शारदा नगरपालिका	उपप्रमुख		नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले)	श्री सावित्रा बस्नेत घर्ती	४१८०
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले)	श्री नवराज बुढाथोकी	४२१
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	२	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले)	श्री केशव सिंह श्रेष्ठ	२६२
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	३	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले)	श्री टोप बहादुर थापा	१९६
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	४	नेपाली कांग्रेस	श्री सुधन विष्ट	१९२
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	५	नेपाली कांग्रेस	श्री प्रदिप शाही	२९६
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	६	नेपाली कांग्रेस	श्री हिकराज बुढाथोकी	४६६
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	७	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री लिलाबहादुर रोका	३५५
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	८	नेपाली कांग्रेस	श्री जुद्ध बहादुर बुढाथोकी	२५२
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	९	नेपाली कांग्रेस	श्री चक्र बहादुर घर्ती	२७८
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१०	रा.प्र.पा	श्री रेशम बहादुर बुढाथोकी	२६१
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	११	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले)	श्री राम सिं बुढाथोकी	२३७
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१२	नेपाली कांग्रेस	श्रीदिपक कुमार हमाल	३१८
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१३	नेपाली कांग्रेस	श्री तुल्सीराम रावत	३८२
शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१४	नेपाली कांग्रेस	श्री कृष्ण बहादुर गीरी	३७३

शारदा नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१५	नेपाली कांग्रेस	श्री हिमेन्द्र बाबु सेजवाल	४२५
बाघचौर नगरपालिका	प्रमुख		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री लोकमान बुढाथोकी	५१२१
	उपप्रमुख		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री कल्पना पुन	५२१५
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१	नेपाली कांग्रेस	श्री नेत्र बहादुर डाँगी	३५२
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	२	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्रीघनश्याम शर्मा	४६४
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	३	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री टिकाराम के.सी.	४३९
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	४	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री प्रेम बहादुर पुन	५९७
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	५	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री डिल्ली बहादुर वली	५६३
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	६	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री भुपेन्द्र राज वली	४२६
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	७	नेपाली कांग्रेस	श्री शेर बहादुर घर्ती	४७३
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	८	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री रोमु शाही	३८९
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	९	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री मोहन चन्द	५९१
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१०	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री कृष्ण कुमार खड्का	४७७
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	११	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री मोहनलाल खड्का	३९६
बाघचौर नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१२	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री दिपक वली	४१९
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	अध्यक्ष		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री चित्र बहादुर चलाउने	१९२५
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	उपाध्यक्ष		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री पुष्पा कुमारी बोहरा	१९४६

सिद्धकुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	१	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री राम बहादुर बस्नेत	४८९
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	२	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री बालाराम बोहरा	२७४
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	३	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री शालिकराम बुढाथोकी	४७७
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	४	नेपाली कांग्रेस	श्री दिनेश कुमार वि.यम.	३२२
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	५	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री नन्दलाल बोहरा	३१५
दार्मा गाँउपालिका	अध्यक्ष		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री निम बहादुर के.सी.	३६९४
दार्मा गाँउपालिका	उपाध्यक्ष		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री टिका शर्मा वली	३६९५
दार्मा गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	१	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री कविकुमार चन्द	५९८
दार्मा गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	२	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री डिल्ली बहादुर के.सी	५९५
दार्मा गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	३	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री सेतराम रोकाह	४८०
दार्मा गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	४	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री चन्द बहादुर रावत	९८४
दार्मा गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	५	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री राम बहादुर के.सी	६१५
दार्मा गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	६	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री दुर्गा बहादुर मल्ल	७७४
त्रिवेणी गाँउपालिका	अध्यक्ष		नेपाली कांग्रेस	श्री मान बहादुर डाँगी	२७६५
त्रिवेणी गाँउपालिका	उपाध्यक्ष		नेपाली कांग्रेस	श्री करुणा खड्का	२६४५
त्रिवेणी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	१	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री छविलाल खत्री	४१०
त्रिवेणी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	२	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री विर बहादुर पुन	४१२

त्रिवेणी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	३	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री जुद्ध बहादुर घर्ती	१३३
त्रिवेणी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	४	नेपाली कांग्रेस	श्री छविराज शर्मा	४०३
त्रिवेणी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	५	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री डिल्ली बहादुर बोहरा	४९८
त्रिवेणी गाँउपालिका	वडा अध्यक्ष	६	नेपाली कांग्रेस	श्री मान बहादुर वली	४१४
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	प्रमुख		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री गोविन्द बहादुर पुन	५०७७
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	उपप्रमुख		नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री मन्जु यरी	४८६२
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री शान्त कुमार यरी	६५८
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	२	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री प्रतिमल बुढा	३३६
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	३	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री टेक बहादुर पुन	६२९
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	४	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री मोमत रोका	३९७
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	५	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री कमल वि.क	३१६
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	६	नेपाली कांग्रेस	श्री पुरुषोत्तम आचार्य	३४३
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	७	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री भोपाल के.सी	४७२
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	८	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री कुल बहादुर पुरी	६१९
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	९	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री इन्द्र बहादुर कुमाइ	४५७
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१०	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (एमाले)	श्री मान सिंह पुरी	३१७
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	११	नेपाल कमिनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)	श्री विर बहादुर बुढामगर	४३४

वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	वडा अध्यक्ष	१२	नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले)	श्री गोविन्द डाँगी	२३३
-----------------------------	----------------	----	----------------------------------	--------------------	-----

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

- नोट मिति २०७५।०२।०३ गते नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (एमाले) र नेपाल कमिन्ष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र) एकिकरण भएका छन ।

खण्ड १२ सरकारी खर्च तथा राजश्व सङ्कलन

१. सल्यान जिल्ला स्थित सरकारी कार्यालयहरूको खर्च सम्बन्धी विवरण

नेपाल सरकारको केन्द्रीय खाताबाट सल्यान जिल्लाका विभिन्न सरकारी कार्यालयहरूका लागि कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय सल्यानबाट विगत २ आ.व. मा निकास (खर्च) भएको जम्मा चालु तथा पजीगत बजेट रकम निम्न अनुसार रहेको छ ।

तालिका नं. १२.१ सरकारी कार्यालयहरूको विगत दुई आ.व. (२०७२/०७३ र २०७३/०७४) को खर्च विवरण (रु.हजारमा)

क्र.स.	कार्यालयको नाम	सरकारी खर्च () रू.	
		आ.व. २०७२/०७३	आ.व. २०७३/०७४
	सल्यान जिल्ला का सबै सरकारी कार्यालयहरूबाट खर्च गरेको जम्मा रकम रू	२,४०,०८,६८,१८८.६६	३,५९,२४,५९,३७७.४३
	चालुखर्च जम्मा रकम रू	२,०४,२५,६९,६८५.८४	३,०६,८९,६७,७८९.९९
	पुजीगत जम्मा रकम रू	३५,८२,९८,५०२.८२	५२,३४,९१,५८७.४४

श्रोत: कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

२ सल्यान जिल्ला स्थित सरकारी कार्यालयहरूले सङ्कलन गरेको राजश्व सम्बन्धी विवरण

सल्यान जिल्लामा आ.व. २०७२/०७३ मा सरकारी कार्यालयहरूबाट राजश्व रकम स्वरूप रू. ७,६२,८७,४०१.४७ र आ.व. २०७३/०७४ मा रू. ८,११,६२,१५९.५१ रकम सङ्कलन गरिएको थियो । यसरी हेर्दा विगत आ.व. २०७२/०७३ मा भन्दा आ.व. २०७३/०७४ मा ६.३८९ प्रतिशतले राजश्वरकम वृद्धी भएको छ । दुई आ.व. को कार्यालय अनुसारको राजश्व सङ्कलन रकम तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १२.२ सरकारी कार्यालयहरूको विगत दुई आ.व. (२०६९/०७० र २०७०/०७१) को राजश्व सङ्कलन (रू. हजारमा)

क्रस	कार्यालयको नाम	राजश्व सङ्कलन रकम (रू. हजारमा)	
		आ.व. २०७२/०७३	आ.व. २०७३/०७४
१.	सल्यान जिल्ला अदालत	१५०४.५	१७७७.६
२.	जिल्ला निर्वाचन कार्यालय	-	६.५
३.	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय	३६४७८.६	४,७३,५५.४
४.	घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिती	२१४१.७	३५२९.०
५.	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय	४१०.९	१२४.६
६.	जिल्ला पशुसेवा कार्यालय	१६४.१	१३६.१
७.	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	७५२६.५	५०१५.१
८.	प्रधानमन्त्री कृषी परियोजना कार्यालय	०.०	१.५
९.	जिल्ला प्रहरी कार्यालय	३०७४.०	५३९८.३
१०.	जिल्ला वन कार्यालय	४७२४.३	५३६७.०
११.	इलाका प्रहरी कार्यालय, थारमारे	-	९.७
१२.	मालपोत कार्यालय	७२४०.१	४०९९.६
१३.	नापी कार्यालय	५२२.४	६६४.७
१४.	सितलपाटी मुसिकोट सडक योजना	-	१६६.९
१५.	भैरव प्रसाद गण	२०५.९	४१.४
१६.	खानेपानी तथा सरसफाई सव डिभिजन कार्यालय	१४४.४	४२.१
१७.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय	८६१६.४	५०३६.३
१८.	म.प.सिचाई विकास सव डिभिजन नं. २	२.७	९३.८
१९.	जिल्ला हुलाक कार्यालय	९०२.२	११८९.१
२०.	जिल्ला समन्वय समितीको कार्यालय	१६२०.८	५६४.१
२१.	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय	११८.३	४२.०
२२.	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय	७२.६	३९४.४
२३.	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र	०.०	२१२.६
२४.	निर्वाचन अधिकृतको कार्यालय, वनगाड, बागचौर, छत्रेश्वरी को जम्मा	०.०	५३.०
२५.	वनस्पती कार्यालय	७.७	६.३
२६.	जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय	६.२	०.०
२७.	जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय	५.०	०.०
२८.	शारदा नगरपालिका, सल्यान	७९७.०	०.०
	जम्मा	७६२८७.४	८११६२.१

श्रोत: कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

खण्ड १३ विविध

५. नागरिकता तथा राहदानी

तालिका नं. १३.१ आ.व २०७३/०७४ मा जिल्लामा वितरित नागरिकता तथा राहदानीको सङ्ख्या

क्र.स.	विवरण	महिला	पुरुष	सङ्ख्या
५	जिल्लाबाट वितरित राहदानीको सङ्ख्या	७५	८३३	९०८
६	जिल्लाबाट वितरित नागरिकताको सङ्ख्या	४८८०
	क. बंशज			४८७९
	ख. अङ्गिकृत			१

श्रोत: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

६. प्राकृतिक प्रकोप, क्षती र राहत वितरण

तालिका नं. १३.२ आ.व २०७३/०७४ मा जिल्लाको बाढि पिडित तथा राहत वितरण सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या	राहत वाफत वितरित	जम्मा रकम रु.
१	बाढी पिडित परिवार सङ्ख्या	४४	
२	मानव मृत्यु	०		
३	आगलागी भएका परिवार सङ्ख्या	३५	
४	जम्मा	७९		२३९४००

श्रोत: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

७. सडक दुर्घटना

तालिका नं. १३.३ आ.व २०७२/०७३ र २०७३/०७४ मा जिल्लामा सडक दुर्घटना सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	सवारी साधनको प्रकार	सङ्ख्या	
		आ.व. २०७२/०७३	आ.व. २०७३/०७४
१	बस	११	५
२	जिप	१०	६
३	मोटरसाईकल	७	१५
४	टिप्पर/ट्रक	३	५
५	ट्रेक्टर	६	१२
	जम्मा	३७	४३

श्रोत: जिल्ला ट्राफिक प्रहरी कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

तालिका नं. १३.४ जिल्लामा सडक दुर्घटनाबाट भएको मानविय क्षती सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	मृत्यु	आ.व. २०७२/०७३			आ.व. २०७३/०७४	
		गम्भीर घाइते सङ्ख्या	सामान्य घाइते	मृत्यु	गम्भीर घाइते सङ्ख्या	सामान्य घाइते सङ्ख्या
१	१५	२५	३६	१२	३०	४२

श्रोत: जिल्ला ट्राफिक प्रहरी कार्यालय, सल्यान, २०७४ ।

४.सामाजिक सुरक्षा

तालिका नं. १३.५ सुरक्षा भत्ता सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	सुरक्षा भत्ताको प्रकार	आ.व. २०७२/०७३	आ.व. २०७३/०७४	कैफियत
१.	ज्येष्ठ नागरिक दलित	२,२९५	६६६	आ.व. २०७३/०७४ मा शारदा न.पा. बागचौर न.पा. को वडान ११ र १२ बाहेको मात्र विवरण प्राप्त भएको ।
२.	ज्येष्ठ नागरिक अन्य	४२२४	३९६३	
३.	एकल महिला	१५३	१५२	
४.	विधवा	६११०	३७१८	
५.	लोपोन्मूख जाती	५	५	
६.	पुर्ण असक्त	३७९	२५०	
७.	आँशिक असक्त	३१९	१८३	

८.	दलित वालवालिका	४३५४	३१२८	
	जम्मा	१८७३४	

श्रोत: जिल्ला विकास समितीको कार्यालय, सल्यान, २०७४।

५.मालपोत

तालिका नं. १३.६ मालपोत कार्यालयको रजिष्ट्रेशन तथा मुद्दा सम्बन्धी विवरण (आ.व. २०७३/०७४ को)

क्र.स.	विवरण	मान		
		जम्मा	फर्छ्योट	बाँकी
१.	रजिष्ट्रेशन पारित लिखत सङ्ख्या			४६०७
२.	राजश्व असुली रकम रु.			२१२५३१७४
३.	मुद्दा तर्फ			
४.	नामसारी	४४७	४४७	०
५.	दा.खा.	६२	६२	०
६.	संसोधन	१४६	१४६	०
७.	हक सफा	०	०	०
८.	छुट जग्गा दर्ता	३७	०	३७

श्रोत: मालपोत कार्यालय सल्यान, २०७४

खण्ड १४

सल्यान जिल्लाका स्थानीयतह बारेमा विवरण

१.शारदा नगरपालिका

सल्यान जिल्ला अन्तर्गत पर्ने शारदा नगरपालिका जिल्ला सदरमुकामको नगरपालिका हो । यस नगरपालिकाको सदरमुकाम खलङ्गा प्रसिद्ध खैराबाङ्ग भगवती मन्दिर र प्रमुख व्यापारिक केन्द्र श्रीनगर बजार यसका मुख्य आकर्षण हुन् ।

१ नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नामः शारदा नगरपालिका

क्षेत्रफलः १९८.३४ (वर्ग कि.मी)

केन्द्रः साविक शारदा नगरपालिकाको ,कार्यालय ,खलङ्गा

वडा संख्याः १५

जनसंख्याः (२०६८ को जनगणना अनुसार) ३३७३०

जनघनत्वः १७०.०६ प्रति व. कि. मि.

२ सिमाना

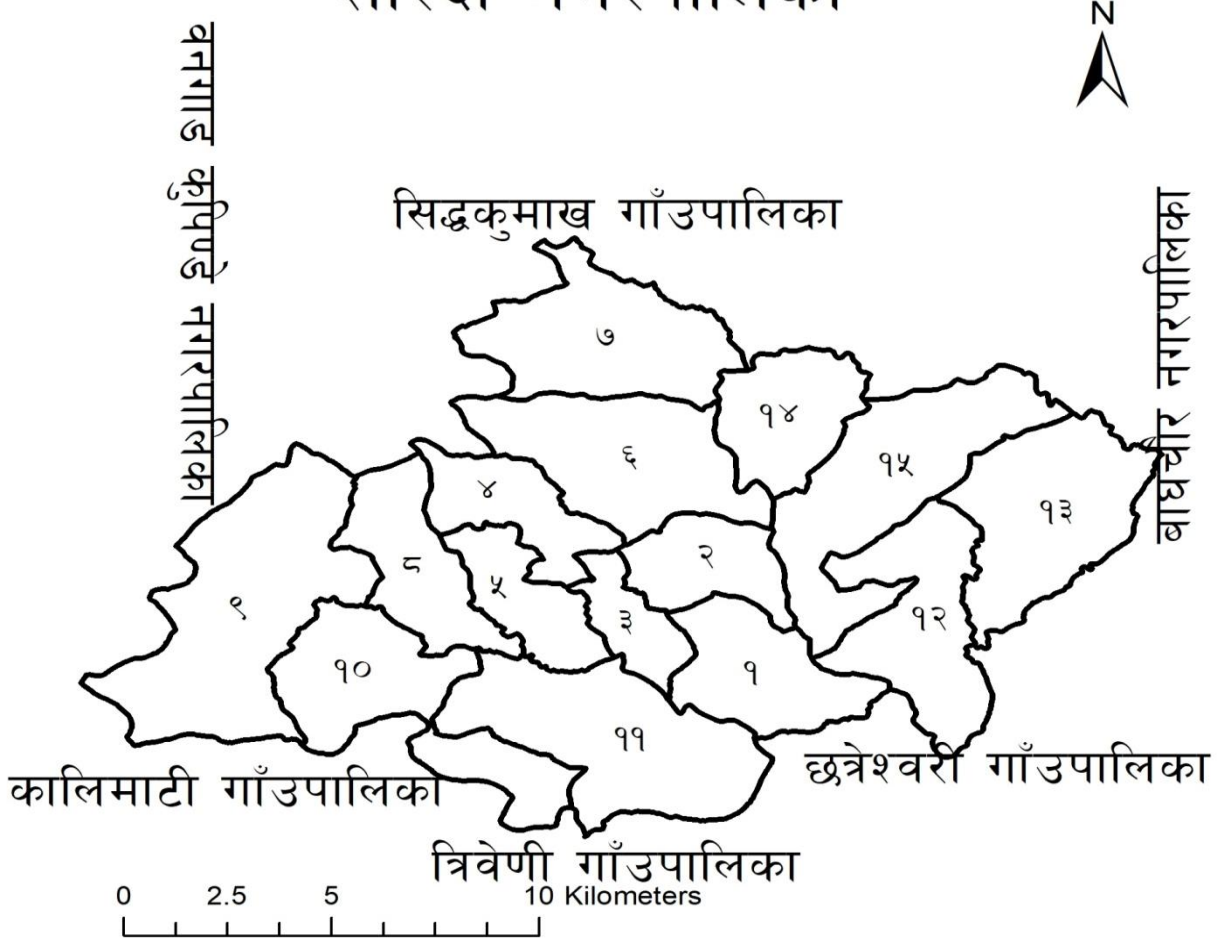
१. पूर्वः छत्रेश्वरी गाँउपालिका र बाघचौर नगरपालिका

२. उत्तरः सिद्धकुमाख गाँउपालिका

३. पश्चिमः वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका

४. दक्षिणः छत्रेश्वरी गाँउपालिका कालिमाटी गाँउपालिका र त्रिवेणी गाँउपालिका

शारदा नगरपालिका

३ नपाको वडा विभाजनः

क्र.स	नगरपालिकाको नाम	नयाँ वडानम्बर	साविक नपा/गाविको नाम	साविक वडा नं
१	शारदा नगरपालिका	१	शारदा नगरपालिका	१
२	शारदा नगरपालिका	२	शारदा नगरपालिका	२
३	शारदा नगरपालिका	३	शारदा नगरपालिका	३
४	शारदा नगरपालिका	४	शारदा नगरपालिका	४
५	शारदा नगरपालिका	५	शारदा नगरपालिका	५
६	शारदा नगरपालिका	६	शारदा नगरपालिका	६
७	शारदा नगरपालिका	७	शारदा नगरपालिका	७
८	शारदा नगरपालिका	८	शारदा नगरपालिका	८

९	शारदा नगरपालिका	९	शारदा नगरपालिका	९
१०	शारदा नगरपालिका	१०	शारदा नगरपालिका	१०
११	शारदा नगरपालिका	११	शारदा नगरपालिका	११
१२	शारदा नगरपालिका	१२	शारदा नगरपालिका	१२
१३	शारदा नगरपालिका	१३	शारदा नगरपालिका	१३
१४	शारदा नगरपालिका	१४	शारदा नगरपालिका	१४
१५	शारदा नगरपालिका	१५	शारदा नगरपालिका	१५

४ संस्थागत पूर्वाधार

(क) शिक्षण संस्था, जनसंख्या लगायत विभिन्न तथ्याँकीय विवरणहरू तथा शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्धी विवरणहरू सबै खण्ड १५ अनुसूचीमा समावेश छन् ।

(ख) स्वास्थ्य केन्द्र

	नपाको नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति	अस्पतालको शैया संख्या (गोटा)	कैफियत
१	शारदा नगरपालिका	जिल्ला अस्पताल	१ वटा १५ शैय्याको	

(ग) कृषि सेवा केन्द्र

	नपाको नाम	भवनको प्रकृति: वटा			कैफियत
		गोटा	कच्ची	पक्की	
१	शारदा नगरपालिका	३	-	पक्की	-

(घ) पशु सेवा केन्द्र

	नपाको नाम	भवनको प्रकृति: वटा			कैफियत
		गोटा	कच्ची	पक्की	
१	शारदा नगरपालिका	२		पक्की	

(ङ) हुलाक कार्यालय

क्र.स	नपाको नाम	भवनको प्रकृति: वटा			कैफियत
		गोटा	कच्ची	पक्की	
१	शारदा नपा	३	२	१	

(च) खेलकुद मैदान

क्र.स.	नपाको नाम	खेलकुद मैदान	क्षेत्रफल (वर्ग किमी)	कैफियत

१	शारदा नपा	लुहापिड श्रीनगर	-	
---	-----------	--------------------	---	--

(छ)पर्यटकिय स्थल

क्र.स..	नपाको नाम	स्थान	गोटा
१	शारदा नपा	खैराबाङ्ग खलङ्गा ,श्रीनगर	३

(ज) वित्तीय संस्थाहरु

क्र.स..	नपाको नाम	सहकारी संस्था	फाईनान्स	विकास वैंक	वैंक	कैफियत
१	शारदा नपा	५	-	८	१	२ वटा सरकारी

(झ)ब्यापारीक क्षेत्र (वजार)

क्र.स.	साविक नपाको नाम	मुख्य वजार	केन्द्रवाटको दुर(किमि)	कैफियत
१	शारदा नपा	खलङ्गा श्रीनगर	९	

(ञ)अन्य पुर्वाधारहरुको संख्या

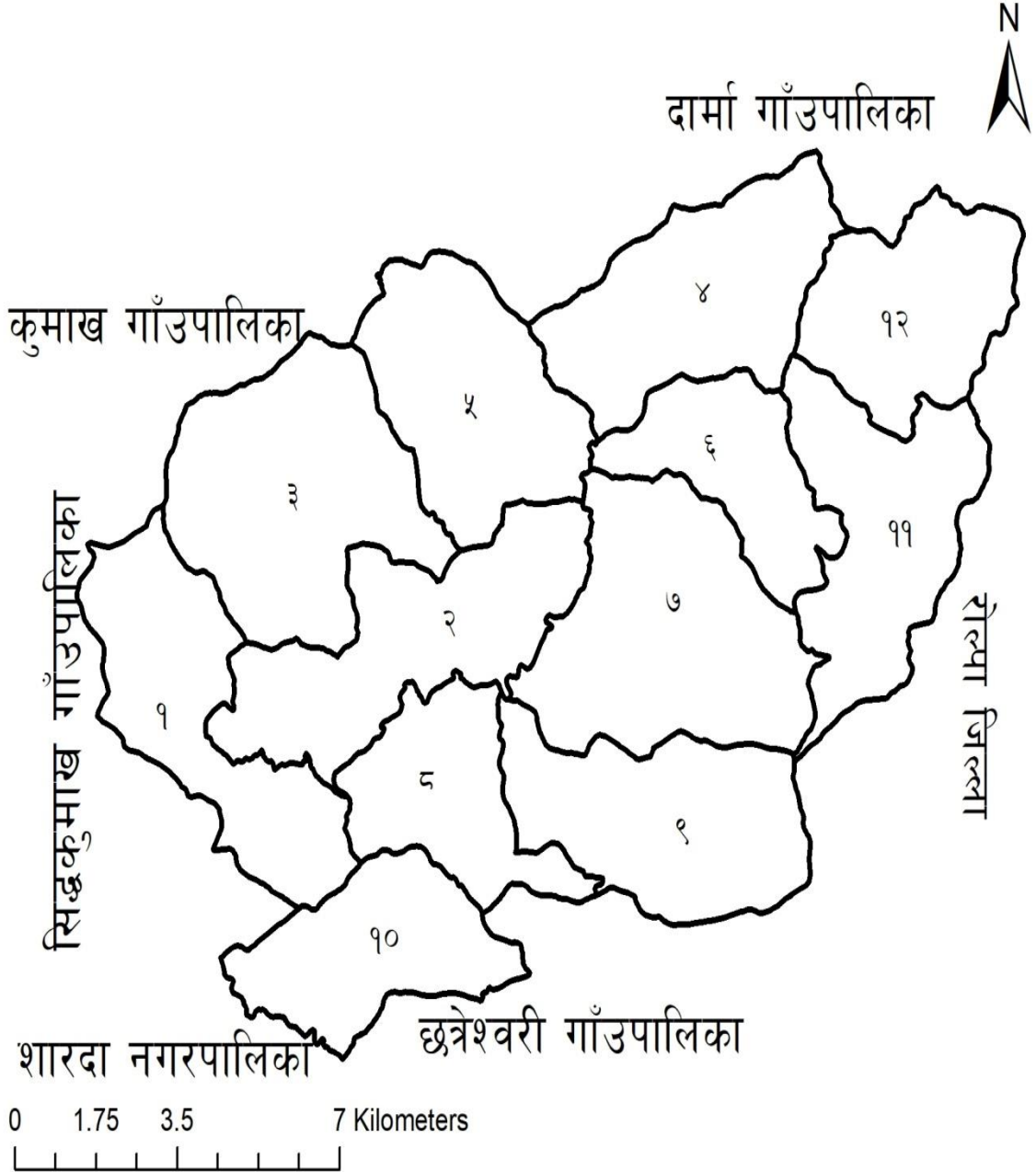
क्र स.	संग्राहलय	सामुदायिक भवन वा सभाहल	हाटवजार वा फलफुल तथा तरकारी विक्री केन्द्र	प्राविधिक शिक्षालय	सपिड मल	वस पार्क/ वस टर्मिनल
१	०	०	१	१	०	२

ढ) फोहोरमैला प्रशोधन / ल्याण्डफिल्ड साईट पार्क तथा उद्यान ढल निकासको ब्यवस्था
शवदाहगृहको व्यवस्था, विमानस्थल, पशुवधशाला शवदाहगृह विमानस्थल भए / नभएको: नभएको

२ बाघचौर नगरपालिका

सल्यान जिल्ला अन्तर्गत पर्ने साबिक बागचौर नगरपालिका र बाफुखोला गाउँ विकास समिति मिलाएर बनाइएको बागचौर नगरपालिका यस जिल्लाको पुर्व उत्तरमा पर्दछ र राप्ती लोकमार्गको झण्डै मध्य भाग यस नगरपालिकामा पर्दछ ।

बाघचौर नगरपालिका

१ नगरपालिको संक्षिप्त परिचय

नामः बागचौर नगरपालिका

क्षेत्रफलः १६३.१४ (वर्ग कि.मी)

केन्द्रः साविक बागचौर नगरपालिकाको कार्यालय

वडा संख्याः १२

जनसंख्या (२०६८ को जनगणना अनुसार) ३४,११८

जनघनत्वः २०९.१३ प्रति व. कि. मि.

२ सिमाना

१. पूर्व: रोल्पा जिल्ला
२. उत्तर: दार्मा गाँउपालिका
३. पश्चिम: शिद्धकुमाख गापा र कुमाख गाँउपालिका
४. दक्षिण: छत्रेश्वरी गापा र शारदा नगरपालिका

३ नपाको वडा विभाजनः

क्र.स	नगरपालिकाको नाम	नयावडा नम्बर	साविक गापा/नपाको नाम	साविक वडा नं
१	बागचौर नगरपालिका	१	बागचौर नगरपालिका	१
२	बागचौर नगरपालिका	२	बागचौर नगरपालिका	२
३	बागचौर नगरपालिका	३	बागचौर नगरपालिका	३
४	बागचौर नगरपालिका	४	बागचौर नगरपालिका	४
५	बागचौर नगरपालिका	५	बागचौर नगरपालिका	५
६	बागचौर नगरपालिका	६	बागचौर नगरपालिका	६
७	बागचौर नगरपालिका	७	बागचौर नगरपालिका	७
८	बागचौर नगरपालिका	८	बागचौर नगरपालिका	८

९	बागचौर नगरपालिका	९	बागचौर नगरपालिका	९
१०	बागचौर नगरपालिका	१०	बागचौर नगरपालिका	१०
११	बागचौर नगरपालिका	११	बाफुखोला गाविस	६- ९ सम्म
१२	बागचौर नगरपालिका	१२	बाफुखोलागाविस	१ -५ सम्म

४ संस्थागत पूर्वाधार सम्बन्धी अवस्थाः

(क) जनसंख्या लगायत विभिन्न तथ्याँकीय विवरणहरू तथा शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्धी विवरण सम्पुर्ण खण्ड १५ अनुसूचीमा समावेश छन ।

(ख) स्वास्थ्य केन्द्र

क्र.स	नपाको नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या (गोटा)	कैफियत
१	बागचौर नगरपालिका	प्रा स्वा के १ स्वास्थ्य चौकी १	-	-
२	बाफुखोलामा	स्वास्थ्य चौकी १	-	-

(ग) कृषिसेवा केन्द्र भवन पशुसेवा केन्द्र भवन हुलाक कार्यालय भवन नरहेको

(घ) खेलकुद मैदान

क्र.स..	नपाको नाम	स्थान	क्षेत्रफल (वर्ग किमी)	कैफियत
१	बागचौर नगरपालिका	थारमारे र टाट्के मा	-	

(ङ) वित्तीय संस्था

क्र.स..	नपाको नाम	सहकारी संस्था	फाईनान्स	विकास बैंक	बैंक	कैफियत (निजी वा सरकारी के हो उल्लेख गर्ने)

१	बागचौर नगरपालिका	३	२	१	-	निजी
---	---------------------	---	---	---	---	------

(च) मुख्य बजार

क्र.स.	साविक गाविस वा नपाको नाम	मुख्य बजार	केन्द्रवाटको दुरी (कि.मी)	कैफियत
१	बागचौर नगरपालिका	थारमारे कालाखेत बागचौर खरीबोट पातिहाल्ना टाट्के चौरपानी बाँडेलाकुरी	०	
२	बाफुखोला	दोभान बजार	२० कि मी	

(छ) अन्य पूर्वाधारहरू:

क्र.स.	संग्राहलय	सामुदायिक भवन वा सभाहल	हाटबजार वा फलफुल तथा तरकारी विक्री केन्द्र	प्राविधिक शिक्षालय	सपिङ मल	वस पार्क/ वस टर्मिनल
१	-	-	-	-	-	१

(ज) फोहोरमैला प्रशोधन / ल्याण्डफिल्ड साईट पार्क तथा उद्यान ढल निकासको ब्यवस्था शवदाहगृहको व्यवस्था ,विमानस्थल ,पशुवधशाला शवदाहगृह विमानस्थल भए / नभएको: नभएको

३ छत्रेश्वरी गाँउपालिका

सल्यान जिल्ला अन्तर्गत पर्ने साविक दमाचौर, छाँयाक्षेत्र, लेखपोखरा र कोर्वाडझिम्पे गाउँ विकास समितिहरूलाई मिलाइ बनाइएको छत्रेश्वरी गाउँपालिका जिल्लाको पूर्वमा अवस्थित छ यस गाँउपालिकाको अधिकाँश भुभाग राप्ती लोकमार्गमा पर्दछ ।

(१) गाउँपालिको संक्षिप्त परिचय

नामः छत्रेश्वरी गाउँपालिका

क्षेत्रफलः १५०.६९ (वर्ग कि.मी)

केन्द्रः साविक छाँयाक्षेत्र गाविसको कार्यालय

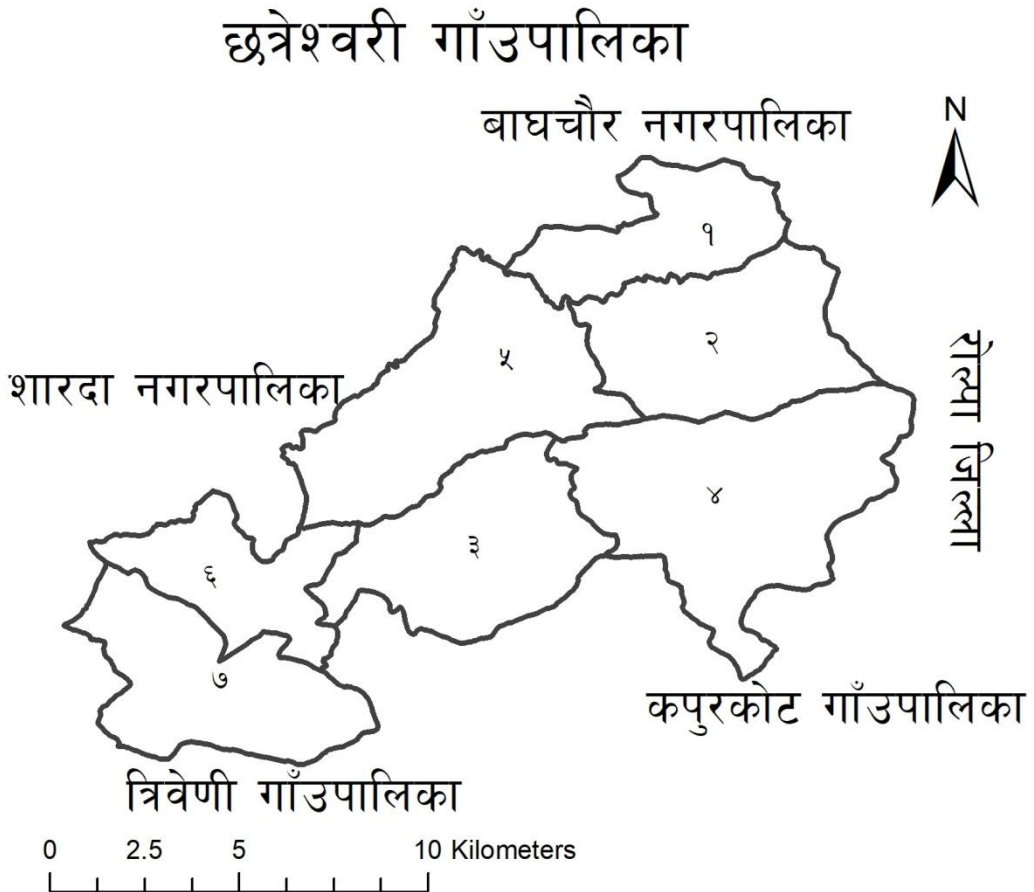
वडा संख्याः ७

जनसंख्याः (२०६८ को जनगणना अनुसार) २१४५२

जनघनत्वः १४२.३५ प्रति व. कि. मि.

(२) सिमाना

१. पूर्व: रोल्पा जिल्ला
२. उत्तर: बाघचौर नपा
३. पश्चिम: शारदा नगरपालिका
४. दक्षिण: त्रिवेणी र कपुरकोट गाँउपालिका

(३) गाँउपालिकाको वडा विभाजनः

गाँउपालिकाको नाम	नयाँवडानम्बर	साविक गाविसको नाम	साविक वडा नं	कैफियत

१	छत्रेश्वरी गापा	१	दमाचौर	१ देखि ४ सम्म	
२	छत्रेश्वरी गापा	२	दमाचौर	५ देखि ९ सम्म	
३	छत्रेश्वरी गापा	३	कोरवाडझिम्पे	१ देखि ३ र ९	
४	छत्रेश्वरी गापा	४	कोरवाडझिम्पे	४ देखि ८	
५	छत्रेश्वरी गापा	५	लेखपोखरा	१ देखि ९	
६	छत्रेश्वरी गापा	६	छायाक्षेत्र गाविस	१, ८ र ९	
७	छत्रेश्वरी गापा	७	छायाक्षेत्र गाविस	२ देखि ७ सम्म	

(४) संस्थागत पूर्वाधार

(क) शिक्षण संस्था जनसंख्या लगायत विभिन्न तथ्याँकीय विवरणहरू तथा शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्धी समपूर्ण विवरणहरू खण्ड १५ अनुसूचीमा समावेश छन् ।

(ख) स्वास्थ्य केन्द्र

	साविक गा.वि.स /नपाको नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृती	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या (गोटा)	कैफियत
१	लेखपोखरा	स्वा.चौ. १	-	
२	छाँयाक्षेत्र	स्वा.चौ. १	-	
३	कोरवाडझिम्पे	स्वा.चौ. १	-	
४	दामाचौर	स्वा.चौ. १	-	

(ग) कृषि सेवाकेन्द्र भवन पशुसेवाकेन्द्र भवन हुलाक कार्यालय भवन नरहेको

(घ) फोहोरमैला प्रशोधन / ल्याण्डफिल्ड साईट पार्क तथा उद्यान खेलकुदमैदान खुलापार्क पर्यटकीयस्थलहरू ढल निकासको ब्यवस्थावदाहगृहको व्यवस्था, विमानस्थल पशुवधशाला विमानस्थल भए / नभएको: नभएको

४ दार्मा गाउँपालिका

सल्यान जिल्ला अन्तर्गत पर्ने साविक दार्माकोट, भल्चौर र ढाँकाडाम गाउँ विकास समितिहरू मिलाइ बनेको दार्मा गाउँपालिका यस जिल्लाको उत्तरमा पर्दछ ।

१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नामः दार्मा गाउँपालिका

क्षेत्रफलः ८१.४६ (वर्ग कि.मी)

केन्द्रः साविक भल्चौर गाविसको कार्यालय

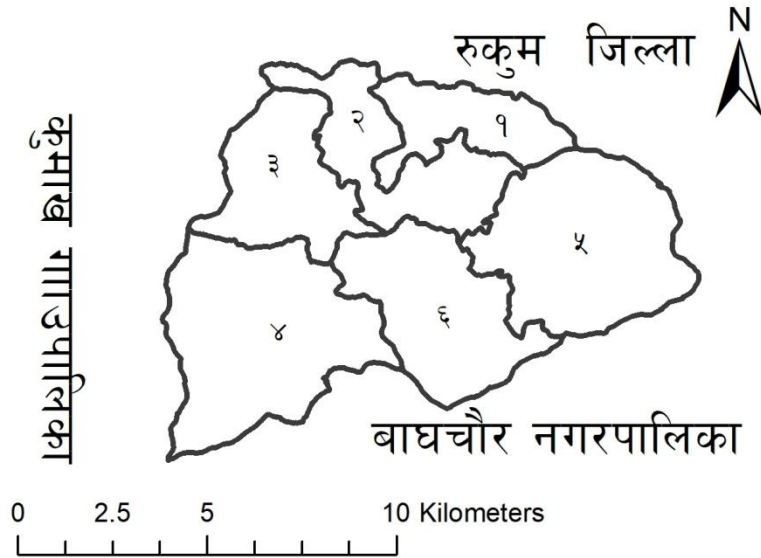
वडा संख्याः ६

जनसंख्याः (२०६८ को जनगणना अनुसार) १९९६६ जनघनत्वः २४५.१० प्रति व. कि. मि.

२ सिमाना

१. पूर्व: रुकुम जिल्ला
२. उत्तर: रुकुम जिल्ला
३. पश्चिम: कुमाख गाँउपालिका
४. दक्षिण: बाघचौर नगरपालिका

दार्मा गाँउपालिका

३ गाँउपालिकाको वडा विभाजनः

क्र.स	गाँउपालिकाको नाम	नयाँ वडा नम्बर	साविक गापाको नाम	साविक वडा नं
१	दार्मा गापा	१	दार्माकोट	१ ३ ७ २ ८
२	दार्मा गापा	२	दार्माकोट	२ ४ ५ ६ २ ९

३	दार्मा गापा	३	भल्चौर	१ ३ ४
४	दार्मा गापा	४	भल्चौर	२ र ५ देखि ९ सम्म
५	दार्मा गापा	५	ढाँकाडाम	१ देखि ४ सम्म
६	दार्मा गापा	६	ढाँकाडाम	५ देखि ९

४संस्थागत पूर्वाधार सम्बन्धी अवस्थाः

(क) शिक्षण संस्था जनसंख्या लगायत विभिन्न तथ्याँकीय विवरणहरू तथा शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणहरू खण्ड १५ अनुसूचीमा समावेश छन ।

(ख) स्वास्थ्य केन्द्र

क्र.स	साविक गाविस को नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या (गोटा)	कैफियत
१	दार्माकोट	स्वास्थ्य चौकी १	-	
२	भल्चौर	स्वास्थ्य चौकी १	-	
३	ढाँकाडाम	स्वास्थ्य चौकी १	-	

(ग) कृषि सेवाकेन्द्र भवन पशुसेवाकेन्द्र भवन हुलाक कार्यालय भवन नरहेको

(घ) फोहोरमैला प्रशोधन / ल्याण्डफिल्ड साईट पार्क तथा उद्यान खुलापार्क पर्यटकीयस्थलहरू ढल निकासको ब्यवस्थावदाहगृहको व्यवस्था ,विमानस्थल पशुवधशाला विमानस्थल भए / नभएको नभएको

(ङ)खेलकुद मैदान

क्र.स..	साविक गाविस/ नपाको नाम	स्थान (प्रस्तावित गापाको वडा नं)	क्षेत्रफल (वर्ग किमी)	कैफियत
१	दार्माकोट	-	-	
२	भल्चौर	फारुलाचौर मा	-	
३	ढाँकाडाम	-	-	

५ कालिमाटी गाउँपालिका

सल्यान जिल्ला अन्तर्गत पर्ने साविक काप्रेचौर, कालिमाटी काल्चे, कालिमाटी रामपुर र लक्ष्मीपुर गाउँ विकास समितिहरू मिलाइ बनाइएको कालिमाटी गाउँपालिका जिल्लाको दक्षिण पश्चिम भूभागमा अवस्थित छ

१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नामः कालिमाटी गाउँपालिका

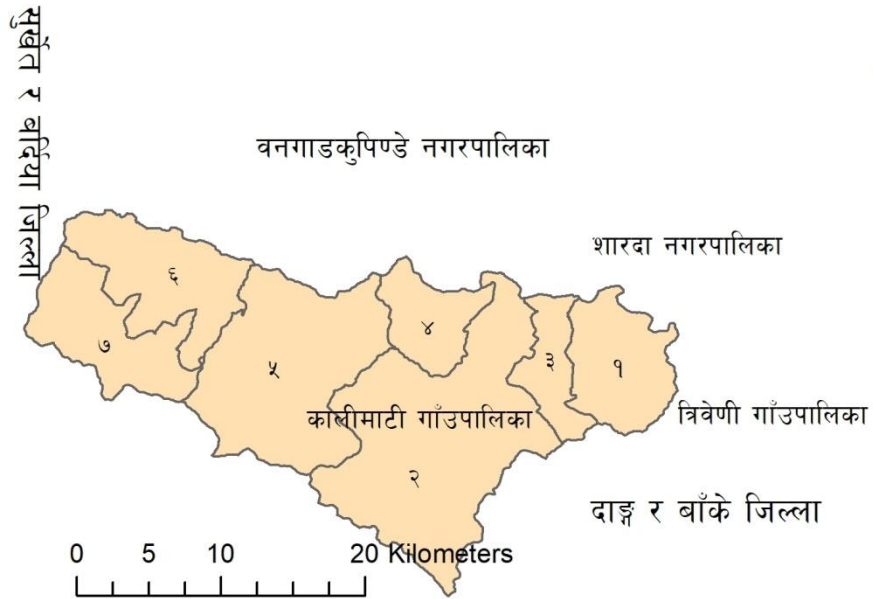
क्षेत्रफलः ५००.७ (वर्ग कि.मी)

केन्द्रः साविक कालिमाटी रामपुर गाविसको कार्यालय

वडा संख्याः ७

जनसंख्याः (२०६८ को जनगणना अनुसार) २३००५

जनघनत्वः ४५.९४ प्रति व. कि. मि.

२ सिमाना

१. पूर्व: त्रिवेणी गाउँपालिका र दाङ्ग जिल्ला
२. उत्तर: वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका, शारदा नगरपालिका र सुर्खेत जिल्ला
३. पश्चिम: बर्दिया जिल्ला
४. दक्षिण: बाँके जिल्ला

३ गाउँपालिकाको वडा विभाजनः

क्र.स	गाउँपालिकाको नाम	नयाँ वडानम्बर	साविक गाविसको नाम	साविक वडा नं	कैफियत
१	कालिमाटी गाउँपालिका	१	लक्ष्मीपुर	१ देखि ९	
२	कालिमाटी गाउँपालिका	२	कालिमाटी रामपुर	१ ३ ५ ६ र ८	
३	कालिमाटी गाउँपालिका	३	कालिमाटी रामपुर	२ ४ ७ ९	
४	कालिमाटी गाउँपालिका	४	कालिमाटी काल्चे	६ देखि ९	
५	कालिमाटी गाउँपालिका	५	कालिमाटी काल्चे	१ देखि ५	
६	कालिमाटी गाउँपालिका	६	काप्रेचौर	१ देखि ४	
७	कालिमाटी गाउँपालिका	७	काप्रेचौर	५ देखि ९	

४ संस्थागत पूर्वाधार सम्बन्धी अवस्थाः

(क) शिक्षण संस्था जनसंख्या लगायत विभिन्न तथ्याँकीय विवरणहरू तथा शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणहरू खण्ड १५ अनुसूचीमा समावेश छन् ।

(ख) स्वास्थ्य केन्द्र

क्र.स	साविक गाविस को नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या (गोटा)	कैफियत
१	काप्रेचौर	स्वास्थ्य चौकी १	-	
२	कालिमाटी काल्चे	स्वास्थ्य चौकी १	-	

३	कालिमाटी रामपुर	स्वास्थ्य चौकी ?	-	
४	लक्ष्मीपुर	स्वास्थ्य चौकी ?	-	

(ग) कृषि सेवाकेन्द्र भवन पशुसेवाकेन्द्र भवन हुलाक कार्यालय भवन नरहेको

(घ) फोहोरमैला प्रशोधन / ल्याण्डफिल्ड साईट पार्क तथा उद्यान खुलापार्क ढल निकासको ब्यवस्था शवदाहगृहको व्यवस्था ,विमानस्थल पशुवधशाला विमानस्थल भए / नभएको: नभएको

(ङ)पर्यटकिय स्थल

क्र.स..	साविक गाविसको नाम	पर्यटकीयस्थलको नाम	कैफियत
१	काप्रेचौर	-	-
२	कालिमाटी काल्चे	-	-
३	कालिमाटी रामपुर	गङ्गामाला मन्दिर कछुवा दह	-
४	लक्ष्मीपुर	लक्ष्मीपुर शक्तिपीठ मन्दिर	-

(च)तालतलैया

क्र.स	साविक गाविसको नाम	तालतलैयाको नाम	कैफियत
१	काप्रेचौर	-	
२	कालिमाटी काल्चे	-	
३	कालिमाटी रामपुर	कछुवा दह	
४	लक्ष्मीपुर	-	

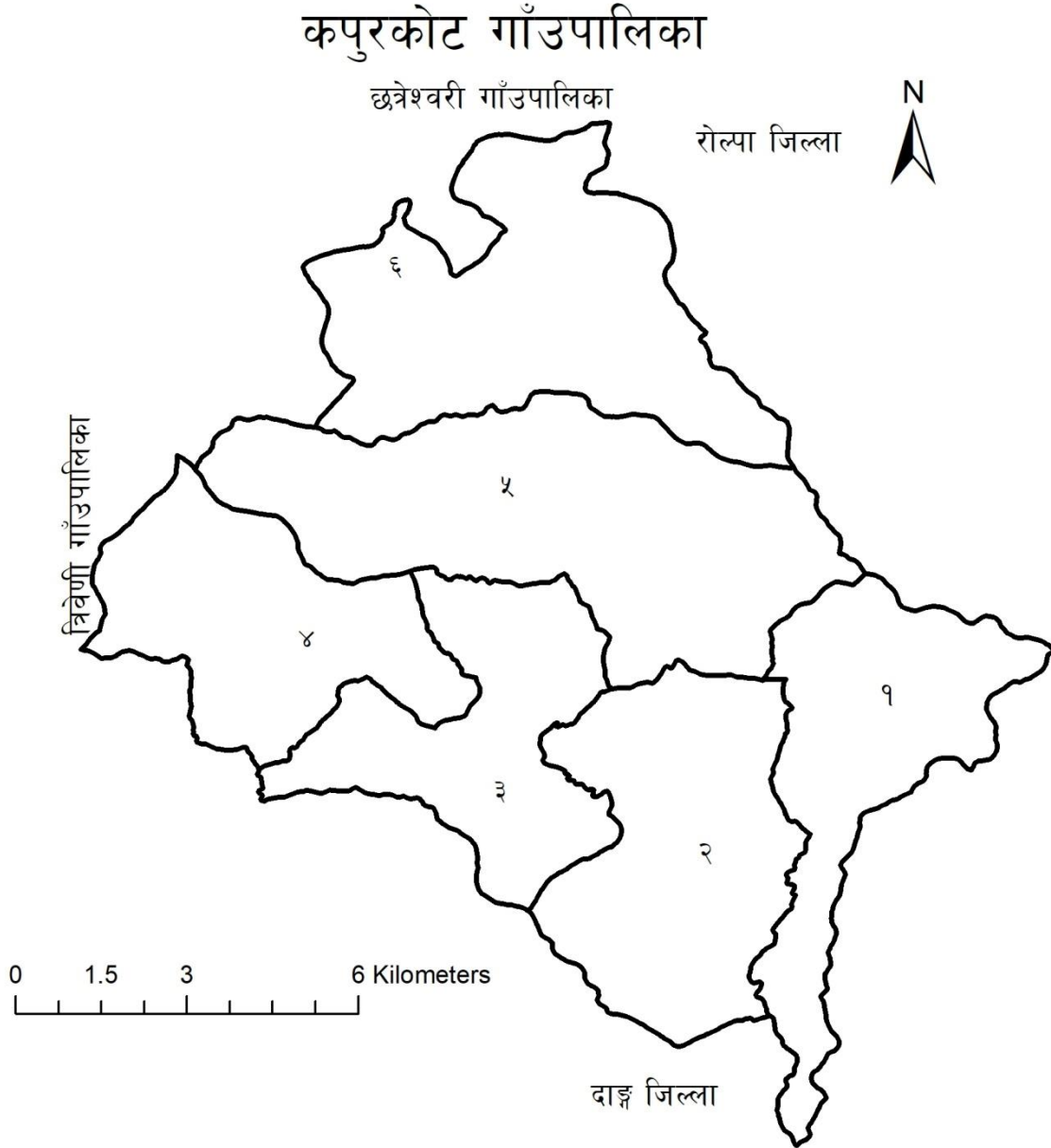
(छ) ब्यापारीक क्षेत्र (वजार)

क्र.स.	साविक गाविस को नाम	मुख्य वजार	केन्द्रवाटको दुरी (किमि)	कैफियत
१	काप्रेचौर	घुइयाबारी	-	
२	कालिमाटी काल्चे	बालुवा	-	
३	कालिमाटी रामपुर	पुतली बजार	-	

४	लक्ष्मीपुर	पोखरा बजार	-	
---	------------	------------	---	--

६. कपुरकोट गाउँपालिका

सल्यान जिल्ला अन्तर्गत पर्ने साविक सारपानी गर्पा, धनबाड, रिम र सिन्बाङ्ग गाउँ विकास समितिहरु मिलाइ बनाइएको कपुरकोट गाउँपालिका जिल्लाको पूर्वी दक्षिणी क्षेत्रमा पर्दछ । बेमौसमी तरकारी उत्पादन तथा बिक्रीकेन्द्रका रूपमा परिचित कपुरकोट बजारका नामबाट यस गाउँपालिकाको नाम राखिएको हो ।

१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नामः कपुरकोट गाउँपालिका

क्षेत्रफलः ११९.२१ (वर्ग कि.मी)

केन्द्रः साविक धनबाड गाविसको कार्यालय

वडा संख्याः ६

जनसंख्याः (२०६८ को जनगणना अनुसार) १८२०४

जनघनत्वः १५२.७० प्रति व. कि. मि.

२ सिमाना

१. पूर्व: रोल्पा जिल्ला
२. उत्तर: छत्रेश्वरी गाउँपालिका
३. पश्चिम: त्रिवेणी गाउँपालिका
४. दक्षिण: दाङ्ग जिल्ला

३ गापाको वडा विभाजनः

क्र.स	गाउँपालिकाको नाम	वडाहरु	साविक गापाको नाम	वडा नं	कैफियत
१	कपुरकोट गाउँपालिका	१	सारपानी गर्पा	१ र ७ देखि ९	
२	कपुरकोट गाउँपालिका	२	सारपानी गर्पा	२ देखि ६ सम्म	
३	कपुरकोट गाउँपालिका	३	धनबाड	२, ३, ६ र ७	
४	कपुरकोट गाउँपालिका	४	धनबाड	१, ४, ५, ८ र ९	
५	कपुरकोट गाउँपालिका	५	रिम	१ देखि ९	
६	कपुरकोट गाउँपालिका	६	सिन्बाङ्ग	१ देखि ९	

४ संस्थागत पूर्वाधार सम्बन्धी अवस्थाः

(क) शिक्षण संस्था जनसंख्या लगायत विभिन्न तथ्याँकीय विवरणहरु तथा शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणहरु खण्ड १५ अनुसूचीमा समावेश छन ।

(ख) स्वास्थ्य केन्द्र

	साविक गा.वि.स. को नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या (गोटा)	कैफियत
१	सारपानी गर्पा	स्वास्थ्य चौकी १	-	
२	धनबाड	स्वास्थ्य चौकी १	-	
३	रिम	स्वास्थ्य चौकी १	-	
४	सिन्बाङ्ग	स्वास्थ्य चौकी १	-	

(ग) कृषि सेवा केन्द्र

क्र.स	साविक गाविसको नाम	गोटा	कच्ची	पक्की	कैफियत
१	सारपानी गर्पा	-	-	-	-
२	धनबाड	१	-	१	-
३	रिम	-	-	-	-
४	सिन्बाङ्ग	-	-	-	-

(घ) पशु सेवा केन्द्र

क्र.स	साविक गाविसको नाम	भवनको प्रकृति: वटा			कैफियत
		गोटा	कच्ची	पक्की	
१	सारपानी गर्पा	-	-	-	-
२	धनबाड	१	-	पक्की	-
३	रिम	-	-	-	-
४	सिन्बाङ्ग	-	-	-	-

(ङ) पर्यटकिय स्थल

क्र.स..	साविक गाविसको नाम	पर्यटकीय स्थल	कैफियत
१	सारपानी गर्पा	खालिबजार	-
२	धनबाड	कपुरकोट	-
३	रिम	शितलबजार	-
४	सिन्बाङ्ग	छायानाथ	-

(च) ब्यापारीक क्षेत्र (वजार)

क्र.स.	साविक गाविसको नाम	मुख्य वजार	केन्द्रवाटको दुरी (किमि)	कैफियत
१	सारपानी गर्पा	-	-	
२	धनबाङ	कपुरकोट	-	
३	रिम	शितलबजार	-	
४	सिन्बाङ्ग	छायानाथ	-	

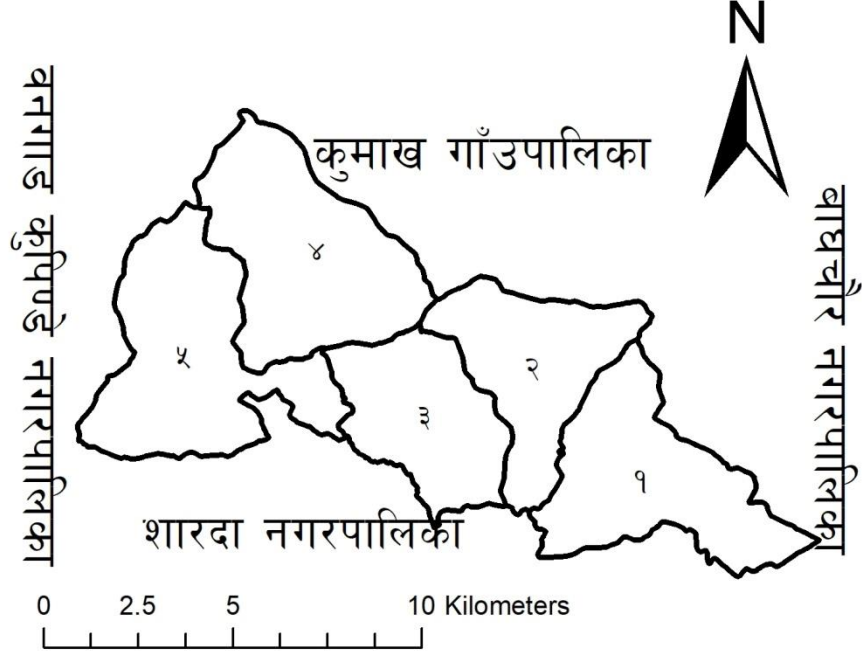
(छ) हुलाक कार्यालय भवन नरहेको

(ज) फोहोरमैला प्रशोधन / ल्याण्डफिल्ड साईट पार्क तथा उद्यान खुलापार्क ढल निकासको ब्यवस्था शवदाहगृहको व्यवस्था, विमानस्थल पशुवधशाला भए / नभएको: नभएको

७ सिद्धकुमाख गाँउपालिका

सल्यान जिल्ला अन्तर्गत पर्ने साविक बाँझकाँडा, शिद्धेश्वरी र चाँदेकरेन्जी गाउँ विकास समितिहरु मिलाइ प्रस्ताव गरिएको सिद्धकुमाख गाउँपालिका सल्यान जिल्लाको मध्य भागमा शारदा नगरपालिकाको उत्तरमा पर्दछ ।

सिद्धकुमाख गाउँपालिका

१. गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नामः सिद्धकुमाख गाउँपालिका

क्षेत्रफलः ८९.३६ (वर्ग कि.मी)

केन्द्रः साविक सिद्धश्वरी गाँविसको कार्यालय

वडा संख्याः ५

जनसंख्याः (२०६८ को जनगणना अनुसार) १३५९३

जनघनत्वः १५२.११ प्रति व. कि. मि.

२. सिमाना

१. पूर्वः बाघौर नगरपालिका

२. उत्तरः कुमाख गाउँपालिका

३. पश्चिम: वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका

४. दक्षिण: शारदा नगरपालिका

३ गाँउपालिकको वडा विभाजनः

क्र.स	गाँउपालिकाको नाम	नयाँ वडा नम्बर	साविक गाविसको नाम	साविक गाविसको वडा नं	कैफियत
१	कुमाख गापा	१	बाँझकाँडा	१ देखि ९	
२	कुमाख गापा	२	शिद्धेश्वरी	१ देखि ५	
३	कुमाख गापा	३	शिद्धेश्वरी	६ देखि ९	
४	कुमाख गापा	४	चाँदेकरेन्जी	१ देखि ४	
५	कुमाख गापा	५	चाँदेकरेन्जी	५ देखि ९	

४ संस्थागत पूर्वाधार सम्बन्धी अवस्थाः

(क) शिक्षण संस्था जनसंख्या लगायत विभिन्न तथ्याँकीय विवरणहरू तथा शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणहरू खण्ड १५ अनुसूचीमा समावेश छन् ।

(ख) स्वास्थ्य केन्द्र

क्र.स	साविक गाविसको नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति र संख्या	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या (गोटा)	कैफियत
१	बाँझकाँडा	स्वास्थ्य चौकी १	-	
२	शिद्धेश्वरी	स्वास्थ्य चौकी १	-	
३	चाँदेकरेन्जी	स्वास्थ्य चौकी १	-	

(ग) कृषि सेवाकेन्द्र भवन पशुसेवाकेन्द्र भवन हुलाक कार्यालय भवन नरहेको

(घ) फोहोरमैला प्रशोधन / ल्याण्डफिल्ड साईट पार्क तथा उद्यान खुलापार्क पर्यटकीयस्थलहरू ढल निकासको ब्यवस्थावदाहगृहको व्यवस्था, विमानस्थल पशुवधशाला विमानस्थल भए / नभएको: नभएको

(ङ) पर्यटकिय स्थल

क्र.स..	साविक गाविसको नाम	स्थान	कैफियत
१	बाँझकाँडा	-	-
२	शिद्धेश्वरी	कुमाख लेक शिद्ध गुफा	-
३	चाँदेकरेन्जी	-	-

(च) ब्यापारीक क्षेत्र (वजार)

क्र.स	साविक गाविसको नाम	मुख्य बजारको नाम	केन्द्रवाटको दुरी (किमि)
१	बाँझकाँडा	मोखला पटारे	-
२	शिद्धेश्वरी	ढोरचौर	-
३	चाँदेकरेन्जी	उचालने	-

कुमाख गाउँपालिका

सल्यान जिल्ला अन्तर्गत पर्ने साविक कालागाउँ, स्वीकोट, मर्मपरिकाँडा, बडागाउँ र जिमाली गाउँ विकास समितिहरू मिलाइ बनाइएको कुमाख गाउँपालिका जिल्लाको सुदुर उत्तरी क्षेत्रमा पर्दछ ।

१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नामः कुमाख गाउँपालिका

क्षेत्रफलः १७७.२८ (वर्ग कि.मी)

केन्द्रः साविक मर्मपरिकाँडा गाविसको कार्यालय

वडा संख्याः ७

जनसंख्याः (२०६८ को जनगणना अनुसार) २४९७२

जनघनत्वः १४०.८६ प्रति व. कि. मि.

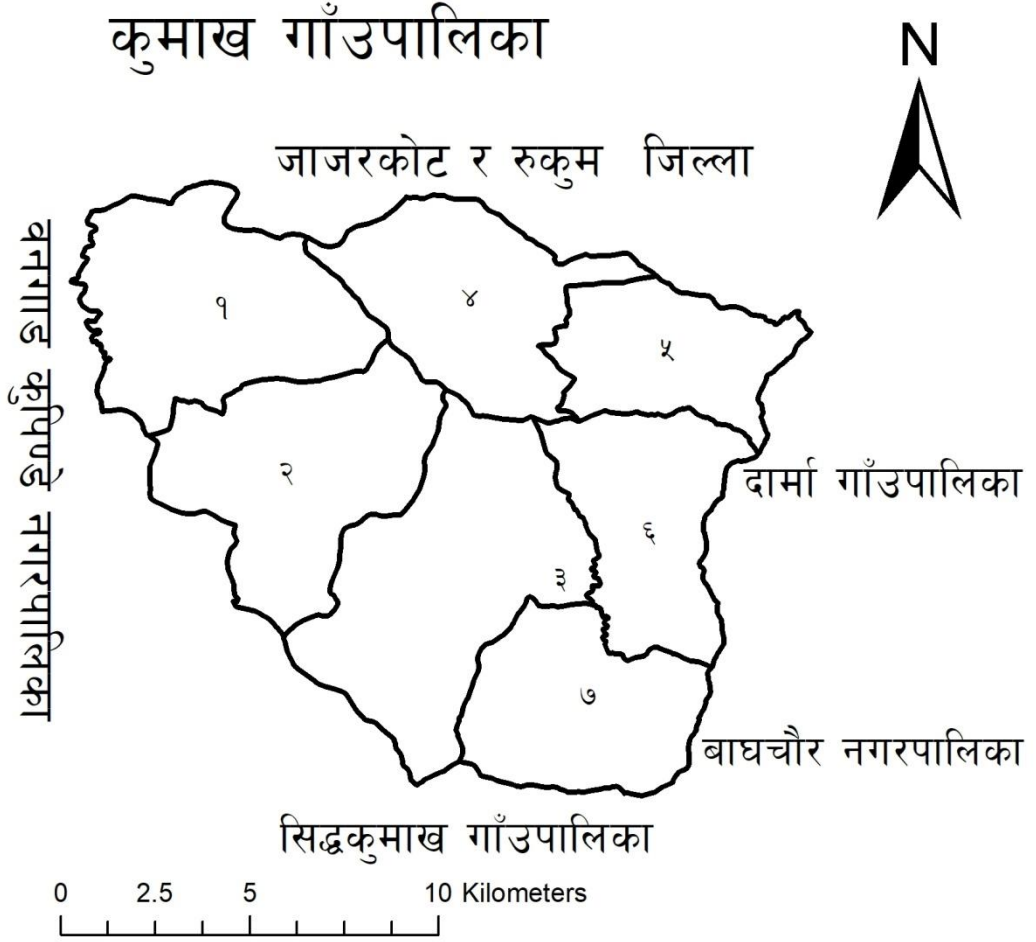
२ सिमाना

१. पूर्वः दार्मा गाउँपालिका र बागचौर नगरपालिका

२. उत्तरः रुकुम र जाजरकोट जिल्ला

३. पश्चिमः वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका

४. दक्षिण: सिद्धकुमाख गाउँपालिका

३ गाउँपालिकाको वडा विभाजनः

क्र.स	गाउँपालिकाको नाम	नयाँवडा नम्बर	साविक गाविसको नाम	साविक वडा नं	कैफियत
१	कुमाख गाउँपालिका	१	स्वीकोट	४ देखि ८ सम्म	
२	कुमाख गाउँपालिका	२	स्वीकोट	१ देखि ३ र ९	
३	कुमाख गाउँपालिका	३	मर्मपरिकाँडा	१ देखि ९	
४	कुमाख गाउँपालिका	४	कालागाउँ	१ र ३ देखि ५	
५	कुमाख गाउँपालिका	५	कालागाउँ	२ र ६ देखि ९	

६	कुमाख गाउँपालिका	६	बडागाउँ	१ देखि ९	
७	कुमाख गाउँपालिका		जिमाली	१ देखि ९	

४ संस्थागत पूर्वाधार सम्बन्धी अवस्थाः

(क) शिक्षण संस्था जनसंख्या लगायत विभिन्न तथ्याँकीय विवरणहरू तथा शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणहरू खण्ड १५ अनुसूचीमा समावेश छन ।

(ख) स्वास्थ्य केन्द्र

क्र.स	साविक गाविसको नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति र संख्या	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या(गोटा)	कैफियत
१	कालागाउँ	स्वास्थ्य चौकी १	-	
२	स्वीकोट	स्वास्थ्य चौकी १	-	
३	मर्मपरिकाँडा	स्वास्थ्य चौकी १	-	
४	बडागाउँ	स्वास्थ्य चौकी १	-	
५	जिमाली	स्वास्थ्य चौकी १	-	

(ग) कृषि सेवाकेन्द्र भवन पशुसेवाकेन्द्र भवन हुलाक कार्यालय भवन नरहेको

(घ) फोहोरमैला प्रशोधन / ल्याण्डफिल्ड साईट पार्क तथा उद्यान खुलापार्क ढल निकासको ब्यवस्था शवदाहगृहको व्यवस्था ,विमानस्थल पशुवधशाला भए / नभएको: नभएको

(ङ) पर्यटकिय स्थल

क्र.स..	साविक गाविसको नाम	स्थान	कैफियत
१	कालागाउँ	भेरी नदी स्यानिपिप्ली	-
२	स्वीकोट	-	-
३	मर्मपरिकाँडा	-	-
४	बडागाउँ	मालिका लेक	-
५	जिमाली	कुमाख लेक	-

९ वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका

सल्यान जिल्ला अन्तर्गत पर्ने साविक देवस्थल, बामे, मुलखोला, घाँजरीपिपल, कुपिण्डेदह, निगालचुला र माँझकाँडा गाउँ विकास समितिहरू मिलाइ प्रस्ताव गरिएको कुपिण्डेबनगाड नगरपालिका पश्चिमी क्षेत्रमा पर्दछ ।

१ नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नामः वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका

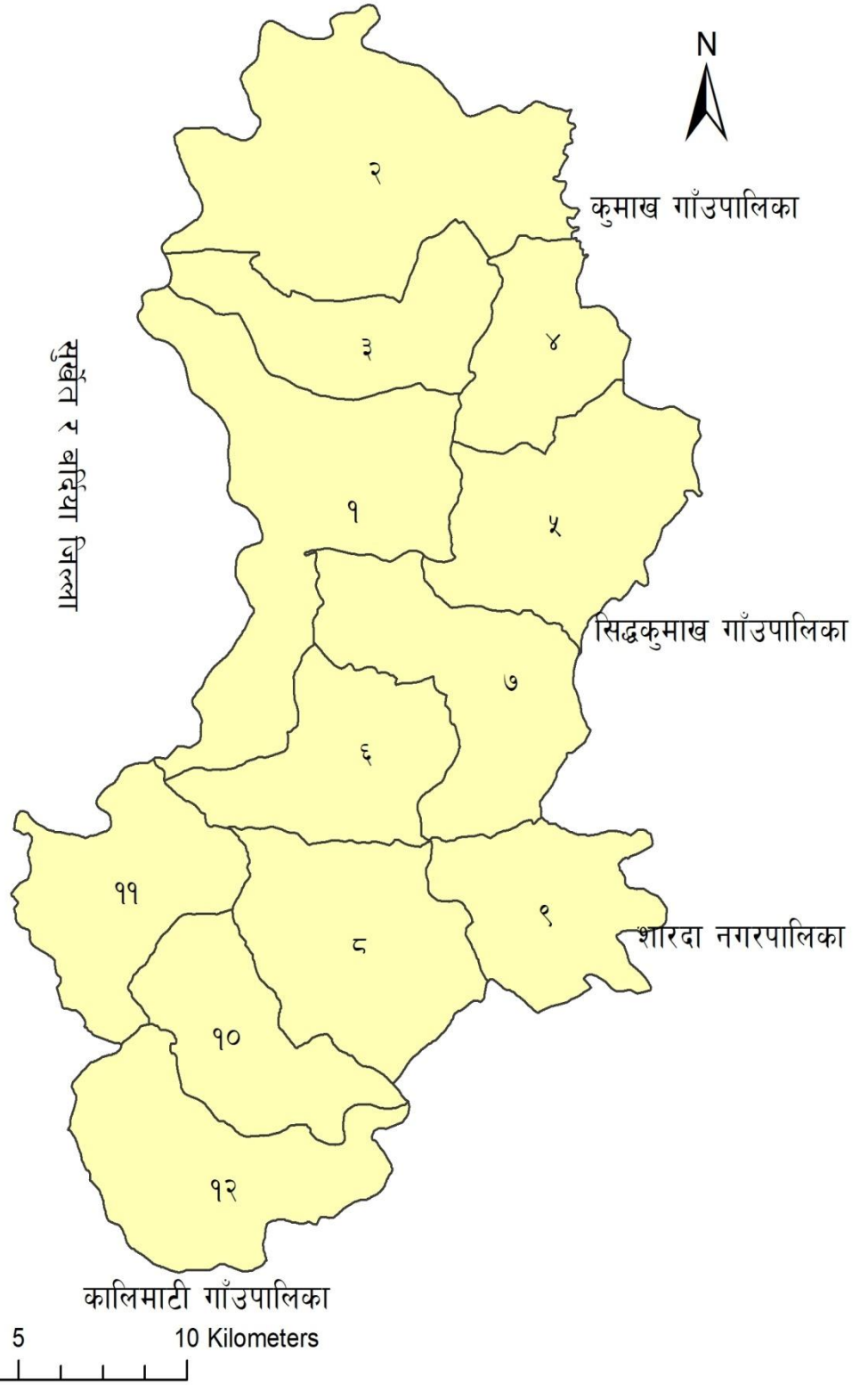
क्षेत्रफलः ३३८.२१ (वर्ग कि.मी)

केन्द्रः साविक देवस्थल गाविसको कार्यालय

वडा संख्याः १२

जनसंख्याः (२०६८ को जनगणना अनुसार) ३६०५२
जनघनत्वः १०६.५९ प्रति व. कि. मि

वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका

२ सिमाना

१. पूर्व: कुमाख गाँउपालिका र सिद्धकुमाख गाँउपालिका
२. उत्तर: जाजरकोट जिल्ला
३. पश्चिम: सुर्खेत जिल्ला
४. दक्षिण: शारदा नगरपालिका र कालिमाटी गाँउपालिका

३ नगरपालिकाको वडा विभाजनः

क्र.स	नगरपालिकाको नाम	नयाँवडा नम्बर	साविक गाँउपालिकाको नाम	साविक वडा नं	कैफियत
१	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	१	देवस्थल	१ देखि ९सम्म	
२	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	२	बामे	१देखि ५ सम्म	
३	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	३	बामे	६ देखि ९	
४	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	४	मुलखोला	१ देखि ३, ५ र ६	
५	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	५	मुलखोला	४र ७ देखि ९	
६	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	६	घाँजरीपिपल	३,४,६ र ८	
७	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	७	घाँजरीपिपल	१,२,५,७ र ९	
८	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	८	कुपिण्डेदह	१ देखि ५ सम्म	
९	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	९	कुपिण्डेदह	६ देखि ९ सम्म	

१०	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	१०	माँझकाँडा र निगालचुला	माझकाँडा १ दिख ५ र निगालचुला १	
११	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	११	माँझकाँडा	६ देखि ९ सम्म	
१२	वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	१२	निगाचुला	२ देखि ९ सम्म	

४ संस्थागत पूर्वाधार सम्बन्धी अवस्थाः

(क) शिक्षण संस्था जनसंख्या लगायत विभिन्न तथ्याँकीय विवरणहरू तथा शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणहरू खण्ड १५ अनुसूचीमा समावेश छन ।

(ख) स्वास्थ्य केन्द्र

क्र.स	साविक गाविसको नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति र संख्या	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या	कैफियत
१	देवस्थल	स्वास्थ्य चौकी १	-	
२	बामे	स्वास्थ्य चौकी १	-	
३	मुलखोला	स्वास्थ्य चौकी १	-	
४	घाँजरीपिपल	स्वास्थ्य चौकी १	-	
५	कुपिण्डेदह	स्वास्थ्य चौकी १	-	
६	माँझकाँडा	स्वास्थ्य चौकी १	-	
७	निगालचुला	स्वास्थ्य चौकी १	-	

(ग) कृषि सेवाकेन्द्र भवन पशुसेवाकेन्द्र भवन हुलाक कार्यालय भवन नरहेको

(घ) फोहोरमैला प्रशोधन / ल्याण्डफिल्ड साईट पार्क तथा उद्यान खुलापार्क ढल निकासको ब्यवस्था शवदाहगृहको व्यवस्था ,विमानस्थल ,खेलकुद मैदान, पशुवधशाला भए / नभएको: नभएको

(ङ) पर्यटकीय स्थल

क्र.स..	साविक गाविसको नाम	पर्यटकीय स्थान	कैफियत
१	देवस्थल	सल्लीबजार भेरी नदी	-

२	बामे	-	-
३	मुलखोला	-	-
४	घाँजरीपिपल	-	-
५	कुपिण्डेदह	कुपिण्डेदह बराह मन्दिर	-
६	माँझकाँडा	-	-
७	निगालचुला	निगालचुला लेक	-

(च) ब्यापारीक क्षेत्र (वजार)

क्र.स.	साविक गाविसको नाम	मुख्य वजार	केन्द्रवाटको दूरी (कि.मि)	कैफियत
१	देवस्थल	सल्लीबजार	-	
२	बामे	अवलवेसी	-	
३	मुलखोला	च्युरा नाथेपिपल शङ्खपिपल	-	
४	घाँजरीपिपल	मैदुपोखरी	-	
५	कुपिण्डेदह	जयतपानी बाबियाचौर	-	
६	माँझकाँडा	ढोरपिपल	-	
७	निगालचुला	-	-	

१०

त्रिवेणी गाँउपालिका

सल्यान जिल्ला अन्तर्गत पर्ने साविक काभ्रा, कारागीठी, फलावाङ र त्रिवेणी गाँउ विकास समितिहरू मिलाइ बनाइएको यस त्रिवेणी गाँउपालिका यस जिल्लाको दक्षिणमा अवस्थित छ ।

१ गाँउपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नामः त्रिवेणी गाँउपालिका

क्षेत्रफलः ११९.११ (वर्ग कि.मी)

केन्द्रः साविक त्रिवेणी गाविसको कार्यालय

वडा संख्याः ६

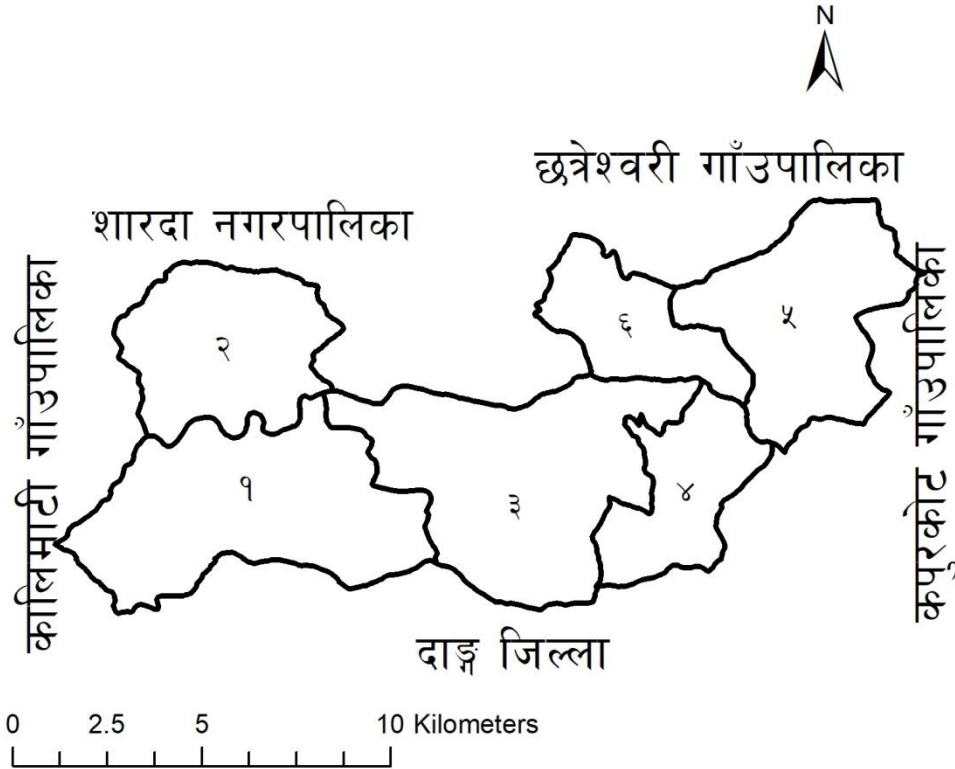
जनसंख्या: (२०६८ को जनगणना अनुसार) १६६२४

जनघनत्व: १३९.५६ प्रति व. कि. मि.

२ सिमाना

१. पूर्व: कपुरकोट गाँउपालिका
२. उत्तर: शारदा नगरपालिका र छत्रेश्वरी गाँउपालिका
३. पश्चिम: कालिमाटी गाँउपालिका
४. दक्षिण: दाङ्ग जिल्ला

त्रिवेणी गाँउपालिका

३ गाँउपालिकाको वडा विभाजन

क्र.स	गाँउपालिकाको नाम	नयाँवडा नम्बर	साविक गापाको नाम	साविक वडा नं	कैफियत
१	त्रिवेणीगाँउपालिका	१	काभ्रा	१ देखि ९ सम्म	

२	त्रिवेणीगाउँपालिका	२	कारागीठी	१ देखि ९ सम्म	
३	त्रिवेणीगाउँपालिका	३	फलावाङ्ग	१ देखि ५ सम्म	
४	त्रिवेणीगाउँपालिका	४	फलावाङ्ग	६ देखि ९ सम्म	
५	त्रिवेणीगाउँपालिका	५	त्रिवेणी	१ देखि ६	
६	त्रिवेणीगाउँपालिका	६	त्रिवेणी	७ देखि ९ सम्म	

४ संस्थागत पूर्वाधार सम्बन्धी अवस्था:

(क) शिक्षण संस्था जनसंख्या लगायत विभिन्न तथ्याँकीय विवरणहरू तथा शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणहरू खण्ड १५ अनुसूचीमा समावेश छन ।

(ख) स्वास्थ्य केन्द्र

क्र.स	साविक गाविसको नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति र संख्या	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या (गोटा)	कैफियत
१	कारागीठी	स्वा.चौ. १	-	
२	काभ्रा	स्वा.चौ. १	-	
३	फलावाङ्ग	स्वा.चौ. १	-	
४	त्रिवेणी	स्वा.चौ. १		

(ग) कृषि सेवाकेन्द्र भवन काभ्रामा १ पक्की तथा पशुसेवाकेन्द्र भवन फलावाङ्गमा १ पक्की रहेको ।

(घ) हुलाक कार्यालय भवन नरहेको

(ङ) फोहोरमैला प्रशोधन / ल्याण्डफिल्ड साईट पार्क तथा उद्यान खुलापार्क पर्यटकीयस्थलहरू ढल निकासको ब्यवस्था, शवदाहगृहको व्यवस्था, विमानस्थल पशुवधशाला, खेलकुद मैदान भए / नभएको: नभएको

(च) पर्यटकिय स्थल

क्र.स..	साविक गाविस/ नपाको नाम	स्थान (प्रस्तावित गापाको वडा नं)	गोटा
१	फलाबाड	फलावाङ्गी राजाको दरबार	-

२	त्रिवेणी	त्रिवेणीधाम	-
३	काभ्रा	
४	कारागीठी	

(छ) ब्यापारीक क्षेत्र (बजार)

क्रसं.	साविक गाविस को नाम	मुख्य बजार	केन्द्रवाटको दुरी (किमि)	कैफियत
१	कारागीठी	शङ्खपीपल	-	
२	काभ्रा	रामबजार रिखेबगर	-	
३	फलाबाड	ढङ्गेबगर शितलबजार	-	
४	त्रिवेणी	लुहाम	-	

खण्ड १५

१५.१ स्थानीय तह(गाँउपालिका तथा नगरपालीका) अनुसार तथ्याङ्क तालिकाहरू(अनुसूचीहरू) लगायत राष्ट्रिय जनगणना,कृषिगणना, अवधारणा तथा परिचय र तथ्याक एन ,नियमहरू

अनुसूची १ स्थानीय तह अनुसारको परिवार संख्या,जनसंख्या, औसत घरपरिवार आकार र लैंगिक अनुपात विवरण (संस्थागत जनसंख्या बाहेक)

सि. न	स्थानीय तहको नाम	परिवार संख्या	जनसंख्या विवरण			औसत घरपरिवार आकार	लैंगिक अनुपात	जनघनत्व
			पुरुष	महिला	जम्मा			
१	बाघचौर नगरपालिका	५,९०६	१६,५२६	१७,५९२	३४,११८	५।७८	९३।९४	१७०.०६
२	वनगाडकुपिन्डे नगरपालिका	६,७६३	१७,३८२	१८,६७०	३६,०५२	५।३३	९३।१०	२०९.१३
३	छत्रेश्वरी गाँउपालिका	४,४०८	९,७६२	११,६९०	२१,४५२	४।८७	८३।५१	१०६.५९
४	दार्मा गाँउपालिका	३,४६०	९,७४६	१०,२२०	१९,९६६	५।७७	९५।३६	१४२.३५
५	सिद्धकुमाख गाँउपालिका	२,४०४	६,५०४	७,०८९	१३,५९३	५।६५	९१।७५	१५२.१९
६	कालीमाटी गाँउपालिका	४,३४३	११,३००	११,७०५	२३,००५	५।३०	९६।५४	१४०.८६
७	कपुरकोट गाँउपालिका	३,६५७	८,७१८	९,४८६	१८,२०४	४।९८	९१।९०	२४५.१०
८	कुमाख गाँउपालिका	४,७४५	११,९२८	१३,०४४	२४,९७२	५।२६	९१।४४	४५.९४
९	शारदा नगरपालिका	७,३९१	१५,६६१	१८,०६९	३३,७३०	४।५६	८६।६७	१५२.७०

१०	त्रिवेणी गाँउपालिका	३,४४७	७,७२६	८,८९८	१६,६२४	४।८२	८६।८३	१३९.५६
११	संस्थागत	३२	७९६	१२	७२८			
जम्मा सल्यान जिल्लाको		४६५५६	११५९६९	१२६४७५	२४२४४४	५.२१	९१।६९	१६५.८३

अनुसूची २ स्थानीयतहको वडागत घरपरिवार तथा जनसङ्ख्या विवरण(संस्थागत जनसंख्या सहित)

स्थानीयतहको नाम	वडा न	पुरुष	महिला	जम्मा	घरपरिवार संख्या
बागचौर नगरपालिका	१	१८०३	१८०५	३६०८	७०५
	२	१३८३	१४०४	२७८७	४६१
	३	११७६	१३३१	२५०७	४२२
	४	१६४३	१७८०	३४२३	६०३
	५	१७२०	१८३३	३५५३	६०७
	६	१३७४	१३५४	२७२८	४२५
	७	२०७५	२१२४	४१९९	६५१
	८	१०४१	१११४	२१५५	४१८
	९	१३५६	१५१९	२८७५	५४९
	१०	१०५३	११७६	२२२९	४२७
	११	९११	९४६	१८५७	२९७
	१२	१०१५	१२०७	२२२२	३४२
जम्मा		१६५५०	१७५९३	३४१४३	५९०७
वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	१	२३०९	२५५०	४८५९	१००४
	२	१०१६	११९३	२२०९	४२५
	३	१४३८	१५२६	२९६४	५३४
	४	९३६	९९६	१९३२	३७१
	५	१७७९	१८८२	३६६१	७०५
	६	१३६०	१४२८	२७८८	५६३
	७	१५१८	१६०८	३१२६	५५४
	८	१८६५	१९५१	३८१६	६६७
	९	१५०१	१६९०	३१९१	५६९
	१०	१२११	१२०४	२४१५	४४२
	११	१५६२	१६२९	३१९१	५५१
	१२	९७०	१०१३	१९८३	३८१
जम्मा		१७४६५	१८६७०	३६१३५	६७६६
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	१	१३३३	१४८३	२८१६	५४९
	२	१५६१	१६५९	३२२०	६२३

स्थानीयतहको नाम	वडा न	पुरुष	महिला	जम्मा	घरपरीवार संख्या
	३	१२७४	१६५३	२९२७	६०७
	४	१४४५	१८११	३२५६	६२०
	५	१६३८	१८९८	३५३६	७०७
	६	१२०५	१५०६	२७११	६३९
	७	१३०६	१६८०	२९८६	६६३
जम्मा		९७६२	११६९०	२१४५२	४४०८
दार्मा गाँउपालिका	१	११९५	१३०९	२५०४	४५८
	२	१४२४	१५०२	२९२६	५३१
	३	१४६०	१४७३	२९३३	५५८
	४	२०४६	२०९७	४१४३	७२७
	५	२०२५	२०८९	४११४	६४२
	६	१५९६	१७५०	३३४६	५४४
जम्मा		९७४६	१०२२०	१९९६६	३४६०
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	१	१५०४	१६७०	३१७४	५८५
	२	१२२१	१२६३	२४८४	४४२
	३	१३०३	१३९६	२६९९	५०१
	४	१३३१	१४७५	२८०६	४६४
	५	११४५	१२८५	२४३०	४१२
जम्मा		६५०४	७०८९	१३५९३	२४०४
कालिमाटी गाँउपालिका	१	२०५७	२१८८	४२४५	७९१
	२	११५०	११३५	२२८५	४३०
	३	२१०२	२३९०	४४९२	८९४
	४	१६६४	१६९६	३३६०	६२५
	५	१५४९	१६०७	३१५६	५६३
	६	१२२६	१२३३	२४५९	४६९
	७	१५५२	१४५६	३००८	५७१
जम्मा		११३००	११७०५	२३००५	४३४३
कपुरकोट गाँउपालिका	१	११५८	१२६८	२४२६	४२७
	२	११५४	१२३७	२३९१	४६१
	३	१४३४	१४३८	२८७२	६५४
	४	१३२०	१४६०	२७८०	५६४
	५	२०३१	२२३५	४२६६	८३८
	६	१६९०	१८४८	३५३८	७१९
जम्मा		८७८७	९४८६	१८२७३	३६६३
कुमाख गाँउपालिका	१	१२३६	१४५२	२६८८	५७०
	२	१४२५	१६१२	३०३७	५९३
	३	२२३४	२४४३	४६७७	८८१
	४	१६०६	१९११	३५१७	७२४

स्थानीयतहको नाम	वडा न	पुरुष	महिला	जम्मा	घरपरीवार संख्या
	५	१६५३	१७६०	३४१३	६५४
	६	१९०१	२०१२	३९१३	७२८
	७	१८८९	१८५४	३७४३	६११
जम्मा		११९४४	१३०४४	२४९८८	४७६१
शारदा नगरपालिका	१	१८४२	१९५१	३७९३	९२१
	२	१६४५	१५८९	३२३४	८००
	३	७६०	७९१	१५५१	३५७
	४	६५७	८१८	१४७५	३३४
	५	८७२	१०६९	१९४१	४४२
	६	१३३४	१५३६	२८७०	५९५
	७	११२९	१३१५	२४४४	४७०
	८	११७१	९७२	२१४३	३९९
	९	७८४	८४९	१६३३	३०३
	१०	८८६	१०५५	१९४१	४१६
	११	९१०	१०९१	२००१	४७६
	१२	८७६	११५४	२०३०	४३४
	१३	११८६	१३२९	२५१५	४६४
	१४	९९८	११७८	२१७६	४५३
१५	१११२	१३८३	२४९५	५३२	
जम्मा		१६१६२	१८०८०	३४२४२	७३९६
त्रिवेणी गाँउपालिका	१	१६५४	१८७१	३५२५	७३३
	२	१३०१	१५४९	२८५०	५४२
	३	१५४८	१७७४	३३२२	६८१
	४	१००३	११२५	२१२८	४४७
	५	८१०	९६९	१७७९	३६३
	६	१४३३	१६१०	३०४३	६८२
जम्मा		७७४९	८८९८	१६६४७	३४४८

अनुसूची ३ स्थानीयतह अनुसार साक्षरतादर सम्बन्धी तालिका (संस्थागत जनसंख्या बाहेक)

सि.न	गाँउपालिका/नगरपालिकाको नाम	५ बर्ष भन्दा माथिको कुल जनसङ्ख्या	साक्षरता स्थिती				उल्लेख नभएको	साक्षरता दर
			पढ्न र लेख्न सक्ने	पढ्न मात्र सक्ने	पढ्न लेख्न दुबै नसक्ने			
१	बाघचौर नगरपालिका	जम्मा	३०,२९१	२०,२७१	६४५	९,३७०	५	६६।९२
		पुरुष	१४,६०१	११,१८०	२६१	३,१६०	०	७६।५७
		महिला	१५,६९०	९,०९१	३८४	६,२१०	५	५७।९४

सि.न	गाँउपालिका/नगरपालिकाको नाम	५ बर्ष भन्दा माथिको कुल जनसङ्ख्या	साक्षरता स्थिती				उल्लेख नभएको	साक्षरता दर
			पढ्न र लेख्न सक्ने	पढ्न मात्र सक्ने	पढ्न लेख्न दुबै नसक्ने			
२	वनगाढकुपिण्डे नगरपालिका	३१,५९६	१८,२२५	१,०४७	१२,२९१	३३	५७.६८	
	जम्मा							
	पुरुष	१५,१२१	१०,३१५	४८८	४,३०४	१४	६८.२२	
	महिला	१६,४७५	७,९१०	५५९	७,९८७	१९	४८.१०	
३	छत्रेश्वरी गाँउपालिका	१९,१५१	१२,९९३	४१९	५,७२५	१४	६७.८५	
	जम्मा							
	पुरुष	८,५७६	६,७०२	१९४	१,६७५	५	७८.१५	
	महिला	१०,५७५	६,२९१	२२५	४,०५०	९	५९.४९	
४	दार्मा गाँउपालिका	१७,४१८	१०,७०६	३८७	६,३२२	३	६१.४७	
	जम्मा							
	पुरुष	८,४४०	५,९७७	१९६	२,२६७	०	७०.८२	
	महिला	८,९७८	४,७२९	१९१	४,०५५	३	५२.६७	
५	सिद्धकुमाख गाँउपालिका	१२,०२६	६,५०८	७९८	४,७०६	१४	५४.१२	
	जम्मा							
	पुरुष	५,७०६	३,६३४	३९३	१,६७३	६	६३.६९	
	महिला	६,३२०	२,८७४	४०५	३,०३३	८	४५.४७	
६	कालिमाटी गाँउपालिका	२०,२७६	१२,९४०	८८६	६,४३३	१७	६३.८२	
	जम्मा							
	पुरुष	९,८८६	७,२४४	४४६	२,१९४	२	७३.२८	
	महिला	१०,३९०	५,६९६	४४०	४,२३९	१५	५४.८२	
७	कपुरकोट गाँउपालिका	१६,०५९	१०,६६७	३६३	५,०२६	३	६६.४२	
	जम्मा							
	पुरुष	७,६६०	५,७२२	१७१	१,७६५	२	७४.७०	
	महिला	८,३९९	४,९४५	१९२	३,२६१	१	५८.८८	
८	कुमाख गाँउपालिका	२१,९६०	१३,५९४	९११	७,४४३	१२	६१.९०	
	जम्मा							
	पुरुष	१०,४३३	७,४७७	३९४	२,५५५	७	७१.६७	
	महिला	११,५२७	६,११७	५१७	४,८८८	५	५३.०७	

सि.न	गाँउपालिका/नगरपालिकाको नाम	५ बर्ष भन्दा माथिको कुल जनसङ्ख्या	साक्षरता स्थिती				उल्लेख नभएको	साक्षरता दर
			पढ्न र लेख्न सक्ने	पढ्न मात्र सक्ने	पढ्न लेख्न दुबै नसक्ने			
९	शारदा नगरपालिका	जम्मा	३०,३५१	२१,२२१	१,५०८	७,४२३	१९९	६१।९२
		पुरुष	१३,९३८	११,२२४	६८४	१,९९४	३६	८०।५३
		महिला	१६,४१३	९,९९७	८२४	५,४२९	१६३	६०।९१
१०	त्रिवेणी गाँउपालिका	जम्मा	१४,९५९	९,७४४	४४४	४,७६०	११	६५।१४
		पुरुष	६,८३९	५,११७	२००	१,५१७	५	७४।८२
		महिला	८,१२०	४,६२७	२४४	३,२४३	६	५६।९८

अनुसूची ४ स्थानीयतह अनुसार ५ देखि २५ बर्षको जनसङ्ख्या मध्ये विद्यालय जाने तथा नजाने संख्या

गाँउपालिका /नगरपालिकाको नाम	५ देखि २५बर्ष उमेर समुहको जम्माजनसंख्या		हाल स्कुल गइरहेको जनसंख्या		हालस्कुल नगइरहेको जनसंख्या		उल्लेख नगरिएको जनसंख्या	
	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला
१ बाघचौर नगरपालिका	७६२१	८३५२	५८६९	६१०७	१५७५	१९९०	१७७	२५५
२ वनगाडकुपिन्डे नगरपालिका	८३६९	९३१३	५९२४	५९१२	२१७४	२९९३	२७१	४०८
३ छत्रेश्वरी गाँउपालिका	४५२५	५३८४	३५३६	३७९८	८३२	१३५४	१५७	२३२
४ दार्मा गाँउपालिका	४६६१	५११०	३५५९	३६६८	१०३१	१३४३	७१	९९
५ सिद्धकुमाख गाँउपालिका	३१४०	३५४८	२२६७	२२९१	८०३	११२१	७०	१३६
६ कालीमाटी गाँउपालिका	५३९२	५७८०	३९३७	३९३१	१३२७	१६९४	१२८	१५५
७ कपुरकोट गाँउपालिका	४०९२	४४९३	२९३१	३००७	१०८७	१३८१	७४	१०५
८ कुमाख गाँउपालिका	५६२९	६३९०	४३९१	४५४३	११४५	१७२६	९३	१२१
९ शारदा नगरपालिका	७०६१	८१८९	५४८१	५६६८	१२२१	१९६७	३५९	५५४
१० त्रिवेणी गाँउपालिका	३६७०	४३०९	२८००	२९६९	७६१	१२२६	१०९	११४

अनुसूची ५ साक्षार ५ बर्षभन्दा माथिको स्थानीयतह अनुसारको जनसंख्याले उत्तीर्ण गरेको शैक्षिकतह सम्बन्धी विवरण (संस्थागत सहित)

गाँउपालिका/ नगरपालिकाको नाम	जम्मा साक्षर	पुर्वप्राथमिक	प्राथमिक (१-५)	निम्न माध्यमिक (६-८)	माध्यमिक (९-१०)	s.l.c. र सो सरह	प्रविणता वा सो सरह
बाघचौर नगरपालिका	जम्मा	२०,८३५	९४८	१०,०५९	४,७९३	२,००७	१,३९७
	पुरुष	११,४७८	५१०	५,४५१	२,५६५	१,१५५	८०९
	महिला	९,३५७	४३८	४,६०८	२,२२८	८५२	५८८
वनगाढकपिण्डे नगरपालिका	जम्मा	१८,८७१	१,०६०	१०,१९७	३,७६८	१,७७१	४६१
	पुरुष	१०,६३६	५६६	५,४७७	२,२२३	१,१२४	३१९
	महिला	८,२३५	४९४	४,७२०	१,५४५	६४७	१४२
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	जम्मा	१३,३२६	४७०	६,०६६	३,२२३	१,३१७	१,०४०
	पुरुष	६,८७७	२४८	३,०८४	१,६७०	६६६	५८२
	महिला	६,४४९	२२२	२,९८२	१,५५३	६५१	४५८
दार्मा गाँउपालिका	जम्मा	११,२६१	८०५	५,९२०	२,४२७	१,०१०	५०७
	पुरुष	६,२८५	४२३	३,२०१	१,३५६	६१०	३२१
	महिला	४,९७६	३८२	२,७१९	१,०७१	४००	१८६
सिदधकमाख गाँउपालिका	जम्मा	७,२०२	६८९	३,५७२	१,५५५	६६२	३२३
	पुरुष	३,९८७	३६२	१,९९३	८४१	३७५	२०७
	महिला	३,२१५	३२७	१,५७९	७१४	२८७	११६
कालिमाटी गाँउपालिका	जम्मा	१३,६७९	९११	७,४०७	२,८६६	९९५	६६४
	पुरुष	७,६२३	४७१	४,०९५	१,५६०	६०४	४४४
	महिला	६,०५६	४४०	३,३१२	१,३०६	३९१	२२०
कपरकोट गाँउपालिका	जम्मा	११,०३९	६१५	५,७३६	२,४६८	६८०	६९२
	पुरुष	५,९१२	३३५	३,१२७	१,२३९	३६३	४१०
	महिला	५,१२७	२८०	२,६०९	१,२२९	३१७	२८२
कमाख गाँउपालिका	जम्मा	१४,२२८	८२७	६,५३१	३,२८१	१,४८९	८१६
	पुरुष	७,७९९	४४५	३,४६५	१,७९९	८४४	५२५
	महिला	६,४२९	३८२	३,०६६	१,४८२	६४५	२९१
शारदा नगरपालिका	जम्मा	२१,८४१	१,२८३	९,२०८	४,६६४	२,४१३	१,८६४

गाँउपालिका/ नगरपालिकाको नाम	जम्मा साक्षर	पुर्वप्राथमिक	प्राथमिक (१-५)	निम्न माध्यमिक (६-९)	माध्यमिक (१०-१२)	s.l.c. र सो सरह	प्रविणता वा सो सरह
त्रिवेणी गाँउपालिका	पुरुष	११,५६२	६५२	४,७५४	२,३९९	१,२६१	१,११०
	महिला	१०,२७९	६३१	४,४५४	२,२६५	१,१५२	७५४
	जम्मा	१०,०७३	४८६	४,६२७	२,४३६	१,००१	५६८
	पुरुष	५,२९२	२५४	२,४५९	१,२०४	५२०	३४६
	महिला	४,७८१	२३२	२,१६८	१,२३२	४८१	२२२

क्रमशः

गाँउपालिका/ नगरपालिकाको नाम	जम्मासाक्षर	स्नातह वा सो सरह	स्नाकोतर वा सो सरह	अन्य	अनौपचारिक शिक्षा	उल्लेख नभएको	
बाघचौर नगरपालिका	जम्मा	२०,८३५	२१५	५०	९	१६३	५९
	पुरुष	११,४७८	१६७	४२	५	७८	२६
	महिला	९,३५७	४८	८	४	८५	३३
वनगाढकपिण्डे नगरपालिका	जम्मा	१८,८७१	७८	११	१३	८३३	१५१
	पुरुष	१०,६३६	६६	१०	१०	३९४	८८
	महिला	८,२३५	१२	१	३	४३९	६३
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	जम्मा	१३,३२६	११३	२४	१५	४८५	५६
	पुरुष	६,८७७	८५	२३	५	२०९	२८
	महिला	६,४४९	२८	१	१०	२७६	२८
दार्मा गाँउपालिका	जम्मा	११,२६१	३६	९	७	११८	१५
	पुरुष	६,२८५	३१	९	४	५१	१०
	महिला	४,९७६	५	०	३	६७	५
सिदधकमाख गाँउपालिका	जम्मा	७,२०२	४२	३	२	९४	२८
	पुरुष	३,९८७	३०	३	०	२४	११
	महिला	३,२१५	१२	०	२	७०	१७
कालिमाटी गाँउपालिका	जम्मा	१३,६७९	५७	१२	१२	३८९	४०
	पुरुष	७,६२३	४६	१०	५	१५३	२५
	महिला	६,०५६	११	२	७	२३६	१५
कपरकोट गाँउपालिका	जम्मा	११,०३९	४५	२२	१३	४६७	३८

गाँउपालिका/ नगरपालिकको नाम	जम्मासाक्षर	स्नातह वा सो सरह	स्नाकोत्तर वा सो सरह	अन्य	अनौपचारिक शिक्षा	उल्लेख नभएको	
कमाख गाँउपालिका	पुरुष	५,९१२	३९	२१	४	१८८	२५
	महिला	५,१२७	६	१	९	२७९	१३
	जम्मा	१४,२२८	१२५	१९	१३	५४९	४५
शारदा नगरपालिका	पुरुष	७,७९९	१००	१७	७	२३७	२२
	महिला	६,४२९	२५	२	६	३१२	२३
	जम्मा	२१,८४१	२९३	९४	२२	६५८	२५७
त्रिवेणी गाँउपालिका	पुरुष	११,५६२	२३०	८१	१०	२९१	१४९
	महिला	१०,२७९	६३	१३	१२	३६७	१०८
	जम्मा	१०,०७३	४३	८	१३	६१९	२१
	पुरुष	५,२९२	३५	७	६	३०६	१३
	महिला	४,७८१	८	१	७	३१३	८

श्रोत रा.ज.ग. २०६८ के.त.वि

अनुसूची ६ विद्यार्थी विवरण (फ्ल्यास रिपोर्ट १, २०७४ अनुसार) :

qm=;+ =	ljBfyL{ ljj/Of :yflgo txsf] gfd	! b]lv % siff			^ b]lv * siff			(b]lv !) siff			! b]lv !) siff			
		5fq	5fq	hDd	5fq	5fq	hDd	5fq	5fq	hDd	5fq	5fq	hDd	
1	sk'/sf]6 ufpFkflnsf	११७९	१०९५	२२७४	७२५	६२७	१३५२	३२०	२८७	६०७	२२२	४	२००९	४२३३
2	sfnLdf6L ufpkfkflnsf	१८०५	१७६८	३५७३	१००२	९३१	१९३३	४०८	३५१	७५९	३२१५	३०५०	६२६५	
3	s'dfvdf]nsf ufpkfkflnsf	१६५७	१४८	३१३८	११०५	१००	२१०५	६४९	५३४	११८३	३४११	३०१५	६४२६	

ljBfyL{ ljj/Of		! b]lv % siff			^ b]lv * siff			(b]lv !) siff			! b]lv !) siff		
4	5q]Zj/L ufpFkflnsf	१४०१	१३५०	२७५१	१०० ८	७९४	१८०२	६४६	५३७	११८३	३०५ ५	२६८१	५७३६
5	9f]/rf}/ ufpFkflnsf	११७९	१०६३	२२४२	७१६	६१६	१३३२	३३३	२३६	५६९	२२२ ८	१९१५	४१४३
6	lqj]OfL ufpkflnsf	८६५	८१८	१६८३	६७५	५८८	१२६३	३९७	३०२	६९९	१९३७	१७०८	३६४५
7	bfd{ ufpFkflnsf	१७६४	१६१९	३३८३	८२३	७१६	१५३९	५१३	४४२	९५५	३१० ०	२७७७	५८७७
8	aguf8 s'lkG8] gu/kflnsf	२६२८	२६०१	५२२९	१३३२	११८१	२५१३	७०८	५४८	१२५६	४६६ ८	४३३०	८९९८
9	afurf}/ gu/kflnsf	२६७२	२४६३	५१३५	१८११	१५८ ०	३३९१	१०९ १	९४१	२०३२	५५७ ४	४९८ ४	१०५५ ८
10	zf/bf gu/kflnsf	१७४१	१६५४	३३९५	११७१	१०२१	२१९२	७९३	६०५	१३९८	३७० ५	३२८०	६९८५
	lhNnfut hDdf	१६८९ १	१५९१ २	३२८० ३	१०३६ ८	९०५ ४	१९४२ २	५८५ ८	४७८ ३	१०६४ १	३३११ ७	२९७४ ९	६२८६ ६

अनुसूची ७ blnt ljBfyL{ ljj/Of @)&\$

blnt ljBfyL{ ljj/Of @)&\$! b]lv % siff			^ b]lv * siff			(b]lv !) siff			! b]lv !) siff		
qm=;+		5fq		hDd	5fq		hDd	5fq	5f	hDd	5fq		hDd
=	:yflgo txsf] gfd	f	5fq	f	f	5fq	f	f	q	f	f	5fq	f

blnt ljbFyL{ ljj/Of @)&\$! b]lv % siff			^ b]lv * siff			(b]lv !) siff			! b]lv !) siff				
1	sk'/sf]6 ufPfkflnsf	२११	२२७	४३८	१२७	१२०	२४७	४८	४४	९२	३८६	३९१	७७७		
2	sfnLdf6L ufpkfkflnsf	३७१	३६८	७३९	२०९	१८४	३९३	६५	५५	१२०	६४५	६०७	१२५२		
3	s'dfvdf]nsf ufPfkflnsf	३१७	३०३	६२०	२०९	१९३	४०२	९२	६१	१५३	६१८	५५७	११७५		
4	5q]Zj/L ufPfkflnsf	३२६	३२७	६५३	२५२	१७३	४२५	१२८	१०	७	२३५	७०६	६०७	१३१३	
5	9f]/rf}/ ufPfkflnsf	२२४	१९४	४१८	१००	७१	१७१	२४	१२	३६	३४८	२७७	६२५		
6	lqj]OfL ufpkflnsf	९७	११०	२०७	८१	७२	१५३	३३	२१	५४	२११	२०३	४१४		
7	bfd{ ufPfkflnsf	४८८	५१४	१००२	१७५	१४८	३२३	११०	८९	१९९	७७३	७५१	१५२	४	
8	aguf8 s'lkG8] gu/kflnsf	७०२	६४२	१३४	४	२६०	२४४	५०४	१२९	१	२३०	१०९	१	२०७	८
9	afurf}/ gu/kflnsf	५१२	५४१	१०५३	२८८	२४९	५३७	१०२	७५	१७७	९०२	८६५	१७६७		
10	zf/bf gu/kflnsf	२६०	२५०	५१०	१८८	१४५	३३३	९४	६९	१६३	५४२	४६४	१००६		
	lhNnfut hDdf	३५०	३४७	६९८	१८८	१५९	३४८	८	६३	१४५	६२२	५७०	११९३	१	

अनुसूची ८ उमेर समुह ५/५ बर्ष अनुसार जनसंख्याको विवरण

गाँउपालिका /नगरपालिकको नाम	जम्मा जनसंख्या	उमेर समुह								
		००-०४	०५-०९	१०-१४	१५-१९	२०-२४	२५-२९	३०-३४	३५-३९	
बाघचौर नगरपालिका	जम्मा	३४,११८	३,८२७	४,८४१	५,१९४	३,९०९	३,१७१	२,५४३	२,०७८	१,६९९
	पुरुष	१६,५२६	१,९२५	२,४१९	२,५६४	१,८५८	१,४२९	१,११६	९५७	८००
	महिला	१७,५९२	१,९०२	२,४२२	२,६३०	२,०५१	१,७४२	१,४२७	१,१२१	८९९
वनगाडकुपिण्डे नपा	जम्मा	३६,०५२	४,४५६	५,२७६	५,३४०	४,०९२	३,०६५	२,५५४	२,०१८	२,०१०
	पुरुष	१७,३८२	२,२६१	२,६४०	२,६१२	१,९४४	१,३५०	१,१०४	९२९	९३७
	महिला	१८,६७०	२,१९५	२,६३६	२,७२८	२,१४८	१,७१५	१,४५०	१,०८९	१,०७३
छत्रेश्वरी गापा	जम्मा	२१,४५२	२,३०१	२,८५५	३,४२५	२,५१९	१,७५७	१,४५८	१,२३८	१,१२१
	पुरुष	९,७६२	१,१८६	१,४२९	१,७०४	१,१११	६२०	५१५	४५१	४६६
	महिला	११,६९०	१,११५	१,४२६	१,७२१	१,४०८	१,१३७	९४३	७८७	६५५
दार्मा गाउपालिका	जम्मा	१९,९६६	२,५४८	२,८८७	३,१२०	२,३०३	१,७३४	१,४४७	१,०३६	९५३
	पुरुष	९,७४६	१,३०६	१,४१६	१,५०९	१,१२८	८१३	६५२	४९९	४४३
	महिला	१०,२२०	१,२४२	१,४७१	१,६११	१,१७५	९२१	७९५	५३७	५१०
सिद्धकुमाख गापा	जम्मा	१३,५९३	१,५६७	१,९८७	२,०६१	१,५७७	१,२०४	९८८	७२६	७२०
	पुरुष	६,५०४	७९८	९७२	१,०५१	७३०	५१५	४०९	३३१	३२५
	महिला	७,०८९	७६९	१,०१५	१,०१०	८४७	६८९	५७९	३९५	३९५
कालिमाटी गापा	जम्मा	२३,००५	२,७२९	३,२५०	३,३६१	२,७२८	२,०९२	१,६५१	१,३४७	१,२१२
	पुरुष	११,३००	१,४१४	१,६६४	१,६७२	१,३३९	९४२	७३५	६२८	५५१
	महिला	११,७०५	१,३१५	१,५८६	१,६८९	१,३८९	१,१५०	९१६	७१९	६६१
कपुरकोट गापा	जम्मा	१८,२०४	२,१४५	२,४७५	२,६९६	२,१७४	१,५९४	१,२१२	१,०९२	१,०१२
	पुरुष	८,७१८	१,०५८	१,३०७	१,३३२	९७९	६९८	५१८	४७१	४७४
	महिला	९,४८६	१,०८७	१,१६८	१,३६४	१,१९५	८९६	६९४	६२१	५३८
कुमाख गाँउपालिका	जम्मा	२४,९७२	३,०१२	३,५५६	३,८६८	२,९५४	२,१८५	१,६८७	१,३४७	१,३५२

गाँउपालिका /नगरपालिकाको नाम	जम्मा जनसंख्या	उमेर समुह								
		००-०४	०५-०९	१०-१४	१५-१९	२०-२४	२५-२९	३०-३४	३५-३९	
शारदा नपा	पुरुष	११,९२८	१,४९५	१,८१४	१,८९८	१,३६७	९५०	६९९	५६९	६२७
	महिला	१३,०४४	१,५१७	१,७४२	१,९७०	१,५८७	१,२३५	९८८	७७८	७२५
	जम्मा	३३,७३०	३,३७९	४,५३८	४,९३०	४,०१०	२,८४७	२,३७७	१,९८८	२,०२०
त्रिवेणी गापा	पुरुष	१५,६६१	१,७२३	२,२६२	२,४७३	१,८४९	१,१०२	८७५	८०७	८८४
	महिला	१८,०६९	१,६५६	२,२७६	२,४५७	२,१६१	१,७४५	१,५०२	१,१८१	१,१३६
	जम्मा	१६,६२४	१,६६५	२,२१३	२,५८५	२,०६६	१,३४२	१,१०९	९२६	८९३
	पुरुष	७,७२६	८८७	१,१६७	१,२८४	९२३	४६२	३८९	३५५	३७०
	महिला	८,८९८	७७८	१,०४६	१,३०१	१,१४३	८८०	७२०	५७१	५२३

गाउँपालिका /नगरपालिकाको नाम	जम्मा जनसंख्या	उमेर समुह								
		४०-४४	४५-४९	५०-५४	५५-५९	६०-६४	६५-६९	७०-७४	७५ +	
बाघचौर नगरपालिका	जम्मा	३४,११८	१,४४८	१,२३१	१,१०२	९२५	८३९	६४०	३१५	३५६
	पुरुष	१६,५२६	६८६	५९९	५७२	४७१	४१५	३४०	१८०	१९५
	महिला	१७,५९२	७६२	६३२	५३०	४५४	४२४	३००	१३५	१६१
वनगाडकुपिण्डे नपा	जम्मा	३६,०५२	१,५६९	१,३२५	१,२१५	९६०	८९९	६०८	३५४	३११
	पुरुष	१७,३८२	७६३	६२८	६३८	४९४	४४२	२९९	१८६	१५५
	महिला	१८,६७०	८०६	६९७	५७७	४६६	४५७	३०९	१६८	१५६
छत्रेश्वरी गापा	जम्मा	२१,४५२	१,०१७	८८३	८५५	७२५	५७९	३५१	१७०	१९८
	पुरुष	९,७६२	४५३	४१०	४०९	३६२	२७९	१८०	८६	१०१
	महिला	११,६९०	५६४	४७३	४४६	३६३	३००	१७१	८४	९७
दार्मा गाउँपालिका	जम्मा	१९,९६६	८५०	६८०	६०१	५१८	५१५	३६८	२०१	२०५
	पुरुष	९,७४६	४१९	३२५	३२६	२८०	२४४	१८७	८८	१११
	महिला	१०,२२०	४३१	३५५	२७५	२३८	२७१	१८१	११३	९४
सिद्धकुमाख गापा	जम्मा	१३,५९३	५९७	५००	४५७	४३५	३६०	२२५	१००	८९

गाउँपालिका /नगरपालिकाको नाम	उमेर समुह	जम्मा जनसंख्या								
		४०-४४	४५-४९	५०-५४	५५-५९	६०-६४	६५-६९	७०-७४	७५ +	
कालिमाटी गापा	पुरुष	६,५०४	२७४	२५५	२३७	२२६	१६९	१२४	५१	३७
	महिला	७,०८९	३२३	२४५	२२०	२०९	१९१	१०१	४९	५२
	जम्मा	२३,००५	१,०२६	८३१	७६६	६४५	५४४	३८०	२१२	२३१
कपुरकोट गापा	पुरुष	११,३००	४९८	४०६	३९७	३३८	२८५	१९९	१०५	१२७
	महिला	११,७०५	५२८	४२५	३६९	३०७	२५९	१८१	१०७	१०४
	जम्मा	१८,२०४	८५१	७४४	६०५	५६७	४७५	२९८	१५९	१०५
कुमाख गाँउपालिका	पुरुष	८,७१८	४०७	३६९	३०५	२८८	२४०	१४७	७६	४९
	महिला	९,४८६	४४४	३७५	३००	२७९	२३५	१५१	८३	५६
	जम्मा	२४,९७२	१,०६०	९१४	८०६	६८१	६३१	४५८	२२८	२३३
शारदा नपा	पुरुष	११,९२८	४९३	४२७	४४४	३६५	२८९	२५०	११९	१२२
	महिला	१३,०४४	५६७	४८७	३६२	३१६	३४२	२०८	१०९	१११
	जम्मा	३३,७३०	१,६७०	१,४२५	१,२३१	१,०७२	९०३	६३७	३८८	३१५
त्रिवेणी गापा	पुरुष	१५,६६१	७८३	६८०	६२५	५२४	४२१	३०५	१९५	१५३
	महिला	१८,०६९	८८७	७४५	६०६	५४८	४८२	३३२	१९३	१६२
	जम्मा	१६,६२४	८४३	७००	६२७	५४२	४९४	३०७	१७०	१४२
	पुरुष	७,७२६	४००	३४७	३२६	२६०	२३७	१५३	९१	७५
	महिला	८,८९८	४४३	३५३	३०१	२८२	२५७	१५४	७९	६७

अनुसूची ९ स्थानीयतहमा मातृभाषा अनुसार जनसङ्ख्या विवरण (संस्थागत जनसंख्या सहित)

अनुसूची १० स्थानीयतह अनुसार जातजातीगत विवरण (संस्थागत सहित)

स्थानिय तह >	बागचौर न.पा.	बनगाड कुपिन्डे न.पा.	छत्रेश्वरी गा.पा.	दार्मा गा.पा.	सिद्धकुमाख गा.पा.	कालिमाटि गा.पा.	कपुरकोट गा.पा.	कुमाख गा.पा.	शारदा न.पा.	त्रिवेणी गा.पा.
नेपाली	३४१३०	३६०४५	२१२१९	१९९५७	१३५९०	२२२९२	१८२२०	२४९८०	३३९००	१६५४५
मैथिली	१	८	८	२	०	४	५	१	१५	०
भोजपुरी	०	२	६	०	१	७	०	१	७	०
थारु	०	१९	०	२	०	१	८	०	१६	३
तामाङ	०	७	०	०	०	०	३	०	५	०
नेवार	०	०	०	०	०	०	३	०	१५६	११
मगर	५	०	१०८	१	२	६०३	१	१	१०	५०
ऋबधी	३	१	१	०	०	१	९	०	०	०
गुरुङ	०	०	०	०	०	६	०	०	२	०
उर्दु	०	१९	६४	०	०	२	४	०	१५	३०
हिन्दी	०	२२	३	०	०	४	८	१	७	०
सांकेतिक भाषा	१	०	२०	२	०	२	११	४	७	२
खाम्ची(राउटे)	०	०	०	०	०	६६	०	०	०	०
उल्लेख नभएको	३	१२	२३	२	०	१७	१	०	१०२	६
जम्मा	३४१४३	३६१३५	२१४५२	१९९६६	१३५९३	२३००५	१८२७३	२४९८८	३४२४२	१६६४७

स्थानिय तह	बागचौर न.पा.	बनगाड कुपिन्डे न.पा.	छत्रेश्वरी गा.पा.	दार्मा गा.पा.	सिद्धकुमाख गा.पा.	कालिमाटि गा.पा.	कपुरकोट गा.पा.	कुमाख गा.पा.	शारदा न.पा.	त्रिवेणी गा.पा.
क्षेत्रि	२४३९४	१६८०३	१११७०	१२५२४	१०६२८	९३७८	७७३८	१५१५८	२१३०५	९१०७
ब्राहमण पहाडी	१०६३	६१०	९२४	३६६	६६	७५४	२४४	१०३६	१०५०	२०९
मगर	१८०६	८४७३	३२१९	१९२	२४७	७९५१	६४७०	१७०१	२०४०	४४३७
थारु	३	२८	११	४	०	११	२२	१	७४	१३
तामाङ	०	१८	१	०	०	१	१०	१	३३	०
नेवार	२	४४	५६	०	०	२	१०	५९	१०७३	१४४
मुसलमान	०	५१	८८	०	०	२	१५	०	५१	६१
कामी	३७६४	५२८३	२५८९	३९४०	१२५९	२४५७	२१८१	३२११	२६१८	१२९७
डादव	१	२	०	१	०	०	०	१	८	१
राई	४	३	०	०	०	४	७	०	१२१	०
गुरुङ	२	२	२	१	०	६६	११	९७	२१	१
दमाई/ढोली	९४९	१८७५	३८५	४९३	५३५	८३४	६६६	६१५	५९१	३३०
लिम्बु	०	३	०	१	०	०	०	०	२	०
ठकुरी	११७९	५९६	१२२३	२२४६	११३	५२	३४४	१६८८	१००६	९५
सार्की	३२७	४०८	९१८	१७२	३५४	२६६	२७९	२२६	१०७४	३४७
तेली	०	१	२	०	०	०	११	०	४	०
सन्यासी/दशनामी	४८५	१६६४	८०९	५	३४०	९०७	१९२	८२०	२७६३	५५८
ब्राहमण तराई	०	८	०	०	०	०	०	०	३	०
कथवानिया	०	१२	०	०	०	३	०	०	६	०
घर्ती/भुजेल	०	०	४	०	०	६	०	०	४०	६
कुमाल	१	५	०	०	०	१२८	०	६५	२	०
हजाम/ठकुरी	०	३	०	०	०	०	७	१	४	१
गाइने	०	६६	०	०	०	०	०	०	८५	०

स्थानीय तह	बागचौर न.पा.	बनगाड कुपिन्डे न.पा.	छत्रेश्वरी गा.पा.	दार्मा गा.पा.	सिद्धकुमाख गा.पा.	कालिमाटि गा.पा.	कपुरकोट गा.पा.	कुमाख गा.पा.	शारदा न.पा.	त्रिवेणी गा.पा.
बादी	९५	९२	३८	४	४०	९५	११	२१७	१४७	३४
राउटे	०	०	०	०	०	६६	०	०	०	०
अन्य	६८	८५	१३	१७	११	२२	५५	९१	१२१	६
जम्मा	३४१४३	३६१३५	२१४५२	१९९६६	१३५९३	२३००५	१८२७३	२४९८८	३४२४२	१६६४७
प्रमुख जातीको नाम	क्षेत्री	क्षेत्री	क्षेत्री	क्षेत्री	क्षेत्री	क्षेत्री	क्षेत्री	क्षेत्री	क्षेत्री	क्षेत्री
प्रमुख जातीको संख्या	२४३९४	१६८०३	१११७०	१२५२४	१०६२८	९३७८	७७३८	१५१५८	२१३०५	९१०७
प्रमुख जातीको प्रतिशत	७१.४	४६.५	५२.१	६२.७	७८.२	४०.८	४२.३	६०.७	६२.२	५४.७

अनुसूची ११ स्थानीय तह अनुसार फरक सामर्थ्य भएको जनसंख्या (अपाङ्गता) विवरण

गाँउपालिका/नगरपालिकाको नाम	कुल जनसंख्या	कुल अपाङ्ग जनसंख्या	अपाङ्गताको प्रकार								
			शारीरिक	दृष्टि सम्बन्धी	सुनाई सम्बन्धी	श्रवण - दृष्टि विहिन	स्वर बोलाई सम्बन्धी	मानसिक	बौद्धिक	बहु-अपाङ्गता	
बाघचौर नगरपालिका	जम्मा	३४,११८	३३,३२२	३३०	१३७	१५०	१४	६०	३६	२१	४८

गाँउपालिका/नगरपालिकाको नाम	कुल जनसङ्ख्या	कुल अपाङ्ग जनसङ्ख्या	अपाङ्गताको प्रकार								
			शारीरिक	दृष्टि सम्बन्धी	सुनाई सम्बन्धी	श्रवण - दृष्टि विहिन	स्वर बोलाई सम्बन्धी	मानसिक	बौद्धिक	बहु अपाङ्गता	
वनगाढकुपिण्डे नगरपालिका	पुरुष	१६,५२६	१६,०९०	१८७	६५	७९	५	४६	१७	१२	२५
	महिला	१७,५९२	१७,२३२	१४३	७२	७१	९	१४	१९	९	२३
	जम्मा	३६,०५२	३५,४१६	२५५	१२४	११२	८	६२	३६	२१	४८
	पुरुष	१७,३८२	१७,०१९	१४५	६६	६७	३	४०	१८	५	१९
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	महिला	१८,६७०	१८,३९७	११०	५८	४५	५	२२	१४	३	१६
	जम्मा	२१,४५२	२०,९३४	२३२	६४	८८	५	६८	२०	१८	२३
	पुरुष	९,७६२	९,४८३	१४०	२५	३९	२	४१	९	१४	९
	महिला	११,६९०	११,४५१	९२	३९	४९	३	२७	११	४	१४
दार्मा गाँउपालिका	जम्मा	१९,९६६	१८,९९०	४०२	१४१	२३४	२२	८१	३९	१४	४३
	पुरुष	९,७४६	९,२१५	२२६	७६	१२४	९	४५	१४	११	२६
	महिला	१०,२२०	९,७७५	१७६	६५	११०	१३	३६	२५	३	१७
	जम्मा	१३,५९३	१३,०७५	१६२	१२७	१०७	११	४२	२१	२	४६
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	पुरुष	६,५०४	६,२५२	८९	६२	४२	५	१८	१६	१	१९
	महिला	७,०८९	६,८२३	७३	६५	६५	६	२४	५	१	२७
	जम्मा	२३,००५	२२,४०४	२५३	८४	९५	१०	५८	२५	११	६५
	पुरुष	६,५०४	६,२५२	८९	६२	४२	५	१८	१६	१	१९
कालिमाटी गाँउपालिका	महिला	७,०८९	६,८२३	७३	६५	६५	६	२४	५	१	२७
	जम्मा	२३,००५	२२,४०४	२५३	८४	९५	१०	५८	२५	११	६५

गाँउपालिका/नगरपालिकाको नाम	कुल जनसङ्ख्या	कुल अपाङ्ग जनसङ्ख्या	अपाङ्गताको प्रकार								
			शारीरिक	दृष्टि सम्बन्धी	सुनाई सम्बन्धी	श्रवण - दृष्टि विहिन	स्वर बोलाई सम्बन्धी	मानसिक	बौद्धिक	बहु अपाङ्गता	
कपुरकोट गाँउपालिका	पुरुष	११,३००	१०,९६१	१५४	४५	५१	८	३२	१२	६	३१
	महिला	११,७०५	११,४४३	९९	३९	४४	२	२६	१३	५	३४
	जम्मा	१८,२०४	१७,८०४	२५३	८४	९५	१०	५८	२५	११	६५
	पुरुष	८,७१८	८,५२६	६१	२१	४६	१	३०	४	११	१८
	महिला	९,४८६	९,३४८	३८	१८	४८	३	१७	५	५	८
कुमाखगाँउपालिका	जम्मा	२४,९७२	२४,१९०	३२२	१३६	१५१	६	६८	२५	१५	५९
	पुरुष	११,९२८	११,४९७	१९१	७२	७१	४	४३	१८	९	२३
	महिला	१३,०४४	१२,६९३	१३१	६४	८०	२	२५	७	६	३६
	जम्मा	३३,७३०	३३,०११	२९३	१३६	१५१	२०	९३	२५	१५	५९
	पुरुष	१५,६६१	१५,२६२	१७५	४६	५८	८	५९	१६	९	२८
शारदा नगरपालिका	महिला	१८,०६९	१७,७४९	११८	५२	५८	१२	३८	१५	५	२२
	जम्मा	१६,६२४	१६,२७३	११०	५०	५४	१८	४८	१९	१	५१
	पुरुष	७,७२६	७,५४०	६४	२६	२२	८	२६	१२	०	२८
	महिला	८,८९८	८,७३३	४६	२४	३२	१०	२२	७	१	२३
	जम्मा	१६,६२४	१६,२७३	११०	५०	५४	१८	४८	१९	१	५१

अनुसूची १२ परिवारले प्रयोग गरेका सुविधा सम्बन्धी विवरण

गाँउपालिका/नगरपालिका	जम्मा परिवार सङ्ख्या	कुनै पनि सूविधा नभएका	कम्ति मा एउटा सूविधा भएका	सुविधा प्रयोग गर्ने परिवार प्रतिशत										अन्य सवारी साधन	फ्रिज	उल्लेख नभएको
				रेडियो	टिभी.	केबल	कम्प्यूटर	ईन्टरनेट	टेलिफोन	मोवाईल	मोटोर साईकल	साईकल				
बाघचौर नगरपालिका	५,९०६	१,०२६	४,८९३	४,३०२	२३८	१०४	३३	१३	८३	२,७८४	२	२१	१	०	५	६७
वनगाडकुपिन्डे नगरपालिका	६,७६३	१,९३४	४,६४४	४,१०९	११६	५	१४	१	८२	२,४९३	०	३४	२०	१९	१	१८५
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	४,४०८	६१६	३,६८७	३,२०२	२३०	१७८	१३	६	५५	२,२८८	०	१३	१८	१	१०	१०५
दार्मा गाँउपालिका	३,४६०	१,३०२	२,०८८	१,८७२	८६	०	२	०	८	८७३	०	३	३	१	१	७०
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	२,४०४	४०७	१,९१२	१,७६७	११५	१५	१४	४	२२	१,१३२	०	६	४	०	३	८५
कालीमाटी गाँउपालिका	४,३४३	८१०	३,३३९	३,०७५	५४	३	९	१	६२	१,५०१	१	१४	२१	१	१	१९४
कपुरकोट गाँउपालिका	३,६५७	३७२	३,१५०	२,७४५	२०६	९५	३३	१०	९	२,०८९	२	३३	३१	१	१२	१३५
कुमाख गाँउपालिका	४,७४५	१,३७४	३,२४४	२,६४४	१३९	१७	४	०	७७	१,८५८	१	५	२	१	०	१२७
शारदा नगरपालिका	७,३९१	९१७	६,२९८	५,१८४	८७०	८४२	२२४	१०५	२८३	४,३१५	१२	११७	३०	७	६९	१७६
त्रिवेणी गाँउपालिका	३,४४७	३८७	२,९३१	२,५८५	१६२	१७३	१९	२	२५	१,६०१	३	१६	३६	१	८	१२९

अनुसूची १३ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्व

सिन.	गाउँपालिका/नगरपालिका	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको स्वामित्व			
			आफ्नै	भाडामा	संस्थागत	अन्य
१	बाघचौर नगरपालिका	५,९०६	५,७४०	१४४	५	१७
२	वनगाडकुपिन्डे नगरपालिका	६,७६३	६,३९९	३६३	१४	३७
३	छत्रेश्वरी गाँउपालिका	४,४०८	४,३०१	७३	५	२९
४	दार्मा गाँउपालिका	३,४६०	३,४२३	३४	१	२
५	सिद्धकुमाख गाँउपालिका	२,४०४	२,३५५	४६	०	३
६	कालीमाटी गाँउपालिका	४,३४३	४,२०६	१००	१	३६
७	कपुरकोट गाँउपालिका	३,६५७	३,४५०	१८९	७	११
८	कुमाख गाँउपालिका	४,७४५	४,६८४	४८	०	१३
९	शारदा नगरपालिका	७,३९१	६,७३६	५२७	९१	३७
१०	त्रिवेणी गाँउपालिका	३,४४७	३,३६६	७३	२	६

अनुसूची १४ घरको जगको बनावट

सिन.	गाँउपालिका/नगरपालिकाको नाम	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको जगको बनावट					उल्लेख नभएको
			माटोको जोडाई भएको	सिमेन्टको जोडाई भएको	RCC पिलर	काठको पिलर	अन्य	
१	बाघचौर नगरपालिका	५,९०६	५,८०५	३५	१५	२९	३	१९
२	वनगाडकुपिन्डे नगरपालिका	६,७६३	६,५९०	७०	४६	१६	०	४१
३	छत्रेश्वरी गाँउपालिका	४,४०८	४,३६९	११	१३	४	०	११
४	दार्मा गाँउपालिका	३,४६०	३,४२४	८	१	३	१	२३
५	सिद्धकुमाख गाँउपालिका	२,४०४	२,३३९	१४	११	०	०	४०

सि.न.	गाँउपालिका नगरपालिकाको नाम	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको जगको बनावट					उल्लेख नभएको
			माटोको जोडाई भएको	सिमेन्टको जोडाई भएको	RCC पिलर	काठको पिलर	अन्य	
६	कालीमाटी गाँउपालिका	४,३४३	३,९५१	८	६	२८७	४	८७
७	कपुरकोट गाँउपालिका	३,६५७	३,५१६	५४	५६	९	१	२१
८	कुमाख गाँउपालिका	४,७४५	४,७०१	६	०	८	२	२८
९	शारदा नगरपालिका	७,३९१	६,७९०	२४२	१८१	३०	३	१४५
१०	त्रिवेणी गाँउपालिका	३,४४७	३,३६१	५४	१६	०	०	१६

अनुसूची १५ घरको बाहिरी गारोको बनावट

सि.न.	गाँउपालिका/नगरपालिकाको नाम	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको बाहिरी गारोको बनावट					उल्लेख नभएको
			माटोको जोडाई भएको	सिमेन्टको जोडाई भएको	काठफलाक / काँचो ईटा	अन्य		
१	बाघचौर नगरपालिका	५,९०६	५,६३४	२१३	३३	१	३	२२
२	वनगाडकुपिन्डे नगरपालिका	६,७६३	६,५६४	१२६	२४	०	५	४४
३	छत्रेश्वरी गाँउपालिका	४,४०८	४,२५८	१२६	१२	०	०	१२
४	दार्मा गाँउपालिका	३,४६०	३,४०९	१९	६	०	०	२६
५	सिद्धकुमाख गाँउपालिका	२,४०४	२,२८०	७८	३	०	०	४३
६	कालीमाटी गाँउपालिका	४,३४३	३,९६४	३१	२६०	०	१	८७
७	कपुरकोट गाँउपालिका	३,६५७	३,४१८	२०४	११	०	३	२१
८	कुमाख गाँउपालिका	४,७४५	४,६८७	६	१६	०	०	३६

सिन.	गाँउपालिका/ नगरपालिकाको नाम	जम्मा परिवार सङ्ख्या	घरको बाहिरी गारोको बनावट					उल्लेख नभएको
			माटोको जोडाई भएको	सिमेन्टको जोडाई भएको	काठफ्लाक /	काँचो ईटा	अन्य	
९	शारदा नगरपालिका	७,३९१	६,४६४	७२१	३८	२	४	१६२
१०	त्रिवेणी गाँउपालिका	३,४४७	३,३४१	८३	५	१	०	१७
	जम्मा	४६,५२४	४४,०१९	१,६०७	३७३	३५	४	१६

अनुसूची १६ घरको छानोको बनावट

गा.पा/न.पा.को नाम	जम्मा परिवार संख्या	खर पराल/ छ्वाली/	जस्ता/ टिन	टायल/दुङ्गा/ खपडा	सिमेन्ट/ ढलान	काठ/ फ्लाक	माटो तथा अन्य	उल्लेख नभएको
बाघचौर नगरपालिका	५,९०६	१,४८४	६८२	३,५९२	२९	४	९३	२२
वनगाडकुपिन्डे नगरपालिका	६,७६३	२,५२२	७६७	१,४५०	११४	९	१८५७	४४
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	४,४०८	२,२७१	८९०	१,११६	२३	३	९३	१२
दार्मा गाँउपालिका	३,४६०	१,२११	२१२	१,९०५	०	१	१०८	२३
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	२,४०४	१,२५९	८२९	१५१	१६	१	१०६	४२
कालीमाटी गाँउपालिका	४,३४३	३,२६८	४५६	२८७	१६	५	२२०	९१
कपुरकोट गाँउपालिका	३,६५७	२,९३०	५७१	३३	८३	१	१७	२२
कुमाख गाँउपालिका	४,७४५	६५१	१२०	२,९६०	६	१८५	७९१	३२
शारदा नगरपालिका	७,३९१	३,२०८	२,२६३	१,१९३	४४२	६	१४५	१३४
त्रिवेणी गाँउपालिका	३,४४७	२,२०३	८११	२०३	४९	९	१५७	१५

अनुसूची १७ बत्तीबालनको लागि अक्सर प्रयोग गरिने ईन्धन अनुसारको विवरण

स्थानिय तह	विजुली	मट्टितेल	गोबर ग्यास	सौर्य उर्जा	अन्य	उल्लेख नभएको	जम्मा
बागचौर न.पा.	३४२	५५५	१	३२२७	१७५५	२६	५९०६
बनगाड कुपिन्डे न.पा.	९८	६९८	२	२६९१	३२४३	३१	६७६३
छत्रेश्वरी गा.पा.	७५९	१२२७	५	१४८१	९२१	१५	४४०८
दार्मा गा.पा.	९	१२८	३	१३७७	१९२२	२१	३४६०
सिद्धकुमाख गा.पा.	२२६	४२७	३	७६७	९४३	३८	२४०४
कालिमाटी गा.पा.	११	६९३	४	१४१५	२१६३	५७	४३४३
कपुरकोट गा.पा.	८५७	१०४३	१	१२५५	४८७	१४	३६५७
कुमाख गा.पा.	१५	१८०	५	२६००	१९१५	३०	४७४५
शारदा न.पा.	३७७४	१९८५	४	५५३	९५४	१२१	७३९१
त्रिवेणी गा.पा.	६६९	१७६१	४	७०९	२९२	१२	३४४७

अनुसूची १८ खाना पकाउन प्रयोग गरिने मुख्य ईन्धन अनुसार घरपरिवारको विवरण

गाँउपालिका/ नगरपालिकाको नाम	जम्मा परिवार सङ्ख्या	खाना पकाउनप्रयोग गरिने मुख्य ईन्धन							
		दाउ रा	मट्टिते ल	LP ग्यास	गुई ठा	गोबर ग्यास	विद्युत्	अन्य	उल्लेख नभएको
बाघचौर नगरपालिका	५,९०६	५,८४	९	८	१३	४	०	१	२६
वनगाडकुपिन्डे नगरपालिका	६,७६३	६,५९४	१०	९०	१६	८	०	१४	३१
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	४,४०८	४,३४२	१४	२३	७	७	०	०	१५

दार्मा गाँउपालिका	३,४६०	३,३९५	२१	०	१२	९	१	०	२२
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	२,४०४	२,३५४	५	४	२	१	०	०	३८
कालीमाटी गाँउपालिका	४,३४३	४,२५१	६	६	७	१२	१	०	६०
कपुरकोट गाँउपालिका	३,६५७	३,५६९	१६	४४	२	१०	०	२	१४
कुमाख गाँउपालिका	४,७४५	४,६९७	६	१	८	२	०	०	३१
शारदा नगरपालिका	७,३९१	६,७००	४७	४९९	४	०	३	१४	१२४
त्रिवेणी गाँउपालिका	३,४४७	३,४००	१७	१३	१	१	२	०	१३

अनुसूची १९ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य स्रोत अनुसार घरपरिवार संख्या

गाँउपालिका /नगरपालिका को नाम	जम्मा परिवार सङ्ख्या	पिउने पानीको मुख्य स्रोत						
		धारा/ पाईप	ट्यूबेल	व्वस्थित ईनार	अव्यवस्थित ईनार	मूलधारा	नदि/ कुवा	अन्य
बाघचौर नगरपालिका	५,९०६	३,५१३	६	३७१	९०५	१,०००	८४	२
वनगाडकुपिन्डे नगरपालिका	६,७६३	३,४५०	८	३७८	३८१	२,१०६	४०९	०
छत्रेश्वरी गाँउपालिका	४,४०८	२,८९७	४	३९	३०५	१,०५८	९१	१
दार्मा गाँउपालिका	३,४६०	१,३२६	२	६०	८९२	१,१०८	४३	८
सिद्धकुमाख गाँउपालिका	२,४०४	१,५८६	०	३३	२७९	४५०	१७	२
कालीमाटी गाँउपालिका	४,३४३	२,१०४	१	३०	५६७	८३७	७४१	६
कपुरकोट गाँउपालिका	३,६५७	२,७४८	२	१६	२९३	५२८	५६	१
कुमाख गाँउपालिका	४,७४५	१,८५४	९	३६	७२०	१,८१७	२७६	२
शारदा नगरपालिका	७,३९१	४,८२१	१३	१८५	१,२२३	८१२	१९४	२४
त्रिवेणी गाँउपालिका	३,४४७	२,५५०	२	१८	२०७	५४४	११२	२

अनुसूची २० गाँउपालिका /नगरपालिका अनुसार प्रक्षेपित जनसंख्या ,२०७४

गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको नाम	प्रक्षेपित जनसंख्या २०७४		
	पुरुष	महिला	जम्मा
शारदा नगरपालिका	१६९०१	१९५००	३६४०१
बाघचौर नगरपालिका	१७८३४	१८९८५	३६८१९
वनगाडकुपिण्डे नगरपालिका	१८७५८	२०१४९	३८९०७
कुमाख गाउँपालिका	१२८७२	१४०७७	२६९४९
सिद्धकुमाख गाउँपालिका	७०१९	७६५०	१४६६९
छत्रेश्वरी गाउँपालिका	१०५३५	१२६१६	२३१५१
दार्मा गाउँपालिका	१०५१८	११०२९	२१५४७
कपुरकोटगाउँपालिका	९४०८	१०२३७	१९६४५
कालीमाटी गाउँपालिका	१२१९५	१२६३१	२४८२६
त्रिवेणी गाउँपालिका	८३३८	९६०२	१७९४०

अनुसूची २१ गाँउपालिका /नगरपालिका अनुसार अनुपस्थित जनसंख्या

गाउँपालिका/नगरपालिका	जम्मा घरपरिवार संख्या	अनुपस्थित		
		परिवार संख्या	पुरुष	महिला
शारदानपा	७३९९	१९४७	२३१२	१४५
बाघचौरनपा	५९०६	९१५	११५४	२५४
वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	६७६३	१३२५	१६२१	२४३
छत्रेश्वरि गापा	४४०८	१७३५	२१७८	१५५
सिद्धकुमाख गापा	२४०४	६५१	७७७	७८
कुमाख गापा	४७४५	१०८७	१२२०	६५
दार्मागापा	३४६०	३०५	३५१	५८
कालिमाटी गापा	४३४३	८६९	१०६६	१३५
कपुरकोट गापा	३६५७	६५८	७८७	११७
त्रिवेणी गापा	३४४७	११८१	१४१०	८९
कुलजम्मा	४६५२४	१०६७३	१२८७६	१३३७

अनुसूची २२ गाँउपालिका/ नगरपालिका अनुसार गरिबीकोदर

गाँउपालिकापा./नगरपालिकाको नाम	गरिबीको दर(प्रतिशत)
शारदा नपा	१९.४३

गाँउपालिकापा./नगरपालिकाको नाम	गरिबीको दर(प्रतिशत)
बाघचौर नपा	२७.१९
वनगाड कुपिण्डेनपा	३५.२५
छत्रेश्वरिगापा	३२.९८
सिद्धकुमाख	३६.२७
कुमाख	३७.७१
दार्मा गापा	३७.०४
कालिमाटी	३६.७३
कपुरकोट	२७.४४
त्रिवेणीगापा	३३.०५
सल्यानको	२८.८
नेपालको	२१.८

श्रोत राष्ट्रिय जनगणना ,२०६८ केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

अनुसूची २३ :yf lgo lgsfout ;fd'bflos cWoog s]Gb | / jfn ljsf; s]Gb |x?sf |jj/Of @)&\$

qm=;+=	:yf lgo lgsfo	सा.अ.के.	वा.वि.के.	
1	sk'/sf]6 ufpFkflnsf	२	२०	
2	sfnLdf6L ufpkflnsf	१	३३	
3	s'dfvdf]nsf ufpkflnsf	२	३२	
4	5q]Zj/L ufpFkflnsf	१	३०	
5	9f]/rf}/ ufpFkflnsf	०	२०	
6	lqj]OfL ufpkflnsf	१	२४	
7	bfd{ ufpFkflnsf	१	२४	
8	aguf8 s'lkg8] gu/kflnsf	२	४७	

9	afurf}/ gu/kflnsf	३	५८	
10	zf/bf gu/kflnsf	५	६१	
	hDdf	१८	३४९	

अनुसूची २४स्थानीय तह अनुसार विद्यालय संख्या

:yfgLo tx	;fd"bflos				;+:yfut			hDdf		s'n hDdf
	k fylds	cfwf/e't	dfWolds	dfWolds !@	k fylds	cfwf/e't	dfWolds	;fd"bflos	;+:yfut	
5q]Zj/L ufpFkflnsf	२६	६	८	२	२	१	१	४०	४	४४
9f]/rf}/ ufpFkflnsf	१७	६	५	०	१	०	०	२८	१	२९
afurf}/ gu/kflnsf	४४	१४	१०	५	१०	१	०	६८	११	७९
bdfd{ ufpFkflnsf	२१	१०	५	२	२	०	०	३६	२	३८
jguf8 gu/kflnsf	४४	१३	८	२	७		२	६५	९	७४
lqj]OfL ufpFkflnsf	१७	६	६	२	४	३	०	२९	७	३६
s'dfvdflnsf ufpFkflnsf	२८	१२	८	३	५	०	०	४८	५	५३
sfnLdf6L ufpFkflnsf	३६	८	६	१	३	१	०	५०	४	५४
sk'/sf]6 ufpFkflnsf	१३	६	५	२	२	१	०	२४	३	२७
zf/bf gu/kflnsf	४१	६	१०	५	६	४	३	५७	१३	७०
s"n hDdf	२८७	८७	७१	२४	४२	११	६	४४५	५९	५०४

अनुसूची २५ = lzlfs b/jGbL ljj/Of M k|fylds lzlfs ljj/Of

k fylds tx lzlfs ljj/Of		k fylds :yfoL			hDdf	k fyld s c:yfoL	k fylds kl/of]h gf	k fylds /fxt	s'n hDdf
q m	=; +=	k y d >]0 fL	l4tL o >]Of L	t[tL o >]OL					
१	sk'/sf]6 ufpFkflnsf	४	२९	९	४२	१५	२	१४	७३

२	sfnLdf6L ufpkfkfInsf	१	३१	१५	४७	२०	०	५६	१२३
३	s'dfvdInsf ufpkfInsf	२	३४	२६	६२	३३	१	४६	१४२
४	5q]Zj/L ufpFkfInsf	३	५३	२२	७८	२६	३	२३	१३०
५	9f]/rf}/ ufpFkfInsf	१	१६	१०	२७	२८	३	२९	८७
६	lqj]OfL ufpkfInsf	२	३८	११	५१	४०	३	२४	११८
७	bfd{ ufpFkfInsf	१	२२	१५	३८	१८	५	३३	९४
८	aguf8 s'lkG8] gu/kfInsf	०	३४	२५	५९	३५	२	६७	१६३
९	afurf}/ gu/kfInsf	१	५३	२४	७८	२८	२	४७	१५५
१०	zf/bf gu/kfInsf	५	६५	१९	८९	२६	३	१७	१३५
	hDdf	२०	३७५	१७६	५७१	२६९	२४	३५६	१२२०

अनुसुची २६ lgDg dfWolds tx lzifs ljj/Of

lgDg dfWolds tx lzifs ljj/Of		lgDg dfWolds :yfoL			hD df	lg=d f= c:yf oL	lg=d f= /fxt	s'n hD df
qm=; +=	:yflgo txsf] gfd	k yd >]OfL	l4tLo >]OfL	t[tLo >]OfL				
१	sk'/sf]6 ufpFkfInsf	१	२	२	५	२	९	१६
२	sfnLdf6L ufpkfInsf	०	१	२	३	२	१७	२२
३	s'dfvdInsf ufpkfInsf	०	१	२	३	४	१३	२०
४	5q]Zj/L ufpFkfInsf	०	३	४	७	६	११	२४
५	9f]/rf}/ ufpFkfInsf	०	१	२	३	३	८	१४
६	lqj]OfL ufpFkfInsf	०	२	२	४	२	९	१५

७	bfd{ ufpFklnsf	०	०	४	४	३	६	१३
	aguf8 s'lkG8]							
८	gu/klnsf	०	२	३	५	५	११	२१
९	afurf}/ gu/klnsf	०	४	१२	१६	३	११	३०
१०	zf/bf gu/klfnf	१	१२	७	२०	३	५	२८
	hDdf	२	२८	४०	७०	३३	१००	२०३

अनुसूची २७ dfWolds lzifs ljj/Of

dfWolds tx lzifs ljj/Of		dfWolds :yfoL			hD df	df= c:yf oL	df = /fx t	s'n hD df
qm=; +=	:yflgo txsf] gfd	k yd >]0fL	l4tLo >]0fL	t[tLo >]0L				
1	sk'/sf]6 ufpFklnsf	०	२	५	७	१	१	९
2	sfnLdf6L ufpFklnsf	०	१	३	४	१	६	११
3	s'dfvdflnsf ufpFklnsf	०	०	३	३	२	९	१४
4	5q]Zj/L ufpFklnsf	०	३	४	७	४	९	२०
5	9f]/rf}/ ufpFklnsf	०	०	०	०	०	७	७
6	lqj]0fL ufpFklnsf	१	०	३	४	३	२	९
7	bfd{ ufpFklnsf	०	०	३	३	३	३	९
8	aguf8 s'lkG8] gu/klnsf	०	१	३	४	४	९	१७
9	afurf}/ gu/klnsf	०	४	६	१०	४	१३	२७
10	zf/bf gu/klfnf	०	६	१५	२१	६	३	३०
	hDdf	१	१७	४५	६३	२८	६२	१५३

अनुसूची २८ dfWolds tx slff !! / !@ sf lzifs ljj/Of

dfWolds tx lzifs ljj/Of		dfWolds slff !! / !@		
qm=;+=	:yflgo txsf] gfd	b/aGbL	cg'bfg	hDdf

1	sk'/sf]6 ufpFkflnsf	३	२	५
2	sfnlDf6L ufpkfkflnsf	१	२	३
3	s'dfvdf]nsf ufpfkflnsf	२	२	४
4	5q]Zj/L ufpFkflnsf	१	४	५
5	9f]/rf}/ ufpFkflnsf	०	०	०
6	lqj]OfL ufpkflnsf	१	२	३
7	bfd{ ufpFkflnsf	०	४	४
8	aguf8 s'lkG8] gu/kflnsf	२	२	४
9	afurf}/ gu/kflnsf	३	८	११
10	zf/bf gu/kflnsf	३	८	११
	hDdf	१६	३४	५०

अनुसूची २१ राष्ट्रिय जनगणना २०६८ परिचय

राष्ट्रिय जनगणनाको परिचय

कुनै पनि राष्ट्रको भौगोलिक सिमाभित्र कुनै निश्चित समय र परिधिभित्र रहेर त्यस क्षेत्रको बसोबास गर्ने सम्पूर्ण नागरिकहरूको गणना गर्ने प्रकृतिलाई राष्ट्रिय जनगणना भनिन्छ । अर्थात् कुनै देश वा ठाँउका जनताहरूको सम्पूर्ण विवरण सहितको तथ्याङ्क सङ्कलनलाई जनगणना भनिन्छ । जनगणना गर्नुको मुख्य उद्देश्य त्यस क्षेत्रमा रहने मानिसको निश्चित सङ्ख्याको एकिन गर्नु हो । यसको लागि कुनै क्षेत्र विशेषमा रहेको निश्चित घरहरूको सङ्ख्यालाई लिईन्छ र उक्त घरमा रहेका परिवार सङ्ख्या, महिला/पुरुष, रहन सहनको स्तर, बसाई-सराई, शिक्षाको अवस्था तथा जन्म र मृत्यूको सम्पूर्ण बनौट आदिलाई समावेश गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिन्छ ।

जनगणनाबाट सङ्कलन भएको तथ्याङ्क देशको सामाजिक तथा आर्थिक विकासको लागि योना तर्जुमा, अध्ययन एवं अनुसन्धान गर्न प्रयोग गरिने आधाभूत तथ्याङ्क भएकाले कुनै पनि देशमा राष्ट्रिय जनगणनालाई एक महत्त्वपूर्ण राष्ट्रव्यापी कार्यको रूपमा लिईन्छ । यस्तो आयोजना सञ्चालन गर्नको लागि आर्थिक स्रोत, जनशक्ती र साधन जुटाउनु पर्ने तथा तयारीको लागि पनि लामो समय लाग्ने भएकाले सबै जसो मूलकहरूमा जनगणना सामान्यतया १०/१० वर्षमा जनगणना सञ्चालन गर्ने चलन छ । नेपालमा वि.स. १९६८ (सन् १९११) देखी जनगणना सञ्चालन हुँदै आएको छ । वि.स. १९९८ सम्म सञ्चालन भएका जनगणनाहरू सामान्य व्यक्ति गणना (Head Count) का रूपमा मात्र सिमीत थिए भने वि.स. २००९/११ (सन् १९५२/५४) देखी सञ्चालन भएका जनगणनाहरू अन्तरराष्ट्रियरूपमा तुलनायोग्य आधुनिक (बैज्ञानिक) जनगणनाहरू मानिन्छन् । शुरुका जनगणनाहरू तात्कालिन मौजुदा **जनसङ्ख्या गोश्वारा**बाट सञ्चालन गरिन्थे भने वि.स. २००९/११ को जनगणना तात्कालिन **सङ्ख्या विभाग**बाट

सञ्चालन गरिएको थियो । वि.स. २०१८ सालपछिका सबै जनगणनाहरू केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले सञ्चालन गर्दै आएको छ । नेपालमा वि.स. २०२८ सालमा सञ्चालित सातौँ जनगणनाको लगत प्रशोधनका लागि पहिलो पटक कम्प्युटर (IBM 1401) को प्रयोग गरिएको थियो ।

वि.स. २०६८ (सन् २०११) को जनगणना नेपालको जनगणनाको इतिहासको ११ औँ जनगणना हो । यसको स्थलगत विवरण सङ्कलनको कार्य वि.स. २०६८ साल ज्येष्ठ र असार महिनामा सम्पन्न गरिएको थियो । बैज्ञानिक तबरले तयार गरिएको प्रश्नावली, शहरी क्षेत्रका लागि गणना क्षेत्र नक्सा र ग्रामिण क्षेत्रमा गाँऊ विकास समितीको नक्शाको प्रयोग, हालसम्मकै समाबेशी फिल्ड स्टाफको परिचालन, गहन प्रचारप्रसार, नागरिक समाजबाट स्वतन्त्र पर्यवेक्षण, स्वदेशी वित्तिय साधनको मितव्ययी प्रयोग र भरपर्दो प्रशोधन आदि यस जनगणना २०६८ का प्रमुख विशेषताहरू हुन् ।

जनगणनामा प्रयोग गरिएका केही महत्त्वपूर्ण तथ्याङ्किय परिभाषाहरू

कुनै पनि विषयको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा सो को परिभाषा स्पष्ट उल्लेख हुन आवश्यक हुन्छ । सङ्कलन गरिएको तथ्याङ्कहरू परिभाषामा एकरूपता भएमा मात्र तथ्याङ्कलाई तुलनात्मक रूपमा अर्धध्यान गर्न सकिने भएकोले यहाँ उल्लेख गरिएको हो । नेपालमा महत्त्वपूर्ण तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने जिम्मेवारी केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको भएकोले जनसाङ्ख्यिक तथ्याङ्क आदि सङ्कलन गर्दा यस निकायले प्रयोग गर्ने परिभाषाहरूमा एकरूपता पाउन सकिन्छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागद्वारा सञ्चालन गरिने राष्ट्रिय जनगणनामा प्रयोग गरिएका केही महत्त्वपूर्ण परिभाषाहरू यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

क. जनगणना विधी र अक्सर बसोबास

जनगणना गर्दाको मुख्य उद्देश्य भनेको गणनामा कोहि व्यक्ति नछुटुउन तथा कोहि व्यक्ति नदोहोरिउन भन्ने हो । जनगणना गर्ने मुख्य २ वटा विधिहरू छन् : वास्तविक उपस्थिती विधी (De-Facto Method) र स्थाई बसोबास गणना विधी (De-Jure Method) । वास्तविक उपस्थिती विधी (De-Facto Method) बाट तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा निश्चित समयमा जो जहाँ छ त्यहीबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नु पर्दछ । यो पद्धतिमा प्रायः निश्चित रातको समयलृय सन्दर्भ समय मानि त्यस रात जो जहाँ छ त्यहिबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिन्छ । अर्को विधी वास्तविक उपस्थिती विधी (De-Facto Method) बाट तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा कानुनी रूपमा बसोबास गरेको ठाँऊ (Legal Place of Residence) बाट तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सकिन्छ ।

नेपालमा वि.स. २००९/११ देखी सञ्चालन हुदै आएका प्रत्येक जनगणनाहरूमा परिमार्जित वास्तविक उपस्थिती (Modified De-Jure) पद्धतिको आधारमा गणना हुदै आएको छ । यस विधी अनुसार व्यक्तिको गणना गर्दा व्यक्ति प्रायजसो जुन ठाँऊमा बसोबास गर्छन् त्यो व्यक्ति/परिवारको त्यही ठाँऊबाट गणना गरिन्छ । गणनाको अवधीमा कुनै व्यक्ति छोटो समयको लागि औषधोपचार वा तीर्थयात्रा वा पर्यटनका लागि आफ्नो अक्सर बसोबासको स्थान छोडी अन्यत्र गएको भएतापनि त्यस्ता व्यक्तिको गणना अक्सर

बसोबासको आधारमा सम्बन्धित स्थानको भएको मानि सो स्थानबाटै गणना गरिन्छ । यस्तै यस विधिमा कामगर्ने मान्छे वा भान्से पनि एउटै परिवारमा खाने र बसोबास गर्ने गरेको भए तिनीहरूलाई त्यही परिवारमा सामेल गरी गणना गर्नु पर्दछ ।

सामान्यतया व्यक्तिको गणना गर्दा अक्सर बसोबासको अवधारणाबाट नै गणना गर्नुपर्दछ । तर अक्सर बसोबासको एकिन गर्न नसकिएको अवस्थामा कुनै पनि व्यक्ति ६ महिना वा सो भन्दा बढी समयको लागि स्वदेशकै अन्यत्र वा विदेशबाट आई यस क्षेत्रमा बसोबास गरिरहेको रहेछ भने त्यस्ता व्यक्तिलाई गणना गरिएकत्र क्षेत्र वा स्थानमा समावेश गरिन्छ ।

ख. घर परिवार

सामान्यतया एउटै आम्दानी तथा खर्चले व्यवहार चलाई एकै भान्सामा खानपान गरी बसेका व्यक्तिहरूको समूहलाई परिवार भनिन्छ । परिवारमा एकमात्र वा धेरै व्यक्तिहरू हुन सक्दछन् । तिनीहरू नातेदार पनि हुन सक्दछन्, नहुन पनि सक्दछन् वा कोही असम्बन्धित व्यक्ति (जस्तै: कृषि काम गर्ने स्थायी कामदार, स्थाई रूपमा काम गर्ने कामदार आदि) मिलेर पनि परिवार बन्न सक्दछ । एउटा घरमा एक वा एकभन्दा बढि परिवार पनि बसोबास गरेका हुन सक्दछन् ।

ग. परिवारमूली

परिवारमा अक्सर उपस्थित रहने वा बसोबास गर्ने १० वर्ष उमेर पुरा गरेको महिला वा पुरुष, परिवारमा परि आएका दैनिक कामकाज खर्च र व्यवहार चलाउने व्यवस्था मिलाउने परिवारको मुख्य व्यक्तिलाई परिवारमूली भनिन्छ ।

घ. अपाङ्गता

अपाङ्गता भन्नाले शरिरको कुनै एक वा एकभन्दा बढि अङ्गहरूले सामान्यरूपमा काम गर्न नसकेर दैनिक कार्यहरू सरलतापूर्वक गर्न अप्ठ्यारो पर्ने अवस्था हो । यस प्रकारको अवस्था स्थायी वा अस्थायी हुनसक्दछ । विभिन्न कानुनी दस्तावेजहरू तथा अन्य सर्वेक्षणले अपनाएका परिभाषा अनुसार बुँदागत रूपमा अपाङ्गता भन्नाले:

- हातखुट्टा कमजोर, लुलो भृङ्ग कुनै कामकाज गर्न समस्या, हिडडुल गर्न समस्या भए,
- आँखाले देख्नमा समस्या भए,
- बोल्नमा र कानले सुन्नमा समस्या भए,
- उमेर अनुसार व्यवहार गर्न नसक्ने र सिक्नमा वा पढ्नमा ढिलाई वा गाह्रो हुनु,

- एकोहोरो भएर बस्ने, दिक्दार भई एकान्तमा बस्ने, अनौठो व्यवहार गर्ने र आत्महत्या बारे भन्ने वा आत्महत्या गर्न कोशिस गर्नु जस्तो व्यवहार,
- छारेरोग वा छाप्ने रोग/व्यथाले ग्रसित भए,
- कुनै दिर्घ समस्या वा रोग भएको भएमा ।

ड. साक्षर जनसङ्ख्या

५ वर्ष उमेर पुरा गरेको लेख्न र पढ्न दुबै कार्य गर्न सक्ने जनसङ्ख्यालाई साक्षर जनसङ्ख्या भनिन्छ ।

अनुसूची ३० कृषी गणना २०६८ परिचय

कृषि गणनाको परिचय

नेपालका हरेक जिल्लास्तर सम्मका कृषि क्रियाकलाप, कृषि उत्पादन तथा संरचनागत विवरण सङ्कलन गर्ने उद्देश्यले केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागले राष्ट्रिय स्तरमा कृषि गणना सञ्चालन गर्दै आएको छ । वि.स. २०१८ सालमा पहिलो पटक कृषिगणना भएको थियो भने त्यसपछि प्रत्येक दश-दश वर्षमा कृषिगणना हुदै आएको छ । राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ नेपालको छैटौँ कृषि गणना हो । राष्ट्रिय कृषि गणनामा देहाय बमोजिमका परिभाषा भित्र परेका कृषक परिवारलाई समेटि तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो ।

कृषि चलन (Agricultural Holdings): एउटै व्यक्तिले रेखदेख (व्यवस्थापन) गरेको कृषि उत्पादनको एक इकाइलाई **कृषि चलन** भनिन्छ । यस्तो कृषि चलनभित्र आफ्नो हकको वा अर्काको हकको भएपनि जुनसुकै शर्तमा लिई आंशिक वा पूर्णरूपमा कृषिको उत्पादनको हेतुले उपभोग गरिएको सम्पूर्ण जग्गा वा कृषि उत्पादनकै हेतुले पालिएका सम्पूर्ण पशुपंक्षि आदि पर्दछन् । साधारण भाषामा भन्नु पर्दा एक परिवारको रेखदेखमा रहेको एउटा जिल्ला भित्रको सम्पूर्ण कृषि कार्यलाई कृषि चलन भनिन्छ । राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ मा जग्गाको क्षेत्रफल वा पशुपंक्षीको सङ्ख्या तल उल्लेख गरिएको बमोजिम भएमा मात्र कृषि चलन मानिएको छ ।

- क. हिमाल र पहाडका जिल्लामा कम्तिमा ४ आना (०.०१२७२ हेक्टर) र तराईका जिल्लामा कम्तिमा ८ धुर (०.०१३५५ हेक्टर) क्षेत्रफलमा बाली लगाएको भएमा वा
- ख. जुनसुकै उमेरका कम्तिमा १ वटा गाई /भैसी जस्ता ठूला चौपाया पालेको भएमा वा,
- ग. कम्तिमा ५ वटा भेडा-बाख्रा जस्ता साना चौपाया पालेको भएमा वा,
- घ. माउ चल्ला गरी कम्तिमा २० वटासम्म पाल्नु चराचुरुङ्गी (कुखुरा, हाँस आदि) पालेको भएमा ।

माथि उल्लेखित कम्तिमा कुनै एक शर्त पुरा गर्ने जिल्लाभित्रका कृषक परिवारलाई कृषि चलन भनिन्छ ।

कृषि गणनाको उद्देश्य

- कृषि विकासका लागि जिल्ला, क्षेत्रिय तथा राष्ट्रिय स्तरका योजना तर्जुमा एवं नीति निर्माण, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कको खाँचो पुरा गरी योजनाविद् र निति निर्माताहरूलाई सघाउ पुर्याउने ।
- जग्गाको उपभोग र उपयोग तथा बाली लागेको जग्गाको क्षेत्रफल तथा उत्पादन विवरण प्राप्त गर्ने ।
- उमेर र जात अनुसार विभिन्न पशुपंक्षीहरूको सङ्ख्याको विवरण प्राप्त गर्ने ।
- बनबनेलो तथा सहायक कृषि क्रियाकलाप सम्बन्धी विवरण प्राप्त गर्ने ।
- कृषि औजार तथा कृषिका साधनहरू, गैरआवासिय भवन, कृषि ऋण, खाद्यान्नको प्रयाप्तता र कृषि बजार सुविधा सम्बन्धी विवरण प्राप्त गर्ने ।
- कृषि सम्बन्धी अन्य सर्वेक्षणको लागि आधार तयार गर्ने ।

कृषि गणनाको महत्व एवं उपयोगिता

- सरकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्रकालागि कृषि क्षेत्रको बनोट तथा कृषि कार्य सम्बन्धी विवरण उपयोगी हुने ।
- कृषि गणनाबाट कृषकको अवस्था तथा आवश्यकताको पहिचान हुने भएकाले सरकारको कृषि क्षेत्रको विकासको लागि योजना तर्जुमा तथा नीति निर्माण गर्न सहयोग हुने ।
- कृषि विकास नीति एवं योजनाको प्रभावकारीतको अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गर्न सघाउ पुग्ने ।
- सरकारले सञ्चालन गरिरहेको गरिवी निवारण एवं खाद्य सुरक्षाकार्यक्रम तथा सहस्राब्दी विकास लक्ष्य अनुगमन गर्न सघाउ पुग्ने ।
- कृषक, व्यापारी, लेखक एवं अनुसन्धानकर्ताको लागि कृषि तथ्याङ्क ज्यादै उपयोगी हुने ।

गणना विधि

नेपालका ७५ वटै जिल्लाबाट कृषक परिवारको प्रतिनिधित्व हुनेगरी छानिएका कृषक परिवारहरूसँग अन्तरवार्ता लिई गणना कार्य सञ्चालन गरिएको थियो । नमुना छनोट दुई चरणमा गरिएको थियो । छनोटको पहिलो चरणमा कृषि विकास मन्त्रालयबाट प्राप्त प्रमुख नौ वटा बालीहरू (धान, मकै, गहुँ, कोदो, जौ, तेलहन, आलु, उखु र तरकारी) को तीन वर्षको औषत क्षेत्रफलको आधारमा ७५ जिल्लाबाट ५२०० गणना क्षेत्र (Enumeration Area) छनोट गरिएको थियो । तर मनाङ्ग जिल्लामा भने पूर्ण गणना

गरिएको थियो । गणना प्रयोजनको लागि गणना क्षेत्र भन्नाले साधारणतया वडालाई मानिएको थियो । कतिपय अवस्थामा ठूला वडालाई वडा खण्डमा र साना वडालाई दुई वा दुई भन्दा बढी वडाहरू गाभेर गणना क्षेत्र निर्धारण गरिएको थियो ।

छनौटको दोस्रो चरणमा छानिएका प्रत्येक गणना क्षेत्रबाट सम्पूर्ण कृषक परिवारको लगत सङ्कलन गरि Systematic Random Sampling विधिबाट २५ परिवार छनौट गरिएको थियो । यसरी छनौटमा परेका ५२०० गणना क्षेत्रबाट १,२४,१४४ कृषक परिवारमा गई प्रत्यक्ष अन्तरवार्ता विधिबाट तथ्याङ्क सङ्कलन कार्य सम्पन्न गरिएको थियो । तथ्याङ्क सङ्कलन कार्य अन्तर्गत कृषकहरूले गरेका कृषि कृयाकलाप सम्बन्धी विवरण सङ्कलन गरिएको थियो ।

कृषि गणना २०६८ को सन्दर्भ अवधी

- **सन्दर्भ वर्ष:** २०६७ पौष १७ देखी २०६८ पौष १६ सम्मको १२ महिनाको अवधिलाई सन्दर्भ अवधी मानिएको थियो ।
- **सन्दर्भ दिन:** गणना भएको दिनलाई सन्दर्भ दिन मानिएको छ ।

अनुसूची ३१ अवधारणा तथा परिभाषा

प्रकाशनमा उल्लेखित केही महत्वपूर्ण शब्दावलीहरूको अवधारणा तथा परिभाषाहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

क. जनणनाको विधी

जनगणनामा व्यक्ती गणना गर्दा अक्सर बसोबास (Usual Place of Residence) को आधारमा गरिन्छ । यस आधारमा कुनै व्यक्ती प्रायजसो जुन स्थानमा बस्दछ त्यसको त्यहीबाट गणना गर्ने गरिन्छ । यदि अक्सर बसोबास छुट्टाउन सकिएन भने ६ महिना वा सो भन्दा बढि समय जहाँ बसोबास गरेको छ त्यहीबाट गणना गरिन्छ ।

ख. परिवार सङ्ख्या

जनगणना २०५८ मा नाता पर्ने वा नपर्ने तर प्रायः एउटै भान्सामा खानपिन गर्ने व्यक्तिको समूहलाई परिवार भनेर परिभाषित गरिएको छ । एउटा परिवारमा एक मात्र वा दुई वा दुईभन्दा धेरै व्यक्तीहरू हुनसक्दछन् । त्यस्तो परिवार एउटा घरधुरीमा एकभन्दा बढि पनि हुन सक्दछन् ।

ग. औषत परिवार सङ्ख्या

प्रतिपरिवार एकाईमा रहेको औषत सदशय सङ्ख्या देखाउने सुचक नै औषत परिवार सङ्ख्या वा परिवारको औषत आकार हो । कुनै स्थान विशेषको कुल जनसङ्ख्यालाई त्यस स्थानको कुल परिवार सङ्ख्याले भाग गर्दा आउने मानलाई औषत परिवार सङ्ख्या भनिन्छ ।

घ. उमेर

कुनै पनि व्यक्तिले जन्मेपछि पार गरेको वर्ष वा समय नै उसको उमेर हो । उमेरलाई पुरा गरेको समयलाई वर्षमा व्यक्त गरिन्छ । जन्मेपछि एक वर्ष पुरा नहुन्जेलसम्मको उमेरलाई शुन्य (०) वर्ष मानि उनीहरूलाई शिशु (Infant) भनिन्छ ।

ङ. शहरी जनसङ्ख्या

आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास भएको ठाँउ तथा शहरी क्षेत्र भनि परिभाषित गरिएको भु-भागलाई शहरी क्षेत्र भनिन्छ । नेपालमा नगरपालिकाले ओगटेको भु-भागलाई शहरी क्षेत्र मानिएको छ । त्यही क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जनसङ्ख्यालाई शहरी जनसङ्ख्या भनिन्छ ।

च. जनसङ्ख्या बृद्धिदर

प्रतिशय जनसङ्ख्यामा प्रतिवर्ष बृद्धिहुनेहरूको सङ्ख्यालाई जनसङ्ख्या बृद्धिदर भनिन्छ । २०६८ को जनगणनामा नेपालको बार्षिक बृद्धिदर १.३५ छ भन्नुको अर्थ २०५८ र २०६८ को दशकमा नेपालको जनसङ्ख्या वार्षिक १.३५ प्रतिशतका दरले बृद्धि भएको देखिन्छ ।

छ. जनसङ्ख्या दोब्बर हुने समय

बर्तमान जनसङ्ख्या बृद्धिदर आगामी वर्षहरूमा पनि कायम रहदा जति वर्षमा वर्तमान जनसङ्ख्या दोब्बर हुन्छ त्यो नै जनसङ्ख्या दोब्बर हुने समय हो ।

ज. आश्रित अनुपात

१५ वर्ष भन्दा कम (०-१४ वर्ष) र ६० वर्ष भन्दा माथिल्लो उमेर समूहको जनसङ्ख्यालाई जोडेर १५-५९ वर्ष उमेर समूहको जनसङ्ख्याले भाग गर्दा प्राप्त अनुपात जसले काम गर्ने उमेरको जनसङ्ख्यामा काम गर्न नसक्ने र अरुमा आश्रय लिनुपर्ने जनसङ्ख्याको अनुपात देखाउछ ।

झ. आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसङ्ख्या (Economically Active Population)

दश वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका कुल जनसङ्ख्या मध्ये जनगणनाको दिन भन्दा विगत १२ महिना अगाडि देखी कम्तिमा एक महिना आर्थिक काम (कृषि/आफ्नै खेतीपाती, तलब/ज्याला, आफ्नै गैहकृषी व्यावसाय, विस्तारित आर्थिक काम र कामको खोजी र कामको खोजी) मा संलग्न जनसङ्ख्या नै आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या हो ।

ञ. अक्सर आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसङ्ख्या (Usual Economically Active Population)

दश वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका आर्थिक रूपमा सक्रिय मा कुल जनसङ्ख्या मध्ये विगत १२ महिना (गणनाको दिनको) मा कम्तिमा ६ महिना वा सो भन्दा बढि अवधि आर्थिक काम (कृषि/आफ्नै खेतीपाती, तलब/ज्याला, आफ्नै गैहकृषी व्यावसाय, विस्तारित आर्थिक काम र कामको खोजी र कामको खोजी) मा संलग्न जनसङ्ख्या नै अक्सर आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या हो ।

ट. आर्थिक सक्रियता दर

१० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहको आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसङ्ख्यालाई सोहि उमेर समूहको जम्मा जनसङ्ख्याले भागगरी १०० ले गुणाना गर्दा प्राप्त हुने प्रतिशत नै आर्थिक सक्रियता दर हो । यसमा रोजगार र बेरोजगार दुबै जनसङ्ख्यालाई समावेश गरिन्छ ।

ठ. कुल रोजगारी दर

आर्थिक रूपमा सक्रिय कुल जनसङ्ख्यामा जम्मा रोजगार (१ हप्तामा कम्तिमा १ घण्टा कुनै आर्थिक काम गरेको) जनसङ्ख्याको प्रतिशत नै कुल रोजगारी दर हो ।

ड. कुल प्रजनन् दर

प्रजननयोग्य उमेर (१५-४९) का प्रति विवाहित महिलाहरूले आफ्नो कुल प्रजनन् उमेरमा जन्माउने जिउदो बच्चाहरूको सङ्ख्या बताउने सूचक नै कुल प्रजनन् दर हो ।

ढ. कृषि चलन वा कृषक परिवार

हिमाल र पहाडमा कम्तिमा चार आना र तराईमा कम्तिमा ८ धुर वा सो भन्दा बढि कृषि प्रयोजनको जमिन उपयोग गर्ने वा कम्तिमा १ वटा ठुला चौपाया वा कम्तिमा ५ वटा साना चौपाया वा कम्तिमा २० वटा चराचुरुङ्गी वा साना ठुला गरी कम्तिमा ५ वटा चौपाया पालन गर्ने परिवारलाई कृषि चलन वा कृषक परिवारमा समावेश गरिन्छ ।

ण. जनघनत्व

प्रति एकाई क्षेत्रफलमा रहेको कुल जनसङ्ख्यामा व्यक्त गर्न जनघनत्वको प्रयोग गरिन्छ । यसले कुनै स्थानको क्षेत्रफल र त्यस स्थानको जनसङ्ख्या विचको सम्बन्ध देखाउदछ । यसलाई प्रायः जनसङ्ख्या प्रति वर्ग किलोमिटरमा व्यक्त गरिन्छ ।

त. परिवार नियोजनको साधन प्रयोग कर्तादर

१० वर्ष भन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित सङ्ख्यामा परिवार नियोजनका स्थाई वा अस्थायी उपाय अवलम्बन गर्ने जनसङ्ख्याको प्रतिशत मूल्य नै परिवार नियोजनको साधन प्रयोगकर्तादर हो ।

थ. लैङ्गिक अनुपात

प्राय प्रतिसय जना महिलामा पुरुषको सङ्ख्या व्यक्त गर्ने इकाई नै लैङ्गिक अनुपात हो । कुनै स्थान विशेषको कुल पुरुषको सङ्ख्यालाई महिलाको सङ्ख्याले भागगरी १०० ले गुणा गर्दा लैङ्गिक अनुपात प्राप्त हुन्छ ।

द. साक्षरता दर

५ वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहको साक्षर (पढ्न र लेख्न दुबै जान्ने) जनसङ्लाई सोहि उमेर समूहको जम्मा जनसङ्ख्याले भाग गरी १०० ले गुणा गर्दा प्राप्त हुने प्रतिशत नै साक्षरता दर हो । जनगणनामा प्रयोग गरिएको परिभाषा अनुसार पढ्न लेख्न र सामान्य हरहिसाब गर्न सक्ने व्यक्तिलाई साक्षर भनिन्छ ।

ध. शिक्षक विद्यालय अनुपात

यसले प्रति विद्यालयमा रहेको औषत शिक्षक सङ्ख्या जनाउछ । कुल शिक्षक सङ्ख्यालाई कुल विद्यालय सङ्ख्याले भाग गर्दा यो अनुपात प्राप्त हुन्छ ।

न. शिक्षक विद्यार्थी अनुपात

यसले प्रति विद्यालयमा रहेको औषत शिक्षक सङ्ख्यालाई जनाउदछ । कुल शिक्षक सङ्ख्यालाई कुल विद्यालय सङ्ख्याले भागगर्दा यो अनुपात प्राप्त हुन्छ ।

न. उद्योगको कुल लगानी

औद्योगिक प्रतिष्ठानले प्रयोग गरेको कच्चा पदार्थको लागत, विद्युत तथा ईन्धनको खर्च, औद्योगिक सेवा वाफतको खर्च र गत आर्थिक वर्षको मौज्दातको परिवर्तन समेत समावेश गरिएको कुल लागत नै उद्योग प्रतिष्ठानको कुल लगानी हो ।

प. उद्योगको कुल प्रतिफल

औद्योगिक प्रतिष्ठानको विक्री, औद्योगिक सेवावाफत प्राप्त रकम, आफन् लागि गरेको उत्पादन, तयारी र अर्धतयारी बस्तुमा भएको मौज्दातमा भएको मूल्य परिवर्तन समेत समावेश गरी आएको कुल मूल्यलाई उद्योग प्रतिष्ठानको कुल प्रतिफल (Gross Out Put) भनिन्छ ।

फ. मूल्य अभिवृद्धि

औद्योगिक प्रतिष्ठानको कुल प्रतिफल र कुल लगानीको फरकलाई कुल मूल्य अभिवृद्धि(Gross Value Added) भनिन्छ ।

ब. मानव विकास सूचकाङ्क

जन्मदेखीको औषत आयु, शैक्षिक स्तर र समायोजित वास्तविक प्रतिव्यक्ति आयका आधारमा तयार पारिएको राष्ट्रको समग्र सामाजिकर आर्थिक विकासको स्तर मापन गर्ने सूचकाङ्कलाई मानव विकास सूचकाङ्क (Human Development Index, HDI) भनिन्छ ।

भ. कुल गार्हस्थ उत्पादन

कुनै देशको अर्थ व्यवस्थाले आवासिय र गैर आवासिय दुबै खाले श्रमिकको प्रयोगद्वारा एक आर्थिक वर्षमा उत्पादन र प्रयोगमा आएका जम्माजम्मी बस्तु र सेवाहरूको मूल्यलाई कुल गार्हस्थ उत्पादन भनिन्छ ।

म. जनसङ्ख्या प्रक्षेपण

विगत र वर्तमानको प्रजनन दर, मृत्युदर र बसाई सराईको स्वरूप र केहि निश्चित मान्यताका आधारमा भविष्यका निमित्त जनसङ्ख्याको आकार र स्वरूपको तथ्याङ्किय वा गणितिय तरिकाले अनुमान गर्ने कार्यलाई नै जनसङ्ख्या प्रक्षेपण भनिन्छ । यस पुस्तकमा दाङ्ग जिल्लाको र गा.वि.स.तथा नगरपालिकाहरूको जनसङ्ख्या प्रक्षेपण घाताङ्किय (Exponential Method) को आधारम गरिएको छ ।

अनुसूची ३२ तथ्याङ्क ऐन २०१५

तथ्याङ्क ऐन, २०१५

लालमोहर सदर मिति

२०१५/०८/१०

नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित मिति

२०१५/०८/१८

संसोधन गर्ने ऐन

१. तथ्याङ्क संसोधन ऐन, २०१८
२. केहि नेपाल कानून (संसोधन र पुनः व्यवस्थापन) ऐन, २०२०
३. संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०३०
४. तथ्याङ्क (दोस्रो संसोधन) ऐन, २०३०
५. न्याय प्रशासन सुधार (चौथो संसोधन) ऐन, २०४३
६. न्याय प्रशासन सुधार (चौथो संसोधन) ऐन, २०४३
७. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८

लालमोहर र प्रकाशन मिति

२०१८/०९/१३

२०२०/११/१६

२०२८/१२/२०

२०३०/१२/११

२०३१/०४/१८

२०४३/७/२६

२०४८/२/१६

प्रमाणिकरण र प्रकाशन मिति

८. गणतन्त्र सुदृढीकरण तथा केही नेपाल कानून संसोधन गर्ने ऐन, २०६६ ☺

२०६६/१०/७

२०१५ सालको ऐन नं. २०

तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने सूविधा प्राप्त गर्नको निमित्त बनेको ऐन

जनतालाई अधिक मात्रामा ठोस हित हुने नीति निर्धारण गर्न, सरकारी विभागहरूको प्रशासकीय निपुणता बढाउन र मुलुकको आर्थिक गतिविधि बारे यथार्थ ज्ञान प्राप्त गर्न नेपाल सरकारलाई यथार्थ आधार चाहिएको र त्यस्तो आधार जुटाउन तथ्याङ्क सङ्कलन सम्बन्धी सुविधाको व्यवस्था गर्न र तथ्याङ्क सङ्कलन, सङ्ग्रह, प्रकाशन र विश्लेषण गर्ने कामको निमित्त एक

केन्द्रीय विभागको स्थापना गरी शान्ति र व्यवस्था एवं सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न वाञ्छनीय भएकोले श्री ५ महाराजाधिराजबाट मन्त्रपरिषद्का सल्लाह अनुसार यो ऐन बनाई जारी गरिबक्सको छ ।

१. संक्षिप्त नाम, विस्तार र प्रारम्भ:

- (१) यस ऐनको नाम "तथ्याङ्क ऐन, २०१५" रहेको छ ।
- (२) यो ऐन नेपाल र मूलुकमा लागु हुनेछ ।
- (३) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

☺ यो ऐन २०६५ साल ज्येष्ठ १५ गतेबाट लागु भएको ।

☒ केहि नेपाल कानुन (संसोधन र पुनः व्यवस्थापन) ऐन, २०२० द्वारा संसोधित ।

२. परिभाषा: विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-

- (क) "अधिकार प्राप्त अधिकृत" भन्नाले यो ऐन अन्तर्गत सङ्कलन गर्नु पर्ने तथ्याङ्क र खबरको विवरण सङ्कलन गर्न सूचित आदेशद्वारा अधिकार दिईएको अधिकृत सम्झनु पर्दछ ।
- (ख) "महानिर्देशक" भन्नाले नेपाल सरकारबाट नियुक्त केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको महानिर्देशक सम्झनु पर्दछ ।
- (ग) "सूचित आदेश" भन्नाले नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित आदेश सम्झनु पर्दछ ।
- (घ) "विभागको अधिकृत" भन्नाले तोकिए बमोजिम केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको अधिकृत भनि नियुक्त भएको व्यक्ति सम्झनु पर्दछ ।
- (ङ) "तोकिएको" वा "तोकिए बमोजिमको" भन्नाले यो ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिए बमोजिमको सम्झनु पर्दछ ।

३. **विवरण दाखिला गराउने अधिकार:** नेपाल सरकारले सूचित आदेशद्वारा कुनै वर्गको व्यक्तिहरूको भोग चलन वा नियन्त्रणमा रहेको सोही आदेशमा तोकिएको कुरा सम्बन्धी तोकिएको खबर, लगत र तथ्याङ्कको तोकिएको ढाँचाको विवरण तोकिएको समयमा महानिर्देशक छेउ दाखिल गर्न त्यस्तो व्यक्तिलाई आदेश गर्न सक्छ ।

४. **तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न निर्देश गर्न अधिकार:** नेपाल सरकारले सूचित आदेशद्वारा यस दफामा लेखिए बमोजिम कुनै कुराका सम्बन्धमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न निर्देश गर्न सक्छ ।

२) उपदफा (१) अन्तर्गत निकालिएको आदेशद्वारा देहाय बमोजिम गर्न सकिने छ:-

- (क) सङ्कलन गर्नुपर्ने खबरको लगत तोक्ने,
- (ख) त्यस्तो खबर सङ्कलन गर्ने कामको निमित्त अधिकार प्राप्त अधिकृतहरू नियुक्त वा मनोनित गर्ने, तिनीहरूको काम, कर्तव्य र अधिकारहरू तोक्ने र त्यस्तो काम, कर्तव्य र अधिकारहरू प्रयोग तथा पालना गर्दा तिनीहरूले अपनाउनु पर्ने कार्यविधि तोक्ने, र
- (ग) त्यस्तो आदेश अन्तर्गत सङ्कलन गर्न पर्ने तथ्याङ्क सुविधापूर्वक सङ्कलन गर्नको निमित्त नेपाल सरकारको विचारमा आवश्यक देखिएका वा आकस्मिक अरु सबै कुराहरूको व्यवस्था ।

५. **विवरण दाखिला गराउने महानिर्देशकको अधिकार:** महानिर्देशकले आफै वा अरु कुनै अधिकृतद्वारा कुनै व्यक्ति छेउ लिखित सूचना पठाई तोकिएको कुरा सम्बन्धी तोकिएको खबर, लगत र तथ्याङ्कको तोकिएको ढाँचाको विवरण तोकिएको समयमा आफू छेउ दाखिल गर्न त्यस्तो व्यक्तिलाई आदेश गर्न सक्छ ।

६. **रेकर्ड जाच्ने अधिकार:** महानिर्देशक वा निजको अधिकारक्षेत्र भित्र रही काम गर्ने कुनै अधिकार प्राप्त अधिकृत वा निजद्वारा दफा ५ अन्तर्गत लिखित रूपमा अधिकार पाएको कुनै अधिकृतले दफा ३ वा दफा ४ अन्तर्गतको आदेश

वा दफा ५ अन्तर्गतको सूचनामा तोकिएको कुनै कुराको सम्बन्धमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने प्रयोजनको निमित्त वा त्यस्तो आदेश वा सूचना अन्तर्गत दाखिल भएको कुनै लगत, विवरण वा खबर साँचो हो होईन भन्ने कुराको जाँचको निमित्त देहाय बमोजिम गर्न सक्छः-

- (क) कुनै खबर वा विवरण दाखिला गर्नु पर्ने कर्तव्य भएका कुनै व्यक्तिको भोग चलन वा नियन्त्रणमा रहेको कुनै घर जग्गामा पूर्वसूचना दिई मनासिब माफिकको समयमा प्रवेश गर्ने,
- (ख) त्यस्तो व्यक्तिको भोग चलन वा नियन्त्रणमा रहेको कुनै लिखत वा चीज आफू छेउ पेश गर्ने आदेश दिन र त्यसको जाँच गर्न र,,
- (ग) यो ऐन अन्तर्गत सङ्कलन गर्नु पर्ने तथ्याङ्क सम्बन्धी कुनै खबर कुनै व्यक्तिलाई थाहा छ भन्ने मनासिब माफिकको विश्वास भएमा निजसँग कुनै प्रश्न सोध्ने ।

७. **विवरण माग्ने अधिकार:** महानिर्देशकले नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाद्वारा सोही सूचनामा तोकिएको कुरा सम्बन्धी तोकिए बमोजिमको खबर वा तथ्याङ्कको तोकिएको ढाँचाको विवरण तोकिएको समयमा आफू छेउ दाखिल गर्न कुनै वर्गको व्यक्तिलाई अनुरोध गर्न सक्छ ।

†

७क. **विवरण माग्ने अधिकारः)** १) कुनै सरकारी कार्यालय, सरकारी स्वामित्व भएको वा यस उद्देश्यको लागि सरकारी सहायत प्राप्त संस्था वा विदेशी व्यक्ति वा संस्थाले व्यावसायिक उद्देश्यले कुनै आर्थिक कुराको लगत, खबर वा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न चाहेमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट प्राप्त गर्नु पर्छ ।

२) उपदफा (१) बमोजिम तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नको निमित्त स्वीकृति प्राप्त गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थाले सम्बन्धित तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नु परेको कारण सो सङ्कलन गरिने इलाका, सङ्कलन गर्दा अपनाईने प्रणाली वा कार्यक्रमको सम्बन्धमा विस्तृत विवरण केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागमा पेश गर्नु पर्नेछ ।

†

७ख .**तथ्याङ्कलाई प्रयोग वा प्रकाशित गर्नु अघि प्रमाणित गराउनु पर्नेः)** १) दफा ७क. बमोजिम तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न स्वीकृती प्राप्त गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले तथ्याङ्क सङ्कलन गरी त्यसलाई प्रयोगमा ल्याउन वा प्रकाशित गर्नु अघि केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट प्रमाणित गराउनु पर्छ ।

२) उपदफा (१) बमोजिम तथ्याङ्क तथ्याङ्क प्रमाणित गर्दा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले कुनै खर्च व्यहोर्नु पर्ने भए त्यस्तो खर्च समेत तथ्याङ्क प्रमाणित गराउन चाहने व्यक्ति वा संस्थाले केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागलाई बुझाउनु पर्नेछ ।

३) केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको स्वीकृती प्राप्त नगरी कुनै तथ्याङ्क विदेशी व्यक्ति, संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थालाई उपलब्ध गराउनु हुदैन ।

८. **खबर वा विवरणको प्रकाशनमा प्रतिबन्धः** (१) दफा ३ वा दफा ४ वा दफा ५ वा दफा ६ वा दफा ७ अन्तर्गत दाखिल भएको वा प्राप्त गरिएको वा तयार भएको कुनै व्यक्तितगत वा कुनै परिवार वा फर्म वा कम्पनी सम्बन्धी विवरण वा खबर वा त्यसको कुनै अंश सो खबर वा विवरण दिने व्यक्तिको वा निजद्वारा अधिकार प्राप्त प्रतिनिधिको लिखित स्वीकृती विना महानिर्देशक वा विभागको अधिकृत बाहेक अरु कसैलाई प्रत्यक्ष रूपबाट देखाउन वा प्रकाशित गर्न हुदैन ।

२) यो ऐन अन्तर्गत मुद्दा चलाउने प्रयोजनको निमित्त त्यस्तो विवरण अदालतमा पेश गर्नमा उपदफा (१) ले बाधा पुर्‍याउने छैन ।

९. **सजाय:** (१) दफा ३ वा दफा ४ वा दफा ५ अन्तर्गत कुनै खबर वा विवरण दिनु पर्ने कर्तव्य भएका कुनै व्यक्तिले देहायको कसुर गरेमा निजलाई त्यस्तो प्रत्येक कसुरको निमित्त रु. २००/- दुईसयसम्म जरिवाना वा दुई महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछः-

✳)क) जानी जानी त्यस्तो खबर वा विवरण तोकिएको म्यादभित्र नदिएमा वा दिन इन्कार गरेमा, वा

(ख) जानी जानी कुनै झुट्टा खबर वा विवरण दिएमा वा दिलाएमा, तर यस उपदफा अन्तर्गत सजाय हुने कसुर कुनै कम्पनी वा सङ्गठित संस्थाले गरेकोमा सो कसुर भएको कुरा आफुलाई थाहा थिएन वा सो कसुर रोक्न आफूले सकभर उचित प्रयत्न गरेको थियो भन्ने कुरा प्रमाणित गर्न सकेमा बाहेक सो कम्पनी वा संस्थाको प्रत्येक महानिर्देशक, मेनेजर, सेक्रेटरी वा अरु प्रतिनिधीलाई रु. ३००/- तीनसयसम्म रु. जुरिवाना वा तीन महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।

† दोस्रो संसोधनद्वारा थप ।

⊕ पहिलो संसोधन द्वारा संसोधित ।

✳ दोस्रो संसोधन द्वारा संसोधित ।

३) उपदफा (१) बमोजिम तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न मनासिब देखिएमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले स्वीकृती दिनेछ र त्यसरी स्वीकृती दिदा सो विभागले तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रणाली र आवश्यक देखिएका अन्य शर्त समेत तोकिदिन सक्नेछ ।

२) कुनै व्यक्तिले महानिर्देशक वा निजद्वारा दफा ६ अन्तर्गत अधिकार प्राप्त कुनै अधिकृतलाई सो दफाको खण्ड (क) अन्तर्गत कुनै घर जग्गामा प्रवेश गर्ने अधिकारको प्रयोगमा बाधा पुर्‍याएमा वा सो दफाको खण्ड (ख) अन्तर्गत पेश गर्न दिईएको कुनै लिखत वा चीज जानी जानी पेश गर्न इन्कार गरेमा वा सो दफाको खण्ड (ग) अन्तर्गत सोधिएको कुनै प्रश्नको उत्तर दिन इन्कार गरेमा वा जानी जानी झुट्टा उत्तर दिएमा निजलाई रु. १००/- एकसयसम्म जरिवाना वा एक महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।

✳)२क) दफा ७ क. बमोजिम स्वीकृती प्राप्त गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नु पर्नेमा स्वीकृती प्राप्त नगरी वा स्वीकृती प्रदान गर्दा तोकिएको प्रणाली वा शर्त विपरीत हुने गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरेमा वा दफा ७ ख. बमोजिम कुनै तथ्याङ्कलाई प्रयोगमा ल्याउनु वा प्रकाशित गर्नु अघि प्रमाणित गराउनु पर्नेमा सो नगराई प्रयोगमा ल्याउने व्यक्ति वा संस्था र प्रकाशन गर्ने व्यक्तिलाई त्यस्तो प्रत्येक कसुर वाफत पाँचहजार रुपैयासम्म जरिवाना हुनेछ ।

तर यस उपदफा अन्तर्गत सजाय हुने कसुर कुनै सङ्गठित संस्थाबाट भएकोमा त्यस्तो कसुर आफ्नो जानकारी बेगर भएको हो भन्ने कुरा प्रमाणित गर्न सकेमा बाहेक त्यस्तो कसुर वाफतको सजाय सम्बन्धित संस्थाको महाप्रबन्धक वा प्रबन्धक वा प्रमुखलाई हुनेछ ।

३) महाप्रबन्धक वा विभागको अधिकृत वा कुनै अधिकार प्राप्त अधिकृतले देहायको कसुर गरेमा निजलाई त्यस्तो कसुरको निमित्त रु .२००/- दुईसय सम्म जरिवाना वा २ महिनासम्म कैद वा दुबै सजाय हुनेछः-

)क) दफा ८ उल्लंघन गरी कुनै खबर वा विवरण वा त्यसको कुनै अंश प्रकाशन गरेमा, वा

)ख) यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेका वा आदेश पालन गर्दा उचित सावधानी वा तत्परता नदेखाएमा, वा

)ग) आफ्नो जिम्मामा रहेका तथ्याङ्क सम्बन्धी रेकर्ड लापरवाहीले वा जानी जानी नष्ट गरेमा वा अन्य

किसिमबाट त्यसमा नोक्सानी पुर्‍याएमा वा गलत नतिजा निष्कने गरी कुनै खबर किर्ते गरेमा वा अन्य तरीकाबाट प्रयोग गरेमा वा त्यस्तो रेकर्ड आफ्नो व्यक्तिगत वा अनाधिकृत कामो लागि प्रयोग गरेमा ।

४) दफा ८ उल्लंघन गरी कुनै व्यक्तिले कुनै अधिकार प्राप्त अधिकृत वा विभागको अधिकृतबाट कुनै खबर वा विवरण प्राप्त गरेमा निजलाई रु. २००/- दुईसयसम्म जरिवाना वा २ महीनासम्म कैद वा दुबै सजाय हुनेछ ।

तर त्यसरी प्राप्त गरेको खबर वा विवरण प्रकाशित समेत गरेमा निजलाई रु. ५००/- पाँचसयसम्म जरिवाना वा ५ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।

दोस्रो संसोधन द्वारा संसोधित ।

५) कुनै व्यक्तिले जनतालाई यो ऐन अन्तर्गत दिइएको कुनै आदेशको पालन नगर्नु भनी वा अधिकार पाएका कुनै अधिकृतद्वारा कानून बमोजिम मागिएको कुनै खबर वा विवरण वा सोधिएको कुनै प्रश्नको उत्तर नदिनु भनी प्रचार गरेमा निजलाई रु. ५००/- पाँचसयसम्म जरिवाना वा पाँच महीनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।

१०. **मुद्दा हेर्ने अधिकार र पुनरावेदनः** १) यस ऐन अन्तर्गत देहायको कसूरको सम्बन्धमा कारवाही र सजाय गर्ने अधिकार देहायको अधिकारी वा अदालतलाई हुनेछः-

क) दफा ९ को उपदफा (१), (२) र (५) को कसूर सम्बन्धमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी,

ख) दफा ९ को उपदफा (२क) को कसूरको सम्बन्धमा महानिर्देशक, र

ग) दफा ९ को उपदफा (३) र (४) को कसूरको सम्बन्धमा जिल्ला अदालत ।

२) राजपत्राङ्कित अधिकृतको सम्बन्धमा नेपाल सरकारको अनुमति र केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका कर्मचारीको सम्बन्धमा महानिर्देशकको अनुमति नभई यो ऐन अन्तर्गत सजाय हुने कुनै कसूरको सम्बन्धमा कुनै उजूर लाग्ने छैन ।

३) उपदफा (१) बमोजिम प्रमुख जिल्ला अधिकारी वा महानिर्देशकले गरेको निर्णय उपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्नेछ ।

१०क. **अधिकार प्रत्यायोजन गर्न सक्नेः** दफा १० को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम महानिर्देशकलाई भएको अधिकार नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी कुनै अधिकृतले प्रयोग गर्न पाउने गरी प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ ।

११. **नेपाल सरकार वादी हुनेः** यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दामा नेपाल सरकार वादी हुनेछ ।

१२. **आदेशमा प्रश्न उठ्न नसक्नेः** यो ऐनद्वारा प्रदत्त अधिकारीको प्रयोग गरी दिइएको कुनै आदेशका सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठ्न सक्ने छैन ।

१३. **नियम बनाउने अधिकारः** यो ऐनको उद्देश्य कार्यान्वित गर्न नेपाल सरकारले नियम बनाउन सक्छ ।

१४. **खारेजीः** जनगणना ऐन, २०१३ खारेज गरिएको छ ।